

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**İSLAM HUKUKUNDA MEZAR
VE DEFİNLE İLGİLİ HÜKÜMLER**

İsa TOPUZ

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN:
Prof. Dr. Ahmet YAMAN**

KONYA-2024

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**İSLAM HUKUKUNDA MEZAR
VE DEFİNLE İLGİLİ HÜKÜMLER**

İsa TOPUZ

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN:
Prof. Dr. Ahmet YAMAN**

KONYA-2024

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	İsa TOPUZ		
	Numarası	138106043002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	İslam Hukukunda Mezar ve Definle İlgili Hükümler			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

İsa TOPUZ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	İsa TOPUZ		
	Numarası	138106043002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ahmet YAMAN		
Tezin Adı	İslam Hukukunda Mezar ve Definle İlgili Hükümler			

Mezarın yapısıyla alakalı şekli kurallar ve cenaze defni ile ilgili hüküm ve uygulamalar fūrū-i fıkhıta önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca günlük hayatta karşımıza yeni problemler de çıkabilmektedir. Bu problemlere uygun çözümler bulabilmek mezar ve definle ilgili hükümlerin değerlendirilmesi ile mümkündür. Temel kaynaklara, çağdaş araştırma ve fetvalara dayanarak yapılan bu çalışmanın amacı; mezar ve defin ile ilgili hükümlere işaret etmek, bu konuda toplumda yapılagelen yanlışlara dikkat çekmek ve güncel olarak meydana gelen meselelere çözüm yolu üretmektir. Ayrıca İslam hukuku ile Türk hukuku arasında benzerlik ve farklılıklara da işaret ederek bir mukayese imkânı sağlamaktır.

Bu çalışma genel olarak mezarın iç/dış yapısı ve cenaze defininin yapılışı ile alakalı konuları kapsamaktadır. Aynı bir araştırma konusu olabilecek mezarlıklar konusuna bu çalışmada girilmemiştir.

Mezarın yönünün, uzunluğu kibleye dik açı oluşturacak şekilde kazılması genel ve değişmez bir kuraldır. Ancak yaşanan bölge, toprağın yapısı ve yırtıcı hayvan varlığı gibi bazı faktörler, mezarın derinliği ve kazılış şekli (lahd/şakk) noktasında farklı uygulamalara neden olmuştur.

Vefat etmiş bir müslümanın naaşını toprağa gömmek diğer müslümanlar üzerine farz-ı kifâye bir görevdir. Defin konusunda sünnet olan uygulama bir mezara sadece bir defin yapılmasıdır. Ancak savaş, salgın hastalık, doğal afet durumları gibi zaruri hallerde toplu defin yapılabilir. Defin işlemi tamamlandıktan sonra geçerli bir mazeret olmaksızın mezarın açılması ve ölünün mezardan çıkarılması caiz değildir.

Mezarın yapısı ve defin uygulamalarında İslam hukuku ile Türk hukuku arasında genel anlamda uygunluğun olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte iki doktrin arasında bazı farklılıklar da mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Mezar, Mezarlık, Defin, Lahit, Cenaze, Ölü.

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	İsa TOPUZ		
	Student Number	138106043002		
	Department	Basic Islamic Sciences /Islamic Law		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Ahmet YAMAN		
Title of the Thesis/Dissertation	Rulings Regarding Graves and Burial in Islamic Law			

Formal rules regarding the structure of the grave and provisions and practices regarding funeral burial have an important place in the furu-i fiqh. Additionally, we may encounter new problems in daily life. Finding appropriate solutions to these problems is possible by evaluating the provisions regarding graves and burial. The aim of this study, which is based on basic sources, contemporary research and fatwas; to point out the provisions regarding graves and burial, to draw attention to the mistakes which is made by society in this regard and to find solutions to current issues. Moreover, this study provides an opportunity for comparison by pointing out the similarities and differences between Islamic law and Turkish law.

This study generally includes issues related to the internal/external structure of the grave and the conduct of funeral burial. The subject of cemeteries, which could be a different research subject, was not included in this study.

It is a general and immutable rule that the direction of the grave should be dug so that its length is at right angles to the qibla. However, some factors such as the region of residence, the structure of the soil and the presence of predatory animals have caused different practices in terms of the depth of the grave and the way it is excavated (lahd/shakk).

It is an obligatory duty for other Muslims to bury the body of a deceased Muslim. The sunnah practice regarding burial is to make only one burial in one grave. However, group burial can be carried out in cases of necessity such as war, epidemics and natural disasters. After the burial process is completed, it is not permissible to open the grave and remove the dead body from the grave without a valid excuse.

It has been noticed that there is general compatibility between Islamic law and Turkish law in the structure of the grave and burial practices. However, there are some differences between the two doctrines as well.

Key Words: Grave, Cemetery, Burial, Sarcophagus, Funeral, Dead.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve SINIRLARI.....	1
II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

MEZAR

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	7
A. Mezar / Mezarlık.....	7
B. Kabir / Kabristan.....	8
C. Berzah / Kabir Hayatı.....	10
II. MEZARIN İÇ YAPISI.....	10
A. Mezarın Yönü.....	11
B. Mezarın Derinliği.....	13
C. Mezarın Boyu / Uzunluğu ve Eni / Genişliği.....	19
D. Mezarın Güzel Kazılması.....	22
E. Mezarın Kazılış Şekli / Lahd ve Şakk Usulü.....	23
F. Mezar İçinde Kullanılan Malzemeler.....	31
1. Kerpiç, Taş, Kamış ve Ot Kullanımı.....	31
2. Ahşap Malzeme Kullanımı.....	34
3. Ateşle Yapılmış Malzeme Kullanımı.....	35
4. Kumaş Cinsi Malzeme Kullanımı.....	39
III. MEZARIN DIŞ YAPISI.....	44
A. Mezarın Yerden Yükseltilmesi ve Tümsek veya Düz Yapılması.....	44
B. Mezarın Yeşillendirilmesi / Mezar Üzerine Yaş Dal Dikilmesi.....	51
1. Mezara Yaş Dal Dikilmesinin Hz. Peygamber'e Has Bir Durum Olması....	52
2. Mezara Yaş Dal Dikilmesinin Tüm Müslümanlar İçin Geçerli Olması... 54	
C. Mezarın Dış Yapısıyla Alakalı Bazı Uygulamalar.....	60
1. Mezarın Üzerine Bina, Kubbe, Türbe vb. İnşâ Edilmesi ve Mezarın Üzerinin Taş, Mermer vb. ile Kaplanması.....	60
2. Mezarın Üzerine Mescit Yapılması.....	67
3. Mezarın Tanınması.....	71
a. Mezarın Üzerine Alâmet / İşaret Konulması.....	71
b. Mezar Üzerine Yazı Yazılması.....	73
4. Mezarın Kireçle ve Çamurla Sıvanması, Boyanması, Kokulanması... 78	

5.	Mezarın Üzerine Çakıl Taşı Konulması	82
6.	Mezarın Üzerine Su Serpilmesi	83
7.	Mezarın Aydınlatılması	85
IV.	MEZARLA İLGİLİ BAZI MESELELER	87
A.	Hayatta İken Mezar Hazırlanması	87
B.	Mezarın Ücretle Kazdırılması	95
C.	Mezarın Açılması	98
1.	Ölünün Yıkanması, Kefenlenmesi, Kibleye Çevrilmesi vb. için Mezarın Açılması	100
2.	Mezarın İçine Düşen Eşyanın Alınması için Açılması	101
3.	Başkasına Ait Yer veya Kefenle İlgili Olarak Mezarın Açılması	102
4.	Nakil Gerekçesiyle Mezarın Açılması	102
5.	Farklı Gerekçelerle Mezarın Açılması	103
D.	Mezarın Nakledilmesi	104
E.	Mezara Saygı Gösterilmesi	108

İKİNCİ BÖLÜM

DEFİN

I.	KAVRAMSAL ÇERÇEVE	111
II.	DEFİN İŞLEMİ	112
A.	Defnin Hükmü	113
1.	Düşük Ceninin Defnedilmesi	115
2.	İnsan Uzunlarının Defnedilmesi	117
3.	Yıpranmış Mushafın Defnedilmesi	119
B.	Defin Zamanı	120
1.	Defin İçin Acele Edilmesi	120
2.	Gece Defin	123
3.	Kerâhet Vakitlerinde Defin	126
C.	Defnin Türleri	129
1.	Toprağa Defin	129
2.	Denize Defin	131
3.	Buzula veya Kara Defin	134
4.	Tabut İçinde Defin	135
5.	Tahnit / Mumyalama Yapılarak Defin	137
6.	Mezarlık Dışına Defin	143
7.	Kutsal veya Şerefli Bilenen Mekânlara Defin	147
8.	Toplu Defin	149
a.	Bir Mezara Birkaç Cenazeyi Aynı Anda Gömmek	149
b.	Önceden Defin Yapılmış Mezara Başka Bir Cenaze Gömmek	151
D.	Defnin İcrası	153
1.	Teçhiz İşlemi	154
2.	Cenazenin Defin İçin Başka Yere Nakledilmesi	156
3.	Cenazenin Mezara Taşınması	160

a.	Cenazenin Mezara Kadar Takip Edilmesi.....	160
b.	Mezara Kadar Cenazenin Önünden, Arkasından, Sağından ya da Solundan Gitmek	161
c.	Mezara Kadar Cenazeyi Binit Üzerinde Takip Etmek.....	164
d.	Kadınların Cenazeyi Mezara Kadar Takip Etmeleri	166
e.	Mezara Kadar Cenazeyi Ateş, Meşale vb. ile Takip Etmek	170
f.	Cenazenin Mezara Kadar Omuzlarda Taşınması	171
g.	Cenazenin Mezara Kadar Vasıta ile Taşınması	172
h.	Cenaze Mezara Taşınırken Acele Edilmesi	173
i.	Cenazenin Mezara Sessizce Taşınması.....	175
4.	Cenazenin Mezarın Yanına Konulması	177
5.	Cenaze Yere Konulduktan Sonra Ayaktakilerin Oturması.....	179
6.	Cenazeyi Mezara İndirmeye Hak Sahibi Olan Kişiler.....	183
7.	Defin Sırasında Mezarın Örtülmesi	186
8.	Cenazenin Mezara İndirilmesi ve Yerleştirilmesi	189
9.	Definden Sonra Tilâvet ve Dua	191
10.	Definden Sonra Telkin.....	194
III. DEFİN İLE İLGİLİ BAZI MESELELER		197
A.	Defin İçin Ücret Alınması.....	197
B.	Definden Sonra Cenaze Evinde İkram Yapılması	199
C.	Definden Sonra Mezarlıkta Şeker, Tatlı, vb. İkramı.....	201
D.	Tâziye.....	201
1.	Tâziyenin Vakti ve Süresi.....	202
2.	Mezar Başında Tâziye	205
E.	Defin Konusunda Gayri Müslimlerin Durumu	206
1.	Gayri Müslimlerin Müslümanlar Tarafından Defnedilmesi	206
2.	Müslümanların Gayri Müslimler Tarafından Defnedilmesi	209
3.	Gayri Müslimlerin Müslüman / Müslümanların Gayri Müslim Mezarlığına Defnedilmesi.....	210
SONUÇ.....		215
KAYNAKÇA		220

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhisselâm
b.	Bin
bt.	Binti
bkz.	Bakınız
c.	Cilt no
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	Hicri
H.z.	Hazreti
H. no:	Hadis numarası
nşr.	Neşreden
r.a.	Radyallahu anh/anha/ anhüm
s.a.s.	Sallallahu aleyhi ve sellem
s.	Sayfa No
ss.	Sayfalar
ö.	Ölüm tarihi
thk.	Tahkik eden
ts.	Yayın tarihi yok
vb.	Ve benzeri

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla... Âlemlerin Rabbi Yüce Allah'a hamd ü senâ, Hz. Muhammed Mustafa'ya onun âl ve ashabına salât ve selâm olsun.

Yüce Allah insanı yaratmış ve hakkında ölümü de var etmiştir. *“Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır”* (Mülk 67/2) diye buyurmuştur. *“Her canlı ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz”* (Ankebût 29/57) ayetinin de işaret ettiği gibi her kişi için ölüm kaçınılmaz bir gerçektir. Ancak mümin için bu kaçınılmaz hakikat ebedi bir yok oluş değildir. İnsanoğlu topraktan yaratılmış yine toprağa döndürülecek ve tekrar (topraktan) çıkarılacak, diriltilecektir. Âdemoğlunun toprak ve mezarla alakası *“Sizi yerden (topraktan) yarattuk, yine (ölümünüzden sonra) ona döndüreceğiz. Hem de ondan sizi bir kere daha çıkaracağız”* (Tâhâ 20/55) ayeti ile ifade edilmektedir.

Doğumla geçici dünya hayatına gözlerini açan mümin, ölümle de ebedi olan ahiret hayatına adım atar. Sonsuz olacak bu hayat, mezar/kabir hayatı ile başlar. Adeta yeni bir hayatın giriş kapısı olan mezarlar; insanlık için her zaman özenle seçilen, korunan, bakılan, ilgi ve merak uyandıran mekânlar olagelmiştir. Fürû-i fıkıhta önemli bir yer tutan mezarın yapısıyla alakalı şeklî kurallar ile definle alakalı hüküm ve uygulamaların bilinmesine ihtiyaç vardır. Aynı zamanda günlük hayatımızda gelişen şartlarda karşımıza yeni problemler de çıkabilmektedir. Bu problemlere uygun çözümler üretebilmek, mezar ve definle ilgili hükümlerin değerlendirilmesi ile mümkün olacaktır.

“İslam Hukukunda Mezar ve Definle İlgili Hükümler” adlı çalışmanın amacı; temel kaynaklara, çağdaş araştırmalara dayanarak mezar ve defin ile ilgili hükümlere işaret etmektir. Bu konuda toplumda yapılagelen yanlışlara dikkat çekmek, uygulamaların doğrusunu göstermek ve güncel olarak meydana gelen meselelere çözüm yolu üretmek hedeflenmektedir. Bu çalışma aynı zamanda günümüz Türk mer'î mevzuatı ile İslam hukuku arasında benzerlik ve farklılıklara da işaret ederek bir mukayese imkânı sunmaktadır.

Araştırma iki bölüm olacak şekilde planlanmıştır. Birinci bölümde; mezarla ilgili kavramsal bir çerçeve çizilmiş, ardından “Mezarın İç Yapısı” başlığı altında; mezarın yönü, derinliği, şekli ve mezar içinde kullanılan malzemeler gibi çeşitli konular incelenmiştir. Ayrıca mezarın yerden yükseltilmesi, yeşillendirilmesi, üzerine kubbe, mescit vb. bina yapılması gibi konular ele alınmıştır. Bunun yanında mezarın tanınmasına yönelik mezar üzerine alâmet konulması, yazı yazılması meseleleri ve mezar üzerine yapılan bazı uygulamaları içeren mezarın dış yapısı ile ilgili konular işlenmiştir. Ek olarak hayatta iken mezar hazırlanması, mezarın ücretle kazdırılması, açılması, nakledilmesi ve aydınlatılması gibi mezar ile ilgili bazı meselelere değinilmiştir.

İkinci bölümde; definle alakalı kavramsal çerçevenin akabinde definin hükmü, zamanı ve türleri çalışılmıştır. Yine cenazenin yıkanmasından definine kadar yapılan hazırlıklar ve definin icrası işlenen konulardandır. Bu bölümde ayrıca defin için ücret alınması, tâziye, ikram ve defin konusunda gayri müslimlerin durumu gibi meselelere yer verilmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla şimdiye değin bu kapsamda akademik bir çalışmaya konu edilmemiş bu meseleyi incelemeyi öneren ilk danışmanım Prof. Dr. Murat ŞİMŞEK’e, özellikle tezin gerek plan gerek sunum gerekse teknik olarak olgunlaşmasında büyük katkıları olan sonraki danışmanım Prof. Dr. Ahmet YAMAN’a şükranlarımı sunarım. Bu süreçte tez izleme komitesinde yer alan ve beni yönlendiren, büyük destek olan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Huzeyfe ÇEKER ve Doç. Dr. Ali DADAN’a teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

Kıymetli vakitlerini ayırarak, tezi büyük bir titizlikle okuyup çalışmaya katkı ve öneriler sunan değerli hocam Doç. Dr. Fatih YÜCEL’e müteşekkirim.

Ayrıca tezimi okuyup bu süreçte bana yardımcı olan oğlum Ömer, kızlarım Zeynep ve Arş. Gör. Aslı TOPUZ’a, çalışmam boyunca bana gösterdikleri destek, sabır ve anlayıştan dolayı kıymetli eşimle ailemin bütün fertlerine ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

İsa TOPUZ

KONYA - 2024

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve SINIRLARI

Yüce Allah'ın bir lütuf olarak¹ Âdemoğlunu yoktan var edip hayat vermesi² nasıl bir gerçek ise ölüm de insanlık için aynı şekilde kaçınılmaz bir hakikattir.³ Dünyaya gelen her nefis ömür süresi dolduğunda ölümle tanışacaktır.⁴ Topraktan yaratılan insan öldükten sonra tekrar toprağa döndürülecek sonra bir kez daha diriltilecek⁵ ve ait olduğu Rabbine dönecektir.⁶ Bu bakımdan ölüm mümin için ebedi bir hayatın başlangıcıdır⁷ ve bu hayat ahiret menzillerinin ilki olan mezar/kabir ile başlayacaktır.⁸ Mükerrerem bir şekilde yaratılan mümini⁹ bu dünyadan insana yakışır olarak uğurlama görevi de müslüman kardeşlerine düşmektedir.¹⁰

İslâm dini, insana hayatta iken olduğu gibi öldükten sonra da gereken değeri vermiştir. İslam hukuku kişiye öldüğü andan itibaren yapılacak muameleyi ayrıntılarıyla belirlemiştir. Vefat eden bir müslümanın yıkanması, kefenlenmesi, cenaze namazının kılınması ve mezara defnedilmesi diğer müslümanlar üzerine farz-ı kifâye olarak terettüp eden dinî görevlerdir.

Hz. Âdem'in oğlu Kâbil, kardeşi Hâbil'i öldürdükten sonra; Allah Teâlâ, onu nasıl gömeceğini gösterme hikmetine binaen yeri eşeleyeyen bir karga göndermiş ve

¹ Hâc 22/66.

² Bakara 2/28; En'âm 6/2; Yâsîn 36/79; Haşr 59/24; Mülk 67/2.

³ Cuma 62/8.

⁴ Ankebût 29/57.

⁵ Tâhâ 20/55.

⁶ Bakara 2/156.

⁷ Ankebût 29/58.

⁸ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, 1. Baskı, thk. Şuayb el-Arnâvût ve diğerleri, nşr. Müessesetu'r-Risâle, 2001, c. I, s. 503, H. no: 454; Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre b. Mûsâ b. ed-Dahhâk, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İbrahim Atvah, nşr. Şirketü Mektebetu ve Matbaatu Mustafa Albâbî, I-V, Mısır, 1975, "Zühd", 5.

⁹ İsrâ 17/70.

¹⁰ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu'fî, *el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîh el-Muhtasar min umûri Resûlillah (s.a.s.) sünenihî ve eyyemihî- Sahîhu'l-Buhârî*, 1. Baskı, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir, Şerh ve Ta'lik, Mustafa Dib el-Buğa, nşr. Dâru Tavkı'n-necât, I-IX, h.1422, "Cenâ'iz", 2; Müslim, b. Haccâc Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-adli 'ani'l-adl ilâ Resûlillah (s.a.s.); Sahîh-i Müslim*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-V, Beyrut, ts, "Selâm", 3; İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 2. Baskı, thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrâhîm, nşr. Mektebetü'r-Rüşd, I-X, Riyad, 2003, c. III, s. 380.

Kâbil'e kabre gömmeyi öğretmiştir.¹¹ Böylelikle gömme hususunda karganın yaptığı iş, insanlar arasında kalıcı bir gelenek olmuştur.¹² Ayrıca Tâhâ 55,¹³ Mürselât 25-26¹⁴ ve Abese 21-22.¹⁵ ayetleri de ölümlerin gömülmesi gerektiğini dolaylı şekilde belirtmektedir.¹⁶

Görülüyor ki insanlığın yaratılışından beri tarihin her döneminde cenaze, mezar, defin ve mezarlıklar daima gündemde olmuş ve insanlık var oldukça da bu şekilde devam edecektir. Âdemoğlu ölmüş hemcinslerini mecburen ayrı bir mekânda tutması gerektiğinden mezarlıklara ihtiyaç duyulmuştur. Hayattakilerin sağlıklı bir şekilde yaşayabilmesi için mezarlıkların teşekkül ettirilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu, toplum halinde yaşamının zorunlu bir sonucudur. Mezar ve mezarlıklar aynı zamanda ölenin ardında bıraktığı kimseler açısından birer ziyaret mekânı olmuştur.

Hayatımızda iç içe olduğumuz mezar, defin ve mezarlıklarla ilgili bilinmeye ihtiyaç duyulup göz ardı edilmemesi gereken birçok dinî hüküm bulunmaktadır. Bu hükümlerin araştırılması, bilinmesi ve gelişen şartlarda karşılaşılan problemlere yeni çözümler üretilmesi gereklilik halini almıştır. Bu ihtiyaçlara cevap vermek için yeni bir çalışma olarak "İslam Hukukunda Mezar ve Definle İlgili Hükümler" başlıklı tez kaleme alınmıştır.

Bu tez, genel olarak mezarın iç/dış yapısı ve cenaze defninin yapılışı ile alakalı konuları kapsamaktadır. Ayrıca mezar ve definle ilgili daima güncelliğini koruyan bazı meseleleri konu edinmekte ve uygulamada yapılan yanlışların doğrularına işaret etmektedir. Mezarlıklarla ilgili fer'î hükümler ayrı bir araştırma konusu olduğu için bu çalışmada mezarlıklar konusuna girilmemiştir.

---

¹¹ Mâide 5/31.

¹² Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Ensârî Şemsüddîn, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 2. Baskı, thk. Ahmed el-Burduni ve İbrahim Etfiş, Dârü'l-Kütübi'l-Mısri, I-XX, Kâhire, 1964, c. VI, s. 143.

¹³ "Sizi yerden (topraktan) yarattık, yine (ölümünüzden sonra) ona döndüreceğiz. Hem de ondan sizi bir kere daha çıkaracağız"

¹⁴ "Biz yeryüzünü dirilere ve ölümlere mekân yapmadık mı?"

¹⁵ "Sonra onu öldürdü ve kabre koy(dur)du. Sonra, dilediği vakit onu diriltir."

¹⁶ Mustafa Uzunpostalcı, "Defin", *DİA*, c. IX, s. 86.

Ülkemizde mezarlıkların idaresi ve defin işlemlerinin belediyeler marifetiyle yürütüldüğü göz önüne alındığında cenaze ve defin işlemleri ile alakalı yapılan uygulamaların ne derece İslam hukukuna uygun olup olmadığı da merak konusudur. Bu sebeple özellikle büyük yerleşim yerlerinde belediyeler tarafından yürütülen cenaze hizmetlerinin İslam hukukuna muvafık olup olmadığını değerlendirme imkânı olmuştur.

Cenaze ve defin işlemlerine gösterilecek önemin, ölünün geride bıraktığı kimseler açısından teselli edici tarafları vardır.¹⁷ Bu bakımdan yakınlarını kaybeden kimseler onlar için yerine getirecekleri bu son vazifeyi en iyi şekilde yapmak istemektedirler. Bu yönüyle tezin cenaze hizmetlerinde yol gösterici olması ümit edilmektedir. Ayrıca imkânlar ölçüsünde Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin ana kaynaklarına inerek yapılması nedeniyle çalışmanın bu noktada temel bir ihtiyacı karşılaması ve geniş kitlelere hitap etmesi beklenmektedir.

Cumhuriyetin ilanından sonra mezarlıklarla, ölü gömme ve taşıma işlemleriyle ilgili kurallar yürürlüğe sokulmuştur. Bu yasal düzenlemeler, çevre ve insan sağlığını etkilemeden, din ve gelenekler çerçevesinde mezarlık yeri belirleyip defin işlemi yapmak, emniyetli ve sağlık koşullarına uygun olarak ölü nakil işlemlerini gerçekleştirmek amacını taşımaktadır.¹⁸ Bu çalışmanın söz konusu gayelerle topluma hizmet eden belediyeler için de faydalı olması arzulanmaktadır.

II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Her zaman hayatın içerisinde olmuş ve kıyamet kopana kadar da içerisinde olacak mezar ve definle alakalı; sahih hadis kaynaklarında cenaze, mezar, cenaze namazı ve defne ilişkin hükümler hakkında “Kitâbü'l-Cenâ'iz” başlığı altında müstakil bölümler oluşturulmuştur. Fıkıh kitaplarında ise cenaze bahsi, namaz bahsi ve devamındaki bölümlerde ilgili konularda geniş açıklamalara yer verilmiştir. Günümüz hukukunda ise bu meseleler kanun, kanun hükmünde kararname, yönetmelik, talimat vb. mevzuatta ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

¹⁷ Mehmet Şener, “Cenaze”, *DİA*, c. VII, s. 354.

¹⁸ Çağatay Güler, Zakir Çobanoğlu, *Mezarlıklar Tesisi, Ölü Defin ve Nakil İşleri*, Çevre Sağlığı Temel Kaynak Dizisi No: 20, genişletilmiş 2. Baskı, Aydoğdu Ofset, Ankara, 1996, ss. 11, 17.

Klasik fıkıh ve hadis kaynaklarında konuyla alakalı bölümlere ulaşmak mümkün olsa da ülkemizde mezar ve defin konusunda yapılmış derli toplu ilmi bir çalışmaya rastlanamamıştır. Üniversite ve kütüphanelerin veri tabanlarında ve internette yapılan araştırmalarda konuyla ilgili belli başlı çalışmaların daha çok hadis, tefsir, kelâm alanlarında yoğunlaştığı müşahede edilmiştir. İslam hukuku açısından konuyu bir bütün halinde dört fikhî mezhebin ana kaynaklarına dayalı olarak inceleyen bir çalışma tespit edilememiştir. Ancak ölüm, cenaze, kabir ziyareti, mezar, mezarlık, telkin vb. konular da kitapçık veya makale tarzında yayınlara ulaşmak mümkündür.

Çalışmamızın esasını teşkil eden mezar ve definle ilgili İslam hukukundaki hükümleri ortaya çıkarmak için Hanefî mezhebine ait kitaplar yoğunlukta olmak üzere Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî ve nadiren Zâhirî mezheplerine ait klasik fıkıh eserlerine başvurulmuştur. Hadis kitaplarıyla şerhleri ve bazı tefsirler de sık sık müracaat edilen kaynaklar olmuştur. Ayrıca çağdaş âlimlerin, Din İşleri Yüksek Kurulu ve İslam coğrafyasında faaliyet gösteren fetva kurullarının fetvalarına da müracaat edilmiştir. Bunun yanında konunun bölümleri ile alakalı ülkemizde ve farklı ülkelerde yapılmış kitap, tez, makale ve yazılardan faydalanılmıştır.

Çalışmamızı bu konularda yazılmış kitap, makale vb. diğer çalışmalardan ayıran en önemli nokta sadece mezar ve definle ilgili konulara yoğunlaşılmasıdır. Ayrıca İslam hukuku ile Türk mer'î mevzuatını karşılaştırma imkânı sağlamasıdır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla konumuzla alakalı yapılmış çalışmalar şunlardır:

Sessiz Yolcuyu Uğurlarken: Durmuş Ali Er tarafından; teçhiz/tekfîn mahiyetinden başlayarak cenazenin yıkanması, kefenlenmesi, namazının kılınması, defnedilmesi ve kabrin mahiyeti gibi konuları ele alan cenaze teçhiz ve tekfîn rehberi mahiyetinde yazılmış bir kitaptır. Fikhî mezheplerin görüşlerini daha çok dört mezhep üzere yazılmış kaynaklardan vermiştir.¹⁹

---

¹⁹ Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

Ölümden Sonraki Hayat Kabir Hayatı: Kelâm ilmi alanında Süleyman Toprak'ın üç bölüm halinde kaleme aldığı bu kitabın birinci bölümünde mezar ve defin konusunda kısa bir bölüm yer almaktadır.²⁰

Kabir Ziyareti (Meşruyyeti, Çeşitleri ve Adabı): Kabir ziyareti ve adabı üzerine Süleyman Toprak tarafından yazılan kitapçıktır. Mezarların usulüne uygun bir şekilde nasıl ziyaret edileceğini anlatmak için hazırlanmıştır.²¹

Cenaze Hizmetleri Rehberi: Dinî boyutu Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından hazırlanmış olan bir cenazenin kaldırılması için ana hatlarıyla bilinmesi gereken temel bilgileri ihtiva eden cep kitabıdır. Yerel yönetimler, Sağlık Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı gibi kurum ve kuruluşların cenaze hizmetlerinde kendileriyle alakalı görev ve sorumlulukları ihtiva eden bir rehberdir.²²

Ebediyet Yolcusunu Uğurlarken: Hayrettin Karaman'ın hastalık sürecinden başlayarak ölüm, defin ve kabir ziyaretine kadar cenaze ile alakalı mevzuları incelediği kitap bölümüdür.²³

Mezarlıklar Tesisi, Ölü Defin ve Nakil İşleri: Çağatay Güler ve Zakir Çobanoğlu tarafından eğitim amaçlı çevre sağlığı programı çerçevesinde yazılan bir kitaptır. Cenaze nakli, defni ve mezarlık yeri seçimi gibi konularda Türk hukukunda uyulması gereken yasal düzenlemeleri içermektedir.²⁴

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde çalışmamızla ilgili yer alan maddeler yazarları şu şekildedir: Mustafa Uzunpostalcı, “defin”; Mehmet Şener, “cenaze”; Kürşat Demirci, “kabir”, “cenaze”; Süleyman Toprak, “kabir”; Nebi Bozkurt, “mezarlık”, “sanduka”; İsmail Orman, “türbe”; Hacı Mehmet Günay, “telkin”; Mustafa Çağrıncı, “tâziye”; Mehmet Keskin, “kefen”.

İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri; Türk Tarih Kurumu'nun desteklediği proje kapsamında Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nce hazırlanmış iki ciltlik bir kitaptır. İslam dünyasındaki mezarlıklar ve defin gelenekleri

²⁰ Sebat Ofset, Konya, 1989.

²¹ Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2017.

²² Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.

²³ İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri, İz Yayıncılık, I-II, İstanbul, 2005.

²⁴ Çevre Sağlığı Temel Kaynak Dizisi No: 20, Aydoğdu Ofset, Ankara, 1996.

ile alakalı İslam hukuku, arkeoloji, tarih, sanat tarihi ve etnografya gibi bilim dallarında yazılmış farklı türlerde makale ve yazıları içermektedir.²⁵

Konumuzla alakalı yurt dışında yapılmış bazı çalışmalar şunlardır;

Ahkâmü'l-mekâbir fi's-şer'ati'l-İslâmiyye: Abdullah b. Amr b. Muhammed es-Süheybânî tarafından kaleme alınmıştır. Dört bölümden oluşan eserin birinci bölümünde kabir ve defin konuları ele alınmıştır. İkinci bölümünde mezarlıklar, üçüncü bölümünde mezar ziyareti ve mezarlıkta ibadet konuları işlenmiştir. Dördüncü bölümde ise mezarlıkların korunması, yeşillendirilmesi ve aydınlatılması gibi konular ele alınmıştır.²⁶ Söz konusu bu eser tezimizle en fazla örtüşen çalışmadır. Tezin içeriğinin belirlenmesinde oldukça faydalı olmuştur. Sadece mezar ve defin ile alakalı konulara ağırlık verilmesi ve Türk hukukundaki uygulamaları da ele alarak iki doktrin arasında karşılaştırma imkânı sağlaması tezimizi bu çalışmadan ayıran noktadır.

İslam Hukukuna Göre Mezarın Yapısı (Structure de la tombe d'après le droit musulman): başlıklı mezarın yapısını ele alan bu makale Youssef Raghep tarafından yazılmıştır. Aksel Tibet'in Türkçeye çevirisi ile "İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri" isimli iki ciltlik kitabın birinci cildinde yayınlanmıştır.²⁷

²⁵ Türk Tarih Kurumu basımevi, Ankara, 1996.

²⁶ 1. Baskı, nşr. Dâru İbnü'l-Cevziyye, Riyad, 2005.

²⁷ Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEZAR

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Günlük hayatta, kişinin öldükten sonra defnedildiği yer anlamında daha çok mezar ve kabir kavramları kullanılmaktadır. Bununla birlikte mezar/kabir sözcükleriyle aynı şeyi ifade eden başka kavramlar da bulunmaktadır.

Burada mezar ve kabir kavramları başta olmak üzere benzer manada kullanılan diğer kelime ve kavramlar açıklanacaktır.

A. Mezar / Mezarlık

Arapçada زار, يزور, زيارة kökünden gelen **mezâr** kelimesi ziyaret yeri, ziyaret mekânı,²⁸ ölü gömülen yer anlamındadır ve kabirle aynı manada kullanılmaktadır.²⁹ Daha ayrıntılı bir tarifile mezar, “uzunluğu ölünün boyu kadar, genişliği yarım boy, derinliği ise yarım ile bir boy arasında değişen ölünün defnedildiği alandır.”³⁰ Ayrıca mezar sıkıntılı ve kasvetli yer anlamına da gelmekte³¹ olup **sin** kelimesi de çukur ve mezar³² anlamındadır. **Yatır**, evliya mezarı demek iken³³ **gömüt** de mezar yerine kullanılabilen bir kelimedir.³⁴ **Ravza**, bahçe manasına gelmekle beraber Hz. Peygamber’in (s.a.s.) mezarı için de ravza³⁵ ve ravza-i mutahhara kelimeleri³⁶ kullanılmıştır.

Tanınmış şahsiyetlerin mezarlarına, mezarlarının bulunduğu yere veya mezarın üstüne yapılan mezar anıtlarına **türbe**³⁷ denir. Tanınmış şahsiyetlerin mezar anıtları,

²⁸ Râzî, Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkadir, *Muhtârü's-sihâh*, thk. Saîd Mahmud Ukayl, Beyrut, 2001, s. 296; İbn Manzûr, Cemâlüddîn, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, Ebü'l-Fazl, el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, 3. Baskı, Dâru Sadâr, Beyrut, I-XV, h. 1414, c. IV, s. 336.

²⁹ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat, I-V, İstanbul, 2017, c. III, s. 3916; Kürşat Demirci, “Kabir”, *DİA*, XIV, s. 33.

³⁰ Güler, Çobanoğlu, *Mezarlıklar Tesisi, Ölü Defin ve Nakil İşleri*, s. 11.

³¹ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 1. Baskı, Birlik Yayınları, Ankara, 1981, s. 691.

³² Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 894; Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, c. IV, s. 5163.

³³ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1042.

³⁴ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 358.

³⁵ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 832.

³⁶ Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukuk Istılahları Kâmûsu*, İmak Ofset Basım, İstanbul, 2018, s. 1012.

³⁷ Orman, “Türbe”, c. XLI, s. 464; Nebi Bozkurt, “Mezarlık”, *DİA*, XXIX, s. 519.

türbeden başka **kümbet**, **makam**, **meşhed**, **buk'a**, **kubbe**, **ravza** gibi adlarla da anılmaktadır.³⁸ **Sanduka**, içine cenaze konulan ahşap veya taş lahit, tabut³⁹ mezarın üzerine konulan tahta veya mermerden sandık⁴⁰ anlamına gelir. **Meşhed**, şehit düşülen yer, şehidin gömülü olduğu yer,⁴¹ **şehitlik** de şehitlerin gömülü olduğu mezarlık⁴² demektir.

Mezarlık, toplu şekilde mezarların bulunduğu yeri ifade ederken⁴³ etrafı çitle çevrili mezarlık, cami, tekke, türbe, kütüphane, vakıf binaları vb. yerlerin bahçesinde ve çevresinde bulunan mezarlık da **hazîre**⁴⁴ olarak isimlendirilir. Çoğunlukla tekke ve zâviye mezarlık/hazîrelerine de **vâdî-i hâmuşân** (sessizler vadisi) denilmektedir.⁴⁵

Günümüz mer'î mevzuatta mezarlıklar, “köy, kasaba ve şehir halkının ölülerini defnettiği yerdir ve kadimden beri mezarlık olarak kullanılmış veya kullanılan yerler de mezarlık sayılır”⁴⁶ şeklinde tarif edilmiştir.

B. Kabir / Kabristan

Arapça'da **kabr** قَبْرٌ, يَقْبُرُ / يَقْبُرُ, قَبْرًا bir şeyi gömmek kökünden mastar olup insanın öldükten sonra defnedildiği yer anlamında ismi mekân olarak kullanılmaktadır ve çoğulu **kubûr**'dur. Yine **makber**, **makbera** ve **makbura** mastarları, ölülerin gömüldüğü yer, mezarlık, kabirlerin mekânı, kabirlerin bulunduğu yer anlamına gelmektedir ve çoğulu **mekâbirdir**.⁴⁷

³⁸ Orman, “Türbe”, c. XLI, s. 464.

³⁹ Bozkurt, “Sanduka”, *DİA*, c. XXXVI, s. 102.

⁴⁰ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 861; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukuk İstilahları Kâmûsu*, s. 505.

⁴¹ Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukuk İstilahları Kâmûsu*, s. 828.

⁴² Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 926.

⁴³ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 692; Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, c. III, s. 3916.

⁴⁴ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 412.

⁴⁵ Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, c. II, s. 2355; Bozkurt, “Mezarlık”, XXIX, s. 519.

⁴⁶ Orman *Kadastrusu ve 2/B Uygulama Yönetmelik*, Resmî Gazete 28473, 20/11/2012, Dayandığı Kanun no 6831, madde 14/1/h.

⁴⁷ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, c. IX, s. 119; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 529; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. V, ss. 68, 69; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 459.

Kur'an-ı Kerim'de, tekil olarak kabir⁴⁸ ve çoğul olarak⁴⁹ kubûr⁵⁰ kavramları farklı ayetlerde yer almaktadır. Tekili makber/makbera olan ve bir şeyin gömüldüğü yer, mezar, mezarlık ve kabirlerin bulunduğu yer anlamına gelen **mekâbir**⁵¹ kelimesi, Tekâsür sûresinde geçmektedir.⁵²

Ayrıca Arapça'da **makber/makbera** gibi **cebbân** ve **cebbâne** (sahra), Farsça'da **mezârât**, **kabristân**, **gûristân** kelimeleri de kabir ve mezarlık manasındadır.⁵³

İf'âl bâbında akbera fiilinin ism-i faili olan **mukbir** terimi ise kabir sahibi yapan, insana kabir kazmayı emreden manasında olup insanoğlunun cesedini ortalık yerde bırakmayarak ona kabri ikram eden Allah için kullanılır.⁵⁴

Küdyetü'nün çoğulu **küdâ**; yüksek, kayalık, sert yer, kazılması zor olan yer manasına gelmekle beraber, kabirler manasındadır. Zira kabirler sert yerlere kazılır.⁵⁵ **Cedes** ve çoğulu **ecdâs**,⁵⁶ **lahit**, **rams**, **şakk**,⁵⁷ **hafîr**,⁵⁸ **medfen**,⁵⁹ **merkad**,⁶⁰ **karafe**,⁶¹ lahitsiz kabir anlamında **darîh**,⁶² kelimeleri de kabirle benzer anlamlar taşımaktadır.

Kabir anlamında olan merkad ve ecdâs kelimeleri de Kur'an-ı Kerim'de farklı ayetlerde⁶³ yer almaktadır.

⁴⁸ Tevbe 9/84.

⁴⁹ Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 529.

⁵⁰ Hac 22/7; Fâtır 35 /22; Mümtetine 60/13; İnfitar 82/4; Adiyat 100/9.

⁵¹ Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 529, İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. V, s. 68.

⁵² Tekâsür 102/1, 2.

⁵³ Bozkurt, "Mezarlık", XXIX, s. 519.

⁵⁴ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, 1. Baskı, Muhakkik Ahmet Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, I-XXIV, 2000, c. XXIV, s. 224; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 529, İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. V, s. 69.

⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XV, ss. 216, 217.

⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. II, s. 128.

⁵⁷ İbn Mâlik et-Tâî, Ebû Abdillâh Cemalüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik el-Endelüsî el-Ceyyânî, *el-Elfâzu'l-muhtelifi fi'l-meânî'l-mü'telifi*, thk. Muhammed Hasan Avâd, Dâru'l-Cîl, Beyrut, h. 1411, c. I, s. 243.

⁵⁸ Fîrûzâbâdî, Mecduddin Ebû Tahir Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 8. Baskı, Beyrut, 2005, s. 378.

⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. V, s. 68.

⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. III, s. 183.

⁶¹ Ahmed Muhtâr Abdülhamîd Ömer, *Mu'cemu'l-luğati'l-Arabiyyeti'l-muâsıra*, 1. Baskı, nşr. Âlemü'l-kütüb, I-IV, 2008, c. III, s. 1803.

⁶² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. II, s. 526.

⁶³ Yasin 36/51, 52; Kamer 54/7; Meâric 70/43.

C. Berzah / Kabir Hayatı

Sözlükte, iki şey arasındaki engel, ölümden dirilişe kadar dünya ile ahiret arasındaki engel, ölen kimsenin gireceği yer⁶⁴ manasına gelen berzah kelimesi dinî terim olarak, “ölümle başlayıp yeniden dirilişe kadar devam edecek olan ara dönem, dünya ile ahiret arasındaki âlem ve kabir hayatı” anlamındadır.⁶⁵

Ölen kişi nerede ve hangi durumda bulunursa bulunsun kabir hayatı ve berzah âlemi safhasından geçecektir.⁶⁶ Ehl-i sünnet inancına göre kabir azabı, aslında “berzah azabıdır.” Ölüp azabı hak eden herkes ister kabre gömülsün ister gömülmesin, ölenin cesedi ister yırtıcı hayvanlar tarafından yenilsin ister yakılıp külleri havada savrulsun, isterse denizde kaybolsun kabir azabını yaşayacaktır.⁶⁷

II. MEZARIN İÇ YAPISI

Toprağa defnedilen insanın uzun süre bulunacağı yer olan mezarların gerek iç gerekse dış yapısı hadis-i şeriflerde ve fıkıh kitaplarının cenaze bahislerinde detaylı olarak yer almıştır. İlgili literatürde mezarın iç yapısı ile ilgili olarak; kazılma şekli, derinliği, genişliği, uzunluğu, içinin yapıma şekli, mezar içinde kullanılan malzemeler vb. konular ele alınmıştır.

Mezarın iç yapısını belirleyen faktörlerin başında Hz. Peygamber’in uygulamaları gelmektedir. Bununla beraber defin yapılacak toprağın yapısı, bölgesel ihtiyaçlar, kültürel ve dinî düşünceler de mezarın yapısının oluşmasına etki eden önemli unsurlardır. Bu yüzden mezarın kazılış şekli, iç yapısı vb. farklılıklar mezardaki kişinin dini, mezhebi ve kültürü hakkında fikir verebilmektedir.

Bu bölümde mezarın iç yapısı ve kazılış şekli ile alakalı konular ele alınacaktır.

⁶⁴ Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, s. 64; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. III, s. 8.

⁶⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XIX, s. 70; İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb Şemsüddîn el-Hanbelî, *er-Rûh fi'l-keîâm 'alâ ervâhi'l-emvât ve'l-ahyâ' bi'd-delâ'ili mine'l-kitâb ve's-sünne*, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts, s. 108; Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukuk İstilahları Kâmûsu*, s. 163.

⁶⁶ Süleyman Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat Kabir Hayatı*, 2. Baskı, Baskı Sebat Ofset, Konya, 1989, s. 22; “Kabir”, *DİA*, XXIV, s. 37.

⁶⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh*, s. 73; İbn Ebi'l-İz Sadreddin Muhammed b. Alâiddin Ali b. Muhammed el-Hanefî el-Ezraî es-Sâlihî ed-Dımaşkî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 1. Baskı, thk. Ahmet Şakir, Vizâratü's-Şuûni'l-İslâmiyye, Riyad, h.1418, c. I, s. 396; Süyûtî, *Şerhu's-sudûr bi-şerhi hâli'l-mevtâ ve'l-kubûr*, 1. Baskı, thk. Abdülmecîd Ta'me el-Halebî, nşr. Dâru'l-ma'rife, Lübnan, 1996, s. 181.

A. Mezarın Yönü

Literatürde mezarın yönü ile alakalı müstakil bir başlığa rastlanmamıştır. Ancak mezarın yönünün, içine ölünün konma şeklinden anlaşılması mümkündür. Mümin, sağ iken namazlarında, hacla ilgili bazı menâsikte, dualarında vb. ibadetlerinde yönünü, Kâbe istikametine döndürür.⁶⁸ Yine ölüm döşeğinde, öldüğünde ve mezara konulduğunda müminin yönü, yüzü kıbleye gelecek şekilde olur.⁶⁹

Hanefiler'e göre ölü mezara konulduğunda sağ tarafı/yanı üzerinde kıbleye döndürülüp yüzünün Kâbe'ye çevrilmesi sünnettir.⁷⁰ Zira, Ubeyd b. Umeyr (ö. 68/687), sahâbî olan babasından, Hz. Peygamber'in büyük günahları sayarken "...Ölü iken de diri iken de Kıbleniz olan Beyt-i Harâm'a saygısızlık yapmaktır..."⁷¹ dediğini nakleder. Söz konusu bu rivayette, ölülerin mezara konuldukları zaman yüzlerinin, ölülerin de dirilerin de kıblesi olan Kâbe'ye çevrildiğine işaret edilmektedir.⁷²

İbn Âbidîn (ö. 1252/1836), zikredilen hadisin zâhirinden, kıbleye karşı dönmenin canlı için de ölü için eşit olduğunu anlaşıldığını, cesedi kıbleye döndürmenin bir görüşe göre vacip bir görüşe göre de sünnet görüldüğünü, dolayısıyla kıbleye ters istikamette gömülmüş bir naaşı kıbleye çevirmek için kabrinin açılmayacağını belirtmiştir. Zira meyyitin kıbleye dönmesi sünnet, mezarı açmak ise

⁶⁸ Bakara 2/144. "(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin. Şüpheli yok ki, ehl-i kitap, onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler. Allah onların yapmakta olduklarından habersiz değildir."

⁶⁹ Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsüleimme, *el-Mebsût*, nşr. Dâru'l-Ma'rife, I-III, Beyrut, 1993, c. I, s. 213; Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-el-Hanefî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VII, 1986, c. I, s. 299; Merginânî, Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî Ebü'l-Hasen Burhânüddîn, *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Talâl Yûsuf, nşr. Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, I-IV, Beyrut, ts, c. I, s. 88.

⁷⁰ Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Tuhfetü'l-fukahâ'*, 2. Baskı, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, c. I, s. 191; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 319; Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Mecdüddîn Ebü'l-Fazl el-Hanefî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, nşr. Matbaatü'l-Halebî, I-V, Kâhira, 1937, c. I, s. 96.

⁷¹ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr el-Ezdzî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 1. Baskı, thk. Şuayb el-Arnavut / Muhammed Kâmil Karabellî, nşr. Dâru'r-Risaleti'l-Âlemiyye, I-VII, 2009, "Vasâyâ", 10; Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Mûsâ el-Horasânî Ebû Bekr, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3. Baskı, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut Lübnan, 2003, c. III, s. 573, H. no: 6723.

⁷² Şürünbülâlî, Hasen b. Ammâr b. Alî el-Mısrî el-Hanefî, *Merâkı'l-felâh şerhu metni Nûri'l-izâh*, 1. Baskı, nşr. el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005, s. 225.

haramdır. Ancak lahde konulmuş cenazenin üzerine toprak atılmadan ters istikamete konulduğu anlaşılırsa meyyitin yüzünün kibleye çevrileceğini ifade etmiştir.⁷³

Mâlikîler'e göre kible tarafı yönlerin en şerefliisidir, bunun için ölüler de kible istikametine döndürülür. Cenazeler gömülürken sağ yanlarına yatırılarak yüzleri de kibleye çevrilerek defnedilir.⁷⁴

Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ölünün kibleye karşı mezara yerleştirilmesi vaciptir. Şâfiî mezhebinde ölü sağ tarafı üzerine yatırılıp yüzü kibleye çevrilir; kible istikametinden sapmaması için başı taş veya kerpiçle desteklenir.⁷⁵ Hatta kible istikametine gömülmeyen bir ölünün eğer cesedi bozulmadı ise kabri açılır ve kibleye çevrilir.⁷⁶ Hanbelîler, Hz. Peygamber'in "*Kâbe diri ve ölü olarak kiblelidir*" hadisini naklederler ve müslümanların seleften halefe yolunun bu olduğunu, Resûlullah'ın da (s.a.s.) bu şekilde defnedildiğini söylerler.⁷⁷

Zâhirî mezhebi fakihlerinden İbn Hazm'a (ö. 456/1064) göre ölünün kibleye döndürülmesi güzel olmakla birlikte bunun yerine getirilmemesinde de bir beis yoktur. Zira Yüce Allah "*nereye dönerseniz Allah'ın yönü orasıdır*"⁷⁸ buyurmaktadır ve ölünün kibleye döndürülmesi ile alakalı bir nass gelmemiştir. Ancak İbn Hazm'a göre Abdürrezzâk (ö. 211/826) tarîkıyla gelen rivayet gereğince kabir, kible istikametine kazılmalıdır.⁷⁹ Söz konusu rivayette eş-Şa'bî'ye (ö. 104/722) ölünün kibleye döndürülüp döndürülmeyeceği sorulunca onun da; "*İster kible istikametine döndür*

⁷³ İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilazîz ed-Dimaşkî, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1. Baskı, I-VI, Beyrut, 1992, c. II, s. 236.

⁷⁴ İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-ta'lîl fi mesâ'ili'l-müstahrece*, 2. Baskı, thk. Muhammed Hacî ve Diğerleri, nşr. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut/Lübnan, I-XX, 1988, c. II, s. 274; Muhammed İliş, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî, *Minehu'l-celîl şerhu Muhtasarı Halîl*, nşr. Dâru'l-Fikr, I-IX, Beyrut, 1989, c. I, s. 500.

⁷⁵ Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs b. Osmân, *el-Üm*, nşr. Dâru'l-Ma'rife, I-VIII, Beyrut, 1990, c. I, s. 315; Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, 1. Baskı, thk. Ahmed Mahmûd İbrahim, Muhammed Tâmir, Dârü's-selâm, I-VII, Kâhira, h. 1417, c. II, s. 389; Râfiî, Abdülkerîm b. Muhammed el-Kazvînî, *Fethu'l-'azîz bi-şerhi'l-vecîz (eş-Şerhu'l-kebir)*, nşr. Dâru'l-Fikr, ts, c. V, s. 216.

⁷⁶ Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yûsuf, *el-Mühezzeb*, nşr. Dâru'l-Kütübî'l-'ilmiyye, I-III, ts., c. I, s. 256.

⁷⁷ Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn b. Hasan b. İdrîs el-Hanbelî, *Keşşâfü'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*, nşr. Dâru'l-Kütübî'l-'ilmiyye, I-VI, ts, c. II, s. 137.

⁷⁸ Bakara 2/115.

⁷⁹ İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî ez-Zâhirî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, nşr. Dâru'l-Fikr, I-XII, ts, c. III, s. 405.

ister döndürme, fakat kabri kible istikametine yap. Hz. Peygamber'in, Hz. Ömer'in ve Hz. Ebû Bekir'in kabirleri kible istikametindedir” dediği⁸⁰ nakledilmiştir.

Beyhakî’de de (ö. 458/1066) Hz. Ömer’in (r.a.) (ö. 23/644) Kâbe hakkında “*Vallâhi o ancak Allah’ın dirilerimiz için kible olarak tayin ettiği ve ölülerimizi yönelttiğimiz taşlardır*” dediği rivayet edilir.⁸¹

Ölen müminin cesedinin mezara, yönü ve yüzü Kâbe istikametine gelecek şekilde sağ yanı üzere defnedileceği hususunda mezhepler arasında ittifak olduğu görülmektedir. Kaldı ki Hz. Peygamber’den beri seleften halefe uygulamanın bu şekilde olduğu anlaşılmaktadır.

Öyleyse, ölünün sağ yanı üzerine yönü ve yüzü kible istikametine gelebilmesi için mezarın uzunlamasına kible istikametine kazılması gerekmektedir. Dolayısı ile mezarın yönü, uzunluğu kibleye dik açı oluşturacak şekilde olmalıdır.

Günümüz mevzuatında mezarın yönü ile alakalı bir kayda rastlanmamıştır.

B. Mezarın Derinliği

Mezarın derinliği konusunda sahâbe ve tabiînden farklı görüşlerin nakledilmesi ve ilgili rivayetlerin bu görüşler ekseninde farklı anlaşılmasından dolayı fıkıh mezhepleri arasında kısmi de olsa görüş ayrılıkları söz konusu olmuştur.

Mezarın derinliği ile kast edilen, toprakta yüzeyden aşağı doğru açılan, ölünün içerisine konulacağı çukurun boyudur. Hz. Peygamber (s.a.s.) mezarın derin, geniş ve güzel kazılmasını tavsiye etmiş⁸² ancak derinliğin boyutları ile alakalı kesin bilgiler vermemiştir.

Uhud Savaşı günü müslümanlar çok sayıda şehit vermişlerdi. Ensardan bir grup Resûlullah’a (s.a.s.) gelerek; şehitlerin olduğunu, bununla beraber kendileri de yaralandıkları ve yorgun düştükleri için şehitlerin her biri için ayrı mezar kazmanın zor olacağı hususunu arz etmişler ve bu durumda şehitlerle alakalı Hz. Peygamber’in

⁸⁰ Abdürrezzâk, Ebû Bekir b. Hemmam b. Nâfi‘ es-San‘ânî, *el-Musannef*, 2. Baskı, thk. Habiburrahman el-A‘zamî, nşr. el-Meclisü’l-‘İlmî, I-XI, Beyrut, h. 1403, c. III, s. 391, H. no: 6061.

⁸¹ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, c. III, s. 573, H. no: 6724. (Ölülerin Kibleye Döndürülmesi Bâbında.)

⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXVI, s. 187, H. no: 16255.

yol göstermesini istemişlerdi.⁸³ Hişâm b. Âmir'in (r.a.) rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.s.) bu konuda şu tavsiyede bulunmuştur. “*Kabir kazınız ve genişçe kazınız, ikişer üçer kişi kabre koyunuz.*” buyurdu. *Hangisi (kıbleye doğru) öne alınacak? diye soruldu. Efendimiz de “Kur’an’ı en çok ezberleyenleri kıbleye doğru öne alınız.”*⁸⁴

Bu hadis-i şerif aynı senet ve mana ile Humeyd b. Hilâl'den (ö. 120/737) “*kabir kazın, derince kazın, güzel kazın*” şeklinde rivayet edilmiştir.⁸⁵ Hadiste geçen التَّعْمِيقُ ölünün içine konacağı yerin, çukurun derinliğini artırmak demektir.⁸⁶

Mezarın derinliği konusunda sahâbe ve tâbiünden farklı görüşler nakledilmiştir. Hz. Ömer kendi mezarının derinliğini, ellerini yukarı kaldırmış birinin boyu kadar olacak şekilde vasiyet etmiştir.⁸⁷ Yine Hz. Ömer'den mezarın göğüs hizasına kadar kazılacağı nakledilmiştir.⁸⁸ Sahâbeden Ebû Mûsâ el-Eş'arî de kabrinin derin kazılmasını vasiyet etmiştir.⁸⁹

⁸³ Azîmâbâdî, Muhammed Eşref b. Emîr b. Ali b. Haydar Ebû Abdurrahmân Şerafî'l-Hak es-Sıddîkî, *Avnû'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, 2. Baskı, nşr. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1415, c. IX, s. 25.

⁸⁴ قَالَ: اخْفِرُوا وَأَوْسِعُوا، وَاجْعَلُوا الرَّجْلَيْنِ وَالثَّلَاثَةَ فِي الْقَبْرِ قِبَلَ: فَأَيُّهُمْ يُقَدِّمُ؟ قَالَ: أَكْثَرُهُمْ قُرْآنًا. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXVI, s. 183, H. no: 16251; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 71; Tirmizî, “Cihad”, 33. (وَأَحْسِنُوا): güzel yapın ilavesi ile geçer.)

⁸⁵ اخْفِرُوا وَأَوْسِعُوا وَأَحْسِنُوا Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXVI, s. 183, H. no: 16264; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 71; Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî el-Horasânî, *el-Müctebâ mine's-sünen/ es-Sünenü's-suğrâ li'n-Nesâî*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, nşr. Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, I-IX, Halep, 1986, “Cenâ'iz”, 86.

⁸⁶ Zekeriyâ el-Ensârî, Zekeriyâ b. Muhammed Zeynüddîn Ebû Yahyâ es-Süneykî el-Hazrecî, *Esne'l-metâlib fi şerhi Ravzî't-tâlib*, nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, I-IV, ts, c. II, s. 324; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, c. II, s. 134.

⁸⁷ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm b. Osmân b. Havâstî el-Absî, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yûsuf el-Hût, nşr. Mektebetü'r-Rüşd, I-VII, Riyâd, 1409, c. III, s. 16, H. no: 11663; İbnü'l-Münzir, en-Nisâbü'rî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm, *el-İşrâf 'alâ mezâhibi'l-ulemâ*, 1. Baskı, thk. Sağîr Ahmed el-Ensârî ebû Hammâd, nşr. Mektebetü Mekke es-Sekâfiyye, I-X, el-İmârâtü el-Arabiyyetü'l-Müttehîde, 2004, c. II, s. 370.

⁸⁸ Burhânüddîn el-Buhârî, (Burhânü's-Şerîa) Ebû'l-Meâlî Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Hanefî, *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, 1. Baskı, thk. Abdulkürîm Sâmî el-Cündî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-IX, Beyrut, 2004, c. II, s. 194; Aynî, Bedreddin Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Hanefî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-XIII, Beyrut/ Lübnan, 2000, c. III, s. 246.

⁸⁹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbü't-tabkâti'l-kebîr (et-Tabakâtü'l-kübrâ)*, 1. Baskı, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut, 1990, c. IV, s. 87; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef*, c. III, s. 16, H. no: 11659; İbnü'l-Münzir, *el-İşrâf*, c. II, s. 370.

Tâbiünden en-Nehâî (ö. 96/714) ve Ömer b. Abdülaziz’e (ö. 101/720) göre ölü için göbek hizası derinliğinde mezar kazılır.⁹⁰ Ömer b. Abdülaziz oğlu vefat edince mezarını göbek hizası boyunda kazmalarını, daha fazla derinleştirmemelerini emrettiği rivayet edilir. Çünkü ona göre yerin üstü altından daha faziletlidir.⁹¹

Bu konuda mezheplerin görüşlerinde de farklılıklar göze çarpmaktadır. Fukahanın belki de günün şartlarında kolaylık olması veya çok kullanılması bakımından mezarın derinliğini insan boyunu ölçü edinerek, “dirsek boyu, yarı adam boyu, göğüs hizası, adam boyu vb.” ölçülerle belirlediği görülmektedir.

Hanefiler’e göre zikredilen hadis-i şerifteki *أعمقوا* “*Derince kazınız*” emri gereği sünnet olan mezarın derinleştirilmesidir. Bu da mezarın; orta boylu bir erkeğin yarı boyu, göbek hizası derinliğinde veya göğüs hizasına kadar olmasıdır. Eğer mezar bir adam boyu uzunluğunda kazılırsa daha iyidir.⁹² Hz. Ömer’den mezarın göğüs hizası kadar derinlikte olacağı yönündeki rivayet de⁹³ göze alındığında derinliğin en azı yarım boy uzunluğunda, en çoğu da bir boy uzunluğunda olmalıdır. Ortası ikisinin arası olan göğüs hizasıdır. Mezarın derinliğinden amaç ölüden çıkacak kötü kokuya iyi bir şekilde mâni olmak ve ölüyü korumak, yırtıcı hayvanların kabri eşmesini önlemektir.⁹⁴

Ülkemiz şartlarında orta boylu bir erkeğin boyu 174 santimetre olarak kabul edilmektedir.⁹⁵ Bu durumda Hanefiler’e göre mezarın derinliğinin en azı 87

⁹⁰ İbnü’l-Münzir, *el-İşrâf*, c. II, s. 370.

⁹¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 371; İbn Kudâme Ebu’l-Ferec, Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî el-Cemmâilî el-Hanbelî Şemsüddîn, *eş-Şerhu’l-kebîr ‘alâ metni’l-Mukni’*, Dâru’l-Kitâbî’l-Arabî, ts, c. II, s. 378.

⁹² Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhitü’l-Burhânî*, c. II, s. 194; Haddâd, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed el-‘İbâdî ez-Zebîdî el-Hanefî, *el-Cevheratü’n-neyyira (‘alâ Muhtasari’l-Kudûrî)*, 1. Baskı, nşr. el-Matbaatü’l-Hayriyye, I-II, h.1322, c. I, s. 109; Şeyhîzâde, Damad Efendi Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleyman, *Mecmau’l-enhur fî şerhi Mülteka’l-ebhur*, nşr. Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, I-II, ts, c. I, s. 186.

⁹³ Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhitü’l-Burhânî*, c. II, s. 194; Aynî, *el-Binâye şerhu’l-Hidâye*, c. III, s. 246.

⁹⁴ Şürünbülâlî, *Merâkı’l-felâh*, s. 225; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. II, s. 234.

⁹⁵ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre Ülkemizde 2008-2019 yılları arası, “yaş grupları ve cinsiyete göre boy ortalamaları üzerine yapılan istatistiğe” göre erkek ortalama boyu 172-174 santimetre arasındadır. bkz. 12.11.2020 tarihli <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Saglik-ve-Sosyal-Koruma-101> 13.10.2023)

santimetredir. Efdal olan derinlik ise 174 santimetredir. Ortalama olarak ise 132 santimetredir.

Şâfiîler'e göre Hişâm b. Âmir hadisi gereği mezarın, kollarını başının üstüne kaldırarak uzatan orta boylu bir erkeğin, kolları/elleri ile beraber boyu kadar derinlikte olması müstehaptır. Bu derecede bir derinliğin vahşi hayvanların kabri eşmemesi, cesedin kokusunun çıkmaması, mezar soygunculuğunu zorlaştırması gibi maksatları vardır. Mezarın derin olmasından beklenen faydalar da bunlardır.⁹⁶ Hz. Ömer'den kabrinin bu derinlikte olmasını vasiyet ettiği rivayet edilmiştir.⁹⁷ Bu ölçü de, çoğunluğun görüşü olarak dört buçuk zira' olarak takdir edilmiştir.⁹⁸

Bir zira',⁹⁹ 46,2 santimetre olarak hesaplanacak olursa yaklaşık 208 santimetre eder. Kollarını/ellerini başının üstüne kaldırarak uzatan orta boylu bir erkeğin, kolları/elleri ile beraber boyu da yaklaşık 210 santimetre civarındadır. Buradan hareketle Şâfiîler'in kabrin derinliği ile ilgili verdikleri göz kararı ölçünün 210 santimetreye tekabül ettiği söylenebilir.

Hanbelîler'e göre belirli bir ölçü olmaksızın mezarı kokuya ve yırtıcı hayvanlara mâni olacak şekilde derinleştirmek sünnettir.¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) göre gerek erkek gerekse kadın için mezarın göğüs hizasına kadar kazılması müstehaptır. Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve İbn Sîrîn de (ö. 110/729) mezarın göğüs hizasında olacak derinlikte kazılmasını müstehap görmüşlerdir.¹⁰¹ Göğüs hizasından daha derin elleri uzatacak şekilde kazmakta zorluk ve adet olandan ayrılma vardır. Hz. Peygamber'in "*Derin kazın*" buyruğunda derinlik konusunda bir ölçü yoktur. İbn

⁹⁶ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 315; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhiddin Yahyâ b. Şeref, *el-Mecmû' şerhu'l-mühezzeb*, Dâru'l-Fikr, ts, c. V, s. 287.

⁹⁷ İmrânî, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim el-Yemânî eş-Şâfiî, *el-Beyân*, thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî, nşr. Dâru'l-Minhâc, I-XIII, Cidde, 2000, c. III, s. 100.

⁹⁸ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, ss. 286, 287; Remlî, Şemseddîn Muhammed b. Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Hamza Şihâbüddîn, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, Son Baskı, Dâru'l-Fikr, I-VIII, Beyrut, 1984, c. III, s. 4.

⁹⁹ Zirâ'; Türkçesi Arşın, metre sistemine geçilmeden önce kullanılan, dirsekle orta parmak ucu arasındaki uzunluktur. Fıkıh kitaplarında adı geçen "ez-zirâu's-şer'iyye'nin (şer'î arşın) 24 parmak olduğunda ittifak vardır. Bu da 46,2 santimetre uzunluğa denk gelir. Bkz. Mehmet Erkal, "Arşın", *DİA*, c. III, s. 411; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, 2. Baskı, nşr. Vizâratü'l-evkâf ve's-suûni'l-İslâmiyye, I-XLV, Kuveyt, 1992, c. XXXVIII, s. 317.

¹⁰⁰ Buhâtî, *er-Ravdu'l-mürbi' şerhu Zâdi'l-müstekni'*, nşr. Dâru'l-Müeyyid-Müessesetü'r-Risâle, I, ts, s. 189.

¹⁰¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. II, s. 371; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, ss. 377, 378.

Ömer'in (ö. 73/693) mezarının derinliğini, ellerini kaldırmış birinin boyu kadar olmasını vasiyet ettiğine dair rivayet sahih görülmemiştir.¹⁰²

Ahmed b. Hanbel'in tercih ettiği göğüs hizası derinliğinin, günümüz ölçüsüne göre 132 santimetre civarı olduğu anlaşılabilir.

Mâlikîler'de mezarın çok derin olmaması müstehaptır. Derinliğin en azı ölünün kokusuna mâni olacak ve yırtıcı hayvanlardan koruyabilecek kadar olmasıdır. Derinliğin azamisi için ise bir sınır yoktur.¹⁰³ İmam Mâlik'in (ö. 179/795) "*Mezarın çok derin olmamasını, yüzeye de çok yakın olmamasını seviyorum*" dediği rivayet edilmiştir.¹⁰⁴ Mâlikî Fakihî İbn Habîb'e (ö. 238/853) göre derinliğin 1 dirsek boyu kadar olması gerektiği söylenmiştir. Ömer b. Abdülaziz'in de "*Benim kabrimi derin kazmayın çünkü yerin en hayırlısı üstü, en şerlisi de altıdır*" dediği nakledilmiştir.¹⁰⁵ Mezarın derin kazılmamasının tercih nedeni, yerin üstünün yerin altına göre daha hayırlı olması ve zikir, tâat yeri olması, bunun da ölüye bereket ve fayda getireceği düşüncesidir.¹⁰⁶

Mâlikîler'e göre lahd yapılacaksa mezarın çok derin kazılmasına hacet olmadığı bu durumda mezarın 1 zira' olmasının yeterli olacağı söylenmiştir.¹⁰⁷ Mâlikî fakihlerinden İbn Ât'ın (ö. 609/1212); derinliğin bir adam boyu veya iki adam boyu olmasının vahşi hayvanların bulunduğu ve mezar soygunculuğunun yapıldığı mekânlar için söz konusu olacağını ifade ettiği belirtilmiştir.¹⁰⁸

Bu görüşlere göre Mâlikîler'de mezarın derinliğinin günümüz ölçüsü ile 46-50 santimetre civarında olacağı anlaşılmaktadır. Sadece bu derinlikte kazılan bir mezarın ayı, kurt, çakal gibi vahşi hayvanlar tarafından eşilme tehlikesinden söz edilebilir. Zira

¹⁰² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 371; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, s. 378.

¹⁰³ Haraşî, Muhammed b. Abdullah el-Mâlikî Ebû Abdillâh, *Şerhu Muhtasarı Halil li'l-Haraşî*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, ts, c. II, ss. 130, 145; Desûkî, Muhammed b. Ahmed b. Arafel-Mâlikî, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'ale's-Şerhi'l-kebîr*, Dâru'l-Fikr, I-IV, ts, c. I, s. 419.

¹⁰⁴ İbnü'l-Münzir, *el-İsrâf*, c. II, s. 370.

¹⁰⁵ Karâfi, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mâlikî, *ez-Zahîra*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, I-XIV, Beyrut, 1994, c. II, s. 478.

¹⁰⁶ Desûkî, *Hâşiyetü 'ale's-Şerhi'l-kebîr*, c. I, s. 419.

¹⁰⁷ Zühaylî, Vehbe b. Mustafa, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühû*, 4. Baskı, nşr. Dâru'l-Fikr, Dimesşk, I-X, ts, c. II, s. 1550.

¹⁰⁸ Mevvâk, Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kâsım b. Yûsuf el-Abderî el-Gırnâtî Ebû Abdillâh, *et-Tâc ve'l-iklîl li Muhtasarı Halil*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-VIII, 1994, c. III, s. 38.

sırtlan, köpek ve benzeri yırtıcı hayvanların aç kaldıklarında ve dışarıda yiyecek bulamadıklarında ölümlerini yemek için kabirleri eşeledikleri de bilinmektedir.¹⁰⁹

İbn Hazm herhangi bir ölçü vermeksizin, mezarın derin kazılmasını farz olarak görür. Buna, Hişâm hadisinde geçen Uhud şehitlerinin kabirlerinin meşakkate rağmen derin kazılmasının Resûlullah tarafından istenmesini delil getirir. Ona göre yorgunluk ve şehitlerin çokluğu mezarların derin kazılmamasına mazeret teşkil etmemiştir.¹¹⁰ Ancak burada şunu göz ardı edilmemelidir. Uhud günü şehitler toplu olarak aynı mezara gömüleceği için mezarlarının derin kazılması emredilmiş olabilir.

Sonuç olarak; cumhur fukahânın, mezarın derin kazılmasını müstehap görerek ittifak ettikleri, ancak derinliğin miktarında ihtilaf halinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu ihtilafların yaşanılabildiği bölge, mezar kazılan toprağın kumlu, sert ya da yumuşak olması ve yırtıcı hayvanların saldırıları, mezar soyucuların bulunup bulunmaması gibi durumlardan kaynaklanabilir. Mesela, mezarın kazılacağı yerin sert ve kayalık bir mekân olması durumunda çok derin olması gerekmeyebilir. Çünkü bunda hem zorluk olur hem de kayalık yerin yırtıcı hayvanlar tarafından deşelenmesi söz konusu olmaz. Öte yandan öyle zaman olur ki mezar soygunculuğu artar, buna engel olmak için bir tedbir olarak mezarların daha derin kazılması gündeme gelebilir. Aynı şekilde kumlu bir arazide rüzgârla savrulma ihtimali göz önüne alınarak mezarın daha derin kazılması gerekebilir. Ayrıca salgın ve bulaşıcı hastalık sebebiyle vefat durumlarında hastalık bulaşmaması için mezarın daha derin kazılması kaçınılmaz olabilir. Toplu defin yapılması durumunda da durum aynıdır. Ölçü vererek ifade edilecek olursa 87 santimetreden 2,5 metreye kadar derinlikte veya maksat hasıl olacak şekilde mezar kazılabilir.

Ülkemizde uygulanan mevzuata göre bir mezarın derinliği en az 1,5 metre olmalıdır.¹¹¹ Hazır beton kullanılacak mezarlarda ise cenazenin kokusunun çıkmasını

¹⁰⁹ Câhiz, Amr b. Bahr b. Maḥbûb el-Kinânî, el-Leysî Ebû Osmân, *el-Hayevân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, I-VII, h.1424, c. I, s. 146; c. VI, s. 559.

¹¹⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, c. III, ss. 337, 338.

¹¹¹ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, Resmî Gazete 1868, 09/08/1931, Dayandığı Kanun no 1580, madde 23.

önlemek için üzerleri en az 60 santimetre toprakla örtülebilecek şekilde kazılması gerekmektedir.¹¹²

C. Mezarın Boyu / Uzunluğu ve Eni / Genişliği

Mezarın boyu ve eni ile kast edilen, mezarın kıbleye dik açı oluşturacak şekilde uzunluk ölçüsünün ve yanlamasına genişliğinin ne kadar olması gerektiğidir.

Mezarın uzunluğu ve genişliği konusunda da Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından belirlenmiş bir ölçü yoktur. Ancak “mezarın derinliği” başlığı altında da belirtildiği üzere Resûlullah (s.a.s.) Uhud şehitlerini defnetmek için “*Kabir kazınız ve genişçe kazınız, kabirlere ikişer üçer kişi koyunuz*” buyurmuş,¹¹³ mezarın geniş kazılmasını istemiş fakat ölçü belirtmemiştir. Hadiste geçen التَّوسِيعِ kelimesinin, mezarın uzunluğunun ve genişliğinin artırılması olduğu söylenmiştir.¹¹⁴

Birçok rivayette Resûl-i Ekrem’in (s.a.s.) mezar çukuru açılırken kazıcılara mezarın kazılışını tarif ettiği ve çeşitli tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir. Bir cenazede mezar kazana “*ayakları ve baş tarafını genişlet*”¹¹⁵ demiştir. Yine Medine’de vefat eden Abdullah Zü’l-Bicâdeyn’in (ö. 9/630) bizzat mezarının kazılmasında hazır bulunan Resûl-i Ekrem (s.a.s.) mezarın geniş kazılmasını ve naaşına nazik davranılmasını emretmiştir. Ancak mezarın genişliği konusunda ölçü belirtmemiştir.¹¹⁶

Rivayete göre tâbiîn nesline mensup bir âlim olan A‘meş (ö. 148/765) bir gün kazılmış bir mezara girip yatmıştır. Sonra başından tozları silkeleyerek mezardan

¹¹² *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, Resmî Gazete 27467, 19/01/2010, madde 14/2/a, b.

¹¹³ اخفروا وأوسعوا، واجعلوا الرجلين والثلاثة في القبر Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXVI, s. 183, H. no: 16251; Ebû Dâvûd, “Cenâ’iz”, 71.

¹¹⁴ Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne’l-metâlib fî şerhi Ravzı’t-tâlib*, c. I, s. 324; Buhûtî, *Keşşâfü’l-kınâ’*, c. II, s. 133.

¹¹⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, c. III, s. 508, H. no: 6500; İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 1. Baskı, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî ve Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî, nşr. Dâru’l-Vatan, II, Riyad, 1997, c. II, s. 410, H. no: 935; Ebû Dâvûd, *Büyü’*, 3.

¹¹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, c. II, s. 101, H. no: 598; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, nşr. Dâru İhyâi’l-kütübi’l-Arabiyye-Faysal İsa el-Bâbî el-Halebî, I-II, ts, “Cenâ’iz”, 41; Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, 1. Baskı, thk. Abdulâfî Abdulhamîd Hâmid, nşr. Mektebetü’r-Rüşd/ed-Dâru’s-Selefiyye, I-XIV, Bombay Hindistan, 2003, c. II, s. 101, H. no: 577.

çıkması ve “*vay meskenin darlığına*” diye söylenmiş ve mezarın dar kazılmasını uygun görmemiştir.¹¹⁷

Hanefiler’de mezarın uzunluğu meyyitin uzunluğu kadar, genişliği de uzunluğunun yarısı kadar olur denilmiştir.¹¹⁸ Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) önde gelen talebelerinden Hasan b. Ziyâd’dan (ö. 204/819), İmâm Ebû Hanîfe’nin “kabrın uzunluğu, gömülecek adamın uzunluğu kadar, genişliği ise yarım boydur” dediği nakledilmiştir. Zira mezarın bu şekilde olması, ölüyü yırtıcı hayvanlardan korur ve cesedin kokusunun yüzeye çıkmasına engel olur.¹¹⁹

Şâfiîler’de ve Hanbelîler’de mezarın uzunluğu ve eni hususunda herhangi bir sınır ve ölçü bulunmamaktadır. Bununla birlikte Hişâm hadisi gereği, mezarın uzunlamasına ve enine, kokunun çıkması ile yırtıcı hayvanların eşmesine mâni olacak şekilde geniş kazılması güzel bulunmuştur. “*Ayakları ve baş tarafını genişlet*” hadisi gereği de özellikle ölünün ayak ve baş taraflarına denk gelen yerleri geniş kazmak da müstehap görülmüştür.¹²⁰ Bu durumda ölünün baş ve ayak tarafı gövde kısmına göre daha geniş olur. Böylece kıbleye dönük olan beden sırt üzeri düşmez ve göğüs üzeri yere kapaklanmaz.¹²¹

Ayrıca bu genişlik ölü ile onu defnedecek kişilerin sığacağı genişlikte olmalı ki defneden kişiler, cesedi mezarın duvarlarına çarpmadan kolaylıkla indirebilsin. Aynı zamanda mezarın geniş kazılması meyyite bir ikram iken, dar kazılması hürmetsizliktir. Daha ziyade mezarın derin kazılmasının etkisi olmakla birlikte

¹¹⁷ Halîlî, Ebû Ya’lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed b. İbrâhîm el-Halîl el-Kazvînî, *el-İrşâd fî ma’rifeti ulemâi’l-hadîs*, 1. Baskı, thk. Muhammed Saîd Ömer İdrîs, Mektebetü’r-Rüşd, I-III, Riyad, 1409, c. II, s. 562; İbn Hallikân, Ebû’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâ’ü ebnâi’z-zamân*, thk. İhsan Abbas, nşr. Dâru Sadâr, I-VII, Beyrut, 1900-1994, c. II, s. 403.

¹¹⁸ Şeyhîzâde, *Mecmau’l-enhur*, c. I, s. 186; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. II, s. 234.

¹¹⁹ Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Hanefî, *Hâşiyetü’t-Tahtâvî ‘alâ Merâki’l-felâh şerhu Nûri’l-izâh*, 1. Baskı, thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, nşr. Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I, Beyrut, 1997, c. I, s. 607; Evrengzîb, Âlemgîr Ebû’l-Muzaffer Muhammed Muhyiddîn, *el-Fetâvâ’l-Hindiyye*, (müellif Nizâmüddîn el-Belhî Başkanlığında Heyet), 2. Baskı, nşr. Dâru’l-fikr, I-VI, h. 1310, c. I, s. 166.

¹²⁰ Şâfiî kaynaklar için bkz. Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 254; Nevevî, *el-Mecmû’*, c. V, s. 287; Zekeriyây el-Ensârî, *Esne’l-metâlib fî şerhi Ravzî’t-tâlib*, c. I, s. 324; Hanbelî kaynaklar için bkz. Buhûtî, *Keşşâfû’l-kınâ’*, c. II, s. 133.

¹²¹ Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şâfiî, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’ânî elfâzi’l-Minhâc*, 1. Baskı, nşr. Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I-VI, 1994, c. II, s. 37.

genişlik de cesedin kokusunun çıkmasına ve yırtıcı hayvanların cesede zarar vermesine engel olacağı öne sürülmüştür.¹²²

Mâlikîler’de de mezarın, ölünün ve onu defnedecek kişinin sığacağı genişlik ve uzunlukta olması gerektiğine işaret edilmiştir.¹²³ Buna göre mezar ne çok derin ne de çok geniş olmalıdır.¹²⁴

Mezarın uzunluk ve genişliğinin ölçüsü konusunda şu değerlendirmelerde bulunulabilir. Mezarın derinliği konusunda olduğu gibi uzunluk ve genişliğinde de Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından her ne kadar geniş kazılması tavsiye edilse de belli bir ölçü belirtilmemiştir. Geniş kazılmasında da amacın ölünün muhafaza edilmesi, yırtıcı hayvanların cesede ulaşmasının engellenmesi ve cesedin kokusunun dışarı çıkmasının engellenmesi olduğu görülmektedir. Aslında bu gayeleri sağlayacak olan daha çok mezarın derin kazılması ile alakalıdır. Ancak yeterli miktarda derinliğe ulaşabilmek için mezarın belli ölçüde geniş kazılmasının gerekeceği de göz ardı edilmemelidir. Yani mezarın derinliğinin istenilen ölçülerde olabilmesi için geniş kazılması da gerekebilir. Çünkü dar kazılan bir mezarın derinleştirilmesinde zorluk olabilir.

Mezarın uzunluğu meyyitin uzunluğu kadar olmalıdır. Ancak ölü yatırılıp lahde konulduğunda, kefenin bağlarını kolayca çözebilmek ve meyyiti rahatça kibleye döndürebilmek için mezarı baş ve ayak uçlarından 10-15’er santimetre daha uzun kazmak kolaylık olacaktır. Allah Resulünün mezar kazıcılarına “*Ayakları ve baş tarafını genişlet*”¹²⁵ tavsiyesinde buna işaret olduğu söylenebilir.

Mezarın genişliğinin de uzunluğunun yarısı kadar değil, her mezar için ortalama bir adam boyunun yarısı kadar olması daha isabetli görülebilir. Örneğin meyyitin 130 santimetre gibi çok kısa boylu ve şişmanca biri olduğu farz edildiğinde; mezar ortalama 60-70 santimetre genişliğinde kazılacaktır. Bu da meyyitin mezara indirilmesinde ve defin işleminin yapılmasında kabre girenler için zorluk oluşturacak ve meyyitin kabrin duvarlarına çarparak hırpalanmasına sebebiyet verecektir. Bunun

¹²² Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, c. III, s. 4.

¹²³ Hâcece, Kevkeb ‘Ubeyd, *Fıkhü’l-ibâdât ‘ale’l-mezhebi’l-Mâlikî*, 1. Baskı, Matbaatü’l-İnşâ, Dımaşk, 1986, c. I, s. 262.

¹²⁴ Adevî, Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Mükerrrem es-Sâidî, *Hâşiyetü’l-Adevî ‘alâ şerhi Kifâyeti’t-tâlibi’r-Rabbânî*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bukâî, Dâru’l-Fıkr, I-II, Beyrut, 1994, c. I, s. 434.

¹²⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, c. III, s. 508, H. no: 6500; İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, c. II, s. 410, H. no: 935; Ebû Dâvûd, “Büyü”, 3.

aksi düşünülduğünde; yani çok uzun boylu birinin mezarının genişliği de hem yer israfına hem de kazma ve toprağı geri doldurma işlemi açısından zorluğa neden olacaktır. Bebek veya küçük çocuk için mezarlar daha az genişlikte kazılabilir. Çünkü cüssesi küçük olan çocukların defninde zorluk yaşanmaz ve cesetleri hırpalanmaz.

Neticede mezarın ortalama bir adam boyunun yarısı genişliğinde kazılması münasip görülebilir. Bu da günümüz ölçüsü ile ortalama insan boyunu 174 santimetre aldığımızda yaklaşık 87-90 santimetre civarı bir genişlik demektir. Bebek veya küçük çocuk mezarlarındaki genişlik ise meyyitin cüssesine göre 40-50-60 santimetre kadar olabilir.

Bir mezarın, maksat hasıl olacak şekilde ölüyle onu defnedecek kişi veya kişilerin sığacağı ve defin işleminin rahatlıkla yapılabileceği kadar bir genişlik ve uzunlukta kazılmasının uygun olduğu söylenebilir.

Günümüz mevzuatında da bir mezarın uzunluğu 2 metre, eni 80 santimetredir. Çocuk mezarlarında ise yedi yaşına kadar olanlarda aynı ada içerisinde 1 metre uzunluğunda ve 50 santimetre eninde olmaktadır.¹²⁶

D. Mezarın Güzel Kazılması

Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) mezarların derin, geniş ve güzel kazılmasını istediği,¹²⁷ aynı zamanda mezar kazanlara, kabrin içinde yani toprak altında kalacak bölümde bile olsa göze hoş gelmeyen gedik, delik ve çıkıntıların düzeltilmesini, güzelleştirilmesini tavsiye ettiği bilinmektedir.

H. Peygamber (s.a.s.) oğlu İbrahim'in mezarı kazılırken mezarda göze hoş görünmeyen bir gedik görmüş ve mezar kazandan o gediği kapatmak için bir kerpiç parçası istemiş sonra da "*Şüphesiz bu ölüye ne zarar verir ne de faydası olur fakat yaşayanların gözüne hoş gelir*"¹²⁸ diye buyurmuştur.

¹²⁶ Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi, madde 23; Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik, madde 14, 2/a.

¹²⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXVI, s. 183, H. no: 16251, 16264; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 71; Tirmizî, "Cihad", 33.

¹²⁸ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, c. III, s. 507, H. no: 6499; İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Ubeyde b. Rayte en-Nümeyrî el-Basrî, *Târihu'l-Medîne*, thk. Fehim Muhammed Şeltüt, Cidde, h. 1399, c. I, s. 98.

Yine bir gün Resûl-i Ekrem (s.a.s.) kazılmakta olan mezarın başında durmuş ve “*Şu şekilde yapın, bunun ona bir faydası olmaz ama Allah için sağlam, düzgün yapılmasını sever*” tavsiyesinde bulunmuştur. Burada hüküm genel olsa da özelde işi sağlam ve düzgün yapmaktan kastın; lahdî güzel kazmak, mezarı kapatma ve definle alakalı diğer işlemleri sağlam yapmak olduğu söylenmiştir.¹²⁹ Mezarın kazılması ile alakalı başka bir rivayette de Hz. Peygamber’in (s.a.s.) “*Bu ona bir şey kazandırmaz ama cenaze sahiplerinin gönlüne hoş gelir*” dediği nakledilmiştir.¹³⁰

Hişâm hadisinde geçen وَأَحْسِنُوا “*Güzel yapın*” ifadesinden anlaşılan manalar ve çıkarılan hükümler kapsamında şunlar zikredilebilir. Defin esnasında meyyite nazik ve güzel davranılmalıdır. Mezarın tabanı, derinliği baştan aşağı düzgün bir şekilde ayarlanmalıdır. İçi de toz, toprak, pislik vb. şeylerden temizlenmelidir.¹³¹ Mezar iyi bir işçilikle sağlamca, kapsamlı olarak ne çok geniş ne çok derin¹³² bir şekilde eksiksiz kazılmalıdır.¹³³ Mezarın gerek içinde gerekse duvarlarında delik, tümsek, çıkıntı, yamukluk bulunmamalıdır. Özetle mezar göze hoş gelecek bir şekilde yapılmalıdır.

E. Mezarın Kazılış Şekli / Lahd ve Şakk Usulü

Mezarın iç yapısı, kazılış şekli bakımından toprağın durumuna göre “lahd” ve “şakk” olmak üzere iki türde olabilmektedir.

Bir şeyden meyletmek ve sapmak anlamına gelen lahd, terim olarak, mezarın tabanından kible tarafına meylederek ölünün sığacağı kadar kazılan oyuktur.¹³⁴ Mezarda meyyitin bulunduğu bu oyuğa lahit adının verilmesi, mezarın tabanından kible

¹²⁹ Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîlârifîn b. Alî b. Zeynelâbidîn el-Haddâdî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, 1. Baskı, thk. el-Mektebetü't-Ticâreti'l-kübrâ, I-VI, Mısır, 1356, c. I, s. 405, H. no: 762.

¹³⁰ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, c. III, s. 507, H. no: 6498.

¹³¹ Tîbî, Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh, *Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâti'l-mesâbîh / el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen*, 1. Baskı, thk. Abdulhamîd Handâvî, nşr. Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, I-XIII, Riyad, 1997, c. IV, s. 1408, H. no: 1703; Ali el-Kârî, Alî b. Sultân Muhammed Ebü'l-Hasen Nûruddîn el-Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-mesâbîh*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Fikr, I-IX, Beyrut, 2002, c. III, s. 1219, H. no: 1703.

¹³² Adevî, *Hâşiye*, c. I, s. 434.

¹³³ Sindî, Muhammed b. Abdilhâdî et-Tettevî Ebü'l-Hasen Nûruddîn, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ süneni'n-Nesâî*, 2. Baskı, nşr. Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, I-VIII, Halep, 1986, c. IV, s. 81.

¹³⁴ Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 602; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. III, s. 388.

yönüne doğru sapılması nedeniyledir.¹³⁵ Hanefiler'den Suğdî (ö. 461/1068) lahdin diğer tarafa da kazılabileceğini söylemiştir.¹³⁶ Halk arasında lahde “sapma” denildiğine de şahit olunmaktadır.

Lahit tarzında mezar önce tabanına kadar yeterince derinlikte kazılır. Mezarın tabanında kible tarafındaki duvarın dibinden yine kibleye doğru mezar boyunca, ölünün sığacağı genişlik ve uzunlukta girinti/oyuk kazılır. Defin sırasında meyyit sağ yanı üzerine, yönü kibleye gelecek şekilde bu oyuğa yerleştirilir. Sonra da meyyitin sırtına gelen tarafına kerpiç, kamış, tahta vb. malzemelerle örülür. Toprağın içeriye girmemesi için de kerpiç parçaları, çamur, ot vb. ile boşluklar kapatılır. Sonra mezara toprak atılır.¹³⁷

Şakk ise lahit yapmaksızın mezarın dibini ölü sığacak şekilde oymaktır ki buna darîh de denir.¹³⁸ Halk arasında şakka “yarma” usulü de denmektedir.

Şakk usulünde, mezarın ortasına kabrin derinliği istikametinde, ölünün sığacağı kadar uzunlamasına nehir yatağı gibi, yarma şeklinde bir çukur kazılır. Ölünün üzerine çökmemesi için de dört tarafı taş, kerpiç vb. malzemelerle örülür. Meyyit yine sağ yanı üzerine kibleye dönük olarak yatırılır. Sonra üstü taş, tahta, ot vb. malzeme ile tavan yapıp kapatılır ve içine toprak sızması için çamurla boşluklar sıvanır. Meyyitin bedenine değmemesi için tavan birazca yüksek yapılır. Sonra üstü toprakla örtülür.¹³⁹

Mezar ister lahit isterse şakk usulü olsun, ölünün üzerine temas edecek şekilde doğrudan toprak atılmamaktadır. Lahde veya şakka konulan ölünün üzeri, bedenine değmeyecek şekilde kerpiç, taş, tahta, kamış, ot vb. malzemelerle tavan misali

¹³⁵ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî Ebü'l-Fazl eş-Şâfiî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Dâru'l-Ma'rife, I-XIII, Beyrut, 1379, c. III, s. 213.

¹³⁶ Suğdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed Hanefî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, 2. Baskı, thk. Salâhuddin en-Nâhî, Dâru'l-furkân/Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1984, c. I, s. 130.

¹³⁷ Şâfiî, *el-Ûm*, c. I, ss. 315, 321; Kayrevânî, Ebü Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân en-Nefzî el-Mâlikî, *Metnü'r-risâle*, nşr. Dâru'l-Fikr, ts, s. 54; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 254; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 61; Gazzâlî, *el-Vasît*, c. II, s. 388; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 318; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 371; Karâfi, *ez-Zahîra*, c. II, s. 478; Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 130; *el-Fetâvâ'l-Hindîyye*, c. I, s. 165.

¹³⁸ Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, s. 392; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. II, s. 526.

¹³⁹ Şâfiî, *el-Ûm*, c. I, ss. 315, 321; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 254; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 61; Gazzâlî, *el-Vasît*, c. II, s. 388; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 318; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 372; Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 130; *el-Fetâvâ'l-Hindîyye*, c. I, s. 166.

örtüldükten sonra mezara toprak atılmaktadır. Yine her iki usulde de ölünün yüzü kible istikametine döndürülerek aynı şekilde yatırılmaktadır.

H. Peygamber (s.a.s.) mezarın iç yapısıyla alakalı “*Lahit yapınız, şakk yapmayınız*¹⁴⁰” diye tavsiye etmiş ve “*Lahit bize, şakk bizim dışımızdakilere aittir*”¹⁴¹ buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem’e devesinden düşüp ölen biri için mezarını “*Şakk mı? lahit mi yapalım?*” diye sorulması üzerine “*Onun için lahit yapın, lahit bize, şakk bizim dışımızdakilere aittir*” demiştir.¹⁴² Hadiste geçen لَعَيْرِنَا “*Bizim dışımızdakiler*” ile kastedilenin, Ahmed b. Hanbel rivayetinde de yer aldığı gibi ehl-i kitap olduğu¹⁴³ ifade edilmiştir. Azınlık da olsa hadisi, اللّٰهُدُ لَنَا lahit peygamberlere, وَالشَّقُّ لَعَيْرِنَا şakk peygamber olmayanlara mahsustur şeklinde anlayanlar da olmuştur.¹⁴⁴ Hadise bu şekilde bir anlam yüklemenin zorlama bir yorum olduğu söylenebilir. Zira zikredildiği üzere, Allah Resulü kendisinin dışındakiler için de lahit tavsiye etmiştir.

Mesela Uhud şehitleri de lahit tarzı kazılan mezarlara defnedilmişti. Şöyle ki; H. Peygamber Uhud şehitleri için geniş ve derin kabirler kazdırmış ve her bir kabre ikişer üçer tane defin yapılmasını istemişti. Defin sırasında da Kur’an bilgisi daha iyi olanları lahdin içinde öne geçirmişti.¹⁴⁵ Resûlullah (s.a.s.), oğlu İbrahim vefat ettiği zaman onun mezarını da lahit tarzında kazmış ve lahdin önünü kerpiçle kapamıştı.¹⁴⁶

Ashabdan Sa’d b. Ebî Vakkâs (r.a.) (ö. 55/675) ölüm döşeginde kabrinin kazılışı ile ilgili vasiyette bulunmuş ve “*Benim için bir lahit yapın ve üzerime*

¹⁴⁰ أَلْحِدُوا وَلَا تَشْفُوا Bkz. Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd el-Basrî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, 1. Baskı, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, nşr. Dâru’l-Hicr, I-IV, Mısır, 1999, c. II, s. 54, H. no: 704; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXI, s. 513, H. no: 19176.

¹⁴¹ وَالشَّقُّ لَعَيْرِنَا Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXI, s. 513, no: 19176; İbn Mâce, “Cenâ’iz”, 39; Ebû Dâvûd, “Cenâ’iz”, 65.

¹⁴² Tahâvî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik b. Seleme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî, *Şerhu müşkili’l-âsâr*, 1. Baskı, thk. Şuayb el-Arnâvût, nşr. Müessesetü’r-Risâle, I-XVI, h. 1415, c. VII, s. 259, H. no: 2830.

¹⁴³ Aynî, ‘*Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, nşr. Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, I-XXV, Beyrut, ts, c. VIII, s. 159. (Rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXI, s. 546, H. no: 19213.)

¹⁴⁴ Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtiḥ*, c. III, s. 1218, H. no: 1701; Mübârekpûrî, Ebû’l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm, *Tuhfetü’l-ahvezî bi-şerhi Câmi’i’t-Tirmizî*, nşr. Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I-X, Beyrut, ts, c. IV, s. 124.

¹⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXVI, s. 183, H. no: 16251; Buhârî, “Cenâ’iz”, 71, 77; Ebû Dâvûd, “Cenâ’iz”, 71.

¹⁴⁶ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, c. III, s. 338.

Resûlullah'a (s.a.s.) yapıldığı gibi kerpiçleri güzelce dizin"¹⁴⁷ demiştir. Hz. Ömer (r.a.) ailesine "*Beni lahdime koyduğunuzda yanağımı yere temas ettirin*" diye vasiyette bulunmuştur. Yine İbn Ömer de (r.a.) kendisi için lahit yapılmasını istemiştir.¹⁴⁸

Ayrıca İbn Ömer'den (r.a.) Hz. Peygamber'in kendisi için lahit yapılmasını vasiyet ettiği¹⁴⁹ ve Hz. Peygamber (s.a.s.), Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Ebû Bekir (r.a.) (ö. 13/634) için lahit tarzı mezar hazırlandığı nakledilmiştir.¹⁵⁰ Lahit usulünün şakk usulüne göre ölü için daha örtücü ve daha koruyucu olduğu da söylenmiştir.¹⁵¹

Hz. Âişe'den (r.a.) (ö. 58/678) Peygamberimiz vefat ettiğinde mezarının nasıl kazılacağı konusunda sahâbîlerin tereddüt yaşadığı rivayet edilmiştir. Hatta bu hususta aralarında yüksek sesli konuşmaların olduğu, bunun üzerine Hz. Ömer'in (r.a.) "*Resûlullah'ın (s.a.s.) yanında ne sağ iken ne de ölmüş iken bağırmayın*" tarzında sözler edildiğine yer verilmiştir.¹⁵² O dönemde Medine'de iki türlü kabir kazıcı olup onlardan biri lahit şeklinde, diğeri de şakk tarzında olanını kazardı.¹⁵³ Şakk usulü mezar kazan Ebû Ubeyde b. Cerrâh (r.a.) (ö. 18/639), lahit tarzında kazan da Ebû Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî (r.a.) (ö. 34/654-55) idi.¹⁵⁴

Muhacirler, Resûl-i Ekrem (s.a.s.) için Mekke halkı gibi şakk, ensar da kendi uygulamaları olan lahit tarzında mezar kazılmasını istiyordu.¹⁵⁵ Bu konuda Enes b. Mâlik'ten (r.a.) (ö. 93/711-12) muhtasaran¹⁵⁶ gelen rivayet İbn Abbas'tan (r.a.) (ö. 68/687-88) şu şekilde nakledilmiştir. "*Resûlullah (s.a.s.) için mezar kazmak istedikleri zaman, Mekke halkının usulü gibi şakk (darîh) şeklinde mezar kazan Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a ve Medine ahalisinin benimsediği lahit tarzında mezar kazan Ebû Talha'ya elçi gönderdiler ve Allah'ım, Resulün için sen tercih et diye dua ettiler. Elçiler Ebû*

¹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 58, H. no: 1450; Müslim, "Cenâ'iz", 29; İbn Mâce, "Cenâ'iz", 39.

¹⁴⁸ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 338.

¹⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef*, c. III, s. 14, H. no: 11639.

¹⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef*, c. III, s. 14, H. no: 11635; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 338.

¹⁵¹ Aynî, *'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, s. 159.

¹⁵² İbn Mâce, "Cenâ'iz", 40; Aynî, *'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, s. 159.

¹⁵³ Mâlik b. Enes, b. Mâlik b. Âmir el-Asbahî el-Medenî, *el-Muvatta'*, 1. Baskı, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, I-VIII, Abudabi, 2004, "Cenâ'iz", 28; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. II, s. 225.

¹⁵⁴ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâfih*, c. III, s. 1218, H. no: 1701.

¹⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. II, s. 228.

¹⁵⁶ Enes b. Mâlik'ten gelen rivayet için bkz. İbn Mâce, "Cenâ'iz", 40.

Talha'yi bulup getirdiler. Ebû Ubeyde'yi bulamadılar. Böylece Resûlullah (s.a.s.) için lahit tarzında mezar hazırlandı."¹⁵⁷ Gönderdikleri elçiler için "Hangisi önce gelirse o işini yapar, kendi usulü gibi kazar yapar" demişlerdi ve lahit yapan önce gelince Peygamberimiz (s.a.s.) için lahit yapılmış oldu.¹⁵⁸

Şimdi de mezarın lahit veya şakk usulünce kazılması hususunda Hz. Peygamber'in ve sahâbenin uygulamaları ışığında mezheplerin görüş ve tercihlerine yer verilecektir.

Hanefiler'e göre mezara lahit yapmak sünnettir.¹⁵⁹ Bu konuda delilleri konunun başında zikredilen "Lahit bize, şakk bizim dışımızdakilere aittir,"¹⁶⁰ "Lahit bize, şakk ehl-i kitaba aittir"¹⁶¹ hadis-i şerifleri ve Peygamberimizin vefatında düşülen ihtilafın ardından ilahî tercihe başvurularak Resûl-i Ekrem'in lahit tarzı mezara defnedilmesidir.¹⁶² Hadiste geçen "... bizim dışımızdakiler..." ile kastedilen kâfirlerle¹⁶³ Yahudiler'dir ve onlara muhalif davranmak da sünnettir.¹⁶⁴ Müslüman ölüleri için şakk usulü mezar kazmak sünnete aykırılık teşkil eder. Ancak mezara lahit yapmak mümkün olmazsa şakk tarzında yapılır. Mesela toprağın yumuşak ve gevşek olması nedeniyle mezarı kazarken göçme tehlikesi olursa şakk yapılır.¹⁶⁵ Eğer lahit yapıldıktan sonra göçme tehlikesi varsa, cesedin üzerine göçmeye engel olacağı için lahit içine tabutla defin yapılabileceği gibi şakk usulü de tercih edilebilir.¹⁶⁶ Medine

¹⁵⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. II, s. 226; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 212, H. no: 38; İbn Mâce, "Cenâ'iz", 65; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. III, s. 571, H. no: 6717.

¹⁵⁸ Mâlik b. Enes, "Cenâ'iz", 28; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. II, ss. 226, 228; Aynî, 'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî, c. VIII, s. 159; Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *Tenvîrü'l-havâlik şerhu Muvatta'î Mâlik*, nşr. el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-kübrâ, I-II, Mısır, 1969, c. I, s. 180.

¹⁵⁹ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 318; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 234.

¹⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXI, s. 513, no: 19213; İbn Mâce, "Cenâ'iz", 39; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 65.

¹⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXI, s. 546, H. no: 19213.

¹⁶² Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 61; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 318.

¹⁶³ Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 247.

¹⁶⁴ Suğdî, *en-Nütefî'l-fetâvâ*, c. I, s. 130; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96.

¹⁶⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 62; Zeylâî, Osmân b. Alî b. Mihcen el-Bârî Fahrüddîn el-Hanefî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 1. Baskı, nşr. el-Matbaatü'l-Kübrâ'l-emîriyye, Kahire, h. 1313, c. I, s. 245; Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 247; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 234.

¹⁶⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 234.

halkının, Bakî'in toprağının zayıf ve gevşek olması dolayısıyla lahit kazılamadığından şakk usulünü kullandığı bilinmektedir.¹⁶⁷

“*Lahit bize aittir*” hadisini Tahâvî (ö. 321/933) şu şekilde izah eder; “yani biz lahdi biliriz. Araplar lahitten başka bir uygulama bilmezler. Şakk da ehl-i kitaba aittir. Ehl-i kitap da şakkı kullanıyor başka bir yöntem bilmiyordu. Peygamberlerinin yaşadığı dönemlerdeki uygulamaları bu şekilde idi. Allah Peygamberimize “*İşte bunlar Allah'ın doğru yola erıştirdikleridir, onların yoluna uy*”¹⁶⁸ ayetiyle önceki Peygamberlerin uygulamalarına neshedici bir durum gelmediği müddetçe uymayı emretmiştir. Şakkı nesheden bir nâsih vârid olmadığından lahit yapmak da şakk yapmak da müslümanların uygulamalarından oldu. Ne var ki lahit yapmak evlâdır. Çünkü Allah Teâlâ Peygamberi için şakkı değil lahdi seçmiştir. Hz. Peygamber'in vefatında ashabının onu şakka gömmek istemeleri ve şakk konusunda nehyin olmaması şakk usulünün mubah olduğuna delildir.”¹⁶⁹

Ali el-Kârî de “*Lahit bize aittir*” sözünün; lahdin faziletini beyan ettiğini bununla birlikte şakk için de bir yasaklama olmadığını da gösterdiğini belirtmiştir. Ona göre eğer şakk yasaklanmış olsaydı ashab “*Hangisi önce gelirse o kendi tarzını kazar*” demezdi. Ayrıca din ve güvenilirliği konusunda değeri ortada olan Ebû Ubeyde b. Cerrâh da şakk yapmıştır.¹⁷⁰

Hz. Peygamber'in, ölen bir bedevinin mezarına “*Şakk mı? lahit mi yapalım?*” diye sorulması üzerine “*Onun için lahit yapın...*” demesi; yine “*Lahit yapınız, şakk yapmayınız...*” buyurması, şakk yapmayı yasaklama, nehyetme değil, daha az faziletli olan yerine daha faziletli olanın tercih edilmesi içindir. Bundan dolayı Allah'ın Resulüne de lahit yapılmıştır.¹⁷¹

¹⁶⁷ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 318; Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. II, s. 190; Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 246; Bâbertî, Ekmelüddîn Ebû Abdilleh Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd er-Rûmî, *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*, nşr. Dâru'l-Fikr, I-X, ts, c. II, s. 137.

¹⁶⁸ En'âm 6/90.

¹⁶⁹ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, c. VII, s. 260, H. no: 2831.

¹⁷⁰ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâth*, c. III, s. 1218, H. no: 1701.

¹⁷¹ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, c. VII, s. 260, H. no: 2833; Malatî, Yûsuf b. Mûsâ b. Muhammed Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn el-Halebî, *el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar Müşkili'l-âsâr*, nşr. Âlemü'l-kütüp, I-II, Beyrut, ts, c. I, s. 113.

Şâfiî mezhebinde de lahit yapmak evlâ olmakla birlikte toprak sert ise lahit; yumuşak, ince, zayıf ise şakk tercih edilir. Buna “*Lahit bize aittir*” hadisi ve Allah Resulünün lahit tarzı mezara defnedilmesi delil getirilir.¹⁷² Nevevî (ö. 676/1277) bu konuda şöyle demiştir: “Âlimler, lahit ve şakk usulü ile kazılan kabirlere defnin câiz oluşunda ittifak etmişlerdir. Fakat yer sert ve toprağı çökmüyorsa, lahit usulü; eğer toprak gevşek ve çöküyorsa, şakk usulü daha faziletlidir.”¹⁷³

Hanefî ve Şâfiî fakihlerin ittifakı ile toprağın sert ve göçmeyecek nitelikte olması durumunda mezara lahit yapmak şakk şeklinde kazılmaktan daha faziletli olmasına rağmen Hanefî kaynaklarında İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) şakk usulünü tercih ettiği ifade edilmektedir.¹⁷⁴ Şâfiî mezhebinin kaynaklarında ise Ebû Hanîfe'nin şakk usulünü efdal gördüğü geçmektedir.¹⁷⁵ Oysaki iki mezhepte lahit ve şakk tanımlamaları aynıdır ve şartlar uygunsuz lahit yapmak efdaldır. Bu durumda her iki mezhebin mezarın lahit veya şakk şeklinde kazılması yönündeki görüşlerinin birbirlerine aksi yönde ve yanlış ulaştığı söylenebilir.

Mâlikîler'e göre de “*Lahit bize aittir*” hadisi gereği toprak sert ve göçmeyecek vasıfta ise lahit yapmak şakk yapmaktan evlâdır.¹⁷⁶ Yumuşaksa ve kazıldığı zaman göçüyorsa şakk yapmak gerekir.¹⁷⁷

Hanbelîler'de sünnet olan Resûlullah'ın mezarına yapıldığı gibi lahit yapılmasıdır. Eğer toprak zayıf ve gevşek ise taştan lahde benzer yer yapılır. Çünkü hadiste “*Lahit bize aittir*” diye buyrulmuştur. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın vasiyeti de lahit yapılması yönündedir.¹⁷⁸ Ahmed b. Hanbel de “*Şakki sevmiyorum*” demiştir. Eğer

¹⁷² Şâfiî, *el-Üm*, c. I, ss. 315, 321; Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdâdî, *el-Hâvi'l-kebîr (Şerhu Muhtasari'l-Müzenî)*, 1. Baskı, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-XIX, Beyrut, 1999, c. XIV, s. 96; Şîrâzî, *el-Mühazzeb*, c. I, s. 254; İmrânî, *el-Beyân*, c. III, s. 101.

¹⁷³ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 287.

¹⁷⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, ss. 61, 62; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ'*, c. I, s. 255; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 318; Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhitü'l-Burhânî*, c. II, s. 190; Bâbertî, *el-İnâye*, c. II, s. 137.

¹⁷⁵ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 24; Râfiî, *Fethu'l-'azîz*, c. V, s. 202.

¹⁷⁶ Kayrevânî, *Metnü'r-risâle*, s. 54; Mevâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 43.

¹⁷⁷ Haraşî, *Şerhu Muhtasari Halil*, c. II, s. 130; Muhammed İlîş, *Minehu'l-Celîl*, c. I, s. 500.

¹⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 58, H. no: 1450; Müslim, “Cenâ'iz”, 29; İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 39.

toprak gevşek olur ve lahit yapmak mümkün olmazsa ihtiyaç nedeni ile şakk yapılır.¹⁷⁹ Ancak ihtiyaç halinde şakk caiz iken özürsüz olarak şakk yapmak ise mekruhtur. Toprağın gevşek olması nedeniyle ancak kerpiç veya taş ile lahit yapılabiliriyorsa yine de şakk yapılmaz. Zira bu konuda nass vardır.¹⁸⁰ Buradan Hanbelîler'in lahit tarzında daha ısrarcı olduğu görülmektedir. Onlara göre taş veya kerpiç kullanarak lahit yapılabilecekse şakk yapılmamalıdır. Ancak bu da mümkün değilse o zaman şakk tarzı mezar kazılabilir.

Son devir Hanbelî-Selefi ekolüne mensup âlimlerden Muhammed b. Sâlih el-Useymîn (ö. 1421/2001), “lahit, şakktan efdaldır” sözünün şakkın da caiz olduğunu gösterdiğini belirtmiştir.¹⁸¹

Özetle; fukahanın çoğunluğu gerek Hz. Peygamber'in söz ve uygulamaları gerekse sahâbenin tatbikatından hareketle, toprak sert ve göçmeyecek yapıda ise mezarı lahit tarzında kazmanın şakk tarzında kazmaktan daha faziletli ve sünnet olduğunu belirtmektedir. Ancak toprak zayıf, yumuşak, gevşek, kumlu ve göçebilecek bir yapıda ise mezar şakk tarzında kazılmalıdır. Kanaatimizce bu görüş daha uygun görülmektedir. Zira lahdin efdaliyeti gelen rivayetlerle aşikârdır ve şakk konusunda da bir yasaklama yoktur. Eğer yasaklama olsa idi sahâbe-i kiram peygamberimizin mezarının kazılması konusunda tereddüt yaşamazdı.

Tabii ki bunun yanında lahit yerine şakk yapmayı gerektirecek başka durumlar da vardır. Mesela mevtânın şişman ve iri cüsseli olması nedeni ile lahit yapmak güçleşebilir.¹⁸² Yine taşlık, kayalık bir arazide lahdin kazılacağı yere taş veya kaya denk gelmesi durumlarında mezarı şakk usulü kazma zarureti gelişebilir.

Günümüz mevzuatında umumi mezarlıklar dahilindeki mezarlar üç sınıfa ayrılmaktadır. Birinci sınıf mezarlar olan aile mezarları sahiplerinin yer altında lahit

¹⁷⁹ İbn Kudâme, *el-Kâfi fî fikhi'l-İmâm Ahmed*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, 1994, c. I, s. 371; *el-Muğni*, c. II, s. 371, 372; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebir*, c. II, s. 379.

¹⁸⁰ İbn Müflih, İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh Muhammed Ebû İshâk Burhâneddin, *el-Mübdî fî şerhi'l-Mukni*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut, 1997, c. II, s. 270; Buhûfî, *Keşşâfû'l-kınâ*, c. II, s. 133. (nass “Lahit bize, şakk bizim dışımızdakilere aittir” hadisidir.)

¹⁸¹ Useymîn, Muhammed b. Sâlih b. Muhammed, *eş-Şerhu'l-mümti 'alâ Zâdi'l-müstakni*, 1. Baskı, nşr. Dâru İbni'l-Cevzî, I-XV, 1428, c. V, s. 360.

¹⁸² Youssef Ragheb, “İslam Hukukuna Göre Mezarın Yapısı” (Structure de la tombe d'après le droit musulman), çev. Aksel Tibet, *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, Türk Tarih Kurumu basımevi, I-II, Ankara, 1996, c. I, s. 18.

yaptırmaya mecbur oldukları belirtilir. İkinci sınıf şahsa mahsus mezar sahiplerinin ise mezarın etrafında parmaklık yapmak, taş dikmek ve lahit yaptırmak hakkına mâlik oldukları zikredilir.¹⁸³ Ancak mezarlık dahilinde yapılacak lahit dahil her türlü inşaat, belediyenin müsaade ve kontrol altında olacağı ve belediyece verilecek müsaade haricinde inşaat yapılamayacağı hükme bağlanmıştır.¹⁸⁴

Belediye Mezarlıkları Nizamnamesinin bu maddelerindeki lahit yapımının İslam hukukundaki lahit tarzı kazımdan farklı olduğu anlaşılmaktadır. Nizamnamede kast edilen lahdin beton kalıplardan, taştan, briket, tuğla vb. malzemelerden mezarın tabanına yapılan ölünün konacağı yer olduğu görülmektedir. Şöyle ki mezar tabana kadar kazılır, sağ, sol, baş ve ayak kısmı beton, briket, tuğla gibi malzemelerle örülür. İçine mevtâ konulduktan sonra üzeri beton kalıplarla kapatılır. Günümüzde belediyelerce yapılan defin uygulamasının bu şekilde olduğu ve buna lahit dendiği anlaşılmaktadır. Bu uygulamanın karşılığının İslam hukukunda şakk “yarma” usulü olduğu söylenebilir.

F. Mezar İçinde Kullanılan Malzemeler

Bu kısımda ölü mezarda lahde veya şakka yerleştirilirken ve yerleştirildikten sonra mezar içinde kullanılan malzemeler ele alınacaktır. Konu kullanılan malzemenin cinsine göre başlıklara ayrılarak işlenecektir.

1. Kerpiç, Taş, Kamış ve Ot Kullanımı

Resûl-i Ekrem (s.a.s.), oğlu İbrahim vefat ettiği zaman onun mezarını lahit tarzında kazdırmış ve lahdin önünü kerpiçle kapamıştır.¹⁸⁵ Mezarda göze hoş görünmeyen bir gedik görünce, mezar kazandan o gediği kapatmak için bir kerpiç parçası istemiş sonra da “*Şüphesiz bu ölüye ne zarar verir ne de faydası olur fakat yaşayanların gözüne hoş gelir*”¹⁸⁶ buyurmuştur.

Sahâbeden Sa’d b. Ebî Vakkâs da (r.a.) ölüm döşeginde kabrinin kazılışı ile ilgili vasiyette bulunmuş ve “*Benim için bir lahit yapın ve üzerime Resûlullah’a*

¹⁸³ Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi, madde 20/a, b.

¹⁸⁴ Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi, madde 24.

¹⁸⁵ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 338.

¹⁸⁶ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, c. III, s. 507, H. no: 6499; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, c. I, s. 98.

(s.a.s.) yapıldığı gibi kerpiçleri güzelce dizin”¹⁸⁷ demiştir. Hz. Âişe (r.a.)¹⁸⁸ ve Hz. Cabir’den (r.a.)¹⁸⁹ Hz. Peygamber’in (s.a.s.) mezarına lahd kazıldığı ve lahdin önüne kerpiç dizildiği, bu kerpiçlerin sayısının da dokuz olduğu rivayet edilmiştir.¹⁹⁰

Hz. Peygamber Mekke ile alakalı “Allah Mekke’yi haram kılmıştır, benden evvel ve benden sonra hiçbir kimse için helal olmadı. Mekke bana gündüzün bir saatinde helal kılınmıştı. Mekke’nin otu koparılmaz, ağacı kesilmez, av hayvanı ürkütülmez, yitiği alınmaz ancak onun sahibini araştırarak kimse alabilir” deyince, İbn Abbas (r.a.) “Kuyumcularımız ve kabirlerimiz için izhir otu müstesna olsun” demiştir. Bunun üzerine Resûlullah “Izhır müstesnadır” buyurmuştur. Ebû Hüreyre de (ö. 58/678) İbn Abbas’ın “Kabirlerimiz için ve evlerimiz için (izhir müstesna olsun)” dediğini rivayet etmiştir.¹⁹¹ Izhir, hasır yapımında kullanılan, evlerin tavanlarında tahtalar üzerine konulan, güzel kokulu bir çeşit ottur. Izhir otu, lahit tarzı kazılan mezarda kerpiçlerin arasını, şakk usulü kazılan mezarda ise tavandaki boşlukları kapatmak için kullanılır.¹⁹²

Amr b. el-Âs (ö. 43/664) vefatı yaklaştığında “Kabrine tahta ve taş konulmaması” yönünde vasiyette bulunmuştur.¹⁹³ İbrahim en-Nehai’den de (ö. 96/714) kerpiç ve kamışın kullanımının müstehap olduğu, tuğla ve ahşabın ise mekruh görüldüğü rivayet edilmiştir.¹⁹⁴

Lahit önünün kerpiçle kapatılması konusunda hadislerde de geçtiği üzere Hanefî,¹⁹⁵ Mâlikî,¹⁹⁶ Şâfiî¹⁹⁷ ve Hanbelî¹⁹⁸ mezhepleri ittifak halindedirler.

¹⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 58, H. no: 1450; Müslim, “Cenâ’iz”, 29; İbn Mâce, “Cenâ’iz”, 39.

¹⁸⁸ İbn Hibbân, *el-İhsân*, c. XIV, s. 600, H. no: 6632.

¹⁸⁹ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, c. III, s. 576, H. no: 6736.

¹⁹⁰ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*, nşr. Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, 2. Baskı, I-XVIII, Beyrut, 1392, c. VII, s. 34.

¹⁹¹ Buhârî, “Cenâ’iz”, 75.

¹⁹² Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*, c. IX, s. 127; Aynî, ‘*Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, c. VIII, s. 161, c. XI, s. 208.

¹⁹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXIX, s. 318, H. no: 17780.

¹⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü’l-Musannef*, c. III, s. 25, H. no: 11770.

¹⁹⁵ Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad, *el-Asl / el-Mebsût*, thk. Ebul’l-Vefâ el-Afgânî, nşr. İdâratü’l-Kur’ân ve’l-‘ulûmi’l-İslâmiyye, I-V, Karaçi, ts, c. I, s. 422; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 62; Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ’*, c. I, s. 256; Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 92.

¹⁹⁶ Kayrevânî, *Metnü’r-risâle*, s. 54; İbn Rüşd, *el-Beyân ve’t-tahsîl*, c. II, s. 276.

¹⁹⁷ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 315; Nevevî, *el-Mecmû’*, c. V, s. 287.

¹⁹⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 371; İbn Kudâme Ebu’l-Ferec, *eş-Şerhu’l-kebîr*, c. II, s. 379.

Hanefîler'e göre kerpîcin yanında kamış da kullanılır. Tâbîinden eş-Sa'âbî'nin "Resûlullah'ın kabri üzerine bir demet kamış konulduğu"¹⁹⁹ rivayeti²⁰⁰ ve Sa'âd b. Âs'ın (ö. 59/679) "Kabrim Resûlullah ve Ebû Bekir ve Ömer'in (r.a.) kabirlerine yapıldığı gibi kerpîç ve kamış koyun" sözü buna delil getirilir. Çünkü kerpîç ve kamış toprağın ölüye ulaşmasına engel olmaktadır.²⁰¹ Kerpîçler lahdin önüne dizilir, aralarındaki boşluklar, moloz ve kamışlarla tıkanır. Ulema burada kerpîç gibi kamış kullanmanın da müstehap olduğunu söylemişlerdir.²⁰²

Hanbelîler'de de mezarda kerpîç ve kamış kullanılması müstehaptır.²⁰³ Her ne kadar eş-Sa'âbî'nin rivayetinden hareketle kamışın kerpîçe tercih edildiği anlatılsa da²⁰⁴ kerpîç kullanımı ve kamıştan öncelikli görülmüştür. Eğer kerpîç yoksa kamış ve ot dizilir sonra da toprak atılır. Ölü'nün kafasının altına da hayatta yatarken olduğu gibi kerpîç veya taş gibi yüksekçe bir şey konur.²⁰⁵ Yine Hanbelîler'de toprağın zayıf ve gevşekliğinden dolayı lahit kazılamaması durumunda da taştan lahde benzer yer yapılır.²⁰⁶

Mâlikîler kamışı, lahdin önünü kapamak için kerpîç, tahta, kiremit, tuğla ve taşın bulunmadığı durumlarda tercih ederler.²⁰⁷ İnce taş plaka, pişirilmiş tuğla, kamış ve kerpîç kullanmakta sakınca yoksa da bunun israfa neden olması sebebiyle mekruh kabul edilmiştir.²⁰⁸

Şâfiî mezhebinde ölü sağ tarafı üzerine yatırılıp yüzü kıbleye çevrildikten sonra kıble istikametinden sapmaması için başı taş veya kerpîçle desteklenir.²⁰⁹ Eğer mezar şakk usulü kazıldı ise iki yanı kerpîçle örülür, içine ölü yerleştirildikten sonra üzerine kerpîç, tahta vb. malzeme ile biraz yüksekçe tavan yapılır. Tavanın boşlukları kerpîç

¹⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef*, c. III, s. 21 H. no: 11723. (Hadisi tâbîinden eş-Sa'âbî Mürsel olarak rivayet etmiştir.)

²⁰⁰ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 422; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 62; Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 92.

²⁰¹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 318.

²⁰² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 236.

²⁰³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 376.

²⁰⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 372; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebir*, c. II, s. 381.

²⁰⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 372.

²⁰⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, ss. 371, 372.

²⁰⁷ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsil*, c. II, s. 276; Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 478.

²⁰⁸ Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb et-Tücîbî el-Kurtubî el-Endülüsî, *el-Müntekâ şerhu'l-Muvatta'*, 1. Baskı, nşr. Matbaatü's-Saâde, I-VII, Mısır, h. 1332, c. II, s. 22.

²⁰⁹ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 315; Gazzâlî, *el-Vasît*, c. II, s. 389.

parçaları ile kapatılır, üzerine ızdır otu konur ve toprak atılır.²¹⁰

Zikri geçen hadis-i şeriflerde, mezar içerisine konulan ölüye, üzerine atılan toprağın temas etmemesi için lahdin önüne kerpiç dizildiği, aradaki boşlukların yine kerpiç parçaları ile kapatıldığı, aralarına da kamış ve ızdır otu konulduğu görülmektedir. Mezhepler de günün şartlarında en çok bulunabilen ve kullanılan malzemeler olarak kerpiç, kamış ve otu tercih etmişlerdir. Bu malzemeleri kullanmak sünnete muvafık olduğu gibi aynı zamanda doğaldır. Söz konusu bu malzemeler, topraktan gelmiş ve tekrar toprağa dönecek insanoğlu için çabucak yok olup gitme bakımından daha münasip olabilir.

Ayrıca ölünün kıble istikametine dönük kalmasını sağlamak için sırt tarafına taş yerine kerpiç veya toprak konulmasının daha uygun olabilir. Aynı şekilde başının altına da taş yerine kerpiç veya toprak konulması tercih edilebilir. Amr b. el-Âs da (r.a.) kabrine taş konulmasını istememiştir. Allah Resulü oğlu İbrahim'in mezarı kazılırken mezarda göze hoş görünmeyen bir gedik görüp o gedigi kapatmak için bir kerpiç parçası isteyip “*Şüphesiz bu ölüye ne zarar verir ne de faydası olur fakat yaşayanların gözüne hoş gelir*²¹¹” buyurduğu gibi taş sertliği nedeni ile yaşayanların özellikle de cenaze yakınlarının gözüne hoş gelmeyebilir.

Ancak toprağın gevşek ve yumuşak olması dolayısıyla göçmesinden endişe ediliyorsa lahdin veya şakk usulü kazılan mezarın kenarlarının taş ile örülmesinin ve üzerlerinin taş levhalarla kapatılmasının sakıncasının olmaması gerekir.

Günümüzde ise lahdin önü veya şakk tarzında kazılan mezarın tavanı hazır beton levhaları, kalıpları ile kapatılmaktadır.²¹² Aralardaki boşluklara da ot veya çamur konulmaktadır.

2. Ahşap Malzeme Kullanımı

Mezar içerisinde ahşap malzeme kullanılması hususunda farklı fikirlerin bulunduğu göze çarpmaktadır. Amr b. el-Âs vefatı yaklaştığında “*Kabrine tahta ve*

²¹⁰ Nevevî, *el-Mecmû‘*, c. V, s. 287.

²¹¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, c. III, s. 507, H. no: 6499; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, c. I, s. 98.

²¹² *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 14/2/b.

taş konulmaması” yönünde vasiyette bulunmuştur.²¹³ İbrahim en-Nehaî’den de ahşap kullanmanın mekruh görüldüğü rivayet edilmiştir.²¹⁴

Hanefî²¹⁵ ve Hanbelîler’e²¹⁶ göre lahdin üzerini ahşapla, tahta raflarla kapatmak mekruhtur. Çünkü bunlar binaların süslenmesi, sağlamlaştırılması ve kalıcı olmasının temini için kullanılan malzemelerdir. Oysa mezar kalıcılık ve süs yeri değildir.²¹⁷ Ancak başka bir şeyin bulunamaması²¹⁸ ve toprağın gevşek, yumuşak olması gibi ihtiyaç ve zaruret durumunda bu malzemelerin kullanılmalarında sakınca yoktur.²¹⁹ Nitekim zaruret varsa tabut da kullanılabilir.²²⁰ Yırtıcı hayvanlardan koruması için tahtaların meyyitin etrafına değil ancak üstüne konması da mekruh değildir.²²¹

Mâlikî ve Şâfiîler’e göre tahta kullanmak mekruh değildir.²²² Şâfiîler’de tahta, şakk usulü kazılan mezarlara tavan yapmak için de kullanılır.²²³

Hakkında kesin bir yasaklama bulunmaması ve günümüzde temin edilmesinin zor olmaması dolayısı ile ihtiyaç ve zaruret durumlarında mezar içinde ahşabın kullanılmasında herhangi bir sakınca olmayacağı söylenebilir.

3. Ateşle Yapılmış Malzeme Kullanımı

Mezarın içine, ölünün etrafına, ateşte pişirilip işlenerek îmal edilen tuğla, kiremit, demir ve çimentosu ısıtılarak yapılmış briket gibi gereçlerin kullanılıp kullanılmaması konusunda gelen rivayet ve ulemanın görüşlerine aşağıda yer verilecektir.

İbrahim en-Nehaî’den tuğlanın mekruh görüldüğü rivayet edilmiştir.²²⁴

²¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXIX, s. 318, H. no: 17780.

²¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü’l-musannef*, c. III, s. 25, H. no: 11770.

²¹⁵ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 442; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 74; Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 92.

²¹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 376.

²¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 74; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96.

²¹⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 372.

²¹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 74; Buhûtî, *Keşşâfü’l-kinâ’*, c. II, s. 134.

²²⁰ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, c. II, ss. 234, 235.

²²¹ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, c. II, s. 236.

²²² İbn Rüşd, *el-Beyân ve’t-tahsîl*, c. II, s. 276; Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 478; Nevevî, *el-Mecmû’*, c. V, s. 287.

²²³ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 315; Nevevî, *el-Mecmû’*, c. V, s. 287.

²²⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü’l-musannef*, c. III, s. 25, H. no: 11769, 11770.

Hanefiler'e göre mezarın içine ateşte yapılmış kiremit,²²⁵ pişmiş tuğla koymak mekruhtur.²²⁶ Çünkü kiremit, tuğla gibi malzemeler ziynettir ve süs içindir. Bu malzemeler yapılan şeyin uzun süre dayanmasını ve kalıcı olmasını sağlar. Oysa mezar kalıcılık ve süs yeri değil çürüme ve yok olma yeridir.²²⁷ Allah Resulü kabirlerin binalara benzetilmesini yasaklamıştır. Tuğla da binaları sağlam yapmak ve süslemek içindir. Oysa ölünün bunlara ihtiyacı yoktur.²²⁸

Ayrıca tuğla gibi ateşte yapılan malzemelerin mezarda kullanılması, tefe'ülen yani hayra yormak için mekruh kabul edilmiştir.²²⁹ Nitekim defin için mezarlığa götürülen cenazenin de ateşle takip edilmesi de tefe'ülen mekruh görülmüştür.²³⁰ Ölünün dünyadan son rızkının ateş olması arzu edilmemiş²³¹ ve ihtiyaç olmaksızın cenazede ateş bulundurulması mekruh sayılmıştır.²³²

Hanbeliler'de de durum aynıdır. Tuğla gibi malzemelerin binaların yapımı için kullanılması gerektiğinden ve tefe'ülden hareketle ateşte pişmiş malzemenin mezar içinde kullanılması uygun görülmemiştir.²³³ Toprak nemli ve gevşek olsa bile mekruh kabul edilmiştir.²³⁴

Ancak Hanefiler'de toprağın yumuşak olması durumunda tuğla kullanmakta sakınca yoktur. Hatta böyle durumlarda demirden tabut bile kullanılabilir.²³⁵ Serahsî (ö. 483/1090) *Mebûsût'ta*, Şeyh Ebû Bekir Muhammed b. el-Fadl'ın, yaşadığı yerdeki toprağın yumuşaklığından tuğla kullanmakta bir sakınca görmediğini, hatta tahta kullanılmasına ve tabutla veya demir tabutla bile olsa defin yapılmasına cevaz verdiğini anlatır.²³⁶ Ayrıca bu malzemeler ölüye temas etmeyecek şekilde yanlarına değil de üst tarafına konursa da mekruh olmaz. Çünkü bu şekilde mevtâ yırtıcı

²²⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96; *el-Fetâvâ'l-Hindîyye*, c. I, s. 166.

²²⁶ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 422.

²²⁷ Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, c. I, s. 130; Serahsî, *el-Mebûsût*, c. II, s. 62; Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 92; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96.

²²⁸ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 318.

²²⁹ Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 92.

²³⁰ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 318; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 236.

²³¹ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 420; Serahsî, *el-Mebûsût*, c. II, s. 61.

²³² Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn ve u'mdetü'l-müftîn*, thk. İvad Kâsım Ahmed İvad, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, 2005, s. 62.

²³³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 376; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, c. II, s. 134.

²³⁴ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, c. II, s. 134.

²³⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 318; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, ss. 234, 235.

²³⁶ Serahsî, *el-Mebûsût*, c. II, s. 62.

hayvanlardan korunmuş olur.²³⁷ Tuğla ziynet amaçlı kullanıldığında mekruh olur, fakat yırtıcı hayvanlardan korunmak için kullanılırsa mekruh olmaz diyen âlimler de vardır.²³⁸

Şâfiî kaynaklarında tuğla, kiremit ve demir gibi gereçlerden pek bahsedilmemektedir. Bununla birlikte lahit kerpiçle kapatıldıktan sonra aralarındaki boşlukların tuğla ile kapatılabileceği söylenmiştir.²³⁹ Şakk usulü kazılan mezarın içinin de kerpiç gibi ateş değmemiş gereçlerle örülmesi evlâ görülmüştür.²⁴⁰

Mâlikîler’de öncelikle kerpiç sonra tahta levhalar tercih edilir. Bununla birlikte kiremit ve tuğla da kullanılabilir. Hatta kiremitle tuğla, taş ve kamıştan önce gelir.²⁴¹ Fakat israf olursa mekruhtur.²⁴²

Mezarın içine, ölünün etrafına, ateşle îmâl edilen tuğla, kiremit, demir gibi malzemelerin kullanılıp kullanılmaması hususuna daha çok Hanefî ve Hanbelî mezheplerinin eğildiği görülmektedir. Hanefî ve Hanbelîler bu malzemelerin kullanılmasını, zaruret olmaksızın mekruh saymışlardır. Mekruh olma sebebi de bu gereçlerin ziynet/süs, dayanıklılık ve kalıcılık için hayattakilere gerekli olmasıdır. Mezarda ise buna ihtiyaç bulunmamasıdır. Ayrıca tefe’ülen de mekruh sayılmıştır.

Bununla birlikte Hanefî fukaha tarafından şu şekilde yorumlar da yapılmıştır: Tuğla ile ahşap, binaların sağlamlaştırılması için kullanılır, ölünün de bunlara ihtiyacı yoktur ve mezar çürüme yeridir diyerek, tuğlayla ahşap mekruh kabul edildiği zaman; taş kullanılmasının da mekruh olması gerekir. Çünkü taş da sağlamlık ve kalıcılık için tercih edilen bir malzemelerdir. Tuğla ateşte yapıldığı için tefe’ülen mekruhtur denilse; taşla ahşap ateşte yapılmamıştır, buna göre taş ve ahşabı kullanmak mekruh olmaz. Ateşte îmâl edilmiş olması da mekruh olması için bir illet değildir. Çünkü cenazeyi

²³⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, c. II, s. 236.

²³⁸ Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. II, s. 192.

²³⁹ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*, 3. Baskı, thk. Züheyr eş-Şâviş, nşr. el-Mektebü'l-İslâmî, I-XII, Beyrut, 1991, c. II, s. 136.

²⁴⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, c. III, s. 4.

²⁴¹ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, c. II, s. 276; Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 478.

²⁴² Bâcî, *el-Müntekâ*, c. II, s. 22.

yıkamak için kullanılan suyun ısıtılması sünnettir ve bu durumda su da ateşte ısıtılmıştır. Öyleyse ateşte yapılmış olmak kerahet için illet değildir.²⁴³

Buradan şu kanaate varılabilir. Ateşte yapılmış malzemeleri mezarda kullanmayı tefe'ülen mekruh görmek isabetli değildir. Bu malzemeler hayattakilerin binalarını sağlamlaştırmak ve süslemek için kullanılmalıdır. Bu gereçlerin toprağa gömerek israf edilmemesi, mezarların binalara benzetilmemesi için söz konusu gereçlerin mezarda kullanılmasının mekruh olduğu söylenebilir. Zaten tuğla, kiremit, demir gibi malzemeler o devirlerde ulaşılması zor, o günün şartlarında lüks malzemeler olsa gerek ki onları mezara gömmek hoş görülmemiştir. Ancak günümüzde bu malzemeler lüks ve ulaşılması zor malzemeler değil aksine kerpice göre daha kolay bulunan malzemelerdir. Günümüzde kerpiç yapımı son derece azalmıştır. Özellikle nüfus yoğunluğunun çok olduğu yerlerde her mezara konabilecek kadar kerpiç ve düzgün taş bulabilmek de mümkün değildir.

Yukarıda geçtiği üzere, toprağın yumuşak ve gevşek olup çökmesinden endişe edilmesi durumunda ateşte yapılmış malzemelerin kullanılması kerih görülmemiştir. Bu malzemelerin, cenazenin etrafına konmaması şartıyla, yırtıcı hayvanlardan ve mezar soygunculuğundan koruması için kerpiçlerin üstüne konması da mekruh kabul edilmemiştir. Bunun gibi günümüz şartlarında da artık lüks ve ulaşılması zor olmayan tuğla, kiremit, briket gibi malzemelerin mezar içinde kullanılmasının uygun olduğu söylenebilir.

Defin işlemleri belediyeler marifeti ile yürütülen günümüzde de lahit veya şakk usulü kazılan mezarın üstü hazır beton levhaları, kalıpları ile örtülmekte²⁴⁴ ve aralarındaki boşluklar da ot veya çamurla kapatılmaktadır. Bazen de tuğla yerine briket kullanılmaktadır.

Betonun hammaddesi olan çimentonun da ısıtılarak yapıldığı bilinmektedir. Günümüz şartlarında beton kalıplara ve brikete ulaşmanın daha kolay olduğu dikkate

²⁴³ Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. II, s. 192; Bâbertî, *el-Înâye*, c. II, s. 139; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 109.

²⁴⁴ *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 14/2/b.

alındığında bunların söz konusu maddelerin yerine kullanılmasında herhangi bir sakınca olmayacağı pekâlâ söylenebilir.

Ancak mezarın yok olup gitme yeri olduğu göz önüne alınarak, çimento gibi binalarda kullanılan bir malzemeyi çok fazla israf etmemek için bu kalıplardaki çimento oranının düşürülerek yapılması daha uygun olabilir. Hatta defin işlemlerini üstlenen belediyelerin beton kalıplar yerine maliyeti daha ucuz olan kerpiç yapımına dönmeleri veya kerpiç gibi daha az maliyetli modern tasarım ürünleri tercih etmeleri daha isabetli görülebilir.

4. Kumaş Cinsi Malzeme Kullanımı

Mezar içinde ölünün altına ve etrafına kumaş cinsi denebilecek örtü, elbise, yaygı, hasır, yatak, yastık ve yorgan gibi eşyaların konulması Hanefî²⁴⁵ ve Mâlikîler'e²⁴⁶ göre mekruh kabul edilmiştir. Şâfiî²⁴⁷ ve Hanbelî²⁴⁸ âlimler arasında farklı değerlendirmeler olsa da çoğunluk bunları kullanmanın kerahetinde ittifak etmiştir. Bu konudaki rivayetlere ve mezheplerin görüşleri detaylı olarak aşağıda yer verilecektir.

Hanefîler'e göre mezarda ölünün altına döşek, yastık, hasır ve benzeri bir şey koymak israfa neden olduğu için tahrîmen mekruh kabul edilmiştir. Hz. Ali'nin (r.a.) (ö. 40/661) bu işlemi yaptığına dair rivayet sabit olmadığı gibi ashab arasında da şöhret bulmamış ve bu konuda icmâ oluşmamıştır. Ayrıca İbn Abbas'ın kabirde ölünün altına bir şey serilmesini mekruh gördüğü ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Allah Resulünden duyduğu sözden hareketle “*Kabirde benimle toprak arasına bir şey koymayın*” dediği rivayet edilmiştir.²⁴⁹

Hadis şârihlerinin ifadelerine göre İbn Abbas'tan Resûlullah'ın (s.a.s.) kabrine

²⁴⁵ Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 253; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 234.

²⁴⁶ Haraşî, *Şerhu Muhtasari Halil*, c. II, s. 131; Desûkî, *Hâşiye 'ale'ş-şerhi'l-kebîr*, c. I, s. 419.

²⁴⁷ Beğavî, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', *Şerhu's-sünne*, 2. Baskı, thk. Şuayp Arnavût, Muhammed Züheyr eş-Şâviş, nşr. el-Mektebû'l-İslâmî, I-XV, Beyrut, 1983, c. V, s. 391; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 62.

²⁴⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 372; Merdâvî, Ali b. Süleyman Alâuddîn Ebû'l-Hasen ed-Dimeşkî (Hanbelî), *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, nşr. Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 2. Baskı, I-XII, ts, c. II, s. 547.

²⁴⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 234. (İbn Abbas rivayeti için ayrıca bkz: Tirmizî, “Cenâ'iz”, 55, Ebû Mûsâ rivayeti için ayrıca bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXII, s. 317, H. no: 19547.)

kırmızı bir kadife konulduğu rivayet edilmişse de²⁵⁰ bunun Hz. Peygamber'e has bir durum olduğu söylenmiştir.²⁵¹

Şöyle ki; Peygamberimizin (s.a.s.) defni yapılırken âzatlısı Şükran (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.s.) hayatta iken zaman zaman üzerine aldığı, altına serdiği kırmızı renkli kadifeyi aldı, mezarın içine Resûlullah'ın altına serdi ve “*Vallahi bu elbiseyi senden sonra ilelebet hiç kimse giymeyecektir*” dedi. Böylece kadife Resûlullah (s.a.s.) ile beraber defnedildi.²⁵² Şükran'ın (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra herhangi birinin bu kırmızı kadifeyi giymesin diye yaptığı bu duruma hiçbir sahâbî muhalefet etmemiş, hatta bundan haberleri bile olmamıştır. Lahdin önüne kerpiçler konulduktan sonra bu kadifenin çıkartıldığı anlatılsa da bunun aksini ileri sürenler de vardır. Zira rivayetlerde “*Kadife Resûlullah (s.a.s.) ile beraber defnedildi*” denilmektedir.²⁵³

Söz konusu kadifenin, Şükran (r.a.) tarafından Medine'nin toprağı sulak/bataklık olduğu için ve bunun yanında mezara kadife konulması konusunda, Hz. Abbas (ö. 32/653) ile Hz. Ali (r.a.) arasında meydana gelen ihtilafı engellemek için serildiği de belirtmiştir.²⁵⁴

Diğer bir rivayette ise Resûlullah'ın (s.a.s.) “*Benim mezarımda benim için hırkamı seriniz. Çünkü yer, Peygamberlerin cesetlerine tesir edemez*” buyurduğu²⁵⁵ geçse de İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) mürsel olarak yaptığı bu rivayet zayıf görülmüştür.²⁵⁶

Mâlikîler'de de mezarda meyyitin altına yatak ve başının altına yastık konulması mekruhtur. Çünkü seleften böyle bir şey nakledilmemiş ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kabrine konulan kırmızı kadife ile ilgili sabit olan da onun sonradan çıkarılmış olmasıdır.²⁵⁷ Ayrıca Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94), İmran b.

²⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 465, H. no:2021; Müslim, “Cenâ'iz”, 30.

²⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. II, s. 228; Süyûtî, *ed-Dîbâc 'alâ Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, 1. Baskı, thk. Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî, nşr. Dâru İbn Affân - el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suudiyye, I-VI, Huber, 1996, c. III, s. 41.

²⁵² İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 65; Tirmizî, “Cenâ'iz”, 55; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. III, s. 572, H. no: 6722.

²⁵³ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni İbn Mâce*, (*Kifâyetü'l-hâce ve fî şerhi Süneni İbn Mâce*), nşr. Dâru'l-Cil, 2. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts, c. I, ss. 497, 498.

²⁵⁴ Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 253; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 234.

²⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. II, s. 229.

²⁵⁶ Elbânî, Nâsürüddin Ebû Abdurrahmân, *Za'îfü'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, Baskıya Hazırlayan Zühre eş-Şâvîş, nşr. el-Mektebül-İslâmî, ts, c. I, s. 141, H. no: 992.

²⁵⁷ Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 131; Desûkî, *Hâşiyetü 'ale'ş-şerhi'l-kebîr*, c. I, s. 419.

Husayn (ö. 52/672) ve Ebû Hüreyre'nin (r.a.) kabre kırmızı kadife konulmamasını vasiyet ettikleri rivayet edilmiştir.²⁵⁸ Yine kabre elbise ve kumaş konulması da mekruh görülmüştür. Zira Hz. Ömer “*Beni lahdime koyduğunuzda yanağımı yere temas ettirin*” buyurmuş ve Ebû Mûsâ el-Eş‘arî “*Benimle yer arasına bir şey koymayın*” diye vasiyette bulunmuştur.²⁵⁹

Şâfiîler de Hz. Ömer ve Ebû Mûsâ'nın (r.a.) vasiyetlerinden hareketle mezar içine yastık, yatak, yorgan, kadife vb. şeyler koymayı mekruh görürler.²⁶⁰ Ölü altına bunları koymak hayattakiler için bir övünme sebebidir ve bolluktan şımaranların yaptığı işlerdir.²⁶¹ Ayrıca meyyitin altına bir şeyler sermekte malı telef etmek söz konusudur.²⁶²

Şâfiî fakihî Beğavî (ö. 516/1122), Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) kabrine kırmızı kadife serildiği rivayeti ile istidlalde bulunarak ölünün altına herhangi bir şey sermenin sakıncası olmadığını söylese de²⁶³ Nevevî'ye göre doğru olan, cumhur ulemanın kanaatidir. O da mezarda meyyitin altına kadife ve benzeri şeyler koymanın mekruh olmasıdır. Çünkü İbn Abbas (r.a.) da kabirde cenazenin altına elbise konmasını mekruh görmüştür. Zira kabre kadife koyma işinde Şükran (r.a.) yalnız kalmıştır. Sahâbîlerin hiçbiri bu konuda ona muvafakat etmemiş, muhalif olmuş veya böyle bir şeyden haberleri olmamıştır. Şükran (r.a.) bu işi Peygamberimizden sonra kadifenin el değiştirmesini hoş görmediği için yapmıştır.²⁶⁴

Beğavî de *Şerhu's-sünne* adlı eserinde Allah Resulünün altına konulan bu kadifenin yatak olarak serilmediğini, o kadife kimse tarafından giyilmesin diye bu şekilde yapıldığını belirtmiştir.²⁶⁵ Ayrıca, tüylü bir kumaş olan kadifenin Hz.

²⁵⁸ İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed, *el-İstizkâr*, 1. Baskı, thk. Sâlim Muhammed Atâ, Muhammed Ali Muavviz, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IX, Beyrut, 2000, c. III, s. 24.

²⁵⁹ Hâcece, *Fıkhu'l-ibâdât 'ale'l-mezhebi'l-Mâlikî*, c. I, s. 264. (Hz. Ömer rivayeti için ayrıca bkz. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 338; Ebû Mûsâ rivayeti için ayrıca bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXII, s. 317, H. no: 19547.)

²⁶⁰ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 255; Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*, c. VII, s. 34.

²⁶¹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 24.

²⁶² Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib fî şerhi Ravzî't-tâlib*, c. I, s. 327.

²⁶³ Beğavî, *et-Tehzîb*, 1. Baskı, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, nşr. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-VIII, 1997, c. II, s. 444.

²⁶⁴ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*, c. VII, s. 34.

²⁶⁵ Beğavî, *Şerhu's-sünne*, c. V, s. 391.

Peygamber'in mezarına konulmasının ona has bir durum olduğu²⁶⁶ ve sonradan çıkartıldığı da ifade edilmiştir.²⁶⁷

Bu konuda Hanbelîler'de iki farklı görüş göze çarpmaktadır. İlk olarak mezarda ölünün altına Hz. Peygamber'in kabrinde olduğu gibi bir illet sebebi ile²⁶⁸ yatak, minder, yastık, kadife vb. konulmasında bir sakınca yoktur.²⁶⁹ Hatta hakkında nass olduğu için bu malzemeleri mezara koymak müstehaptır.²⁷⁰

Bununla beraber Hanbelîler'de söz konusu malzemeleri mezara sermenin mekruh olduğu görüşü de vardır. Ahmed b. Hanbel'in, İbn Abbas'ın (r.a.) mezarda ölünün altına herhangi bir şey konulmasını kerih gördüğü rivayetinden dolayı²⁷¹ kabrin içine yatak, minder ve yastık konulmasını sevmediği söylenmiştir.²⁷² Ayrıca bu şekilde bir uygulamanın seleften hiç kimseden nakledilmediği ve bunun söz konusu hale de uygun olmadığı belirtilmiştir.²⁷³

Yine Hanbelîler'de, Ebû Mûsâ'nın (r.a.) mezarda toprakla arasına bir şey konulmamasını vasiyet etmesi ve Şükran'ın (r.a.) koyduğu kadife konusunda sahâbe arasında ittifak oluşmaması nedeniyle de mezara bu tür malzemeleri koymak mekruh görülmüştür.²⁷⁴ Çünkü kefeni üç parçadan ziyade yapmak bile mal israfı olacağı için mekruh kabul edilmiştir. Ayrıca Allah Resulü ihtiyaç olmaksızın ölünün malından mezarına bir şeyler koymaktan da nehyetmiştir.²⁷⁵

İbn Hazm'a göre ölünün altına elbise koymakta bir beis yoktur. Çünkü Resûlullah'ın mezarına kırmızı bir kadife döşenmiştir. İbn Hazm "İnsanların arasında masum, günahlardan korunmuş olan Peygamber'in defninde bu iş yapıldı ve kimse

²⁶⁶ Süyûtî, *ed-Dîbâc 'alâ Sahîh-i Müslim*, c. III, s. 41.

²⁶⁷ Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne 'l-metâlib fî şerhi Ravzî 't-tâlib*, c. I, s. 327.

²⁶⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 372.

²⁶⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 348; Buhûtî, *Keşşâfü 'l-kınâ'*, c. II, s. 137.

²⁷⁰ Merdâvî, *el-İnsâf*, c. II, s. 547.

²⁷¹ Buhûtî, *Keşşâfü 'l-kınâ'*, c. II, s. 137.

²⁷² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 372.

²⁷³ Buhûtî, *Keşşâfü 'l-kınâ'*, c. II, s. 137.

²⁷⁴ Buhûtî, *Dekâ'iku üli'n-nühâ li-şerhi 'l-Müntehâ Şerhu Müntehe 'l-İrâdât*, 1. Baskı, nşr. Âlemü'l-Kütüp, 1993, c. I, s. 373.

²⁷⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 348.

buna mâni olmadı. O anda yeryüzünün en hayırlılarının yaptığı bu işi içlerinden yadırgayan da olmadığından bu konuda icmâ oluşmuştur” demiştir.²⁷⁶

Mezarın içine, ölünün altına ve etrafına kumaş cinsi örtü, elbise, yaygı, hasır, yatak, yastık ve yorgan vb. malzemelerin konulup konulmayacağı ile alakalı rivayetler ve mezheplerin görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

İbn Abbas (r.a.) kabirde ölünün altına bir şey serilmesini mekruh görmüş, Ebû Mûsâ el-Eş‘arî (r.a.) mezarda cesedi ile toprak arasına bir şey konulmamasını vasiyet etmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî, İmran b. Husayn ve Ebû Hüreyre (r.a.) kabre kırmızı kadife konulmamasını istemişlerdir. Kabre kırmızı kadife konulması Resûl-i Ekrem’e has bir durumdur. Medine’nin toprağı sulak/bataklık olduğu için bir illetten dolayı ve Şükran (r.a.) Hz. Peygamber’den (s.a.s.) sonra herhangi biri bu kadifeyi giymesin diye mezara koymuştur. Söz konusu kadife lahdin önü kapatılırken çıkartılmıştır. Ayrıca Şükran’a bu konuda sahâbeden hiçbiri sarahaten muvafakat etmemiştir. Seleften konuya dair bir şey nakledilmemiştir. Üstelik bu zaruretsiz mal israfı olup söz konusu hale de uygun değildir. Bu tür eşyaları koymak hayattakiler için bir övünme sebebidir ve bolluktan şımaranların yaptığı işlerdir ve Hz. Peygamber ihtiyaç olmaksızın ölünün malından mezarına bir şeyler koymaktan nehyetmiştir.

Bu malzemelerin mezara konulabileceği görüşünde olanlar Allah Resulünün kabrine kırmızı kadife serildiği rivayetinden istidlalle veya bir illet nedeniyle cevaz vermişlerdir.

Söz konusu rivayet ve deliller göz önüne alındığında cumhur ulemanın mezarın içine, ölünün altına ve etrafına kumaş cinsi örtü, elbise, yaygı, hasır, yatak, yastık ve yorgan vb. malzemelerin konulmasının mekruh olduğu şeklindeki görüşü isabetli görülmektedir. Toprağın nemli, ıslak ve bataklık olması gibi bir illet sebebiyle de olsa kumaş cinsi malzemelerin mezara konması uygun olmayabilir. Zira kumaş cinsi eşyalar yapısı gereği suyu, nemi içine çekecek ve kendilerinden beklenen faydayı sağlamayabilir. Böylesi durumlarda tabutla defin düşünülebilir.

²⁷⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, c. III, s. 392.

Günümüz mezar ve mezarlıklarla alakalı kanuni düzenlemelerde konuyla alakalı bir kayda rastlanmamıştır.

III. MEZARIN DIŞ YAPISI

Klasik fıkıh kaynaklarında mezarın iç yapısında olduğu gibi dış yapısı üzerinde de özenle durulduğu görülmektedir. Mezarların dış yapıları ile alakalı emir ve tavsiyelerin yanında bazı yasaklamalar da bulunmaktadır.

Mezarın yerden yüksekliği, tümsek ya da düz yapılması, yeşillendirilmesi, üzerine işaret konulması gibi mezarın dış yapısı ile ilgili konular bu bölümde incelenecektir.

A. Mezarın Yerden Yükseltilmesi ve Tümsek veya Düz Yapılması

Mezarın yer seviyesinden yüksekçe yapılması ve yüzeyinin tümsek veya düz yapılması ile ilgili mezheplerin görüşleri ve istidlâlde buldukları rivayetler şu şekilde izah edilebilir:

Hanefî,²⁷⁷ Mâlikî,²⁷⁸ Şâfiî²⁷⁹ ve Hanbelî²⁸⁰ mezhepleri, mezarın yer seviyesinden bir karış kadar yüksekçe yapılacağı hususunda ittifak etmişlerdir.

Ebû Hanîfe bilinip üzerine basılmaması için mezarın biraz yüksekçe yapılmasını tavsiye etmiştir.²⁸¹ Hanefîler'e göre bu yükseklik bir karıştan biraz daha fazla olabilir ancak mezar kazılırken çıkmış olan topraktan daha fazla toprak yığmak mekruhtur.²⁸²

²⁷⁷ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 422; İbn Âbidîn, *Reddü 'l-muhtâr*, c. II, s. 237.

²⁷⁸ Bâcî, *el-Müntekâ*, c. II, s. 22; Cündî, Halîl b. İshak b. Mûsâ Ziyâüddîn el-Mâlikî, *Muhtasarü 'l-Allâme Halîl*, 1. Baskı, thk. Ahmed Câd, nşr. Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2005, s. 50; Mevâk, *et-Tâc ve 'l-iklîl*, c. III, s. 36; Hattâb, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân er-Ruaynî el-Mâlikî, *Mevâhibü 'l-celîl li-şerhi Muhtasarü Halîl*, 3. Baskı, nşr. Dâru'l-Fikr, I-VI, 1992, c. II, s. 242.

²⁷⁹ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 322; Nevevî, *Minhâcü 't-tâlibîn*, s. 61; Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*, c. VII, s. 36.

²⁸⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 376; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu 'l-kebîr*, c. II, s. 384; Buhûtî, *Keşşâfü 'l-kınâ*, c. II, s. 138.

²⁸¹ Şeybânî, *el-Âsâr*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Afğânî, Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, I-II, Beyrut, ts, c. II, s. 190.

²⁸² *el-Fetâvâ 'l-Hindiyye*, c. I, s. 166.

İmam Şâfiî de mezara, kazılırken çıkan topraktan fazla toprak yığılmasını sevmediğini, bunun haram olduğunu ifade ederek, mezarın yer seviyesinden bir karış kadar yüksek yapılacağını belirtmiştir.²⁸³

Allah Resulünün (s.a.s.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer'in (r.a.) mezarları deve hörgücü gibi²⁸⁴ veya balıksırtı şeklinde yerden yüksek olarak yapılmıştır. Resûl-i Ekrem'in mezarını görenler onun tümsek olduğunu söylemişlerdir.²⁸⁵

Deve hörgücü şeklinde bir karış yahut biraz fazla yükseltilmesi Süfyan Temmâr'dan rivayet edilen hadis-i şerife de dayanır.²⁸⁶ Buhârî'de yer alan rivayete göre Süfyân et-Temmâr “Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mezarını yer seviyesinden (bir karış kadar veya biraz daha fazla deve hörgücü gibi) yükseltilmiş olarak gördüğünü” haber vermiştir.²⁸⁷ Câbir b. Abdullâh'dan (r.a.) (ö. 78/697) gelen başka bir rivayette de Hz. Peygamber (s.a.s.) için lahit yapıldığı, lahdin önünün kerpiçle kapatılıp mezarının yerden bir karış kadar yükseltildiği nakledilmiştir.²⁸⁸

Mezarın yerden yükseltilmesinin sebebi oranın mezar olduğunun bilinmesi, ona göre dikkat edilmesi, sahibine saygı gösterilmesidir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kabrinin üstü yerden bir karış yüksek yapılmıştır. Bu konuda tâbîinden Kâsım b. Muhammed'in (ö. 107/725) şöyle dediği nakledilmiştir; “Hz. Âişe'nin yanına girdim ve Ey anneciğim! Resûlullah (s.a.s.)'in kabrini bana açıp göstererseniz diye rica ettim. Hz. Âişe bana üç kabir gösterdi. Bu kabirler ne yüksekti ne de yere yapışık/basık idi.

²⁸³ Şâfiî, *el-Ûm*, c. I, s. 322.

²⁸⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 62. (Hörgüç devenin sırtındaki tümsek, çıkıntıdır. Bkz. el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî, *Tehzîbü'l-luga*, 1. Baskı, thk. *Muhammed Ivaz Mur'ib*, nşr. Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, I-VII, Beyrut, 2001, c. XIII, s. 13; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XII, s. 307.)

²⁸⁵ Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 92.

²⁸⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 237.

²⁸⁷ عَنْ سُفْيَانَ الثَّمَّارِ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ: أَنَّهُ رَأَى قَبْرَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُسْتَمًا (bir karış kadar veya biraz daha fazla deve hörgücü gibi kısmını Mustafa el-Buğâ ta'lık etmiştir), *تَسْنِيمُ الْقَبْرِ* mezarın deve hörgücü gibi tümsek yapılmasıdır. زَيْدُ النَّسَائِيِّ الْقَبْرِ تَسْطِيحًا mezarın düz bir şekilde yapılmasıdır. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. II, s. 484; c. XII, s. 307; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 155.

²⁸⁸ İbn Hibbân, Ebû Hâtim, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz el-Büstî, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, tertib İbn Balabân el-Fârisî (ö. 739/1339), thk. Şuayp Arnavût, nşr. Müessetü'r-Risâle, 1. Baskı, I-XVIII, Beyrut, 1988, c. XIV, s. 602, H. no: 6635; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. III, s. 576, H. no: 6736.

Zemini çakıl taşları ve kırmızımsı toprak ile düzeltilmişti.”²⁸⁹ Bu sebeple mezarın fazla yükseltilmesi müstehap değildir. Ayrıca mezarı kazarken çıkan topraktan daha fazlası konulmaz.²⁹⁰

Mezarın bir karış kadar yerden yüksek yapılabileceğine işaret eden nakillerin yanında, açık olmasa da bu şekil yüksekliğin caiz olmadığına delalet edebilecek rivayetler de vardır. Ancak bu rivayetler, mezarların haddinden fazla yükseltilecek kısımlarını izale etmenin gerekliliğine işaret ettiği yönünde yorumlanmıştır. Mesela bu konuda Ebû Heyyâc’dan, “*Bana Ali b. Ebî Tâlib, Resûlullah’ın (s.a.s.) beni görevlendirdiği bir işe ben de seni görevlendireyim mi? Kırmadığın hiçbir heykel ve düzlemediğin hiçbir yüksek mezar bırakmayasın*”²⁹¹ dediği nakledilir.

Kurtubî (ö. 671/1273), “...*Düzlemediğin hiçbir yüksek mezar bırakmayasın*” hadisinden hareketle ulemeden bazılarının, mezarların düzleştirilmesi gerektiği fikrini benimsediklerini söylemiştir. Ancak Kurtubî’ye göre cumhur ulema, ortadan kaldırılması emrolunan bu yükseltmenin, deve hörgücünü andıran tümseklikten daha fazla olan kısmı hakkında olduğu görüşündedir. Böylece mezar bu tümseklikle tanınsın, mezar olduğu bilinsin ve saygı duyulsun.²⁹² Düzeltilmesi istenen mezarların, üzerlerine bina yapılmış mezarlar olması da mümkündür. Yoksa mezarları yerle bir seviyeye getirmek değildir. Aksi halde mezar olduğu bilinmez.²⁹³

Ayrıca “*mezarları düzlemek*”ten kastın, mezarların yer seviyesinde yapılması değil, mezarın üzerine yığılan toprağın yüzeyinin düz bir şekilde bırakılması²⁹⁴ olduğu da ileri sürülmüştür.

H. Câbir’den de (r.a.) Resûlullah’ın (s.a.s.) kabirler üzerine bina yapılmasını veya üzerine ilaveler yapılmasını ve kireçlenmesini yasakladığı²⁹⁵ rivayet edilmiştir.

²⁸⁹ İbn Şebbe, *Târîhu’l-Medîne*, c. III, s. 944; Ebû Dâvûd, “Cenâ’iz”, 72; Aynî, *Şerhu Süneni Ebû Dâvûd*, 1. Baskı, thk. Ebu’l-Münzir Hâlid b. İbrâhîm el-Mısrî, nşr. Mektebetü’r-Rüşd, I-VII, Riyad, 1999, c. VI, s. 177.

²⁹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. II, s. 376; İbn Kudâme Ebu’l-Ferec, *eş-Şerhu’l-kebîr*, c. II, s. 384; İbnü’l-Hâc, el-Abderî Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Abderî el-Fâsî el-Mâlikî, *el-Medhal*, nşr. Dâru’t-türâs, I-IV, ts, c. III, s. 263; Buhâtî, *Keşşâfü’l-kınâ’*, c. II, s. 138.

²⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 141, H. no: 741; Müslim, “Cenâ’iz”, 31; Ebû Dâvûd, “Cenâ’iz”, 72; Tirmizî, “Cenâ’iz”, 56.

²⁹² Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. X, ss. 380, 381.

²⁹³ Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâth*, c. III, s. 1216, H. no: 1695.

²⁹⁴ Nevevî, *el-Mecmû’*, c. V, ss. 296, 297.

²⁹⁵ Ebû Dâvûd, “Cenâ’iz”, 76; Nesâî, “Cenâ’iz”, 96.

“Mezarın üzerine ilaveler yapılması” sözünden anlaşılının, mezar üzerine, kazılan topraktan daha fazla toprak yığmak olduğu söylenmiştir. Çünkü mezar üzerine, kazıldandan fazla toprak yığmak, bina yapmak gibi kabul edileceği²⁹⁶ ifade edilmiştir.

Yine Fudâle b. Ubeyd’in (r.a.) (ö. 53/673), vefat eden birinin mezarını düz bir şekilde yaptırıp “Hz. Peygamber’i mezarların tesviye edilmesini/yer seviyesinde düz olarak yapılmasını emrederken işittim” dediği nakledilmiştir.²⁹⁷ Burada da mezarların tesviye edilmesinden kastın, mezarlar üzerine gösteriş amaçlı yapılan binaların kaldırılması²⁹⁸ olduğu belirtilmiştir.

Hanbelî²⁹⁹ ve Şâfiîler’e³⁰⁰ göre bir müslüman, dâru’l-harpte, küfür ülkesinde ölürse, mezarı kâfirler tarafından taarruza uğramasın diye yükseltmeden, yerle bir düz yapmak evlâdır. Şöyle ki, ölüyü İslam ülkesine nakletmek mümkün olmazsa, ölüyü gizlemek için mezarı yer hizasında dümdüz yapmak en iyisidir. Böylece ölü, mezarından çıkarılma ve azalarının parçalanma tehlikesinden kurtarılmış olur.

Din İşleri Yüksek Kurulunun fetvasına göre mezarların bir iki karıştan yüksek yapılması uygun değildir.³⁰¹

Buraya kadar mezarların yerden bir karış kadar yükseltilmesinin uygun olduğunda ulemanın ittifak ettikleri görülmektedir. Yerden bir karış kadar yüksek yapılacak mezarın üzerinin tümsek mi düz mü yapılacağı meselesine gelince; Hanefiler mezarın düz bir satıh halde düzenlenmesini aynı zamanda dört köşe yapılması olarak değerlendirmişlerdir.³⁰² Mezarın dört köşe³⁰³ ve düz bir şekilde yapılmasını mekruh görmüşlerdir. Zira Hz. Peygamber mezarları dört köşeli ve düz yapmaktan nehyetmiştir.³⁰⁴ Çünkü binaların dört köşe yapılması sağlam olmaları

²⁹⁶ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, c. I, s. 320; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. II, s. 236.

²⁹⁷ Müslim, “Cenâ’iz”, 31; Ebû Dâvûd, “Cenâ’iz”, 72.

²⁹⁸ Aynî, ‘*Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, c. VIII, s. 225.

²⁹⁹ Buhâtî, *Keşşâfî’l-kinâ’*, c. II, s. 138.

³⁰⁰ Râfî, *Fethu’l-azîz*, c. V, s. 226; Nevevî, *el-Mecmû’*, c. V, s. 296.

³⁰¹ Din İşleri Yüksek Kurulunun 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/376/kabir-veya-turbe-yaptirmanin-hukmu-nedir> 01.12.2023.)

³⁰² Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 92; Bâbertî, *el-Înâye*, c. II, s. 140.

³⁰³ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 422; Suğdî, *en-Nütef fi’l-fetâvâ*, c. I, s. 130; Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 92.

³⁰⁴ Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 92; İbn Nüceym, Zeynüddin, Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî, *el-Bahrü’r-râik şerhu Kenzi’d-dekâik*, 2. Baskı, nşr. Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, I-VIII, ts, c. II, s. 209.

içindir. Oysaki mezarlara binalar gibi sağlamlaştırarak şeyler yapılmaz.³⁰⁵

İbn Hacer el-Askalânî'ye (ö. 852/1449) göre mezarın üzerindeki toprağın tümsek veya düz yapılmasında mevzu caiz olup olmama konusu değil, bunlardan hangisinin efdal olduğu meselesidir.³⁰⁶ Buradan hareketle mezheplerin görüş ve delillerine bakılacak olursa; Hanefî³⁰⁷ ve Hanbelîler'e³⁰⁸ göre mezarı tümsek yapmak, düz bir satıh olarak yapmaktan daha faziletlidir. Mâlikîler'de de tümsek tercih edilmekle birlikte³⁰⁹ her ikisinin de yapılabileceği ileri sürülmüştür.³¹⁰ Allah Resulünün mezarının olduğu gibi Abdullah b. Abbas'ın mezarı da bu şekilde tümsek yapılmıştır.³¹¹ Şa'bî de Uhud şehitlerinin mezarlarını tümsek olarak gördüğünü, Hz. Ömer (r.a.) ve İbn Abbas'ın mezarlarının tümsek yapıldığını belirtmiştir.³¹² Süfyân et-Temmâr'dan da "*Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mezarını deve hörgücü gibi tümsek vaziyette gördüm*"³¹³ diye rivayet edilmiştir. Mezarı düz bir satıh halinde yapmanın dünya ehlinin binalarına daha çok benzediği,³¹⁴ ayrıca bunun Râfizîler'in³¹⁵ ve ehl-i kitabın bir uygulaması olduğu, onlara benzetmenin ise mekruh olduğu ifade edilmiştir. Mezarın düz yapıldığı yönündeki rivayetlerin ise "önce düz yapıldı sonra ortasından tümsekleştirildi" şeklinde hamledileceği³¹⁶ söylenmiştir.

İmam Şâfiî, mezarın düz olarak yapılacağını ve üzerine de çakıl taşları konacağını belirtmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) oğlu İbrahim'in mezarını düzlemiş ve üzerine çakıl taşı koymuştur. Çakıl taşları ise ancak düz yapılmış bir mezarın üzerinde durabilir.³¹⁷ Ayrıca Kâsım b. Muhammed'den, Resûl-i Ekrem (s.a.s.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer'in (r.a.) mezarlarının yüzeyi düz olarak

³⁰⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 62.

³⁰⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 257.

³⁰⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 62; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î*, c. I, s. 320; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, c. II, s. 209.

³⁰⁸ İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, s. 384.

³⁰⁹ Bâcî, *el-Müntekâ*, c. II, s. 22; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 36.

³¹⁰ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-Kâfî fî fikhi ehli'l-Medîne*, 2. Baskı, thk. Muhammed el-Morîtânî, nşr. Mektebet'r-Riyâdî'l-Hadîs, I-II, Riyad, 1980, c. I, s. 283; İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 263.

³¹¹ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î*, c. I, s. 320; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96.

³¹² Zeylâf, *Tebyînu'l-hakâik*, c. I, s. 246; Aynî, *'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, s. 224.

³¹³ Buhârî, "Cenâ'iz", 94.

³¹⁴ İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, s. 384.

³¹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 62.

³¹⁶ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î*, c. I, s. 320; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96.

³¹⁷ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 311.

yapıldığı³¹⁸ rivayet edilmiştir. Yani sünnet olan mezarı bir karış kadar yükseltip düzleştirmektir. Bu Şâfiî mezhebi ve ona uyanların görüşüdür.³¹⁹ Ebû Heyyâc'ın rivayetinde yer alan “*mezarları düzlemek*”ten anlaşılının da mezarın yüzeyinin düz bir şekilde yapılmasıdır.³²⁰

Ayrıca Süfyan b. Temmâr'ın, mezarın tümsek yapılması ile ilgili sözünün hüccet olmadığı ileri sürülmüştür. Zira Resûl-i Ekrem'in mezarının bidayette tümsek olmama ihtimali vardır. Şöyle ki; Kâsım b. Muhammed'den gelen “...*Bu mezarlar ne yüksekti ne de yere yapışık/basık idi, zemini çakıl taşları ve kırmızımsı toprak ile düzeltilmişti*” rivayetinden hareketle, Allah Resulünün ve iki arkadaşının mezarları ilk olarak düz yapılmıştır. Ömer b. Abdülaziz zamanında, Hz. Peygamber'in medfun bulunduğu evin göçen duvarının yeniden yapılması esnasında, Velid b. Abdülmelik tarafından, sonradan tümsek olarak yapıldığı rivayet edilmiştir.³²¹ Nevevî bu konuda Kâsım b. Muhammed hadisinin daha sahîh ve evlâ bulunduğunu belirtmiştir.³²²

Bununla birlikte Şâfiîler'de en sahîh kavle göre mezarın düz olarak yapılması, deve hörgücü gibi tümsek olmasından iyi³²³ olsa da duruma göre ve bazı bölgelerde tümsek yapılabileceği anlayışı da vardır. Zira bazı bölgelerde mezarı düz yapmak Râfîzîler'in şîârı olduğundan onlara muhalefet etmek için mezarı tümsek yapmak daha faziletlidir. Yine de mezara, kazılırken çıkan topraktan fazla toprak atılmamalıdır. Fakat atılsa da sıkıntı oluşturmayacaktır.³²⁴ Fakat Nevevî mezarı düz yapmanın Râfîzîler'in şîârı olduğundan tümsek yapmanın evlâ olduğu görüşünü sahîh görmemektedir. Ona göre sünnet olan mezarın düz yapılmasıdır ve bu konuda Râfîzîler'e muvafakat zarar vermez. Çünkü Râfîzîler'e muvafakat edilmesin diye

³¹⁸ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 311; *Müsnedü'l-İmam eş-Şâfiî*, tertip Sencer b. Abdullah, thk. Mâhir Yâsîn Fahl, nşr. Şirketü Ğirâs li'n-neşri ve't-tevzi', I, Kuveyt, 2004, c. II, s. 95, H. no: 602; Müzenî, İsmâil b. Yahyâ b. İsmâil Ebû İbrâhîm, *el-Muhtasar*, nşr. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1990, c. VIII, s. 131; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, c. III, s. 25.

³¹⁹ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*, c. VII, s. 36.

³²⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, ss. 296, 297.

³²¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 298; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 257; Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VI, s. 175.

³²² Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 298.

³²³ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 61.

³²⁴ Râfiî, *Fethu'l-'azîz*, c. V, s. 223; Mâverdî, *el-İknâ'*, I, ts, s. 60; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 256; Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf b. Muhammed, Ebü'l-Meâlî Rûknüddîn, *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*, 1. Baskı, thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, nşr. Dâru'l-Minhâc, I-XX, 2007, c. III, s. 27.

birçok vacip ve sünnet terk edilmek durumunda kalınabilir.³²⁵

Mezarların yer seviyesinden bir karış kadar yükseltilmesinin uygun olacağı hususunda ulemanın ittifak ettiği, Hanefiler’de bunun bir karıştan biraz daha fazla olabileceği görülmektedir.

Doğrusu, mezar kazıldığında içinden çıkan toprak kabarır ve hacmi genişler. Bu toprak, içerisine ölü konmadan dahi tekrar kazılan mezara doldurulacak olsa, yine yer seviyesinin üstüne çıkacaktır. Bir de içerisine ölüyü koyup lahit veya şakk içerisinden ölünün etrafında kalacak boşluk hesap edildiğinde, kazılan bu toprağın yer seviyesinden yukarıda ve yüksekçe olacağı muhakkaktır. Bu yükseklik bir karıştan fazlaca da olabilecektir. Bu miktarda yükseltilmesi, mezarın bilinmesi, ziyaret edilmesi, mezara gerekli saygının gösterilmesi ve mevtâyâ rahmet okunması için münasip olacaktır. Böylece üzerine oturulmayacak, basılmayacak ve üzerine başka cenaze gömülmeyecektir. Ayrıca bu yükseklik zamanla yağmur, rüzgâr gibi dış etkilerle biraz daha çökecektir.

Mezardaki bu yüksekliğin sağlanmaması ve mezarın yerle bir seviyede yapılması söz konusu olsa; kabaran ve içine ölü konduğundan fazlalık olarak mezarın yüzeyinde kalan bu toprağın, oradan taşınması gerektiğinden bir meşakkat meydana gelecektir. Sonrasında da düz olarak bırakılan bu kabarmış toprak yağmur, kar suları ile yere çökecek ve mezarda bir çukurluk oluşacaktır. Ancak yerden yüksek olarak yapıldığında yağmur ve karla çökse bile çukurlaşmayacak, mezar olduğu yine bilinebilecektir. Tabi ki mezarları, içerisinden çıkan toprakla yetinmeyerek, başka yerden toprak getirerek, haddinden fazla yükseltmek ise uygun değildir.

Cumhur ulemanın, yerden bir karış kadar yüksek yapılacak mezarın üzerindeki bu toprağın, deve hörgücü veya balıksırtı denilebilecek bir tarzda tümsek olarak yığılmasının, dört köşe olarak düz bir şekilde yapılmasından daha faziletli bulunduğu görülmektedir. Şâfiîler’de ise efdal olanın mezarın yüzeyinin düz yapılması olduğu göze çarpmaktadır.

Burada cumhurun delillerinin kuvvetli olduğu değerlendirilerek, mezarın üzerindeki toprağın tümsek olarak yığılmasının, dört köşe ve düz bir şekilde

³²⁵ Nevevî, *el-Mecmû’*, c. V, ss. 295, 297.

yapılmasından daha faziletli ve daha uygulanabilir olduğu düşünülebilir.

Günümüz mevzuatında mezarın yerden yüksekliği ve şeklinin nasıl olacağı hususunda herhangi bir düzenlemeye rastlanmamıştır.

B. Mezarın Yeşillendirilmesi / Mezar Üzerine Yaş Dal Dikilmesi

Defin işlemi tamamlandıktan sonra mezarın çukuru toprakla doldurulduktan sonra yerden yüksekçe balıksırtı olarak yığılan mezar toprağının üzerine yaş hurma dalı veya herhangi bir yaş ağaç dalı dikilmesinin meşrûiyeti hususunda ulema farklı görüşlere sahiptir. Yine mezar üzerine reyhan, menekşe vb. çiçek ve bitkilerin ekilip ekilmemesi hususunda da ulemanın muhtelif değerlendirmeleri mevcuttur. Bu konuda üç farklı sahâbîden rivayet edilen ve tüm görüşlere mesnet olabilecek hadis-i şeriflere yer verildikten sonra konu, iki ara başlıkla işlenecektir.

İbn Abbas'ın (r.a.) rivayet ettiğine göre Allah Resülü (s.a.s.) azap edilmekte olan iki kabre uğradı ve şöyle buyurdu: *“Bunlar muhakkak azap olunuyorlar. Hem de bu ikisi büyük bir işten dolayı azap olunmuyorlar. Bunlardan biri idrardan sakınmaz, diğeri de koğuculuk ederdi.”* Sonra yaprakları koparılmış yaş bir hurma dalı aldı, bu dalı ikiye böldü ve her bir kabre birini dikti. *“Yâ Resûlallah (s.a.s.) bunu niçin yaptın?”* dediler. Resûlullah (s.a.s.) *“Umulur ki, bu dallar kurumadığı müddetçe bu ikisinin azabı hafifletilir”*³²⁶ buyurdu.

Câbir b. Abdullâh (r.a.) Peygamberimiz ile yaptığı bir yolculukta, Resûl-i Ekrem'in kendisinden iki ağaca gidip her bir ağaçtan birer dal kesip getirmesini istediğini; dalları getirmesinin nedenini sorduğunda Hz. Peygamber'in *“Azap gören iki kabre uğradım da şefaetimle bu iki dal, yaş kaldığı sürece onlardan azabın kaldırılmasını diledim”* buyurduğunu nakletmiştir.³²⁷

Ebû Hüreyre'den (r.a.) nakledilen rivayette ise Allah Resülü bir kabre uğramış, iki hurma dalı isteyerek, bu dallardan birini mezarın baş ucuna diğerini ise ayakları tarafına dikip *“Umulur ki Allah ondan mezar azabının birazını bu dallarda yaşlık*

³²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 441, H. no: 1979; Buhârî, “Cenâ'iz”, 80, 87; Müslim, “Tahâret”, 34; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 11.

³²⁷ Müslim, “ez-Zühd ve'r-rekâik”, 18; İbn Hibbân, *el-İhsân*, c. XIV, s. 457, H. no: 6524.

devam ettiği müddetçe hafifletir” buyurmuştur.³²⁸

Buhârî (ö. 256/870) “Mezar Üzerine Hurma Dalı Koyma Bâbında” Büreyde el-Eslemî'nin (r.a.) kendi mezarının içine iki tane hurma dalı konulmasını vasiyet ettiğini ve hemen akabinde İbn Ömer'in, (r.a.) Abdurrahman'ın kabri üzerinde bir çadır gördüğünü ve (orada bulunan birine) “*Ey genç bunu kaldır! Onu gölgeleyecek olan yalnızca amelidir*” dediğini rivayet etmiştir.³²⁹

Söz konusu hadis-i şeriflerden hareketle mezara yaş dal dikmenin Hz. Peygamber'e has bir durum olup başkaları için caiz olmadığını söyleyenlerin yanında bunun tüm müslümanlar tarafından yapılabileceğini ifade edenler de olmuştur.

1. Mezara Yaş Dal Dikilmesinin Hz. Peygamber'e Has Bir Durum Olması

Bazı Mâlikîler'e göre söz konusu hadis-i şerifleri, yaş dal sebebiyle azabın hafifletileceği şeklinde anlamak doğru değildir. Çünkü defnin sahraya yapılması meşru kılınmıştır. Sahraya gömülen cesetten çıkan atıkları toprak emer böylece ölü mezarında temiz bir şekilde durur. Kabrin yanına bir şeylerin dikilmesi durumunda sulama ihtiyacı olur. Sulama yapılırca da kabrin içi nemlenir, cesetten çıkan atıkları toprak çekemez ve ölü erir. Bu durumda ölüyü sert taş içine gömmekle toprağa gömmek arasında fark olmaz. Ayrıca azabın hafifletilmesi, Hz. Peygamber'in hurma dalına dokunması vesilesi ve elinin bereketi iledir. Sahâbîlerden kimse mezara dal dikmemiştir ve meseleyi bu şekilde anlamamıştır. Eğer sahâbe bu şekilde anlamış olsaydı dal dikmek için yarışarlardı. Bu durumda ölüleri bahçelere gömmenin müstehap olması gerekirdi.³³⁰

Nevevî, Resûlullah'ın kabre dal koyması meselesini, ulemanın şu şekilde yorumladığını nakletmiştir: “Resûl-i Ekrem o iki kişi hakkında şefaata etmeyi istemiştir. Böylece Resûl-i Ekrem'in şefaati, dallar kuruyuncaya kadar o iki kişinin azaplarının hafifletilmesi şeklinde kabul edilmiştir.” Nevevî, Büreyde el-Eslemî'nin

³²⁸ İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled b. İbrâhîm el-Hanzalî el-Mervezî, *Müsnedü İshâk bin Râhûye*, 1. Baskı, thk. Abdülğafûr b. Abdülhak el-Belûşî, nşr. Mektebetü'l-Îmân, I-V, Medîne, 1991, c. I, s. 246, H. no: 207; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XV, s. 429, H. no: 9686.

³²⁹ Buhârî, “Cenâ'iz”, 80.

³³⁰ İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, ss. 280, 281.

(r.a.) de (ö. 63/682-83) Hz. Peygamber'in yaptığı gibi yapılınsın diye teberrüken vasiyette bulunduğunu belirtmiştir.³³¹

İbn Hacer el-Askalânî'ye göre cehennem zebanilerinin sayısının bilinemediği gibi kabirlerdekilere azap edilip edilmediğinin de bilinemeyeceği ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in mezara dal dikmesi gayptan bir emir iledir. Bunun gayptan emir ile olduğu da “*Bunlara azap ediliyor*” sözünden anlaşılmaktadır.³³²

Hattâbî de (ö. 388/998) o iki kişinin azaplarının hafifletilmesinin, Hz. Peygamber'in dokunmasının bereketinden ve bunun için dua etmesinden kaynaklandığını belirtir. Ona göre; Allah Resulü, dallardaki yaşlığın devamı süresince o iki mezardaki azabın hafifleyeceğini bildirmiştir. Yoksa yaş hurma dalının azabı hafifletmesi söz konusu olmaz. Çoğu yerde mezarlarının üstüne bu sebepten hurma yaprağı serilmesinin azabın hafifletilmesi ile alakası yoktur.³³³

Buhârî mezara yaş dal dikilmesi hususunda görüş beyan etmemiştir. Ancak onun şu tasarrufundan, bu durumu yalnızca söz konusu iki kişiye özgü gördüğü anlaşılmaktadır. Şöyle ki; Büreyde el-Eslemî'nin (r.a.) kendi mezarının içine iki tane hurma dalı konulmasını vasiyet ettiğini naklettikten sonra, Abdurrahman'ın (ö. 53/673) mezarı üzerinde bir çadır gören İbn Ömer'in, (r.a.) “*Ey genç bunu kaldır! Onu gölgeleyecek olan yalnızca amelidir*” sözünü getirmiştir. Böylece mezara konulan şeyin ölüye bir yararının olmayacağını, faydalı olacak şeylerin yalnızca yapılan sâlih ameller olduğunu hissettirmiştir.³³⁴

Son devir selefi düşüncenin temsilcilerinden Seyyid Sâbık (ö. 1420/2000), Hattâbî'nin bu konudaki görüşlerini benimseyerek mezar üstüne hurma dalı ve çiçek koymanın meşru olmadığını, Bureyde el-Eslemî (r.a.) hariç ashabın konuyu bu şekilde anladığını belirtmiştir.³³⁵ Muhammed b. Sâlih el-Useymin de aynı görüştedir. Ona göre mezardakilere azap edilip edilmediği bilinemeyeceğinden mezarları üzerine hurma dalı koymak kötü bir zandır ve onlara kötülük etmektir. Belki de Allah onları

³³¹ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*, c. III, ss. 201, 202.

³³² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. I, s. 320.

³³³ Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî, *Me'âlimü's-Sünen (Şerhu Süneni Ebî Dâvûd)*, 1. Baskı, nşr. el-Matbaatü'l-İlmiyye, I-IV, Halep, 1932, c. I, ss. 19, 20.

³³⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. I, ss. 223, 224.

³³⁵ Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne*, 3. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1977, c. I, s. 557.

affetmiştir ve eşsiz mağfiretinden lütfetmiştir, azap içinde değillerdir.³³⁶ Eski Suudi Arabistan Müftüsü Abdülazîz b. Bâz da (ö. 1420/1999) mezara yaş hurma dalı koymayı meşru görmemiş bunun bid'at olduğunu söylemiştir.³³⁷

2. Mezara Yaş Dal Dikilmesinin Tüm Müslümanlar İçin Geçerli Olması

Fukahanın çoğunluğu, mezara yaş dal dikilmesinin Hz. Peygamber'in tüm müslümanlar için geçerli bir uygulaması olduğu görüşündedir.

Onlara göre Hz. Peygamber'in söz konusu mezarlar üzerine özellikle hurma dalı dikmek istemesi, hurmanın uzun süre kurumaması³³⁸ ve meyvesinin de diğer bitkilere göre daha uzun süre dayanması nedeniyledir. Bu şekilde azabı hafifletmesi de daha uzun süre olmaktadır.

Büreyde de (r.a.), Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ittiba, bereket ve azabın hafifletilmesine vesile olması niyetiyle kabrinin üstüne iki hurma dalı dikilmesini vasiyet etmiştir.³³⁹ O, bu düşünceden hareketle bereket için hurma dallarının kabrinin içine konulmasını vasiyet etmiş olmalıdır. Ancak kabrin üstüne konulması vasiyetinde bulunmuş olması daha açıktır. Sanki Büreyde (r.a.) bu rivayetlerde ifade edileni sözü edilen kişilere has görmemiş ve kendi kabrine de bu şekilde yapılmasını istemiştir.³⁴⁰

Hanefî,³⁴¹ Şâfiî³⁴² ve Hanbelîler'e³⁴³ göre mezar toprağının yok olmaması için üzerine yaş dal, reyhan vb. yaş bitkilerden dikmek sünnettir.³⁴⁴ Bu konuda mezheplerin görüş ve delillerine aşağıda yer verilecektir.

³³⁶ Useymîn, *eş-Şerhu'l-mümti' 'alâ Zâdi'l-müstakni'*, c. III, s. 182.

³³⁷ Abdülazîz b. Bâz, Abdillâh b. Abdirrahmân Âli, *Mecmû' u fetâvâ'l-Allâme Abdülazîz b. Bâz*, derleme ve baskı Muhammed b. Sa'd eş-Şuvey'ır, I-XXX, ts. c. XIII, s. 201. (Hadis için bkz. Buhârî, "Sulh", 5; Müslim, "Akdriye", 8.

³³⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. I, s. 319.

³³⁹ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, ss. 346, 347.

³⁴⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. I, s. 223.

³⁴¹ Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, s. 624; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 245.

³⁴² Şirbînî, *el-İknâ' fî halli elfâzi Ebî Şücâ'*, thk. Mektebetü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, Dâru'l-Fikr, I-II, Beyrut, ts, c. I, s. 208; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, c. III, s. 35.

³⁴³ Muhammed b. Müflih, Şemseddin Ebû Abdillâh el-Makdisî er-Râmînî, *Kitâbü'l-Fürû'*, 1. Baskı, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, nşr. Müessesetü'r-Risâle, I-XI, 2003, c. III, s. 422; Buhûtî, *Dekâ'iku üli'n-nühâ*, c. I, s. 185.

³⁴⁴ Zühaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî*, c. II, s. 1559.

Hanefiler'den bazılarına göre mezar üzerine ağaçlardan dal, yaprak gibi bir şeyler koymakta beis yoktur.³⁴⁵ Mezarlıklardaki yaş ağaç, bitki ve otları zaruret olmaksızın kesmek mekruhtur. Kuru olanlarını kesmek ise mekruh değildir.³⁴⁶ Bu bitkiler ve otlar yaş kaldığı sürece Allah'ı tesbih ederek ölüye yoldaş olurlar ve bunların zikirleriyle rahmet iner.³⁴⁷

Hanefî ulemadan İbn Âbidîn buna delil olarak da bahsi geçen hadis-i şeriflerde yer aldığı gibi Allah Resulünün (s.a.s.) yaş bir hurma dalını ikiye bölerek azap olunan iki kimsenin mezarlarının üzerine dikmesini zikreder. Bu şekilde o kişinin azaplarının hafifletilmesi dalların tesbihi bereketindedir. Yaş otta bir nevi hayat vardır ve tesbihi de kurununkinden daha iyidir. Ot ve ağaç kendiliğinden bitse bile kesmekte kerahet vardır. Ayrıca bu ot ve ağaçlar kimsenin mülkü de olmazlar çünkü bu durumda ölünün hakkını yeme söz konusu olur. İbn Âbidîn, buradan hareketle ve hadis-i şeriften de anlaşılacağı üzere mezarın üzerine yeşillik koymanın mendup olduğu hükmünün çıkarılacağını, mersin dalı gibi şeylerin konulmasının da buna kıyas edileceğini belirtmiştir. Bunun bazı Mâlikîler'in "o iki kabrin sahiplerine azap, Peygamber'in (s.a.s.) mübarek eli veya duası hürmetine hafifletilmiştir. Artık başkaları ona kıyas yapılamaz" demelerinden daha iyi olduğunu ve Hz. Büreyde'nin (r.a.) de bu şekilde vasiyet ettiğini söylemiştir.³⁴⁸

Tahtâvî (ö. 1231/1816) de aynı hadise dayanarak mezar üzerindeki yaş otları kesmenin doğru olmadığını beyan etmiştir. Çünkü yaş hurma veya başka ağaç dalları yaş olduğu müddetçe rahmet inmesine vesile olur. "Onu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur"³⁴⁹ ayetinde geçtiği üzere ahşap kurumadığı, taş madeninden koparılmadığı müddetçe, şânı yüce olan yaratıcıya delalet etmeleriyle tesbih ederler.

³⁴⁵ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, c. II, s. 209.

³⁴⁶ Hüsrev, Molla Muhammed b. Ferâmuruz b. Ali, *Dürrü'l-hükkâm şerhi ğureri'l-ahkâm (Şürünbülâli'nin haşiyesi ile birlikte)*, nşr. Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, I-II, ts., c. I, s. 168; Şürünbülâli, *Merâkı'l-felâh*, s. 122; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. IV, s. 452; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 245.

³⁴⁷ Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. V, s. 409; Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 246; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 245.

³⁴⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 245.

³⁴⁹ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ İsrâ 17/44.

Bundan dolayı müteahhir imamlar mezar üzerine reyhan ve hurma dalı koymayı sünnet görmüştür.³⁵⁰

Kurtubî'ye göre “*kurumadıkları müddetçe*” ifadesinde, dallar yaş kaldıkça tesbihte bulunacaklarına işaret vardır ve mezarlara ağaç dikmekten mevtâ istifâde eder.³⁵¹ Ayrıca azabın hafifletilmesine vesile olur.³⁵²

Bazı Şâfiîler'e göre de mezarın üzerine yaş hurma dalı, reyhan ve benzeri yeşil bitki koymak, Hz. Peygamber'e ittiba için sünnettir. Yaş oldukları müddetçe bunları başkasının alması, koparması da caiz değildir. Çünkü bu bitkiler sahibi için istiğfar ederler.³⁵³

Hanbelîler mezara yaş hurma dalı ve benzeri şeyleri dikmeyi ölünün azabını hafifletecek işler nev'inden görerek sünnet addetmişlerdir. Ölü kötü şeylerden eziyet göreceksa iyi şeylerden de faydalanacaktır. Nitekim Büreyde (r.a.) bunu vasiyet etmiştir. Ancak bazı âlimler bunu kabul etmemiştir.³⁵⁴

İbnü'l-Müneyyir'e (ö. 683/1284) göre Buhârî, mezardakilere yalnızca amel-i sâlihın fayda sağlayacağını anlatmak istemiştir. Ona göre Buhârî hüküm vermeden sadece Büreyde'nin sözünü rivayet etmiştir. Bu söz de mezara yaş dal dikmenin meşru olduğunu çağrıştırmaktadır. Buhârî sonra da İbn Ömer'in sözünü naklederek mezara konulan şeyin ölüye bir yararının olmayacağını hissettirmiştir. Faydalı olacak şeylerin yalnızca kişinin işlediği sâlih ameller olduğunu söylemiştir. Bu iki rivayet zâhirde çeliştiği için mezara dal dikmenin hükmünü açıklamamıştır.³⁵⁵

İbn Hacer el-Askalânî, İbnü'l-Müneyyir'in görüşünü naklettikten sonra bu konudaki görüşünü şu şekilde açıklamıştır. “Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uygulamasından, yaş dalın mezara dikilmesi görüşü ağır basmaktadır. İbn Ömer'in sözü ile ilgili husus da “mezarın üzerine yaş dal dikmenin aksine, çadır yapılmasının ölüye bir yararının bulunduğu dair bir hadis bulunmamaktadır” şeklinde

³⁵⁰ Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, s. 624.

³⁵¹ Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. X, s. 267.

³⁵² Kurtubî, *et-Tezkire bi ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhire*, 1. Baskı, thk. Es-Sâdık b. Muhammed b. İbrâhîm, nşr. Dâru'l-Minhâc, Riyad, 1425, s. 394.

³⁵³ Şîrbînî, *el-İknâ'*, c. I, s. 208; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, c. III, s. 35.

³⁵⁴ Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'*, c. III, s. 422; Buhûtî, *Dekâ'iku üli'n-nühâ*, c. I, s. 185.

³⁵⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 224.

anlaşılmalıdır. Bazı âlimler, “bu özel bir durumdur, Allah'ın ölümlerine durumuna muttali kıldığı kimselere özgüdür” demişlerse de dal dikmenin meşruiyeti Hz. Peygamber'in (s.a.s.) fiili ile sabit olmuştur.”³⁵⁶

İbn Hacer el-Askalânî, mezarda yatan kişinin azap görüp görmediğini bilmemenin, azap görüyor farz ederek bunu hafifletecek yollara başvurulmasına engel olmayacağını belirtmiştir. Nitekim ölen kimsenin bağışlanıp bağışlanmayacağını bilmemek, onun bağışlanması için dua edilmesine mâni değildir. Sahâbî Büreyde el-Eslemî (r.a.) bu hadise uyarak kabrine iki hurma dalı konulmasını vasiyet etmiştir ki, o, uyulmaya başkalarından daha layıktır.”³⁵⁷

Ayrıca Allah Resulünün bunu tek bir kabir için yapmadığı, İbn Abbas (r.a) ve Câbir'in (r.a) rivayetlerinin iki farklı olay için olduğu ileri sürülmüştür. Şöyle ki; öncelikle İbn Abbas'ın (r.a) rivayetinde söz konusu mesele Medine'de geçmiştir ve Hz. Peygamber'in yanında başkaları da mevcuttur. Diğerleri ise yolculukta olmuş ve Resûlullah'ın yanında sadece Câbir (r.a) vardır. İkinci olarak İbn Abbas (r.a) rivayetinde Hz. Peygamber hurma dalını kendisi ikiye bölmüştür. Diğerinde Câbir (r.a) iki dal koparıp Resûlullah'a vermiştir. Ayrıca Câbir (r.a) hadisinde azap görme sebepleri zikredilmemiştir ve *لَعْلَاء* teraccî lafzı yer almamıştır. Bütün bunlar bu iki rivayetin farklı iki olay için olduğunu göstermektedir. Ebû Hüreyre'den (r.a.) gelen rivayet de üçüncü bir olay içindir.³⁵⁸

Bu durumda Aynî'ye (ö. 855/1451) göre Nevevî'nin de meylettiği görüş olan, tüm bu rivayetlerin tek bir olay için olduğu fikri geçersiz kalmaktadır.³⁵⁹

Mezar üzerine yaş hurma dalı veya herhangi bir yaş ağaç dalı dikilmesi, yine reyhan, çiçek, gül, ağaç vb. bitki dikilerek mezarların yeşillendirilmesi hususundaki görüşleri ve delillerini zikrettikten sonra burada bir değerlendirmede bulunmak yerinde olacaktır.

Mezara hurma dalı dikilmesi sureti ile azabın hafifletilmesinin Hz.

³⁵⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 224.

³⁵⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. I, s. 320.

³⁵⁸ Kurtubî, *et-Tezkire bi ahvâli'l-mevtâ*, s. 395; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. I, s. 319; Aynî, *'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 120.

³⁵⁹ Aynî, *'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 120.

Peygamber'e has bir durum olduğunu söyleyenler özetle; söz konusu hadis-i şeriflerde azabın hafifletilmesi yönünde bir hüccet olmadığını, azabın hafifletilmesi Resûlullah'ın şefaati, duası, elinin bereketi ile olduğunu, sahâbeden Büreyde (r.a.) hariç kimsenin mezara dal dikilmesini bu şekilde anlamadığını belirtmişlerdir. Zira azap olunduğunu insanlar bilemez. Ayrıca dal koymak “ölü azap olunuyor” diye kötü zan beslemek manasına gelir, bu da uygun değildir. Hz. Peygamber (s.a.s.) hurma dalını her kabrin üzerine koymamıştır. Bu durum selef-i sâlihînin uygulamalarına da muhalif görülmüştür. Dolayısı ile gerek hurma dalı gerekse başka bitkilerin dikilmesi meşru değildir ve bunun ölüye bir faydası yoktur. Faydalı olacak şeyler yalnızca yapılan sâlih amellerdir.

Her ne kadar bu görüşlerde, söz konusu hâdisenin Hz. Peygamber'e mahsus olduğu kabul ediliyorsa da çoğu Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî fıkıh kitaplarında bu görüşü te'yid edecek bir beyana yer verilmemiştir. Aksine bunun umumi olduğuna dair açıklamalar vardır. Allah'ın kendisine bildirmesi ile mezardakilerin durumunu bilen Hz. Peygamber (s.a.s.) onların azabını hafifletmek için mezarlarının başına uzun süre yaşlığı devam edebilen yaş hurma dalı dikmiştir. Hurma dalı dikme fiili de birkaç defa tekrür etmiştir. Ashabdan Büreyde de (r.a.) kendisi için aynı şekilde yapılması için vasiyet etmiştir. Hz. Peygamber'e ittiba için mezara hurma dalı dikilmesi, buna kıyasen ve toprağının yok olmaması için yaş dal, reyhan vb. yaş bitkilerden dikmek sünnet addedilmiştir. Kurumadıkları müddetçe bunları kesmek de mekruh görülmüştür. Çünkü bunlar yaş kaldığı sürece Allah'ı tesbih edecekler ve ölüye fayda sağlayıp yoldaş olacaklardır.

Hz. Peygamber'in uygulaması mezara yaş dal dikmenin meşru olduğunu göstermektedir. Bunun Hz. Peygamber'e has olduğuna dair bilgi ve delil de mevcut değildir. Büreyde (r.a.) vasiyeti konusunda ashab tarafından yadırganmamıştır. Bu konuda herhangi bir yasaklama da yoktur.

Dolayısı ile ölen kimsenin günahının olup olmadığını hesap etmeden, bağışlanmasını dilemek için dua niyetiyle bazı yollara başvurulabilir. Mevtâ azap görüyorlar ise onu hafifletecek bir temenni olarak ve Hz. Peygamber'e ittiba için mezara yaş hurma dalı dikilebilir. Buna kıyasen ve Resûlullah'ın o an etrafında sadece hurma ağacı olduğu için hurma dalı dikmesi de muhtemel olabileceği göz önüne

alınarak mezar üzerine başka tür ağaç dalı, çiçek, gül vb. bitkileri dikmekte bir sakınca olmayacağı söylenebilir. Neticede Allah Resulü de (s.a.s.) “*umulur ki*” ifadesini kullanmıştır. Faydasını yaratacak olan Allah’tır, kula ise sebeplere sarılması düşer.

Üstelik Hz. Peygamber “*Bir müslüman bir ağaç diker veya ekin eker de ondan bir kuş veya bir insan yahut bir hayvan yerse, bu onun için bir sadaka olur*”³⁶⁰ ve “*herhangi birinizin elinde bir fidan varken kıyamet kopacak olsa dahi, onu dikebilen hemen diksin*”³⁶¹ buyurarak ağaç dikmeyi teşvik etmiştir. Dolayısı ile özellikle günümüzde şehirlerin nefes alma alanları haline gelen mezarlıkların etrafını, yollarını vb. uygun yerlerini ağaçlandırmak ve mezarların üzerlerine çiçek türü bitkiler dikerek bakımını yapmak umulur ki yaşayanlara da ölümlere de fayda sağlayacaktır.

Günümüz hukukunda mezarlık yollarının ve mezarlıkların ağaçlandırılması, yeşillendirilmesi için bazı düzenlemeler yapılmıştır. Köy Kanunu’na göre mezarlık ile köy arasına ağaç dikmek ve bakımını yapıp korumak köy halkının mecburi işleri arasında sayılmıştır.³⁶² Mezarlık içindeki en geniş yolun ve ikinci derecede yolların iki tarafının ağaçlandırılması,³⁶³ güneşin girmesine ve havanın cereyanına mâni olmayacak şekilde servi gibi yaz ve kış yeşil durabilen, dalları yayvan olmayan ağaçlar dikilmesi ve mümkün olan yerlerin çiçeklerle tezyin edilmesi istenmiştir.³⁶⁴

Belediyeler ile köy muhtarlıkları, mezarlıkların etrafını da duvarla çevirmek, ağaçlandırıp çiçeklendirmek ve gerekli her türlü bakım ve onarımı yaparak onları korumak zorundadırlar.³⁶⁵ Mezarları her ne şekilde olursa olsun tahrip etmek gibi çiçek, fidan, ağaç veya herhangi bir bitkiyi koparmak, sökmek de yasaklanmıştır.³⁶⁶

³⁶⁰ Buhârî, “Müzâraa”, 1; Müslim, “Müsâkât”, 2.

³⁶¹ Tayâlisî, *Müsned*, c. III, s. 545, H. no: 2181; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred bi't-ta'ligât*, 1. Baskı, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyri, nşr. Mektebetü'l-Meârif li'n-neşri ve't-tevzî', Riyad, 1998, s. 242, H no: 479.

³⁶² *Köy Kanunu*, Resmî Gazete 68, 7/4/1924, Kanun No 442, madde 13/16.

³⁶³ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 12; *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 12/j.

³⁶⁴ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 13.

³⁶⁵ *Mezarlıkların Korunması Hakkında Kanun*, Resmî Gazete 21959, 13/6/1994, Kanun No 3998, madde 3; *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 9/1.

³⁶⁶ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 16/B.

Mezarlıkta yapılan inşâ faaliyetler sonrasında mezarlara, ağaçlara, çiçeklere, zarar verilmeyecektir.³⁶⁷

Söz konusu uygulamalara bakıldığında mezarların üzerinden ziyade mezarlık iç ve dış yollarına ağaç, çiçek vb. bitkilerin dikilmesi yönünde düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Ancak her bir mezar sahibinin mezarlarının üzerlerine gül, çiçek ve küçük bitkiler dikmelerinde de herhangi bir engel bulunmamaktadır.

C. Mezarın Dış Yapısıyla Alakalı Bazı Uygulamalar

Hadis-i şeriflerde ve fıkıh külliyatının cenazeler bölümlerinde mezarların gerek iç gerekse dış yapısı ile alakalı yeterli derecede açıklamalar, emir ve yasaklar yer almaktadır. Buna rağmen çeşitli zaman ve mekânlarda mezarların dış yapıları ile alakalı sünnet-i seniyyeye uygun olmayan, İslam hukuku açısından sakıncalı addedilebilecek uygulamalara rastlanmaktadır.

Bu başlık altında, mezarın üzerine bina, mescit yapılması, üstünün taş, mermer vb. ile yapılarak yükseltilmesi, üzerine alâmet konulması, isim/yazı yazılması, mezarın kireçlenmesi, çamurla sıvanması, koku sürülmesi, ışıklandırılması vb. uygulamalar ele alınacaktır.

1. Mezarın Üzerine Bina, Kubbe, Türbe vb. İnşâ Edilmesi ve Mezarın Üzerinin Taş, Mermer vb. ile Kaplanması

İslam hukukunda mezarların dış yapıları ile ilgili bazı yasaklamalar göze çarpmaktadır. Hanefî,³⁶⁸ Hanbelî,³⁶⁹ Mâlikî³⁷⁰ ve Şâfiî³⁷¹ mezheplerine göre mezarların yer seviyesinden bir karış kadar yüksekçe yapılabileceği konusunda ittifak edilmiştir. Ancak mezarın üzerine, mezar kazılırken çıkmış olan topraktan daha fazla toprak yığmak ve çok fazla yüksek yapmak hoş görülmemiştir.³⁷² Bunun gibi mezar

³⁶⁷ Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi, madde 25.

³⁶⁸ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 422; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 237.

³⁶⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. II, s. 376; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, s. 384; Buhûfî, *Keşşâfû'l-kınâ*, c. II, s. 138.

³⁷⁰ Bâcî, *el-Müntekâ*, c. II, s. 22; Cündî, *el-Muhtasar*, s. 50; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 36; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 242.

³⁷¹ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 322; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 61; Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*, c. VII, s. 36.

³⁷² *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 166.

üzerine bina ve bina yerine geçecek fazlalıklar yapmak da yasaklanmıştır. Şöyle ki; Hz. Câbir'den (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) “*Mezarın kireçlemesini, üzerine oturulmasını, üzerine bina yapılmasını...*”³⁷³ ve “*...Üzerine ilaveler yapılmasını yasakladığı*”³⁷⁴ rivayet edilmiştir.

Aynî, hadisteki *أَنْ يَبْنَى عَلَيْهِ* “*üzerine bina yapılması*” lafzının, tüm bina çeşitleri için olduğunu ve kerahetin tüm bina çeşitlerini kapsadığını belirtmiştir.³⁷⁵ Mezar üzerine yapılan ev, mescit, kubbe, türbe, çadır vb. yapılar bina yasağı kapsamında değerlendirilmiştir. Yine mezar üzerine konulan fazla toprak, kireç, kerpiç, taş, mermer, karo, tuğla, briket vb. ilavelerin hepsi bina gibi telakki edilmiştir.³⁷⁶ İmam Mâlik mezar üzerine bina yapmak üzere konulan taşları da mekruh görmüştür.³⁷⁷

Fudâle b. Ubeyd'in (r.a.) Hz. Peygamber'i mezarların tesviye edilmesini emrederken işittiğini söylediği, Fudâle'nin de bu şekilde uygulamalarda bulunduğu nakledilmiştir.³⁷⁸ Burada da mezarların tesviye edilmesinden kastın, mezarlar üzerine gösteriş amaçlı yapılan binaların kaldırılması³⁷⁹ olduğu belirtilmiştir.

Mezarları haddinden fazla yükseltmenin uygun olmadığına dair gelen haberlerden biri de Ebû Heyyâc'dan gelen şu rivayettir: “*Bana, Ali b. Ebî Tâlib, 'Resûlullah'ın (s.a.s.) beni görevlendirdiği bir işe ben de seni görevlendireyim mi? Kırmadığın hiçbir heykel ve düzlemediğin hiçbir yüksek mezar bırakmayasın' dedi.*”³⁸⁰ Cumhur ulema burada düzlenmesi emrolunan yüksek mezarların, deve hörgücünü andıran tümseklikten daha fazla olan kısmı hakkında olduğu görüşündedir.

³⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXII, s. 55, H. no: 14149; Müslim, “Cenâ'iz”, 32.

³⁷⁴ Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 76; Nesâî, “Cenâ'iz”, 96.

³⁷⁵ Aynî, *Şerhu Süneni Ebû Dâvûd*, c. VI, s. 182.

³⁷⁶ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, I-IV, 1994, c. I, s. 263; Bâcî, *el-Müntekâ*, c. II, ss. 22, 23; Hattâb, *Mevâhibü'l-celil*, c. II, s. 242; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 320; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 378; Aynî, *Şerhu Süneni Ebû Dâvûd*, c. VI, s. 182; Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni İbn Mâce*, c. I, s. 474; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 236; Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 8. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, I-XII, Ankara, 1985, c. IV, s. 481.

³⁷⁷ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, c. I, s. 263.

³⁷⁸ Müslim, “Cenâ'iz”, 31; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 72.

³⁷⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, s. 225.

³⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 141, H. no: 741; Müslim, “Cenâ'iz”, 31; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 72; Tirmizî, “Cenâ'iz”, 56.

Böylece mezar olduğu bilinir ve saygı duyulur.³⁸¹ Yine düzeltilmesi istenen mezarların, üzerlerine bina yapılmış mezarlar olması da ihtimal dâhilindedir.³⁸²

Mezarlar üzerine kubbe yapıyla³⁸³ alakalı sahâbeden gelen nakiller de vardır. Şöyle ki Hz. Ömer (r.a.) Zeynep bt. Cahş'ın (r.a.) (ö. 20/641) kabrine kubbe kurmuştur. Hz. Âişe de (r.a.) kardeşinin mezarına kurmuş, ancak bu kubbe İbn Ömer (r.a.) tarafından kaldırılmıştır. Muhammed b. Hanefiyye'nin (r.a) de (ö. 81/700) İbn Abbas'ın (r.a) mezarı üzerine kubbe kurduğu rivayet edilmiştir.³⁸⁴ Hz. Ali'nin (r.a.) torunu Hasan b. Hasan (ö. 97/715-16) vefat ettiğiğinde hanımının onun mezarı üzerine kurduğu kubbe bir yıl sonra kaldırılmıştır.³⁸⁵

İbn Ömer, Ebû Saîd ve İbn Müseyyeb'in (r. ahm) mezar üzerine kubbe koymayı kerih gördükleri de bildirilmiştir.³⁸⁶ Ebû Hüreyre de mezarına çadır kurulmamasını vasiyet etmiştir.³⁸⁷

Konuyla alakalı fukahanın görüşlerine şu şekilde yer verilebilir:

Hanefiler'e göre mezar üzerine bina yapmak mekruhtur.³⁸⁸ Ebû Hanîfe mezar üzerine bina yapmayı kerih görmüş, hatta mezar üzerine, mezarın içinden çıkan topraktan fazlasını koymayı dahi bina yapmak şeklinde kabul etmiştir.³⁸⁹ “*Mezar üzerine ilaveler yapılması*” sözü ile kastedilen mananın da bu olduğu belirtilmiştir.³⁹⁰

Buna göre Câbir'in (r.a.) rivayet ettiği hadise göre yasaklama kapsamına girdiğinden mezar üzerine ev, kubbe ve bunlara benzer bir şey bina etmek de mekruh

³⁸¹ Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. X, ss. 380, 381.

³⁸² Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâth*, c. III, s. 1216, H. no: 1695.

³⁸³ İbn-i Esîr kubbeyi, çadırdan yapılmış, küçük ve yuvarlak bir odacık olarak tarif etmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, Mevdüddin Ebû's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, nşr. el-Mektebetü'l-İlmiyye, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, I-V, Beyrut, 1979, c. IV, s. 3.

³⁸⁴ Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, s. 134.

³⁸⁵ Buhârî, “Cenâ'iz” 60.

³⁸⁶ Miras, *Tecrid-i Sarîh*, c. IV, s. 480.

³⁸⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. II, s. 378.

³⁸⁸ Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, c. I, s. 130; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ'*, c. I, s. 256; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 320; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 166; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 236.

³⁸⁹ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ'*, c. I, s. 256; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 320; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 236.

³⁹⁰ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 320; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 236.

sayılmıştır.³⁹¹

Hanefiler’de mezar üzerine bina edilen şey, definden sonra mezarı sağlamlaştırmak için yapılırsa bu mekruhtur. Definden önce yapılırsa burası mezar sayılmaz. Bununla birlikte mezar soygunculuğu yapılmasını önlemek için mezarların üzerlerindeki hörgüçvâri kısmı kerpiçle örmenin adet edinildiği ve bunun da “Müslümanların iyi gördüğü şey, Allah indinde de iyidir” buyruğunca halk nezdinde iyi görüldüğü ifade edilmiştir.³⁹² Mezarın açılması gibi bir durumdan endişe ediliyorsa mezar üzerine kurulanların üç gün kadar kalması da uygun görülmüştür.³⁹³

Bazı Hanefî kaynaklarında mevtânın meşâyihten, ulema ve sâdâttan olması durumunda; insanların bu kişileri ziyaret edebilmeleri veya içerisinde oturup dinlenebilmeleri için mezar üzerine bina yapılmasının mekruh olmadığı, selef âlimlerinin buna cevaz verdiği belirtilmiştir.³⁹⁴ Verilen bu cevazın vakıf olmayan mezarlıklar için söz konusu olduğu anlatıldığı gibi vakıf olan mezarlıkları da kapsadığı ifade edilmiştir.³⁹⁵ Hanefî fakihî Ali el-Kârî de umumi mezarlıklarda yapılacak binaların, mescit bile olsa haram olup yıkılması gerektiğini ancak Kur’an okuyan kimselerin altında oturması gibi bir fayda temin etmek için çadır kurulmasının nehyedilmediğini söylemiştir.³⁹⁶

Öte yandan toplum içinde sınıf farkı olarak algılanabilecek tarzda; dikkat çekici, masraflı ve çok israf edilerek mezar yapmak Hanefiler tarafından caiz görülmemiştir. Gösteriş, süs ve övünme amaçlı mezarın üzerine bina vb. yapılması haram sayılmıştır. Zira mezarlıklar süs ve gösteriş yerleri değildir.³⁹⁷

Mâlikîler’de de mezar üzerine bina ve yer döşemesi yapmak; taş, karo ve tuğla döşemek mekruhtur. Yine mezar üzerini çamurla yapmak, kireçle beyazlaştırmak ve sağlamlaştırmak mekruh görülmüştür.³⁹⁸ Mezar olduğunun bilinmesi için basit/az bir

³⁹¹ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. II, s. 237.

³⁹² İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. II, s. 237.

³⁹³ Aynî, ‘*Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, c. VIII, s. 134.

³⁹⁴ Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâth*, c. III, s. 1217, H. no: 1697; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. II, s. 237.

³⁹⁵ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. II, s. 237.

³⁹⁶ Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâth*, c. III, s. 1217, H. no: 1697.

³⁹⁷ Şürünbülâlî, *Merâkı’l-felâh*, s. 226; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. II, s. 237.

³⁹⁸ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, c. I, s. 263; Bâcî, *el-Müntekâ*, c. II, s. 22; İbn Rüşd el-Hafîd, Ebü’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, *Bidâyetü’l-müctehid ve*

şekilde ve nakış olmaksızın üzerine taş veya tahta konulması ise caizdir. Nitekim mezarın baş tarafına taş veya tahta koymak da caizdir.³⁹⁹ Ancak bunlar basit/az olmayan bir tarzda çok yüksek, gösterişli ve övünmek amaçlı yapılırsa haramdır.⁴⁰⁰ Aynı şekilde bu işlemlerin vakıf ve umumi mezarlıklarda yapılması da haramdır ve yıkılması gerekir.⁴⁰¹ Sahnûn “*Mezarların tesviye edilmesi/yüksek yapılmaması hususunda hadisler varken kim bina yapmayı isteyebilir*” demiştir.⁴⁰² İhtiyaç halinde mezardaki ölü çürüyüp toprak olduktan sonra yerine başkası defnedilebilir. Bu bakımdan mezar üzerine mermer ve benzeri fazlalıkları yapmaktan sakınmak gerekir. Bu fazlalıklar aynı zamanda mal israfı, övünme ve gösteriştir;⁴⁰³ ayrıca yer darlığına da sebep olur.⁴⁰⁴ Mezar üzerine bina yapılması ile ilgili vasiyet de batıldır.⁴⁰⁵

Mâlikîler’de defin anında setretmesi için kadının mezarının üstüne çadır kurmak, erkeğin mezarına kurmaktan efdaldır. Erkeğin mezarı üstüne çadır kurmanın mekruh olduğu da ifade edilmiştir. Eğer kabrin açılması gibi bir durumdan endişe ediliyorsa bu çadır içinde üç güne kadar gecelenebilir. Ancak övünme ve gösteriş amaçlı mezar üzerine çadır kurulması mekruhtur.⁴⁰⁶

Şâfiîler’e göre de mezar üzerine bina yapmak mekruhtur.⁴⁰⁷ Eğer mezar umumi ve vakıf mezarlıklarında ise haramdır ve bunların yıktırılması gerekir.⁴⁰⁸ İmam Şâfiî, Mekke’de mezarlar üzerine yapılan binaların yıkılmasını emreden valileri fukahanın ayıplamadığını söyler. Eğer bu mezarlar kendi mülklerinde değil ise yıkılması gerektiğini ekler. Çünkü bu durumda diğer insanlar yer bulmakta zorlanacaktır.⁴⁰⁹

Hanbelîler’de de bina yapılması mekruhtur.⁴¹⁰ Vakıf ve umumi mezarlıklarda ise haramdır. Çünkü yer darlığına sebep olur ve mal telefidir, israftır. Mezar üzerine

---

nihâyetü’l-muktesid, Dâru’l-Hadîs, I-IV, Kahire, 2004, c. I, s. 258; Hattâb, *Mevâhibü’l-celîl*, c. II, s. 242.

³⁹⁹ Hattâb, *Mevâhibü’l-celîl*, c. II, s. 242.

⁴⁰⁰ Hattâb, *Mevâhibü’l-celîl*, c. II, s. 242.

⁴⁰¹ Hattâb, *Mevâhibü’l-celîl*, c. II, ss. 243, 245.

⁴⁰² Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, c. I, s. 263.

⁴⁰³ İbnü’l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 272

⁴⁰⁴ Hattâb, *Mevâhibü’l-celîl*, c. II, s. 242.

⁴⁰⁵ İbnü’l-Hâc, *el-Medhal*, c. I, s. 253.

⁴⁰⁶ Bâcî, *el-Müntekâ*, c. II, s. 23.

⁴⁰⁷ Nevevî, *Minhâcü’t-tâlibîn*, s. 62; *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*, c. II, s. 29.

⁴⁰⁸ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*, c. II, s. 29.

⁴⁰⁹ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 316.

⁴¹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 378; Buhûtî, *Keşşâfü’l-kunâ’, ‘an metni’l-İknâ’*, c. II, s. 139.

yapılan kubbelerin de yıkılması gerekir. Çünkü bu, bina gibi kabul edilir ve mezar üzerine bina yapımında Allah'ın Resulüne karşı gelme söz konusudur.⁴¹¹ Ayrıca bunlar dünya ziynetidir ve ölünün buna ihtiyacı yoktur. Ahmed b. Hanbel mezar üzerine çadır kurmayı kerih görmüştür. Zira Ebû Hüreyre (r.a.) mezarına çadır kurulmamasını vasiyet etmiştir.⁴¹² Kabir olduğunun belli olması için bir taş ve tahta konulmasında ise beis yoktur.⁴¹³

Din İşleri Yüksek Kurulunun fetvasında mezarların bir iki karıştan yüksek yapılması, üzerlerine bina veya kubbe inşa edilmesi uygun görülmemiştir. Ancak kaybolup gitmemeleri için gösteriş ve israf etmeden mezar yapılmasında, mezarların baş uçlarına üzerinde ölenin kimliğini belirleyen ifadelerin yer aldığı sade bir taş ve benzeri levhaların yerleştirilmesinde dinen bir sakınca olmayacağı bildirilmiştir. Nitekim Resûlullah (s.a.s.), Osman b. Maz'un'un (r.a.) (ö. 2/624) mezarına yerini belli edecek şekilde bir taş koymuştur.⁴¹⁴

Mezar üzerine bina, mescit, kubbe, türbe, gölgelik, ev yapılması; taş, mermer, tuğla, briket vb. malzemeler ile mezar üstlerinin yapılması hususlarında vârid olmuş rivayetlerle fukahanın görüşleri ışığında şu değerlendirmelerde bulunulabilir:

Allah Resulünün (s.a.s.) mezarlar üzerine bina vb. ilaveler yapılmasını yasakladığı ve mezarların tesviye edilip yüksek mezar bırakılmamasını emrettiği görülmektedir. Sahâbe döneminde bazı mezarlar üzerine kubbe/çadır kurulduysa da bunların hoş görülmeyip bazılarının sonradan kaldırıldığı da anlaşılmaktadır.

Hanefî, Mâlikî, Şâfî ve Hanbelî mezhepleri; mezarların üzerine yapılan bina ve ilavelerin, umumi ve vakfedilmiş mezarlıklarda yapılmasının haramlığı hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü bu durumda yer darlığı ve başkalarının hakkına girme söz konusu olabilir. Kişilerin kendi mülklerinde ise bu uygulamalar mekruh görülmüştür.

Ancak mezarlar üzerine yapılan bu fazlalıklar süs, gösteriş ve övünme amaçlı yapılıyorsa ister umumi mezarlıklarda ister şahsi mülklerde olsun haram kabul

⁴¹¹ Buhûtî, *Keşşâfî'l-kınâ'*, c. II, s. 139.

⁴¹² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 378.

⁴¹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 376; *el-Kâfî fî fikhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 372.

⁴¹⁴ Din İşleri Yüksek Kurulunun 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/376/kabir-veya-turbe-yaptirmanin-hukmu-nedir> 01.12.2023.)

edilmiştir. Söz konusu fazlalıklar gereksiz yere mal telefî, israf sayılmıştır. Yok olup gitme yeri olan mezarda ölümlerin bunlara ihtiyacı da yoktur.

Resûlullah (s.a.s.) mezar üzerine yapılan bina ve ilaveleri yasaklarken vakıf ya da kişinin mülkünde olması ayırımına tabi tutmamış mutlak olarak yasaklamıştır. Yine bunların süs, gösteriş ve övünme amaçlı olup olmamasını da dile getirmemiştir. Bu konuda herhangi bir tahsiste bulunmamıştır. Bu itibarla umumi mezarlıklarda olduğu gibi, kişinin kendi mülkünde de mezar üzerine bina ve bina addedilebilecek ilaveleri yapması uygun görülmemelidir. Aynı şekilde gösteriş amaçlı olmasa da hüküm değişmemelidir. Zira kişinin kendi mülkü de olsa mülkü üzerinde her türlü tasarrufla bulunması doğru olmasa gerekir. Çünkü israf her yerde israftır.

Resûl-i Ekrem'in (s.a.s) mezar üzerine bina yapılmasını hoş görmemesine rağmen İslâm coğrafyasında ölünün hatırasını yaşatmak isteyen kimseler, mezarlara sanatkârane kalıcı mezar üstleri yaptıkları da müşahede edilmektedir.⁴¹⁵ Aslında İslam'da en çabuk kaybolan mezar, en makul mezar olarak kabul edilmiştir. Buna rağmen zengin bir mezar mimarisinin gelişmesi çok şaşırtıcı olarak görülmüştür.⁴¹⁶

Bu durumun bazı selef âlimlerinin; meşâyih, ulema ve sâlih kişilerin mezarları üzerine; bina, kubbe ve türbe yapılmasına verdikleri cevazdan kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir. Oysaki bunun yapılabileceğine dair de bir delil yoktur. Aksine Allah Resulü (s.a.s.); içlerindeki sâlih kimselerden vefat edenlerin mezarları üzerine mescit yapan Habeşliler'in kıyamet gününde yaratılmışların en şerlileri olacaklarını⁴¹⁷ haber vermiştir. Mescit de netice itibarıyla bir bina çeşididir. Haram olan bir şey âlim, sâlih vb. kim için yapılırsa yapılsın haram olmalıdır. Ayrıca eğer belli bir zümre için buna cevaz verilecek olursa herkesin kendine göre bir âlimi, sâlihi, meşâyihî vb. olacak ve mezarları üzerine söz konusu ilaveler yapılacaktır. Bu şekilde yapılan mezar sayısı artacaktır. Aynı şekilde mezar üzerine yapılan türbe ve kubbe gibi yapılar; özellikle sonraki nesilleri tevhid inancına ters düşecek bir şekilde mezarda yatan kişiye saygı duyma, ondan medet umma boyutuna da getirebilecektir.

Ancak mezarın çığnenmemesi için mezar olduğunu belli edecek kadar, bir iki

⁴¹⁵ Bozkurt, "Sanduka", *DİA*, c. XXXVI, s. 102.

⁴¹⁶ Orman, "Türbe", c. XLI, s. 464.

⁴¹⁷ Buhârî, "Cenâ'iz" 69.

karış yükseklikte ve basit bir şekilde yapılması uygun görülebilir. Böylece bilmeden aynı yere başka ölü gömülmemesi ve ölüye herhangi bir saygısızlık edilmemesi sağlanmış olur. Bu konuda fazla masrafa, israfa gidilmemeli, süs ve gösterişten uzak durulmalıdır. Mezarlıklar ihtişam ve gösteriş alanına çevrilmeden sâde, mütevazı ama intizamlı bir şekilde düzenlenmelidir.

Günümüzdeki Belediye Mezarlıkları Nizamnamesinde “sahipli mezarlar üzerine taştan ve saireden tezyinat, tesisat yapılması gömüldükten en az üç ay sonra olabileceği”⁴¹⁸ ve bunların belediyenin müsaade ve kontrolü altında olması gerektiği⁴¹⁹ hükümleri yer almaktadır. Ayrıca birinci sınıf/aile mezarlarının etrafının çevrilmesi gerektiği ve bu mezarların üzerine taştan vb. malzemeden tezyinat, tesisat yaptırılabilmesi ifade edilmektedir.⁴²⁰

İkinci sınıf/şahsa ait mezarların etrafına parmaklık yapılabileceği, taş dikilebileceği ve lahit yaptırılabilmesi hükmü geçmektedir.⁴²¹ Ancak aile ve şahıs mezar sahiplerinin sahip oldukları arazi sınırları haricinde merdiven, basamak veya bunlara benzer şeyler yapamayacakları belirtilmektedir.⁴²²

Üçüncü sınıf/parasız olan ve sırayla definlerin gerçekleştirildiği⁴²³ mezarlar üzerine herhangi bir binanın yapılıp yapılamayacağına dair hüküm bulunmamaktadır. Günümüzdeki üçüncü sınıf mezarlar, İslam hukukundaki umumi ve vakıf mezarlıklarıyla benzerlik arz ettiği değerlendirilebilir.

2. Mezarın Üzerine Mescit Yapılması

Bir önceki konuda işlenen mezar üzerine bina yapılmasının kapsamına mescit inşasının da girdiği de söylenebilir. Çünkü esasında mescit de bir bina çeşididir. Fakat mescit yapılması konusunda özel hadisler bulunduğundan ayrı bir başlık altında incelemek yerinde olacaktır.

⁴¹⁸ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 36.

⁴¹⁹ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 24.

⁴²⁰ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 20.

⁴²¹ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 20.

⁴²² *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 26.

⁴²³ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 20.

Hiz. ÂiŖe'den (r.a.) Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) vefat ettiği hastalığında “Allah, Yahûdî ve Hıristiyanlara lanet etsin. Onlar Peygamberlerinin kabirlerini mescit edindiler” dediği nakledilir. Bu hadisten dolayı Hiz. ÂiŖe “Böyle bir endiŖe olmasaydı Resûlullah'ın kabrini meydana çıkarırlardı, ancak ben mescit edinilmesinden korktum” demiŖtir.⁴²⁴ Hiz. ÂiŖe (r.a.) bu sözü, Mescid-i Nebevî genişletilmeden önce söylemiŖtir. “Kabirini meydana çıkarırlardı” sözünü hadis bilginleri; mezarı örtmezler, açıktaki bırakırlar ve Hiz. Peygamber'i evin dıŖına defnederlerdi Ŗeklinde yorumlamıŖlardır. Ayrıca mescit genişletilince de Hiz. ÂiŖe'nin odasının üçgen Ŗeklinde ayrıldığını böylece namaz kılan kimsenin kibleye döndüğü zaman Hiz. Peygamber'in kabrine yönelmemiŖ olduğunu belirtmiŖlerdir.⁴²⁵

Bir defasında da Ümmü Habîbe (r.a.) (ö. 44/664) ve Ümmü Seleme (r.a.) (ö. 62/681) HabeŖistan'da gördükleri ve içinde resimler bulunan bir kiliseyi Resûlullah'a (s.a.s.) anlatırlar. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem de “Muhakkak onlar içlerindeki iyi/sâlih bir kimse vefat ederse onun kabri üzerine bir mescit inşa ederlerdi. O resimleri mescidin içine yaparlardı. Onlar kıyamet gününde Allah katında yaratılmıŖların en Ŗerlileri olacaklardır”⁴²⁶ buyurmuŖtur.

İbn Abbas (r.a.) ve Ebû Hüreyre'den (r.a.) gelen rivayetlerde de Hiz. Peygamber (s.a.s.) “Mezarları mescit edinenleri lanetlemiŖ”⁴²⁷ ve “Allah'ım kabrimi tapılan put haline koyma” diye niyazda bulunmuŖtur.⁴²⁸

Nevevî'ye göre Allah Resulünün (s.a.s.) kendi mezarının ve baŖkalarının mezarlarının mescit edinilmesini yasaklama nedeni; aşırı tazimde bulunulması ve bu sebeple meydana gelecek fitnelerden endiŖe etmesidir. Çünkü bu, geçmiŖ ümmetlerde olduğu gibi küfre götürebilir. Müslümanların sayısı artıp Mescid-i Nebevî genişletilince Resûlullah (s.a.s.) ile Hiz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hiz. Ömer'in (r.a.)

⁴²⁴ لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى، اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسْجِدًا Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 374, H. no: 1884; Buhârî, “Cenâ'iz”, 48, 60, 94; Müslim, “Mesâcid ve Mevâdu's-salâh”, 3; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 77.

⁴²⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 200; Aynî, ‘*Umdetü'l-kârî Ŗerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, s. 135.

⁴²⁶ Buhârî, “Cenâ'iz”, 60, 69, “Salât”, 48; Müslim, “Mesâcid ve Mevâdu's-salâh”, 3.

⁴²⁷ Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr b. İsa b. Ubeydullah el-KureŖî el-Esedî, *Müsnedü'l-Humeydî*, 1. Baskı, thk. Hasan Selim Esed ed-Deranî, nŖr. Dâru's-sıkâ, I-II, DimeŖk, 1996, c. II, s. 224, H. no:1055; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XII, s. 314, H. no: 7358; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 82; Nesâî, “Cenâ'iz”, 104.

⁴²⁸ Humeydî, *Müsned*, c. II, s. 224, H. no:1055; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XII, s. 314, H. no: 7358.

mezarlarını içinde bulunduran Hz. Âişe'nin odası, mescidin içinde kalmıştır. Ashab-ı kiram mezkûr mezarların etrafına yüksek duvarlar örerek kabirlerin mescitten görünmesini ve dolayısı ile onlara karşı dönülerek namaz kılınmasını önlemiştir.⁴²⁹

İbn Ömer'den (r.a.) ise “*Resûlullah'ın mezbahane, çöplük, mezarlık, yol güzergâhı, hamam, deve ağılları ve Kâbe'nin üstü olmak üzere yedi mekânda namaz kılmayı yasakladığı*” nakledilmiştir.⁴³⁰

Hanefiler'e göre söz konusu hadislerden dolayı mezarlar üzerine veya yanı başına mescit inşa edilmesi hoş karşılanmamıştır.⁴³¹ Yahudilere benzeme söz konusu olabileceğinden ve yerin pis olma ihtimali olduğundan mezar yanlarında namaz kılmak yasaklanmıştır.⁴³² Mezarların cami ve mescitlerin kiblesine gelecek tarzda olması da çirkin bulunmuştur. Çünkü kible tarafına ve mescitlere saygı gösterilmesi gerekir. Mescidin kiblesinin pis olan yerlere doğru olması halinde ise bu saygı gerçekleşmez. Çünkü cahil kimselerin kabirleri siper edinerek küçük veya büyük abdestlerini yapmaları nedeni ile mezarlıkların pis olma ihtimali vardır. Mezarlıkların ölülerin bedenlerinden akan sarı su vb. şeyler dolayısıyla pislenmiş olacağı söylenmiş olsa da istihâle ile toprağın temiz hâle geleceği belirtilmiştir.⁴³³

Hanefiler'de mezar üzerine içinde namaz kılınabilecek kubbe yapılması da mescit edinme manasına geleceğinden mekruhtur. Ayrıca mezar kible cihetinde olursa kerahet daha da artmaktadır.⁴³⁴ Mescidin kiblesi ile mezar arasında duvar vb. bir engel olması durumunda ise mescidin kiblesinin mezar tarafında olması mekruh olmaz.⁴³⁵ Mezarlıkta namaz kılmak için hazırlanmış, içinde ve kiblesinde mezar olmayan, içinde pislik bulunmayan uygun bir alanda namaz kılmak ise sakıncalı sayılmamıştır.⁴³⁶

⁴²⁹ Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Sahîhi Müslim*, c. V, s. 14.

⁴³⁰ İbn Mâce, “el-Mesâcid ve'l-cemâât”, 4; Tirmizî, “Salât”, 142.

⁴³¹ Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, c. I, s. 130; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 166.

⁴³² Serahsî, *el-Mebsût*, c. I, s. 106; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, c. I, s. 257; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, c. I, ss. 115, 320.

⁴³³ Serahsî, *el-Mebsût*, c. I, s. 106; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, c. I, s. 115; Aynî, ‘*Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, ss. 134, 135.

⁴³⁴ Aynî, ‘*Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, s. 134.

⁴³⁵ İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî, *Fethu'l-kadîr*, nşr. Dâru'l-Fikr, I-X, ts, c. I, s. 418.

⁴³⁶ Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, s. 357; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. I, s. 380.

Şâfiîler’de de mezar üzerine mescit yapmak ve mezara doğru namaz kılmak mekruhtur. Çünkü mescitler temiz yerlere yapılır, mezarlıklar yeryüzünün en temiz yerleri değildir.⁴³⁷ Mezarlar üzerine mescit yapmanın yasak olmasının sebebi, buralarda hadislerde de belirtildiği üzere ehl-i kitabın yaptığı gibi fiiller yapma korkusudur. Bundan emin olduğunda mezarlıkta mescit yapılmasında bir sakınca yoktur. Ancak sedd-i zerîa prensibi doğrultusunda bunun mutlak olarak yasak sayılması görüşü daha doğrudur.⁴³⁸

Mâlikîler de mezar üzerine mescit yapmayı kerih görmüştür. Ancak eski, içinde ölü kalmamış mezarlıklara mescit yapılabilir ve içinde namaz kılınabilir.⁴³⁹

Hanbelîler’e göre ise Hz. Peygamber’in (s.a.s.) lanetlemesi sebebiyle mezarlar üzerine mescit yapmak caiz değildir, mescit yapanlar bundan sakındırılmalıdır.⁴⁴⁰ Mezarların yanında namaz kılmak, putlara tazime ve onlara yakınlık göstermeye benzemektedir. Çünkü putlara ibadet; ölülerin heykellerini yaparak onlara el sürmek, orada dua etmek suretiyle onları yücelterek başlamıştır.⁴⁴¹

Hz. Peygamber’in mezarlar üzerine bir şeyler bina edilmesini yasakladığı gibi mescit yapılmasını da yasakladığı görülmektedir. Burada mescit teriminin içinde namaz kılınacak bina, türbe, kubbe, çadır vb. yapıları da kapsamı olağandır.

Hanefî, Şâfiî ve Mâlikîler’e göre mezarlar üzerine mescit yapmak mekruhken Hanbelîler’e göre bunun caiz görülmediği anlaşılmaktadır. Fukaha, mezar üzerine mescit yapımını ele alırken umumi mezarlık üzerinde veya kişinin şahsî mülkünde bulunması ya da övünme amaçlı olup olmaması ayırımı göz önüne almamıştır. Oysa bina yapımında bu ayırımlar üzerine hükümler verilmişti.

Mezarlar üzerine mescit inşa etmenin yasaklanmasının başta gelen sebebinin; mescit içinde bulunan kabirlere zamanla aşırı saygı gösterilerek bunun putperestlik halini alması ve ehl-i kitaba benzeme endişesinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu yasakla gönüllere tevhid inancı iyice yerleştirilmek istenmiştir. Mezarlıkların temiz olmama

⁴³⁷ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 317.

⁴³⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî*, c. III, s. 208.

⁴³⁹ İbn Rüşd, *el-Beyân ve’t-tahsîl*, c. II, ss. 219, 220.

⁴⁴⁰ Hadis için bkz. Ebû Dâvûd, “Cenâ’iz”, 82.

⁴⁴¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 379; *el-Kâfi fî fihhi’l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 372.

ihtimali ve mal israfı da diğer yasaklama nedenlerindedir.

Bütün bu sebepler ve başta Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yasaklaması göz önüne alındığında kötülüğe giden yolu daha baştan kapatmak için mezar üzerine veya yanına -her ne sebeple olursa olsun- mescit, içerisinde secde edilip namaz kılınacak türbe, kubbe vb. bina yapılmasının caiz olmayacağı söylenebilir.

İhtiyaç halinde içerisinde ve kible istikametinde kabir olmayacak veya yüksek duvarlarla mezarlardan soyutlanmış bir şekilde mezarlık içinde bir yere mescit yapılması da ise sakınca görülmebilir.

Günümüz mevzuatında mezar üzerine mescit yapımıyla alakalı herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

3. Mezarın Tanınması

Defin işlemi tamamlandıktan sonra mezarın kime ait olduğunun bilinebilmesi için mezar üzerine herhangi bir alâmet/işaret konmasının caiz olup olmadığı ve mezar üzerine konan taş, tahta vb. levhalara ölenin isminin, ölüm tarihinin, ayet, dua, beyit, şiir, kitabe vb. sözlerin yazılıp yazılamayacağı mevzularında farklı görüşlerin bulunduğu görülmektedir. Bu konu mezar üzerine alâmet/işaret konulması ve yazı yazılması şeklinde iki başlık altında incelenebilir.

a. Mezarın Üzerine Alâmet / İşaret Konulması

Mezar üzerine alâmet konulması ile alakalı söz konusu görüşlere Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) el-Muttalib b. Ebî Vedâ'a'dan (r.a.) rivayet ettiği şu hadis-i şerif dayanak teşkil etmektedir: Osman b. Maz'ûn (r.a.) vefat edince cenazesinin (Bakî' mezarlığına) defninden sonra Resûl-i Ekrem (s.a.s.) bir adama kendisine büyükçe bir taşı getirmesini emretti ama adamın taşı kaldırmaya gücü yetmedi. Resûlullah (s.a.s.) oraya gidip kollarını sıvadı, taşı kaldırıp mezarın baş ucuna koydu. Ardından "*Bununla kardeşimin kabrini tanıyacağım ve ailemden vefat edeni onun yanına defnedeceğim*" buyurdu.⁴⁴²

Hadisin şâhidi durumunda olan Enes b. Mâlik'ten gelen rivayette ise

⁴⁴² Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 63; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. III, s. 577, H. no: 6744.

“Resûlullah büyükçe bir kayayı Osman b. Maz‘ûn’un (r.a.) kabrine alâmet yaptı” denilmiştir.⁴⁴³

Bakî‘ mezarlığına ilk defnedilen Osman b. Maz‘ûn’dur. Sonrasında defnedilen ise Hz. Peygamber’in (s.a.s.) oğlu İbrahîm’dur.⁴⁴⁴ Hz. Peygamber (s.a.s.) oğlu İbrahim vefat ettiğinde onun âhirete ilk gidenimiz dediği Osman b. Maz‘ûn’un yanına defnedilmesini emretmiştir. Bundan sonra da insanlar Baki‘ Mezarlığına ölülerini defnetmeye rağbet etmiştir. Her kabile kendine göre bir yer belirleyip mezar yeri açarak kabirlerini bilebileceği yerlere defin yapmışlardır.⁴⁴⁵

Bu hadis-i şeriflerden hareketle Hanefiler’de mezarların baş ucuna taş, tahta vb. levhaların dikilmesinin caiz hatta müstehap olduğu söylenmiştir. Bu şekilde mezarların tanınabileceği ve korunabileceği belirtilmiştir.⁴⁴⁶ Bununla birlikte Ebû Hanîfe’nin mezar üzerine alâmet koymayı mekruh gördüğü nakledilmiştir.⁴⁴⁷ Hanefiler’den Süğdî’ye göre de alâmet koymak mekruh görülmüştür.⁴⁴⁸

Şâfiîler’de de bilinebilmesi ve ziyaret edilebilmesi için Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Osman b. Maz‘ûn kabrine yaptığı gibi baş ucuna taş, tahta vb. bir alâmet koymak müstehaptır.⁴⁴⁹ Mâverdî’ye (ö. 450/1058) göre ayak ucuna da konabilir.⁴⁵⁰

Mâlikîler’e göre övünme, gurur için olmamak kaydıyla mezarın baş ucuna ve ayak ucuna taş, direk, ahşap konabilir.⁴⁵¹ Ancak söz konusu bu malzemeler çok yüksek ve gösterişli olarak veya övünmek amaçlı yapılırsa haramdır.⁴⁵²

Hanbelîler’de de kabir olduğunun belli olması için bir taş veya tahta konulmasında beis görülmemiştir.⁴⁵³

⁴⁴³ İbn Mâce, “Cenâ’iz”, 42; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-ıvsa‘*, thk. Târik b. ‘İvedullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, nşr. Dâru’l-Haremeyn, I-X, Kahire, ts, c. IV, s. 169, H. no: 3886.

⁴⁴⁴ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, c. I, s. 113.

⁴⁴⁵ İbn Şebbe, *Târihu’l-Medîne*, c. I, s. 121.

⁴⁴⁶ Zeylaî, *Tebyînü’l-hakâik*, c. I, s. 246; Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâ‘ih*, c. III, s. 1225, H. no: 1711; Şürûnbülâlî, *Merâkı’l-felâh*, s. 226.

⁴⁴⁷ Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ’*, c. I, s. 256; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, c. I, s. 320.

⁴⁴⁸ Süğdî, *en-Nütefî’l-fetâvâ*, c. I, s. 130.

⁴⁴⁹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 256; Nevevî, *el-Mecmû’*, c. V, s. 298; *Minhâcü’t-tâlibîn*, s. 62.

⁴⁵⁰ Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, c. III, s. 25.

⁴⁵¹ Bâcî, *el-Müntekâ*, c. II, s. 23; Hattâb, *Mevâhibü’l-celîl*, c. II, ss. 242, 246, 247.

⁴⁵² Hattâb, *Mevâhibü’l-celîl*, c. II, s. 242.

⁴⁵³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 376; *el-Kâfî fî fikhi’l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 372.

Zikredilen rivayetlere ve fukahanın görüşlerine bakıldığında mezarların kime ait olduğunun bilinebilmesi, zamanla kaybolmaması, ziyaret edilebilmesi, korunabilmesi ve ölen aile fertlerinin birbirlerine yakınca gömülebilmeleri için mezarı tanıttacak bir alâmet/işaret konulabileceği anlaşılmaktadır.

Günümüz mevzuatına göre ise sahipli mezarlar üzerine taştan vb. malzemeden definden en az üç ay sonra⁴⁵⁴ belediyelerin izni ve kontrolü ile⁴⁵⁵ tezyinat ve tesisat yapılabilir. Ayrıca birinci sınıf/aile mezarlarının etrafı çevrilmesi gerekir ve üzerine ise taştan vb. malzemeden tezyinat, tesisat yaptırılabilir.⁴⁵⁶ İkinci sınıf/şahsa ait mezarların etrafına parmaklık yapılabilir, taş dikilebilir ve lahit yaptırılabilir.⁴⁵⁷ Üçüncü sınıf mezarlarla ilgili bu konuda herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.⁴⁵⁸

b. Mezar Üzerine Yazı Yazılması

Mezar üzerine alâmet/işaret konulmasına genel manada verilen cevazın yanında; taş, tahta, direk vb. levhalar şeklinde konan bu alâmetler üzerine yazı, ayet, dua, şiir, kitabe vb. yazılması veya değişik nakışlar yapılması konusunda muhtelif değerlendirmelerin olduğu görülmektedir.

Hz. Câbir'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) mezarın üzerine bina yapılmasını, kireçle sıvanmasını, üzerine oturulmasını yasakladığı gibi mezar üzerinde bir şey yazılmasını yasaklamıştır.⁴⁵⁹

Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) kitabet yasağı ilgili bu hadisleri muhtelif yollardan tespit edip *Müstedrek*'inde rivayet ettikten sonra bu hadislerin isnatlarının sahih olduğunu belirtmiştir. Ancak uygulamanın buna göre olmadığını, bu hadislerle amel edilmediğini, doğudan batıya kadar bütün müslümanların önderlerinin mezarları üzerinde yazılar yazıldığını, bunun halefin seleften devraldığı bir uygulama olduğunu

⁴⁵⁴ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 36.

⁴⁵⁵ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 24.

⁴⁵⁶ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 20/A.

⁴⁵⁷ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 20/B.

⁴⁵⁸ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 20/C.

⁴⁵⁹ İbn Mâce, "Cenâ'iz", 43; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 76; Tirmizî, "Cenâ'iz", 58; Nesâî, "Cenâ'iz", 96; Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 1. Baskı, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1990, c. I, s. 525, H. no: 1369, 1370.

eklemiştir.⁴⁶⁰

Zehebî (ö. 748/1348) ise Hâkim en-Nîsâbûrî'nin bu sözlerine mezar üzerine yazı yazma yasağına ait hadislerin buna izin veren âlimlere ulaşmadığını, bu uygulamaların sonradan çıktığını ve sahâbe ile tâbiînden birinin bu işi yaptığını dair bilgisinin de olmadığını belirterek karşılıklıta bulunmuştur.⁴⁶¹

Bazı hadis bilginlerine göre yazma yasağının; ölünün adı, ölüm tarihi veya teberrüken Kur'an-ı Kerim ve Allah Teâlâ'nın isimlerinden bir şeyin yazılmasını kapsayacak şekilde mutlak olması muhtemeldir. Çünkü bu yazılan ayet ve isimler yere düşüp ayakaltında kalabilir.⁴⁶²

Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) yasaklamasından dolayı Ebû Yûsuf (ö. 182/798) mezar üzerine yazı yazılmasını kerih görmüştür.⁴⁶³ Aynı yasaktan dolayı Hanefiler'den Kerhî, Suğdî gibi âlimlere göre de mezarın üzerine yazı yazılması, isim yazılması, nakış yapılması, üzerinin boyanması mekruhtur.⁴⁶⁴ Çünkü yazı da bir manada zinet/süs sayılır ve ölünün buna ihtiyacı yoktur. Ayrıca malı telef etmektir.⁴⁶⁵

Hanefiler'de mezar üzerine yazı yazılmasını ihtiyaca göre caiz gören âlimler de vardır. Zeylaî (ö. 743/1343), Osman b. Maz'ûn'un (r.a.) kabrine yapıldığı gibi mezara alâmet olması için taş koymayı veya yazı yazmayı sakıncalı saymamıştır.⁴⁶⁶ Şürünbülâlî de (ö. 1069/1659) mezarın kaybolmaması ve korunması, sahibini bilip saygı gösterilmesi için yazı yazmakta beis görmemiştir.⁴⁶⁷

İbn Âbidîn ise konuyla alakalı şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Mezarın izi/eseri kaybolmasın ve hakarete uğramasın diye eğer ihtiyaç hissedilirse üzerine yazı

⁴⁶⁰ Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, c. I, s. 525, H. no: 1369, 1370.

⁴⁶¹ İbnü'l-Mülekkin, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfiî el-Mısri, *Muhtasarü İstidrâki'l-Hâfiz ez-Zehebî 'alâ Müstedreki Ebî 'Abdillâh el-Hâkim*, 1. Baskı, thk. Abdullah b. Hamed el-Lahîdân ve Sa'd b. Abdullah b. Abdülazîz, nşr. Dâru'l-Âsime, I-VIII, Riyad, 1411, c. I, s. 291. H. no: 85.

⁴⁶² Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ süneni'n-Nesâî*, c. IV, s. 87; Sübkî, Mahmûd Muhammed Hattâb, *el-Menhelü'l-'azbü'l-mevrûd şerhu Süneni el-İmâm Ebî Dâvûd*, 1. Baskı, thk. Emin Mahmûd Hattâb, nşr. Matbaatü'l-İstikâme, I-X, Kahire, h. 1351, c. IX, s. 82.

⁴⁶³ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, c. I, s. 256; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, c. I, s. 320; Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. II, s. 193.

⁴⁶⁴ Suğdî, *en-Nütefî'l-fetâvâ*, c. I, s. 130; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, c. I, s. 320; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 166.

⁴⁶⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, c. I, s. 320.

⁴⁶⁶ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, c. I, s. 246.

⁴⁶⁷ Şürünbülâlî, *Merâkı'l-felâh*, s. 226.

yazmakta bir beis yoktur. Çünkü bu yasaklayıcı hadisler her ne kadar sahih ise de uygulama bakımından üzerinde amelî icmâ vâkî olmuştur. Hakim'in dediği gibi mezar üzerine yazı yazma uygulaması, bu konudaki yasağa uygun değildir. Çünkü doğudan batıya kadar bütün müslümanların önderlerinin kabirleri üzerinde yazılar yazılmıştır ve bu halefin seleften aldığı bir uygulamadır. Bu Ebû Dâvûd'un sağlam bir isnatla tahrîc ettiği “*Resûlullah'ın (s.a.s.) Osman b. Maz'ûn'un mezarının başı ucuna taş koyduğunu*” belirten hadisle de kuvvet bulmuştur. Zira yazı, kabri tanınmanın yoludur. Anlaşıyor ki bu amelî icmânın ruhsat yeri kısmen ona ihtiyaç duyulduğu zamandır. Mezarın kayıp olmaması, hafife alınmaması ve tahkir edilmemesi için yazıya ihtiyaç duyulursa bunda bir beis yoktur. Ama özürsüz yazı yazmak doğru değildir. Hatta kabrin üzerine Kur'an'dan veya şiiirden yahut methiyeden bir şey yazmak da mekruhtur.”⁴⁶⁸

Ali el-Kârî, yere düşme, üzerine oturulma endişesi nedeniyle Allah'ın, Resûl-i Ekrem'in isimlerinin ve Kur'an ayetlerinin mezar üzerine yazılmasının mekruh görüldüğünü nakletmiştir. Ölünün ismi, özellikle sâlih kimselerin isimleri zamanla kaybolmasın ve bilinsin diye mezar üzerine yazılmasının caiz kabul edilerek, mezar üzerine yazı yazma yasağının mensûh görüldüğünü belirtmiştir.⁴⁶⁹

Şâfiî,⁴⁷⁰ Mâlikî⁴⁷¹ ve Hanbelîler'e⁴⁷² göre Hz. Peygamber'in yasaklaması nedeni ile mezarın baş ucuna konacak taş, mermer, levha veya ahşap üzerine; ölenin ismini, vefat tarihini veya başka yazı yazmak, nakış yapmak mekruhtur. Çünkü bunlar diriler için süstür, dünya ziynetidir ve ölülerin bunlara ihtiyacı yoktur. Şâfiî fakihi Sübkî'nin ise “mezarın bilinebilmesi için ihtiyaç miktarı kadar yazı yazmanın mekruh olmaması gerekir” dediği nakledilmiştir.⁴⁷³

Şevkânî'ye (ö. 1250/1834) göre Câbir hadisinde mezar üzerine yazı yazmanın

⁴⁶⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, ss. 237, 238, c. VI, s. 419.

⁴⁶⁹ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, c. III, s. 1223, H. no: 1709.

⁴⁷⁰ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 256; İmrânî, *el-Beyân*, c. III, s. 110; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 296, 298; *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 62; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib fi şerhi Ravzı't-tâlib*, c. I, s. 328.

⁴⁷¹ Bâcî, *el-Müntekâ*, c. II, s. 22; İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 272; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 242; Hâce, *Fıkhu'l-ibâdât 'ale'l-mezhebi'l-Mâlikî*, c. I, s. 264.

⁴⁷² İbn Kudâme, *el-Kâfi fi fıkhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 372; *el-Muğnî*, c. II, s. 378; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, s. 387.

⁴⁷³ Kalyûbî, Ahmed b. Selâme ve Burullusî, Ahmed Umeyre, *Haşiyetâ Kalyûbî ve Umeyre*, nşr. Dâru'l-Fikr, I-IV, Beyrut, 1995, c. I, s. 410.

haramlığı söz konusudur. Hadisin zâhirine göre mezarın üzerine ölünün ismini yazmak ile başka bir şey yazmak arasında bir fark yoktur. Ona göre süsleme olmaksızın ölünün isminin yazılmasına cevaz verilmesi, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Osman b. Maz'ûn'un (r.a.) mezarına işaret olarak taş koymasına kıyaslanmıştır. Ancak bu kıyasın sıhhatli olup olmaması hususunda düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁷⁴

Din İşleri Yüksek Kurulu fetvasında; mezarın kaybolup gitmesini önlemek için israf ve gösterişten uzak durarak mezarın baş ucuna ölenin kimliğini belirleyen ifadelerin yer aldığı sade bir taş veya benzeri levhaların dikilmesinde dinen sakınca bulunmadığını vurgulanmıştır. Ancak mezar taşlarına kimlik bilgilerinin dışında aşırı övgü içeren sözlerin, ölümden ve kaderden şikâyet eden ifadelerin yazılmasının uygun görülmediği belirtilmiştir.⁴⁷⁵ Mezar taşlarına fotoğraf yapıştırılması, çeşitli heykel veya figürlerin işlenmesi gibi adetler de İslam dışı dinlerin etkisiyle ortaya çıkmış uygulamalar olduğundan bunlardan uzak durulması tavsiye edilmiştir.⁴⁷⁶

Resûlullah'ın (s.a.s.) mezar üzerinde yazı yazılmasını yasaklamış olması sebebiyle Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî fukahanın cumhuruna göre mezarın üstüne konacak taş, mermer, tahta vb. alâmetler üzerine bir şeyler yazılmasının mekruh kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu yazıların; ölenin ismi, ölüm tarihi, Kur'an'dan bir ayet, Allah'ın ve Hz. Peygamber'in isimleri, şiir, kitabe, nakış vb. başka bir yazı olması fark etmemektedir.

Ancak Hanefiler'den sonraki devir bazı âlimlere ve Şâfiîler'den Sübkî'ye göre ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Osman b. Maz'ûn'un mezarının başına diktiği taşa kıyas edilerek süslemek maksadı ile olmamak şartıyla mezarın kime ait olduğunun bilinebilmesi için ihtiyaç ölçüsünde yazı yazmanın sakıncalı sayılmadığı görülmektedir. Böylece mezarın sahibi bilinip saygı gösterilecek, kaybolmaması ve korunması sağlanacaktır. Fakat ihtiyaç olmaksızın yazı yazmak doğru olmadığı gibi mezar üzerine ayet, hadis, şiir, methiye vb. bir şey yazmak da mekruhtur.

⁴⁷⁴ Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdilleh el-Yemenî, *Neylû'l-evtâr*, 1. Baskı, thk. İsmâüddîn es-Sabâbatî, nşr. Dâru'l-Hadîs, I-VIII, Mısır, 1993, c. IV s. 104, 105.

⁴⁷⁵ Din İşleri Yüksek Kurulunun 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/376/kabir-veya-turbe-yaptirmanin-hukmu-nedir> 15.02.2023.)

⁴⁷⁶ *Cenaze Hizmetleri Rehberi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 62.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Osman b. Maz'ûn'un defnedildiği yeri sonradan bilebilmek ve yakınlarını onun yanına defnedebilmek için mezarının baş ucuna bir taş dikmesi; Baki' Mezarlığına yapılan ilk defin olması ve o zamanki nüfusun az olması göz önüne alındığında yeterli bulunabilir. Ancak sonraki devirlerde müslümanların sayısının artması ve mezarların çoğalması ile hangi mezarın kime ait olduğu konusunda karışıklıklar yaşanmış olması muhtemeldir. Bundan olsa gerek ki fukaha, mezar üzerine ihtiyaç miktarı yani mezarın kime olduğunu bilebilecek kadar yazıya cevaz vermiştir.

Özellikle günümüzde şehirleşmenin ve nüfusun daha da artması ile mezarlıklar içindeki kabirlerin sayısı artmıştır. Bunun sonucu olarak mezarın kime ait olduğunun bilinebilmesi için sade bir taş koymak yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle ihtiyaca binaen mezarın kaybolup gitmesini önlemek ve bilinmesini sağlamak için -israf ve gösterişe kaçmadan- mezarın baş ucuna konan sade bir taş, tahta vb. levha üzerine ölenin isminin yazılmasında herhangi bir sakınca görülmeyebilir.

Ancak mezarın baş ucundaki bu malzemelere vefat edenin kimliği dışında ayet, hadis, şiir, kitabe vb. yazıların veya ölüye övgü içeren sözlerin yazılması, ihtiyaç kapsamında olmadığından uygun düşmeyeceği açıktır.

Aynı şekilde günümüzde yaygınlaşmaya başlayan bir uygulama olan ölen kimsenin fotoğrafının mezar taşı üzerine konulması da ihtiyaç ve zaruret dahilinde değildir. Bu nedenle mezar taşına mevtânın fotoğrafının yapıştırılması münasip değildir.

Günümüzde, Belediye Mezarlıkları Nizamnamesine göre cenaze gömüldükten sonra mezarın baş ucuna mezar defterinde kayıtlı mezar sıra numarasını içeren demir bir levha takılarak mezarın yeri tespit edilmektedir.⁴⁷⁷ Bu levhada ölünün isminin yazılı olacağına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak mezara konulan lahit, duvar, parmaklık, taş vb. üzerlerine ölenin adı, soyadı gibi başka yazı yazılmasının veya tezyinat yapılmasının da mümkün olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷⁸

⁴⁷⁷ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 31, 35.

⁴⁷⁸ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 24.

4. Mezarın Kireçle ve Çamurla Sıvanması, Boyanması, Kokulanması

H. C. Câbir'den (r.a.) Allah Resulünün (s.a.s.) mezar üzerine oturulmasını, bina yapılmasını, yazı yazılmasını ve mezarın kireçlenmesini⁴⁷⁹ yasakladığı rivayet edilmiştir.

Mezarın kireçlenmesi, defin işleminden sonra mezar üzerindeki balıksırtı toprağın kireç sürerek beyazlatılması⁴⁸⁰ ya da mezar üzerine yapılan bina, duvar vb. ilavelerin yüzeyinin kireçlenmesi⁴⁸¹ şeklinde olabilir. Mezar üzerine yapılan ilavelerin yüzeyinin kireçlenmesi meselesi; önceki bahislerde işlenen mezar üzerine bina, kubbe, türbe, gölgelik inşa edilmesi kapsamında değerlendirilebilir.

Defin işlemi bittikten sonra mezar üzerindeki tümsek toprağın kireçlenmesi konusunda ise şunlar söylenebilir:

Hanefî,⁴⁸² Şâfiî,⁴⁸³ Mâlikî⁴⁸⁴ ve Hanbelî⁴⁸⁵ fukahaya göre mezarların kireçle badanalanması, beyazlatılması; Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) yasaklaması nedeni ile mekruhtur. Kireçlemek binaları sağlamlaştırmak, uzun süre dayanmasını sağlamak içindir. Aynı zamanda kireç, bir süstür ve ölünün bunlara ihtiyacı yoktur dolayısıyla mal telefidir, israftır.

İmam Şâfiî, muhacir ve ensar mezarlarının kireçli olduğuna şahit olmadığını belirterek; süs, gösteriş, gururlanma alâmeti olduğu için mezarların kireçlenmesini uygun görmemiştir.⁴⁸⁶ Kirecin yanıcı bir madde olması da yasaklama nedenlerinden

⁴⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXII, s. 55, H. no: 14149; Müslim, "Cenâ'iz", 32; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 76; İbn Mâce, "Cenâ'iz", 43; Tirmizî, "Cenâ'iz", 58; Nesâî, "Cenâ'iz", 96.

⁴⁸⁰ Bâcî, *el-Müntekâ*, c. II, s. 22; Süyûtî, *ed-Dîbâc 'alâ Sahîh-i Müslim*, c. III, s. 43; Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, c. VI, s. 309, H. no: 9368.

⁴⁸¹ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, c. III, s. 1217, H. no: 1697; Mübârekfûrî, Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. Muhammed Abdüsselâm b. Hân Muhammed b. Emânilâh b. Hüsâmeddîn er-Rahmânî, *Mir'âtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-mesâbîh*, 3. Baskı, nşr. İdâretü'l-buhûsi'l-İslâmiyye ve'd-da'veti ve'l-iftâ, I-IX, Hindistan, 1984, c. V, s. 431.

⁴⁸² Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 422; Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, c. I, s. 130; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 62; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 320; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 237.

⁴⁸³ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 316; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 27; İmrânî, *el-Beyân*, c. III, s. 101; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 62; *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*, c. VII, s. 27.

⁴⁸⁴ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, c. I, s. 263; Bâcî, *el-Müntekâ*, c. II, s. 22; İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, c. I, s. 258; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 242.

⁴⁸⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 378; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, s. 378; Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'*, c. III, s. 380.

⁴⁸⁶ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 316.

sayılmıştır.⁴⁸⁷

Mâlikîler'e göre övünmek ve gösteriş amaçlı yapılan kireçleme ise haramdır.⁴⁸⁸

Hanefîler'den Suğdî'ye göre kireçle sıvamak gibi mezarı boyamak da mekruhtur.⁴⁸⁹

Şâfiî⁴⁹⁰ ve Hanbelîler'de⁴⁹¹ mezarın üzerine gül suyu vb. dökülmesi ve kokulu şeylerle sıvanması mekruhtur çünkü bu malı israf etmektir.

Burada Câbir (r.a.) hadisindeki kireçleme yasağına fukahânın kerâhet hükmü verdiği görülmektedir. Bunun yanında yasağın hükmünün kerahet değil haram olduğu da söylenmiştir. Zira bu yasağı aslî manası olan haramlıktan çıkarıp kerahete hamlettiren bir delil bulunmamaktadır.⁴⁹²

Mezarların tümsek kısmının çamurla sıvanması meselesinde ise fukaha arasında ihtilafın olduğu göze çapmaktadır.

Hanefîler'den Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805) ve Suğdî'ye göre mezarı kireçle olduğu gibi çamurla sıvamak da mekruhtur.⁴⁹³ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mezarların kireçle sıvanmasını, üzerine bina ve nakış yapılmasını yasaklaması sebebiyle mezarın kireçle olduğu gibi ve çamurla sıvanması da mekruh sayılmıştır. Çünkü bunlar süstür ve ölünün bunlara ihtiyacı yoktur ve faydasız yere mal israfıdır.⁴⁹⁴ Aynı şekilde Ebû Yusuf'un mezar üzerine su serpmeyi bile çamurla sıvama olarak sayıp mekruh görmesine rağmen⁴⁹⁵ Hanefîler'de muhtar olan kavle göre mezarların toprakla sıvanması mekruh değildir.⁴⁹⁶ Mezarın üzerine su serpmekte de beis yoktur. Çünkü Resûlullah (s.a.s.), Hz. Sa'd b. Muâz'ın (r.a.) (ö. 5/627) ve oğlu İbrâhim'in (ö. 10/632) kabirlerine su serpmiştir. Osman b. Maz'ûn'un (r.a.) mezarına da dökülmesini

⁴⁸⁷ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ süneni'n-Nesâî*, c. IV, s. 87; Mübârekfûrî, *Mir'âtü'l-mefâtîh*, c. V, s. 431.

⁴⁸⁸ Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 242.

⁴⁸⁹ Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, c. I, s. 130.

⁴⁹⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 298; *Ravzatü't-tâlibîn*, c. II, s. 136; Zekeriyâ el-Ensârî, *el-Ğurerü'l-behiyye fi şerhi'l-Behceti'l-verdiyye*, nşr. el-Matbaatü'l-Meymeniyye, I-V, ts, c. II, s. 120.

⁴⁹¹ Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'*, c. III, s. 382.

⁴⁹² Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, c. IV s. 104; Sübkî, *el-Menhel*, c. IX, s. 79; Mübârekfûrî, *Mir'âtü'l-mefâtîh*, c. V, s. 431.

⁴⁹³ Şeybânî, *el-Âsâr*, c. II, s. 190; Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, c. I, s. 130.

⁴⁹⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 320.

⁴⁹⁵ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ'*, c. I, s. 256; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 320.

⁴⁹⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 237; c. VI, s. 690.

istemmiştir. Bu durumda Ebû Yusuf'un su serpmeyi toprakla sıvamaya benzetmesi reddedilmiştir. Yasaklanan uygulama kireçle sıvamaktır.⁴⁹⁷ Ayrıca mezarlar tahrip olup yıkıldığı zaman da çamurla sıvamak veya yapmakta da bir beis yoktur.⁴⁹⁸

Hasan el-Basrî, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel gibi bazı âlimler de çamurla sıvamaya ruhsat vermiştir.⁴⁹⁹ Çünkü yasaklama kireçlemeye tahsis edilmiştir.⁵⁰⁰ Ayrıca mezarın silinip gitmemesi için mezarları çamurla sıvamakta beis görülmemiştir.⁵⁰¹

Gazzâlî (ö. 505/1111) çamurla sıvamayı da kireçlemeye ilhak etmiş⁵⁰² ancak Tirmizî, Şâfiî'nin mezarı çamurla sıvamakta beis görmediğini nakletmiştir. Bu durumda Şâfiîler'e göre de sahih olan, mezarı çamurla sıvamanın mekruh olmamasıdır. Çünkü çamurla sıvama konusunda yasaklama yoktur⁵⁰³ ve çamurda, kirecin aksine ziynet yoktur.⁵⁰⁴

Hanbelîler'de de çamurla sıvamak mekruh değildir. Ahmed b. Hanbel bunda sakınca olmayacağını belirtmiştir. Ayrıca hadis-i şerifteki yasaklamanın kireçlemeye tahsis edilmesi, çamurla sıvamanın caiz olduğunun delilidir.⁵⁰⁵ Hatta çamurla sıvamanın müstehap olduğu da söylenmiştir. Çamurla sıvamanın mekruh olması, çamurla sıvamaya ihtiyaç olmadığı ve sıva ile mezarın güzelleştirilmesi veya süslenmesi durumunda söz konusudur. Çünkü o zaman çamurla sıvamak, kireçleme yerine geçer.⁵⁰⁶ Ayrıca çamurla sıvama, mezarın silinip yok olmasına mâni olur.⁵⁰⁷

Mâlikîler'de ise mezarın çamurla sıvanması mekruhtur.⁵⁰⁸ Bu uygulama

⁴⁹⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 237. (Rivayetler için ayrıca bkz. Şâfiî, *Müsnedü'l-İmam eş-Şâfiî*, c. II, s. 95, H. no: 602; İbn Mâce, "Cenâ'iz", 38; Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik b. Ubeydillâh, *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahrü'z-zehhâr)*, 1. Baskı, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh ve diğerleri, nşr. Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-hikem, I-XVIII, el-Medinetü'l-Münevvere, 1988-2009, c. IX, s. 273, H. no: 3822.)

⁴⁹⁸ *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 166.

⁴⁹⁹ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, c. IV s. 104; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, c. III, s. 1223, H. no: 1709; Sübkî, *el-Menhel*, c. IX, s. 79.

⁵⁰⁰ Mübârekfûrî, *Mir'âtü'l-mefâtîh*, c. V, s. 431.

⁵⁰¹ Sübkî, *el-Menhel*, c. IX, s. 79.

⁵⁰² Râfiî, *Fethu'l-'azîz*, c. V, s. 227; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 298.

⁵⁰³ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 298. (ayrıca bkz. Tirmizî, "Cenâ'iz", 58.)

⁵⁰⁴ Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib fi şerhi Ravzı't-tâlib*, c. II, s. 324

⁵⁰⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. II, s. 378.

⁵⁰⁶ Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'*, c. III, s. 380.

⁵⁰⁷ İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni*, c. II, s. 274.

⁵⁰⁸ Karâfi, *ez-Zahîra*, c. II, s. 478; İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 263; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 242; Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 139.

övünmek amaçlı yapılırsa haramdır.⁵⁰⁹

Cenazenin defin işlemi bittikten sonra mezarın üzerinin kireçlenmesi/kireçle sıvanması hususunda Allah Resulü (s.a.s.) tarafından yasaklamanın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kirecin mezar için kullanılması, süs ve gösteriş olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle mezarda kullanılan kireç, israf ve malı boş yere yok etmek sayılmıştır. Bunun gibi sebeplerle, mezarın üzerinin kireçlenmesinin keraheti hususunda ittifak edilmiştir. Gerçekten de mezarda süse, ziynete ve gösterişe ihtiyaç yoktur. Dolayısıyla mezarların kireçle sıvanması, badanalanması ve beyazlaştırılması uygun görülmemelidir. Yine ölülerden ziyade hayattakiler için gerekli olacak; boyama, koku sürme, süsleme yapma gibi fiiller de kireçleme ile aynı kapsamda değerlendirilerek, bunların mezar üzerine uygulanmaları doğru olmamalıdır. Çünkü bunların mezar üzerine yapılması faydasız birer iştir. Aynı zamanda mal telef ve israftır.

Mezarların üstünün çamurla sıvanması hususunda ise ihtilaf söz konusudur. Bir kısım ulema yasaklama hususunda çamurla sıvamayı, kireçle sıvamak gibi kabul ederek mekruh sayarken bir kısmı da yasağın kireçlemeye tahsis edildiğini düşünerek çamurla sıvamakta sakınca görmemiştir. Ulemanın bir kısmı çamurla sıvamayı da ölü için gereksiz bir süs ve israf sayarken, bir kısmı da mezarın kaybolup gitmemesi için bunu bir ihtiyaç kabul etmiştir.

Doğrusu çamurla sıvama konusunda herhangi bir yasaklama yoktur. Çamura herkesin ulaşması kolaydır ayrıca masraf gerektirmez. Çamurla sıvamak, mezar toprağının rüzgâr, yağmur gibi dış sebeplerle kaybolup gitmemesi için bazen de gerekli olabilir. Dolayısı ile övünmek, gösteriş, süs ve güzelleştirmek amaçlı olmamak koşuluyla, mezarın silinip gitmesini önlemek ve korunmasını sağlamak için üzerinin çamurla sıvanmasında sakınca görülmebilir.

Günümüz mevzuatında, mezar üzerine gerek kireçle gerek boya ile gerekse de çamur ile sıva, boya vb. uygulamaların yapılmasında herhangi bir yasaklama

⁵⁰⁹ Mevâk, *et-Tâc ve 'l-iklîl*, c. III, s. 58; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 242.

bulunmamaktadır. Ancak her türlü işlem cenaze gömüldükten en az üç ay sonrasında, belediyenin müsaade ve kontrolü altında olabileceği bildirilmektedir.⁵¹⁰

5. Mezarın Üzerine Çakıl Taşı Konulması

Toprak atma işlemi tamamlandıktan sonra mezar üzerine küçük taşlar koyulması ile alakalı İmam Şâfiî, Resûl-i Ekrem'in oğlu İbrâhim'in mezarına su serptiğini ve çakıl taşları koyduğunu⁵¹¹ rivayet etmiştir. Elbânî (ö. 1420/1999), Şâfiî'nin bu mürselinin zayıf olduğunu ancak aynı konuyu ifade eden Beyhakî'nin rivayetinin isnadının ise sahih olduğunu belirtmiştir.⁵¹² Şâfiî bu rivayetinden hareketle düz olarak yapılan mezarın üzerine çakıl taşları konacağını söylemiştir.⁵¹³

Bazı Hanbelî kaynaklarında da mezarın toprağının korunması için Allah Resulünün yaptığı gibi mezar üzerine çakıl taşı konacağı geçmektedir.⁵¹⁴

Mâlikî eserlerinde Karâfi'nin (ö. 684/1285) “çakıl taşı koymakta beis yoktur”⁵¹⁵ ifadesi yer almaktadır. Bununla beraber Hanefiler'den İbn Âbidîn sadece, Resûlullah'ın (s.a.s.) oğlu İbrahim'in kabrine su serpip üzerine çakıl taşı koyduğunu nakleden rivayetin mürsel ve sahih olduğunu zikretmiştir.⁵¹⁶ Ali el-Kârî de İbn Melek'in (ö. 821/1418) “söz konusu rivayet, mezar üzerine çakıl taşı koymanın sünnet oluşuna delildir. Böylece mezar yırtıcı hayvanlar tarafından eşilmez ve mezara bir alâmet olur” dediğini nakletmiştir.⁵¹⁷

Eski Suud Müftüsü Abdülazîz b. Bâz, kolayca yapılabilmesi durumunda mezarın toprağı üzerine çakıl taşı koymanın müstehap olacağı yönünde fetva vermiştir. Çünkü bu, mezar toprağının sabitleşmesini ve korunmasını sağlayacaktır.⁵¹⁸

⁵¹⁰ Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi, madde 20, 24, 36.

⁵¹¹ Şâfiî, *Müsnedü'l-İmam eş-Şâfiî*, c. II, s. 95, H. no: 602.

⁵¹² Elbânî, *İrvâ'u'l-ğalil fi tahrîci ehâdisi Menâri's-sebil*, 2. Baskı, thk. Züheyr eş-Şâvîş, nşr. el-Mektebetü'l-İslâmî, I-IX, Beyrut, 1985, c. III, s. 205. (ayrıca bkz. Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*, 1. Baskı, thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, Câmîatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, I-IV, Pakistan, 1989, c. II, s. 28, H. no: 1119.)

⁵¹³ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 311; Müzenî, *el-Muhtasar*, c. VIII, s. 131.

⁵¹⁴ Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'*, c. III, s. 380; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kunâ'*, c. II, s. 138; *er-Ravdu'l-mürbi'*, s. 190.

⁵¹⁵ Karâfi, *ez-Zahîra*, c. II, s. 478.

⁵¹⁶ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, c. II, s. 236.

⁵¹⁷ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefââtih*, c. III, s. 1223, H. no: 1708.

⁵¹⁸ Abdülazîz b. Bâz, *Mecmû'u fetâvâ*, c. XIII, s. 198.

Tâbiünden Kâsım b. Muhammed'in, Hz. Peygamber (s.a.s.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer'in (r.a.) mezarlarının zemininin çakıl taşları ve kırmızımsı toprak ile düzeltildiğini gördüğünü⁵¹⁹ belirten rivayet de göz önüne alındığında mezarın korunup sabit kalmasını sağlamak, toprağının rüzgâr ve yağmur gibi dış etkenlerle yok olup gitmesini engellemek için mezar toprağının üzerine çakıl taşı gibi küçük taşlar koymanın munasip olacağı pekâlâ söylenebilir.

6. Mezarın Üzerine Su Serpilmesi

Cenazenin mezara konulup üzerine atılan toprağın balıksırtı yığılmasından sonra artık defin işleminin tamamlandığını gösteren iş mezarın üzerine su serpilmesidir (رَشَّ الْمَاءِ).

Ebû Râfi' (r.a.) (ö. 40/660) Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) Sa'd'ı (r.a.) baş tarafından çekerek mezara indirdiğini ve definden sonra mezarın üzerine su serptiğini rivayet etmiştir.⁵²⁰

Bu rivayetin zayıf olduğu belirtilse de, mezar üzerine su serpilmesi ile ilgili gelen diğer rivayetlerin Ebû Râfi' (r.a.) hadisini desteklediği öne sürülmüştür.⁵²¹ Bezzâr, (ö. 292/905) Allah Resulünün (s.a.s.) Osman b. Maz'un (r.a.) defnedildikten sonra kabrine su serpilmesini emrettiğini nakletmiştir.⁵²² Şâfiî de mürsel olarak Resûlullah'ın (s.a.s.) oğlu İbrâhim'in mezarına su serptiğini rivayet etmiştir.⁵²³

Sahâbeden Hz. Peygamber'in mezarı üzerine de su serpildiği yönünde haberler gelmiştir.⁵²⁴ Şöyle ki: Bilâl b. Rebâh (r.a.) (ö. 20/641) elindeki kırba ile Hz. Peygamber'in mezarının sağ tarafından ve baş kısmından başlayarak ayak ucuna kadar su serpmiştir. Duvar nedeni ile dolaşamadığı diğer tarafını da duvara suyu çarptırarak suyun mezar üzerine serpilmesini sağlamıştır.⁵²⁵

⁵¹⁹ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, c. III, s. 944; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 72; Aynî, *Şerhu Süneni Ebû Dâvûd*, c. VI, s. 177.

⁵²⁰ İbn Mâce, "Cenâ'iz", 38.

⁵²¹ Mübârekfûrî, *Mir'âtü'l-mefâtih*, c. V, s. 456.

⁵²² Bezzâr, *Müsned*, c. IX, s. 273, H. no: 3822.

⁵²³ Şâfiî, *Müsnedü'l-İmam eş-Şâfiî*, c. II, s. 95, H. no: 602.

⁵²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. II, s. 233; Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerî'a*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VII, Beyrut, 1405, c. VII, s. 264.

⁵²⁵ Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, c. VII, s. 264.

Hanefî kaynaklarında mezar üzerine su serpilmesinde herhangi bir beis olmadığı bilgisi yer almaktadır.⁵²⁶ Toprak atma işlemi bittikten sonra kabir üzerine su dökülmesi; defin işleminin tamamlandığını gösteren,⁵²⁷ mezarın tesviye edilmesini⁵²⁸ ve korunmasını sağlayan⁵²⁹ bir uygulama olarak görülmektedir. Yani su serpmenin hikmeti; mezarın rüzgâr, su gibi etkenlerle yok olmasını engelleyerek kalıcılığını sağlamak ayrıca ilâhî rahmet ve şefkatin inmesini arzulamaktır.⁵³⁰

Her ne kadar Ebû Yusuf, mezar üzerine su serpmeyi çamurla sıvama olarak değerlendirip mekruh saysa da⁵³¹ Hanefîler’de tercih edilen görüşe göre mezarı toprakla sıvamak mekruh sayılmadığı gibi⁵³² mezar toprağını silinip gitmekten korumak için üzerine su serpmekte de beis görülmemiştir.⁵³³ Hatta İbn Âbidîn bunun mendup olması gerektiğini söylemiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.), Osman b. Maz’ûn’un (r.a.) mezarına da su serpilmesini istemiş, kendisi de bizzat Hz. Sa’d’ın (r.a.) ve oğlu İbrâhim’in kabirlerine su serpmiştir.⁵³⁴

İbn Melek’e göre ise temiz ve soğuk suyun mezarın üzerine serpilmesi, Allah’ın o kimsenin mezarını serin tutması temennisi ile tefe’ülen sünnet görülmüştür.⁵³⁵

Şâfiîler’de mezar üzerine su serpmek müstehaptır.⁵³⁶ Çünkü Hz. Peygamber oğlu İbrahim’in mezarına su serpmiştir.⁵³⁷ Mezar üzerine su serpmek temizliktir ve mezarın yok olup gitmesini önler.⁵³⁸ Ancak gül suyu dökmek mekruhtur.⁵³⁹

⁵²⁶ Şeybânî, *el-Âsâr*, c. II, s. 190; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ'*, c. I, s. 256; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 320; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 166.

⁵²⁷ Suğdî, *en-Nütefî'l-fetâvâ*, c. I, s. 131.

⁵²⁸ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ'*, c. I, s. 256; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 320; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 110.

⁵²⁹ Şürünbülâlî, *Merâkı'l-felâh*, s. 126.

⁵³⁰ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*, c. III, s. 1224, H. no: 1710.

⁵³¹ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ'*, c. I, s. 256; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 320; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 110.

⁵³² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 237; c. VI, s. 690.

⁵³³ Şürünbülâlî, *Merâkı'l-felâh*, s. 126; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 237.

⁵³⁴ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 237. (Rivayetler için ayrıca bkz. Şâfiî, *Müsnedü'l-İmam eş-Şâfiî*, c. II, s. 95, H. no: 602; İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 38; Bezzâr, *Müsned*, c. IX, s. 273, H. no:3822.)

⁵³⁵ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*, c. III, s. 1223, H. no: 1708.

⁵³⁶ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, c. II, s. 136.

⁵³⁷ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 311; *Müsnedü'l-İmam eş-Şâfiî*, c. II, s. 95, H. no: 602.

⁵³⁸ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 25; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 256.

⁵³⁹ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, c. II, s. 136.

Hanbelîler'e göre de toprağı yatıştırıp yapıştırması için mezar üzerine su serpilmesi müstehaptır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.), Sa'd'ın (r.a.) mezarına su serpmiştir.⁵⁴⁰ Ayrıca Resûlullah'ın kabrine de su serpilmiştir.⁵⁴¹

Mâlikî kaynaklarında bu konu fazla yer almamaktadır. Bununla birlikte bazı eserlerde mezar toprağının sertleşmesini sağlamak, rüzgârla dağılmasını önlemek amacıyla⁵⁴² ve Resûlullah'ın mezarına da uygulandığı için mezar üzerine su serpileceği geçmektedir. Hatta su serpildikten sonra mezara dokunmanın mekruh olacağından bahsedilir.⁵⁴³

Konu hakkında gelen rivayetler göz önüne alındığında mezar üzerine su serpmenin müstehap olduğu anlaşılmaktadır. Böylece mezar üzerine serpilene su, mezar toprağının yatışıp sertleşmesini sağlayarak mezarın rüzgâr, su vb. dış etkenler sebebiyle yok olup gitmesini engelleyebilir.

Su serpme işleminin mezarın balık sırtı şeklinde yüzeyde kalan kısmının tamamına su ulaşacak şekilde yapılması, bu gayelere muvafık görülmektedir. Günümüzde bazı yörelerde şahit olunduğu üzere mezarın sadece üst tarafında, baş ucundan ayak ucuna doğru toprakta açılan yere boylu boyunca suyu döküvermenin doğru olmadığı söylenebilir. Çünkü bu şekilde su sadece mezar toprağının üstünde belli bir yerde kalmaktadır. Mezar toprağının yatışıp sağlamlaştırması bu şekilde sağlanamayabilir. Konu hakkında gelen rivayetler ve Ebû Yusuf'un mezar üzerine su serpmeyi çamurla sıvamaya benzetmesi, suyun mezarın her yerine serpilmesinin daha doğru olduğunu göstermektedir.

7. Mezarın Aydınlatılması

Mezarın aydınlatılması ile kastedilen, geceleyin etrafının görünebilmesi için mezarın üzerine veya yanına kandil yakılmasıdır. Günümüz de ise lamba, ışık takılmasıdır. Resûlullah'ın (s.a.s.) lanet ettiği kimseler arasında mezarlara kandil asanlar da vardır.

⁵⁴⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. II, s. 376; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, s. 384; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, c. II, s. 138.

⁵⁴¹ İbn Müflih, *el-Mübdî' fî şerhi'l-Mukni*, c. II, s. 263.

⁵⁴² İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 264.

⁵⁴³ Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 228; Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 129.

İbn Abbas'ın rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) kabirleri ziyaret eden kadınları, mescit edinenleri ve kabirler üzerine kandil yakanları lanetlemiştir.⁵⁴⁴

Münâvî'ye (ö. 1031/1622) göre hadisteki nehyin zâhirinde haramlık vardır çünkü bu durumda aydınlatılan mezar namaz için aydınlatılan mescide benzer. Ayrıca mezarın yanında kandil yakılmakla ölüye ateş yaklaştırılmış olur ki bu da hoş karşılanmaz.⁵⁴⁵

Şevkânî'ye göre de hadiste, bozuk inanışlara sebebiyet verebileceği için mezarlar üzerine kandil yakmanın haramlığına delil vardır.⁵⁴⁶ Ancak hadisi tahrîc edenlere göre bu hadis zayıf bulunmuştur.⁵⁴⁷

Bazı hadis âlimlerine göre de mezarların mescit edinilmesi meselesinde olduğu gibi mezarlara aşırı tazimi önlemek için oralara kandil konmasının yasaklandığı ileri sürülmüştür.⁵⁴⁸ Ayrıca mezarların kandil, ışık vb. şeylerle aydınlatılması durumunda, faydasız bir şey için malın gereksiz yere harcanması söz konusu olacağı ifade edilmiştir.⁵⁴⁹

Ebû Hüreyre (r.a.) ve Hz. Esmâ'nın (r.a.) kendi cenazelerine meşaleyle gelinmemesini vasiyet ettikleri rivayet edilmiştir. İmam Mâlik'in de böyle şeyleri hoş karşılamadığı söylenmiştir.⁵⁵⁰ Ebû Mûsâ el-Eş'arî de (r.a.) vefat edeceği zaman cenazesinin arkasından meşale götürülmemesini vasiyet etmiştir. Kendisine bu konuda bir şey işitip işitmediğinin sorulması üzerine, Resûl-i Ekrem'den (s.a.s.) işittiğini

⁵⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXI, s. 513, H. no: 2603; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 82; Nesâî, "Cenâ'iz", 104; İbn Hibbân, *el-İhsân*, c. VII, s. 452, H. no: 3179.

⁵⁴⁵ Münâvî, *Fezû'l-kadîr*, c. V, s. 274, H. no: 7276.

⁵⁴⁶ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, c. IV s. 111.

⁵⁴⁷ İbnü'l-Kattân, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdilmelik el-Kutâmî el-Fâsî, *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm fi kitâbi'l-Ahkâm*, 1. Baskı, thk. Hüseyin Âyt Saîd, nşr. Dâru't-tayyibe, I-VI, Riyat, ts. c. V, s. 563; Elbânî, *İrvâ'ü'l-ğalil*, c. III, s. 212.

⁵⁴⁸ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâth*, c. II, s. 619, H. no: 740; Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, c. II, s. 226; Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ süneni'n-Nesâî*, c. IV, s. 95.

⁵⁴⁹ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâth*, c. II, s. 619, H. no: 740; Münâvî, *Fezû'l-kadîr*, c. V, s. 274, H. no: 7276; *et-Teyşîr bi-şerhi'l-Câmi 'i's-sağîr*, 3. Baskı, nşr. Mektebetü'l-İmâm eş-Şâfiî, I-II, Riyad, 1988, c. II, s. 294; Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ süneni'n-Nesâî*, c. IV, s. 95.

⁵⁵⁰ Mâlik b. Enes, "Cenâ'iz", 12.

belirtmiştir.⁵⁵¹ Ancak kandil, ölü için istiğfar etmeye ve Kur'an okumaya gelenleri aydınlatmak için yakılmışsa, bunda sıkıntı olmayacağı ifade edilmiştir.⁵⁵²

Hanefiler'e göre mezarlıkta kandil, lamba yakılması mekruh iken,⁵⁵³ Mâlikîler'e göre bu işi yapanların men edilmesi gerekir.⁵⁵⁴ Hanbelîler'e göre ise mezarlıkta kandil yakılması, Resûl-i Ekrem'in bu fiili yapanları lanetlemesi nedeni ile caiz değildir. Eğer mubah olsaydı Hz. Peygamber (s.a.s.) lanetlemezdi. Ayrıca kandil yakmakta faydasız yere malı zayi etme, kabirlere hürmette aşırıya kaçma ve putlara tazime benzeme vardır.⁵⁵⁵ Şâfiîler'de de bunlara ek olarak Mecûsîler'e benzeme söz konusu olduğundan mezarlıkta kandil yakmak haramdır.⁵⁵⁶

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mezarların mescit edinilmesi gibi kandil, ışık vb. malzemeler ile aydınlatılmasını da yasakladığı görülmektedir. Mezardakilerin böyle bir aydınlatmaya ihtiyacı olmadığı için bu durumda gereksiz yere mal telefı ve israf olacağı da açıktır.

Ayrıca diğer mezarlardan farklı olarak kandil veya lamba ile aydınlatılan mezarları; bazı insanların kutsal mekân olarak niteleyebilecekleri, tazimde aşırı gidebilecekleri de hesaba katıldığında mezarların aydınlatılmasının caiz olmayacağı söylenebilir.

IV. MEZARLA İLGİLİ BAZI MESELELER

Mezarın iç ve dış yapısıyla alakalı konuların yanında mezarla ilgili; kişinin ölmeden önce kendisi için mezarını ücretle alıp hazırlaması ve kazdırması gibi meseleler de çalışmamızda ele alınması gereken mevzulardandır.

A. Hayatta İken Mezar Hazırlanması

İnsan öldükten sonra kendi yakınları, mümin kardeşleri veya yetkililer tarafından mezara defnedilecektir. Acaba kişi defnedileceği bu yeri daha hayatta iken

⁵⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXII, s. 317, H. no: 19547; İbn Mâce, "Cenâ'iz", 18.

⁵⁵² Münâvî, *Fezû'l-kadir*, c. V, s. 274, H. no: 7276.

⁵⁵³ Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 262.

⁵⁵⁴ İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 273.

⁵⁵⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 379; *el-Kâfi fi fıkhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 372; İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'*, c. II, s. 275.

⁵⁵⁶ İbn Hacer el-Heytemî, Ahmed b. Muhammed b. Ali es-Sa'dî, *ez-Zevâcir 'an iktirâfi'l-kebâ'ir*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Fikr, I-II, 1987, c. I, s. 273.

hazırlayabilecek midir? Bu başlık altında kişinin gömüleceği mezarı önceden hazırlamasının uygun olup olmadığı incelenecektir.

Hayatta iken kişinin kendi gömüleceği mezarını hazırlaması, ölüm için hazırlanmak ve gömüleceği yeri önceden belirlemek nevinden görülebilir. Öte yandan günümüzde bu tür bir hazırlık; özellikle büyükşehirlerde mezarlık yeri bulma noktasında yaşanabilecek sıkıntıları önceden gidermek amacına matuftur. Ayrıca kişi aile fertlerinin ve diğer yakınlarının yanlarına gömülmek de isteyebilir.

Fıkıh kaynaklarında bu konuda farklı görüşlerin zikredildiği görülmektedir. Hanefiler'den bazılarına göre kişinin ölmeden önce kendi mülkünde mezar hazırlaması veya kazması caizdir. Bundan sevap da alır. er-Rebi' b. Haysem (ö. 68/687), Ömer b. Abdülaziz ve niceleri bu şekilde yapmıştır.⁵⁵⁷ Hatta bu şekilde kazılmış bir mezara başka birisi cenazesini gömse eğer bu yer mezarı kazan kimsenin mülkünde ise mülk sahibinin mezarı açma, cenazeyi çıkarma ve mezarı düzleyip üzerine ekin ekme hakkına da sahip olduğu da ileri sürülmüştür. Ancak bu mezar mubah, kimsenin malı olmayan bir yer veya vakıf ise cenazesini gömen kimse mezarı kazana kazma ücretini öder.⁵⁵⁸ Yine bir kimsenin kendisi için kazmış olduğu mezara, bir başkasını defnetmek, mezarlık genişse mekruh, dar ise mekruh değildir. Ancak bu durumda da başkasının kazdığı mezara, cenazesini gömen kimsenin mezarı kazana kazma ücretini ödeyeceği belirtilmiştir.⁵⁵⁹

Hayatta iken mezar yeri alma veya kazma fiili ölüm için hazırlık yapma nev'inden de görülmüştür. İmam Buhârî, "Resûlullah'ın zamanında kefenini hazırlayıp da yadınmayan kimse" babında Sehl b. Sa'd'dan (r.a.) (ö. 91/712) rivayet edilen şu hadis-i şerife yer vermiştir.

"Bir kadın Hz. Peygamber'e (s.a.s.) kenarları dokunmuş bir bürde getirdi. Sehl 'bürde nedir bilir misiniz?' diye sordu. Orada bulunanlar 'örtü/hırkadır' diye cevap verdiler. Sehl, 'Evet öyledir', dedi. Kadın, bu bürdeyi elimle dokudum ve sana giydirmek için geldim, dedi. Hz. Peygamber de o bürdeyi aldı ve örtünerek bizim

⁵⁵⁷ Şürünbülâfî, *Merâkı'l-felâh*, s. 228.

⁵⁵⁸ Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâkı'l-felâh*, c. I, s. 615; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. VI, s. 199.

⁵⁵⁹ *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 166.

yanımıza çıktı. Zâten kendisinin böyle bir bürdeye ihtiyacı da vardı. Ashabtan birisi bürdeyi beğendi ve ‘ne güzel bürde, onu bana giydir’ dedi. Orada bulunanlar, ‘bunu söylemekle iyi etmedin. Peygamber’in bu bürdeye ihtiyacı vardı. Sonra sen Peygamber’in hiçbir isteyeni reddetmediğini bildiğin hâlde bunu kendisinden istedin’ dediler. O da ‘vallahî ben bu bürdeyi giymek için istemedim. Ben onu, benim kefenim olsun diye istedim’ dedi. Sehl b. Sa’d, ‘hakîkten bu bürde o zâtın kefeni oldu’ diye rivayette bulunmuştur.”⁵⁶⁰

İbn Hacer el-Askalânî’ye göre Buhârî’nin verdiği bu rivayette Hz. Peygamber’in ve sahâbenin o adamın bürdeyi istemesini hoş görmediklerine işaret vardır. Bununla birlikte söz konusu bürdenin sonradan kefen yapmak için istendiği öğrenilince, bu durum yadırganmamıştır. Ayrıca bu hâdiseden, ölümün vuku bulması halinde gerekecek kefen gibi malzemeleri ve ihtiyaç vakti gelmeden bir şeyi hazırlamanın caiz olduğu da anlaşılmaktadır.⁵⁶¹ Zira Allah Resulü iman bakımından müminlerin en faziletlisinin ölümü en çok hatırlayanı ve ölümden sonrası için en güzel şekilde hazırlananı⁵⁶² olduğunu ifade buyurmuştur.⁵⁶³

Ölüm için hazırlığa, kişinin kendisi için mezar kazdırmasının da girip girmeyeceği konusunda İbn Battâl (ö. 449/1057), sâlih kimselerin bir kısmının ölmeden önce kabirlerini kazmış olduklarını belirtmiştir.⁵⁶⁴

İbnü'l-Müneyyir ise bunu eleştirerek; “önceden mezar hazırlamak müstehap olsaydı, ashabın çoğu bunu yapardı. Oysa sahâbeden böyle bir şey vaki olmamıştır” demiştir.⁵⁶⁵

Aynî de bu konuda “sahâbîlerden hiçbirinin böyle yapmaması, bu işin caiz olmadığını göstermez. Çünkü müslümanların iyi gördüğü bir şey Allah katında da iyidir. Bilhassa sâlihlerden bunu yapanlar çıktıysa yapılması iyidir” demiştir.⁵⁶⁶

⁵⁶⁰ Buhârî, “Cenâ’iz”, 28.

⁵⁶¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 143.

⁵⁶² Rivayet için bkz. Abdullah b. Mübârek, Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî et-Türkî el-Mervezî, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, thk. Habîbürrahmân el-A‘zamî, nşr. Dâru'l-Kütübî'l-‘ilmiyye, I, Beyrut, ts, s. 92, H. no: 272; İbn Mâce, “Zühd”, 31.

⁵⁶³ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 267.

⁵⁶⁴ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 267.

⁵⁶⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 144.

⁵⁶⁶ Aynî, *‘Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, s. 61.

Hanefîler’de kişinin kendisi için mezar hazırlayıp kazmasının, kefen hazırlamasının hilafına mekruh olduğu da söylenmiştir. Çünkü ölüm anında kefen çoğunlukla gerekli olur. Ancak kişi nerede öleceğini bilemez.⁵⁶⁷ Kendisi için kabir hazırlayan birine Hz. Ebû Bekir’in (r.a.) “*Kendin için kabir hazırlama, kendini kabre hazırla*” dediği rivayet edilir.⁵⁶⁸ Dolayısıyla kesin olarak kullanılacağı bilinmeyen mezar yerini hazırlamaya ihtiyaç yoktur.

Mâlikîler’e göre süs ve gösteriş yeri olmadığı için mezarlıklara bina yapılması yasaklanmıştır. Bu, aynı zamanda müslümanların ölümlerine karşı yapılan ve helalleşmesi mümkün olmayan bir toprak gaspıdır. Bunun gibi kişinin daha hayatta iken, mezarını kazması da caiz değildir. Çünkü bu durumda kabri önce kazan o yere sahip olmaktadır ve diğerlerini bundan mahrum etmektedir. Hadis-i şerifte “*Kim bir karış miktarı bir yere haksız yere sahip olursa, o yerin yedi katını Allah kıyamet gününde boynuna dolar*”⁵⁶⁹ buyurulmaktadır. Ayrıca kabir kazan kimse nerede öleceğini de bilemez. Ancak kendi mülkünde ise önceden mezar kazması caizdir. Çünkü kişinin kendi mülküne kabir kazması durumda herhangi bir gasp söz konusu olmaz. Ayrıca bu ölümü hatırlamasına da vesile olur.⁵⁷⁰

Şâfiîler’de de önceden mezar hazırlanması mekruh değildir.⁵⁷¹ Ancak Abbâdî (ö. 458/1066) bu konuda “kişi kazdırdığı bu mezara hayatta olduğu müddetçe hak sahibi olamayacaktır. Bu durumda mezarı kazandan önce vefat eden kimsenin oraya gömülme hakkı vardır ve bunun için kabri kazma ücreti de yoktur”⁵⁷² demiştir.

⁵⁶⁷ Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, ss. 615, 616; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 244.

⁵⁶⁸ Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, ss. 615, 616; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. VI, s. 199.

⁵⁶⁹ Hadisin farklı rivayetleri için bkz. Tayâlisî, *Müsned*, c. I, s. 193, H. no: 234; Humeydî, *Müsned*, c. I, s. 195, H. no:83; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 173, H. no: 1628.

⁵⁷⁰ İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. I, s. 254; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, ss. 246, 247.

⁵⁷¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, c. II, s. 19; Cemel, Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Ezherî, *Fütûhâtü'l-vehhâb bi-tavzîhi Şerhi Menheci't-tullâb (Hâşitü'l-Cemel)*, nşr. Dâru'l-Fikr, I-V, ts, c. II, s. 201.

⁵⁷² Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib fî şerhi Ravzî't-tâlib*, c. I, s. 310; *el-Ğurerü'l-behiyye*, c. II, s. 98; Cemel, *Fütûhâtü'l-vehhâb*, c. II, s. 201.

Ahmed b. Hanbel kişinin mezar yerini satın alıp içine defnedilmeyi vasiyet etmesinde sakınca olmadığını ifade etmiştir. Çünkü Hz. Osman, Hz. Âişe ve Ömer b. Abdilazîz de bu şekilde yapmışlardır.⁵⁷³

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ölmeden önce mezar kazmanın müstehap olmadığını, çünkü Hz. Peygamber ve ashabının böyle bir şey yapmadığını söylemiştir. Ona göre kişi nerede öleceğini de bilemez. Nice insan kendisi için mezar hazırlamış, üzerine bina da yapmış ancak başka bir beldede öldükleri veya öldürüldükleri için hazırladıkları mezara gömülememişlerdir. Ölüme hazırlanmak isteyen kişinin sâlih amelini artırması gerekmektedir.⁵⁷⁴

Hz. Ömer de (r.a.) suikast sonucu hançerlendiği zaman oğlu Abdullah'a (r.a.) *"müminlerin anası Âişe'ye git ve ona Ömer b. el-Hattâb sana selâm ediyor de. Sonra iki arkadaşımın yanına gömülmek için ondan müsaade iste"* diyerek Hz. Peygamber (s.a.s.) ile Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) yanına gömülmek için Hz. Âişe'den izin istemişti.

Âişe (r.a.) *"burayı ben kendime ayırmıştım. Ancak bugün Ömer'i nefsim tercih ederim"* dedi. Abdullah dönüp geldiği zaman Ömer (r.a.) ona *"ne haber var?"* diye sordu.

Abdullah (r.a.) da *"Ey Müminlerin Emîri! Âişe, arkadaşlarının yanına gömülmen için sana izin verdi"* dedi.

Bunun üzerine Ömer (r.a.) *"bugün benim için o yere gömülmemden başka, bana ehemmiyetli olan hiçbir iş ve arzu yoktur. Benim ruhum alındığı zaman, cenazemi taşıyınız. Sonra Âişe'ye teslim ediniz. Sonra "Ömer b. el-Hattâb sizden müsaade diler" deyin. Eğer benim orada gömülmeme müsaade ederse, beni orada gömünüz. Eğer müsaade etmezse, beni müslümanların kabirlerine götürüp orada gömünüz"* diye vasiyet etmiştir.⁵⁷⁵

⁵⁷³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. II, s. 381; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, s. 390; Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'*, c. III, s. 387; İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'*, c. II, s. 277.

⁵⁷⁴ İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm el-Harrânî el-Hanbelî, *el-Fetâva'l-kübrâ*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VI, 1987, c. V, s. 362; *Câmi'u'l-mesâ'il*, 1. Baskı, thk. Muhammed Azîz Şems, nşr. Dâru Âlemi'l-fevâid, 1422, c. IV, s. 219.

⁵⁷⁵ Buhârî, "Cenâ'iz", 94.

Hız. ÂiŖe (r.a.) de yeğeni Abdullah b. ez-Zübeyr'e (ö. 73/692) Ŗu vasiyette bulunmuŖtur. “Siz beni Resûlullah ve iki halifesinin yanına gömmeyiniz. Onların beraberinde gömülmek sebebiyle ebedî olarak tezkiye ve medhedilmeyeyim. Siz beni el-Bakî' mezarlığına gömülü bulunan kadın arkadaŖlarımın yanına gömün.”⁵⁷⁶

Ömer b. Abdilazîz ölüm hastalığında mezar yerinin satın alınmasını istemiŖ ve mezar yeri 6 dinara satın alınmıŖtır.⁵⁷⁷

Muhammed b. Sâlih el-Useymin mezar hazırlamanın umumi mezarlıkta caiz olmadığını belirtmiŖtir. Çünkü bu durumda önceden mezar hazırlayan kiŖi o mekânı sahiplenerek baŖkalarının oraya gömülmesine mâni olacaktır. Üstelik mezarını hazırlayan kiŖinin belki de o beldede ölmeyeceğini eklemiŖtir. Useymin, umumi mezarlıkta olmaması durumunda ise ölmeden önce mezar hazırlamayı caiz görmektedir. Çünkü Hız. ÂiŖe de evine gömülmeyi arzulamıŖ ancak sonradan orayı Hız. Ömer'e vermiŖtir.⁵⁷⁸

Vehbe Zühaylî (ö. 2015) ise Hız. Osman ve Hız. ÂiŖe'nin davranıŖlarından hareketle kiŖinin kabristandan bir mezar yeri satın alıp oraya gömülmesini vasiyet etmesinde bir sakınca olmadığını nakletmiŖtir.⁵⁷⁹

Ŗâfiî⁵⁸⁰ ve Hanbelîler'e⁵⁸¹ göre akrabaları aynı yere defnetmek, ölüleri ziyaret etme ve onlara rahmet okuma kolaylığı bakımından güzeldir, müstehaptır. Çünkü Hız. Peygamber (s.a.s.) Osman b. Maz'un'un baŖ ucuna bir taŖ koyup “KardeŖimin kabrine iŖaret koyayım da ailemden ölenleri onun yanına gömeyim”⁵⁸² diye buyurmuŖtur. Böylece akraba ölülerini ziyaret etmek daha kolay olur ve ölülere daha çok rahmet okunur.⁵⁸³

⁵⁷⁶ Buhârî, “Cenâ'iz”, 94.

⁵⁷⁷ Fesevî, Ya'küb b. Süfyân b. Cüvvân el-Fârisî Ebû Yûsuf, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 3. Baskı, thk. Ekrem Ziyâ el-Amrî, nŖr. Müessesetü'r-Risâle, I-III, Beyrut, 1981, c. I, s. 610.

⁵⁷⁸ Useymin, *Mecmû'u fetâvâ ve resâ'ili fâdileti'Ŗ-Ŗeyh Muhammed b. Sâlih el-Useymin*, son baskı, der. Fehd b. Nâsir b. İbrahim es-Süleyman, nŖr. Dâru'l-Vatan, I-XXVI, h. 1413, C. XVII, s. 79.

⁵⁷⁹ Zühaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî*, c. II, s. 1563.

⁵⁸⁰ Ŗirâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 253; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 282; *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 62.

⁵⁸¹ İbn Kudâme, *el-Kâfi fi fikhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 370.

⁵⁸² İbn Ebî Ŗeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, c. VII, s. 263, H. no: 35917; İbn Ŗebbe, *Târîhu'l-Medîne*, c. I, s. 102; İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 42; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 63.

⁵⁸³ Zühaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî*, c. II, s. 1548.

Kaynaklarda cenazeleri içinde iyi kimselerin bulunduğu kabristana defnetmenin efdal,⁵⁸⁴ faziletli kabristana defnedilmenin müstehap olduğu⁵⁸⁵ geçmektedir. Faziletli kabristanlar da sahih kimselerle, şehitlerin gömüldüğü kabristanlar olduğu belirtilmektedir. Buralara gömülen kimselere, iyilere ulaşacak rahmet ve bereketten ulaşacağı söylenmiştir. Ayrıca mezarlarını ziyaret eden sâlih kimselerin dualarından istifade edecekleri de vurgulanmıştır. Zira Hz. Ömer (r.a.), iki arkadaşı yani Hz. Peygamber (s.a.s.) ile Hz. Ebû Bekir'in yanına gömülebilmek için Hz. Âişe'den (r.a.) izin istemiştir.⁵⁸⁶

Zikredilen rivayetler ve görüşlerden, hayatta iken mezar yeri almak veya kazmak fukahanın bazıları tarafından ölüm için hazırlık yapma niteliğinde sayıldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında fukahadan ölmeden önce mezar yeri hazırlamanın mekruh olduğu görüşünde olanlar da vardır.

Hz. Peygamber'den (s.a.s.) yaşarken mezar hazırlanıp hazırlanmaması hususunda herhangi bir tavsiye ya da yasaklamanın bulunmadığı görülmektedir. Yasaklanmadığına göre mezar yeri hazırlama veya satın almada herhangi bir sakınca olmayacağı kabul edilebilir. Bu yer kişinin kendi mülkünde olabildiği gibi başka birinden ya da herhangi bir kurumdan mezar yeri olarak satın da alınabilir.

Bu durumda kişi hayatta iken mezarını aile ve akrabalarının yanında hazırlayarak hem ölüm için hazırlanmış hem de onlarla aynı yere defnedilme imkânı elde etmiş olur. Böylece bir arada olan akraba ölümlerini ziyaret etme kolaylığı ve onlara daha çok rahmet okunması sağlanır.

Ölmeden mezar yeri hazırlayan kişi kendisinin, içinde iyi kimselerin bulunduğu faziletli bir mezarlığa defnedilmesini de temin edebilir. Böylece iyilere ulaşacak rahmetten ve sâlih kimselerin dualarından faydalanabilir.

Ancak bu şekilde mezar yeri hazırlamanın veya satın almanın herkesin istifadesine sunulmuş umumi mezarlıklarda caiz olmayacağı söylenebilir. Çünkü bu durumda mezar yeri satın alma veya hazırlamada önce davranan kişi o mekânı

⁵⁸⁴ *el-Fetâvâ 'l-Hindiyye*, c. I, s. 166.

⁵⁸⁵ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 282.

⁵⁸⁶ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi 'l-Buhârî*, c. III, s. 380; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu 'l-bârî*, c. III, s. 258. (Rivayet için bkz. Buhârî, "Cenâ'iz", 94.)

sahiplenerek başkalarının oraya gömülmesine mâni olacaktır. Böylece hazırlanmış olan o mezara başkaları defnedilemeyecek, belki kendisi bile başka yerde ölecek, oraya defnedilemeyecek ve o yer boş kalacaktır. Nitekim kimse nerede öleceğini bilememektedir. Aslında bu durumda kişi Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) nispet edilen söz gibi kendisi için kabir hazırlamak yerine kendini kabre hazırlamalı, sâlih amellerini artırmaya gayret etmelidir. Zâten bir kişi için ölüm vuku bulduğunda diğer müminler, üzerlerine düşen bir vazife olarak onu uygun bir yere defnedeceklerdir.

Günümüz mevzuatında, umumi mezarlıkların mülkiyeti; belediyesi bulunan yerlerde belediyelere, köylerde ise köy tüzel kişiliklerine ait olup buraların satılamayacağı hükme bağlanmıştır.⁵⁸⁷ Umumi mezarlıklar dâhilindeki mezarlıklar ise birinci, ikinci ve üçüncü sınıf mezarlar olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Aile mezarları olan birinci sınıf mezarlar ile şahsa mahsus ikinci sınıf mezarlar belediyece belirlenecek bir bedel karşılığında temin edilebilmektedir.⁵⁸⁸ Ancak aile mezarlığı için satışın olabilmesi için mezarlıkların genişliğinin müsait olması şartı aranmaktadır.⁵⁸⁹ Belediyelerden bedel karşılığı alınan mezarların kullanım hakkı satın alan kişiye aittir. Ancak kişinin, kullanım tahsisini varislerine devredilebileceği belirtilmiştir.⁵⁹⁰ Ücretsiz olan üçüncü sınıf mezarlara ise mezarlıktaki adacıklar içerisinde muntazam bir sıra dahilinde ölümler gömülebilmektedir.⁵⁹¹

Söz konusu bu düzenlemelerden günümüz mer'î mevzuatına göre kişinin hayatta iken, kendisi veya aile fertleri için mezar yerini satın alma ve hazırlamasının mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁸⁷ *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 8/1.

⁵⁸⁸ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 20/A, B.

⁵⁸⁹ *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, Resmî Gazete 1489, 6/5/1930, Kanun No 1593, madde 223.

⁵⁹⁰ *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 8/3.

⁵⁹¹ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 20/C.

B. Mezarın Ücretle Kazdırılması

Cenazenin yıkanması, kefenlenmesi, cenaze namazının kılınması ve mezarının kazılıp gömülmesi farz-ı kifâye⁵⁹² nev'inden birer ibadettir. Bu görevler müslümanların birbirleri üzerindeki haklarındandır.⁵⁹³

Cenaze ile ilgili bu vazifelerin ve mezar kazmanın faziletine dair Hz. Peygamber'in (s.a.s.) “*Her kim bir ölüyü yıkar da onun halini gizlerse, Allah ona kırk kere mağfiret eder. Kim de bir ölüyü kefenlerse Allah kıyamet gününde ona cennetin ince ve kalın ipeklerinden giydirecektir. Her kim de bir ölü için kabir kazar ve onun üstünü örterse o kimseye o ölüyü kıyamet gününe kadar bir meskene yerleştirmiş gibi ecir verilir*”⁵⁹⁴ dediği nakledilmiştir. Resûl-i Ekrem başka rivayetlerde “*Kim bir müslüman için kabir kazarsa Allah ona cehennemi haram kılar ve cennette içine San'â ile Habeş arasındaki her şey konulsa yine geniş gelecek bir ev hazırlar.*”⁵⁹⁵ “*Her kim bir ölü için kabir kazarsa Allah ona cennette bir ev bina eder ve o gün vefat ederse günahları bağışlanır*”⁵⁹⁶ buyurmuştur.

Cenaze için yapılan bu vazifelerin mükâfatını göz önüne alarak, mezar kazmak için ücret almanın caiz olup olmayacağı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Hanefiler'e göre mezar kazma karşılığı ücret almak caizdir.⁵⁹⁷ Cenazeyi yıkayan, taşıyan ve mezar kazmanın ücret istemesi durumunda eğer bu işleri yapacak başka kimse var ise ücret vermek/almak caizdir. Başkası yoksa caiz değildir. Çünkü bu işleri yapacak tek kişi ise vazife ona teayyün etmiş ve farz-ı ayn olmuştur. Bu durumda ücret almanın caiz olması bu işleri yapacak başka kimselerin var olması

⁵⁹² Şeybânî, *el-Kesb*, 1. Baskı, thk. Süheyl Zekkâr, nşr. Abdülhâdî Harsûnî, Dimeşk, 1400, s. 72; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 6; Serahsî, *el-Mebsût*, c. XXX, s. 263; Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. II, s. 177; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, s. 309; İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. IV, s. 2.

⁵⁹³ Buhârî, “Cenâ'iz”, 2; Müslim, “Selâm”, 3; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 380.

⁵⁹⁴ Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 2. Baskı, thk. Hamdî b. Abdülmeccîd es-Selefî, nşr. Mektebetü İbn Teymiyye, I-XXV, Riyad, 1994, c. I, s. 315, H. no: 929; Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, c. I, s. 505, H. no: 1307; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. III, s. 554, H. no: 6655.

⁵⁹⁵ Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân b. Ebî Bekr; (Müsned Müellifi: Hâris b. Ebû Üsâme, Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed b. Dâhir et-Temîmî), *Buğyetü'l-bâhis 'an zevâidi Müsnedi'l-Hâris*, 1. Baskı, thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkerî, nşr. Merkezü hîdmeti's-sünne ve's-sîrati'n-Nebeviyye, I-II, el-Medinetü'l-Münevver, 1992, c. I, s. 309, H. no: 205.

⁵⁹⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, c. II, s. 227, H. no: 8476.

⁵⁹⁷ Kâsânî, *Bedâ'iu's-sanâ'i*, c. IV, s. 192; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 269.

şartına bağlıdır. Yani eğer başka kimse yoksa bu hizmetlerden ötürü ücret alınmaz. Hanefî mütekaddimûn dönemi fakihlerine göre ibadet ve tâatlerden ötürü ücret almak caiz değildir. Müteahhirûn dönemi fakihlerine göre ise zaruret dolayısıyla tâatlerden ötürü de ücret almak caizdir. Bu durumda mezar kazmak için de ücret almak caiz görülmüştür.⁵⁹⁸

Klasik kaynaklarda mezar kazma işiyle alakalı ayrıntılara da yer verilmiştir. Örneğin mezar kazan kişi, işvereni ile mezarı nerede ve nasıl kazılacağı konusunda anlaşmalarına göre veya örfte göre kazdığı mezarı ancak teslim edince ücreti hak eder. İşverenine teslim etmeden kazdığı mezara başkası defnedilirse ücreti hak edemez.⁵⁹⁹ Birinin kazmış olduğu mezara başkasının defnedilmesi halinde kazan kişiye kazma ücreti ödenir.⁶⁰⁰ Ücretli olarak mezar kazan kimseye ölüyü lahde koydurmak ise ölüye değer vermemek anlamına geleceğinden ölüyü lahde yakınları ve arkadaşları indirir.⁶⁰¹ Mezarı kazan işçi definden sonra ölü üzerine toprak atmak zorunda da değildir ancak örfte varsa toprak atar.⁶⁰²

Şâfiîler'e⁶⁰³ ve Mâlikîler'e⁶⁰⁴ göre de cenazenin yıkanması, taşınması ve mezarının kazılması karşılığında ücret almak caizdir. Çünkü hac, cenazenin taşınması ve mezar kazılması gibi ibadetlerde niyâbet/vekâlet geçerlidir. Niyâbetin geçerli olduğu ibadetlerde ücret caiz iken, niyâbetin geçerli olmadığı ibadetlerde ücret caiz değildir.⁶⁰⁵

Hanbelîler'de ise geçerli olan görüşe göre cenazenin yıkanması ve taşınması için olduğu gibi mezarının kazılması için de ücret alınması mekruhtur. Ahmed b. Hanbel'e göre mezar kazan kimse muhtaçsa mekruh olmaz ve mezar kazma ücreti de beytü'l-maldan verilir. Eğer mezar kazan kimse Allah'a yakınlık için bu işi

⁵⁹⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, ss. 199, 200.

⁵⁹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 73; Aynî, *el-Binâye şerhü'l-Hidâye*, c. XVI, s. 48, 49; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. II, s. 61.

⁶⁰⁰ Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, s. 615; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. VI, s. 199; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 166.

⁶⁰¹ Serahsî, *el-Mebsût*, c. XVI, s. 48.

⁶⁰² Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 73; Aynî, *el-Binâye şerhü'l-Hidâye*, c. XVI, ss. 48, 49.

⁶⁰³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. IX, s. 405; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, c. XI, s. 492.

⁶⁰⁴ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, c. III, ss. 459, 460; Muhammed İliş, *Minehu'l-Celîl*, c. VII, s. 495.

⁶⁰⁵ Gazzâlî, *el-Vasît*, c. IV, s. 164; Karâfî, *ez-Zahîra*, c. V, s. 401; Muhammed İliş, *Minehu'l-Celîl*, c. VII, s. 495.

yapanlardan değilse ücret almasında sakınca olmayacağı da ileri sürülmüştür.⁶⁰⁶ Bu durumda mezar kazan işçi, çıkardığı toprağı definden sonra tekrar mezara doldurur, çünkü örfte böyledir. Ancak örfte olsa bile kabri sıvaması gerekmez.⁶⁰⁷ Ücret karşılığı ev yapmak gibi değerlendirilerek müslüman bir işçinin zimmî biri için mezar kazmasında ise sakınca görülmemiştir.⁶⁰⁸

Hanefî, Şâfiî ve Mâlikîler'den oluşan cumhur ulemaya göre cenazenin diğer işleri gibi mezarının ücretle kazdırılmasının caiz olduğu görülmektedir. Bazı özel ve zaruri durumlarda ise mezarın ücretle kazdırılması hususunda ulemanın ittifak ettiği anlaşılmaktadır.

Günümüzde özellikle büyük yerleşim yerlerinde mezarın ücret mukabili kazdırılmasının bir zaruret olarak değerlendirilebilir. Çünkü böylesi yerlerde kabir kazmaya ehil kimse bulunamayabilir. Yine mezar kazmakta kullanılan alet, edevat tedariki de zor olabilir. Bu nedenlerle mezarı ücretle kazdırmak gerekebilir. Aksi takdirde mezar zamanında kazılamayıp cenazenin gömülmesi gecikebilir.

Aynı zamanda cenaze için mezar kazılması bir yardımdır ve bir iyiliktir. Hz. Peygamber (s.a.s.) “... Size iyilik yapanı mükâfatlandırın. Eğer onu mükâfatlandıracak bir şey bulamazsanız, karşılıklıta bulunduğunuza kanaat getirinceye kadar ona dua edin”⁶⁰⁹ buyurmuştur. Öyleyse mezar kazana ücret vermek iyiliği mükâfatlandırmak olacaktır. Kaldı ki bazı kimseler günümüzde bu işi bir meslek olarak, rızık kazanmak için yapmaktadırlar. Bu kimselerin amaçları sevap kazanmak da değildir. Bu bakımdan onların ücret almaları veya cenaze sahiplerinin onlara ücret vermesinde herhangi bir sakınca olmaması gerekir.

Öte yandan mezarı ücretsiz olarak kazmanın sevap kazandıracak güzel bir amel olduğu unutulmamalıdır. Aslında bu işi ölenin akrabaları veya yakın arkadaşları da yapabilir. Çünkü bu hem ölüye bir yardım hem de ölünün geride bıraktığı yakınlarına yardımdır. Zira hadis-i şerifte “Kul kardeşinin yardımında olduğu müddetçe Allah da

⁶⁰⁶ İbn Müflih, *el-Mübdî 'fi şerhi'l-Mukni'*, c. II, s. 224; Merdâvî, *el-İnsâf*, c. II, ss. 539, 540; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*, c. II, s. 86.

⁶⁰⁷ Haccâvî, Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ b. Sâlim b. Âsâ b. Sâlim el-Makdisî Ebü'n-Necâ Şerefüddîn, *el-İknâ'*, thk. Abdüllatîf Muhammed Mûsâ es-Sübki, nşr. Dâru'l-Ma'rife, I-IV, Beyrut, ts, c. II, s. 286; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, c. III, s. 550.

⁶⁰⁸ Haccâvî, *el-İknâ'*, c. II, s. 191; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, c. III, s. 560.

⁶⁰⁹ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 38; İbn Hibbân, *el-İhsân*, c. VIII, s. 199, H. no: 3408.

onun yardımındadır'⁶¹⁰ buyurulmaktadır. Zaten günümüzde çoğu yerde gelişen teknoloji ile birlikte mezarlar kato, kepçe vb. araçlarla kazılmaktadır. Mezarın sadece basit düzeltmeleri ve ölünün içine konacağı lahd veya şakk insan eliyle yapılmaktadır. Bu kadarının da ibadet ve tâat niyetiyle ücretsiz yapılması güzel olmalıdır.

Günümüz mer'i mevzuata göre ise 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda defin ve mezarlıklar konusunda belediyelere görev ve sorumluluk verilmiş, mezarlıkların belediyenin tasarrufunda olduğu belirtilmiştir.⁶¹¹ Büyükşehir Belediyesi Kanunu'na göre de mezarlık yerlerini tespit etmek, mezarlıklar tesis etmek, işletmek, işlettirmek, defin ile ilgili hizmetleri yürütmek büyükşehir ve ilçe belediyelerinin görev ve sorumlulukları arasında sayılmıştır.⁶¹²

Mezarlıklar Hakkındaki Nizamnameye göre ölülerin yıkattırılması, kefenlenmesi, mezarlığa kadar nakli ve gömülmesi belediyelere aittir. Bu hususta lazım gelen tesisat belediyelerce temin edilir. Ölülerin yıkanması ve kefenlenmesi, mezarlığa kadar nakli, mezar açılması ve kapanması için gereken ücret belediye meclisi tarafından belirlenir. Fakirler ile kimsesiz ölüler belediyece veya köy muhtarlıklarınca parasız kaldırılır, yıkattırılır ve gömülür.⁶¹³

Buradan günümüz mer'i mevzuatına göre de cenazenin ekonomik durumuna göre ücretli veya ücretsiz mezarının kazdırılmasının mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

C. Mezarın Açılması

Defin işlemi tamamlandıktan sonra geçerli bir mazeret olmaksızın mezarın açılmasının ve ölünün mezardan çıkarılmasının caiz olmadığı hususunda Hanefî,⁶¹⁴ Şâfiî,⁶¹⁵ Mâlikî⁶¹⁶ ve Hanbelî⁶¹⁷ mezhepleri ittifak halindedirler. Toprağa gömülen meyyit insanların elinden çıkmış olur ve meyyitin mezarı artık zaruretsiz açılmaz.⁶¹⁸

⁶¹⁰ Buhârî, "Zikir, Duâ, Tövbe, İstiğfâr", 11.

⁶¹¹ *Belediye Kanunu*, Resmî Gazete 25874, 13/7/2005, Kanun No 5393, madde 14, 79.

⁶¹² *Büyükşehir Belediyesi Kanunu*, Resmî Gazete 25531, 23/7/2004, Kanun No 5216, madde 7/s.

⁶¹³ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 27, 32, 33; *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 25.

⁶¹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 74; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 115; Aynî, *el-Binâye şerhü'l-Hidâye*, c. III, s. 260; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 238.

⁶¹⁵ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 315; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 303.

⁶¹⁶ Cündî, *el-Muhtasar*, s. 51; Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 133.

⁶¹⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 381; Merdâvî, *el-İnsâf*, c. II, s. 555.

⁶¹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 73.

Ayrıca insanının hayatta iken olduğu gibi öldükten sonra da dokunulmazlığı vardır.⁶¹⁹

Câbir b. Abdullâh'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre “*Abdullah b. Übey vefat edip gömüldükten sonra Resûlullah (s.a.s.) onun mezarının yanına geldi ve mezarından çıkarılmasını emretti. Abdullah b. Übey mezarından çıkarıldı. Resûl-i Ekrem onu dizlerine koyup üzerine üfledi. Sonra ona gömleğini giydirdi.*”⁶²⁰

Abdullah b. Übey'in oğlunun “Ey Allah'ın Resulü! babama, senin teninin dokunduğu gömleği giydir” demesi üzerine Hz. Peygamber'in kendi gömleğini ona giydirdiği nakledilmiştir. Ayrıca Abdullah b. Übey'in daha önce yaptığı bir iyiliğe karşılık olarak Allah Resulünün (s.a.s.) ona gömleğini giydirdiği de rivayet edilmiştir. Çünkü vaktiyle Abdullah b. Ubey, Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'a (r.a.) gömlek giydirmişti.”⁶²¹ Bu hadis-i şeriften bir ihtiyaç ve maslahat için mezarın açılmasının ve ölünün mezardan çıkarılmasının caiz olduğu hükmüne varılmıştır.⁶²²

Başka bir rivayete göre Hz. Câbir'in (r.a.) “*Uhud savaşında şehit olan babası başka biriyle birlikte mezara defnedilmişti. Bu duruma gönlü elvermeyen Câbir (r.a.) babasını mezarından çıkararak tek başına bir mezara koymuştu.*”⁶²³ Bu rivayet de belli bir maslahat⁶²⁴ ve hayatta olan kişilerle alakalı bir durum sebebiyle mezarın açılmasının caiz olduğuna delil olarak gösterilmiştir. Çünkü başka biriyle gömülmüş olması ölüye bir zarar vermez. Câbir (r.a.) bunu “gönlüm elvermedi” şeklinde dile getirmiştir.⁶²⁵

Fukaha mezarın açılmasını gerektirecek maslahat ve zaruretler konusunda ihtilaf etmiştir. Birkaç başlık altında konuyu ele almak yerinde olacaktır.

⁶¹⁹ Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 253.

⁶²⁰ Buhârî, “Cenâ'iz”, 76.

⁶²¹ Buhârî, “Cenâ'iz”, 76; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 335; Aynî, ‘*Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, s. 164.

⁶²² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 215; Aynî, ‘*Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, s. 56.

⁶²³ Buhârî, “Cenâ'iz”, 76.

⁶²⁴ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 336.

⁶²⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 215.

1. Ölünün Yıkanması, Kefenlenmesi, Kibleye Çevrilmesi vb. için Mezarın Açılması

Cenazenin yıkanması farz-ı kifâye⁶²⁶ olmasına rağmen Hanefiler'e göre cenazenin yıkanmadan defnedildiği sonradan anlaşılrsa, cenazeyi yıkamak için mezarı açılmaz.⁶²⁷ Bu durumda yıkanmadan kılınan cenaze namazı da geçersiz olacağından, mezar üzerinde tekrar namazı kılınır.⁶²⁸

Yine cenaze, yüzü kibleye gelmeyecek şekilde veya sol tarafına dönük olarak veya başı, ayaklarının geleceği yere konarak gömülür ve bu durum defin bittikten sonra fark edilirse artık kabri açılmaz. Çünkü artık ölü insanların elinden çıkmıştır. Ayrıca ölüyü kible istikametine döndürmek sünnettir, mezarı açmak ise haramdır. Ancak cenaze, lahde konmuş ve üzerine toprak atılmamış ise lahdin önü açılır. Cenaze çıkarılır yıkanmadı ise yıkanır sonra da olması gereken gibi tekrar lahde yerleştirilir. Zaten bu, "mezarı açma" olarak da sayılmaz. Çünkü bu durumda cenaze henüz insanların elinden çıkmamıştır.⁶²⁹

Mâlikîler'de cenazenin yıkanmadan veya namazı kılınmadan defnedilmesi durumunda, mezarın açılmayıp Allah Resulünün (s.a.s.) mescidi süpüren siyahî kadın için yaptığı gibi cenaze namazının mezar üzerinde kılınacağı belirtilmiştir.⁶³⁰ Bununla birlikte, defin üzerinden çok zaman geçmemiş olması ve cesedin bozulmasından endişe edilmemesi durumunda mezarın açılarak gerekenlerin yapılacağı da vurgulanmıştır.⁶³¹ Ölü sol tarafına dönük olarak veya kible dışında bir istikamete doğru gömüldü ise cesedin bozulmasından endişe edilmediği sürece mezarı açılır. Ancak cesedin bozulma endişesi olursa mezar açılmaz.⁶³² Yine kableden ters istikamete gömülen cenaze üzerine az bir toprak atıldı ise bu toprağın alınıp ölünün çevrileceği ancak tamamen gömüldü ise bu hal üzere bırakılacağı da ifade edilmiştir.⁶³³

⁶²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, c. XXX, s. 263.

⁶²⁷ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 441; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 73.

⁶²⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 73; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 31.

⁶²⁹ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 442; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 74; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 319; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, c. II, s. 236.

⁶³⁰ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, c. II, s. 254. (Rivayet için bkz. İbn Mâce, "Cenâ'iz", 32.

⁶³¹ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, c. II, s. 255; Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 479; Mevâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 45.

⁶³² Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 479.

⁶³³ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, c. II, s. 274.

Şâfiî⁶³⁴ ve Hanbelîler'e⁶³⁵ göre cenaze, yıkanmadan, namazı kılınmadan ve yönü kıbleye denk gelmeyecek şekilde gömüldü ise ceset bozulmadığı sürece mezarın açılıp bu işlemlerin yapılması gerekir. Ceset bozuldu ise mezar açılmaz. Ölü yıkanmış ancak cenaze namazı kılınmamış ise mezarın açılmadan mezar üzerinde namazının kılınabileceği de söylenmiştir.

Şâfiîler'de farklı görüşler olmakla beraber⁶³⁶ kefensiz gömülen cenazeyi kefenlemek için mezarı açmak caiz değildir.⁶³⁷ Çünkü kefenlemekten maksat ölüyü örtmektir, o da toprakla örtülerek sağlanmış olmaktadır.⁶³⁸ Hanbelîler'de ölünün kefensiz gömülmesi durumunda, mezarın açılacağı veya açılmayacağı yönünde iki farklı görüş olduğu görülmektedir.⁶³⁹

2. Mezarın İçine Düşen Eşyanın Alınması için Açılması

Defin sırasında mezarın içine gömenlere ait bir eşya düşecek olsa cenaze çıkarılmaksızın toprak eşilip o eşya çıkarılabilir. Çünkü müslümanın malı saygındır ve malın telef edilmesi yasaklanmıştır. Malın mezarda bırakılması da bir teleftir. Bu konuda şu rivayet delil getirilmiştir. “*Muğîre b. Şu'be Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kabrine yüzüğünü düşürür. Sahâbîler defne devam ederken kerpiç kaldırılır, Muğîre b. Şu'be yüzüğünü alır ve Resûlullah'ın (s.a.s.) gözlerinin arasını öper. Sonra da ben Resûlullah'la en son görüşeninizim diyerek bununla iftihar eder.*”⁶⁴⁰ Ancak sahih hadis kaynaklarında bu şekilde bir rivayete rastlanmamıştır.

Şâfiî,⁶⁴¹ Mâlikî⁶⁴² ve Hanbelî⁶⁴³ mezheplerine göre de defin sırasında mezarın içine bir eşya düşer ve gömülürse sonradan mezarı açıp eşyanın çıkarılması caiz görülmüştür.

⁶³⁴ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 309; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 62.

⁶³⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 412; *el-Kâfi fî fikhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 373; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, ss. 415, 416.

⁶³⁶ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 62.

⁶³⁷ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 63.

⁶³⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, c. III, s. 40.

⁶³⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 413; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, ss. 415, 416.

⁶⁴⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 74; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik*, c. II, s. 208.

⁶⁴¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 303.

⁶⁴² Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 479; Sâvî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Halvetî el-Mâlikî, *Bulğatü's-sâlik li-Akrebi'l-mesâlik*, nşr. Dâru'l-Meârif, I-IV, ts, c. I, s. 577.

⁶⁴³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 412; *el-Kâfi fî fikhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 373; Haccâvî, *el-İknâ'*, c. I, s. 235.

3. Başkasına Ait Yer veya Kefenle İlgili Olarak Mezarın Açılması

Hanefîler'e göre mezarın gasp edilmiş veya şüf'a hakkı ile satın alınmış bir yerde olması ve şefî'in o yeri istemesi durumunda mezar açılır ve ölü çıkarılır.⁶⁴⁴ Bir cenazenin, başka bir kimsenin yerine izinsiz olarak defnedilmesi durumunda da mal sahibi dilerse cenazeyi çıkarttırabileceği gibi mezarı düzleyip ziraat de yapabilir.⁶⁴⁵ Aynı şekilde ölü gasp edilmiş bir kefenle kefenlenir ve kefenin sahibi de kefeni satmak istemezse mezar açılabilir.⁶⁴⁶

Şâfiîler'de de gasp edilmiş arazi üzerindeki mezarı açmak caizdir. Bunun gibi gasp edilmiş kefen ile defnedilmiş cenazedeki kefenin çıkarılıp sahibine verilmesi amacıyla da mezarı açmak caizdir.⁶⁴⁷

Mâlikîler'de gasp edilmiş toprak ve kefen için toprak veya kefen sahibinin bağışlamaması durumunda mezar açılabilir.⁶⁴⁸

Hanbelîler'de ise gasp edilmiş arazi üzerindeki mezarı açmak caizdir. Ancak gasp edilmiş kefenin kıymeti ödenebiliyorsa, ölünün saygınlığına zarar vermemek için mezar açılmaz. Mezarın açılması için verilen cevaz kişinin malına verilen değerden dolayıdır. Müstehap olan ise ölüye hürmeten mezarın açılmamasıdır.⁶⁴⁹

4. Nakil Gerekçesiyle Mezarın Açılması

Defnedilen cenazenin belli bir maslahat veya mazeret olmaksızın mezarının açılarak başka bir yere nakledilmesi caiz değildir.⁶⁵⁰ Ancak ihtiyaç ve zaruret nedeni ile mezarın açılarak cesedin başka yere nakledilmesi caiz görülmüştür.⁶⁵¹ Bu konu mezarın nakledilmesi konusunda daha geniş ele alınacaktır.

⁶⁴⁴ Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, c. I, s. 167; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 167; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 238.

⁶⁴⁵ Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. VI, s. 220; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 167.

⁶⁴⁶ Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. V, s. 488; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 238.

⁶⁴⁷ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 303.

⁶⁴⁸ Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 479; Sâvî, *Bulğatü's-sâlik*, c. I, s. 577.

⁶⁴⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 413.

⁶⁵⁰ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 315; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 381; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 62; Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 260; Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 133; Şürünbülâli, *Merâkî'l-felâh*, s. 227.

⁶⁵¹ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 336; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 303; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 215; Aynî, *'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, s. 56; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc (Abdülhamîd eş-Şirvânî ve İbn Kâsım el-Abbâdî'nin hâşiyeleriyle birlikte)*, nşr. el-Mektebetü't-Ticâriyye, I-X, Beyrut, 1983, c. III, s. 203.

5. Farklı Gerekçelerle Mezarın Açılması

Mezarın açılması başlığı altında ele alınan konuların yanında, fukahanın farklı gerekçelerle de mezarın açılmasına cevaz verdiği görülmektedir.

Örneğin; Hanefiler’de gebe bir kadın defnedildikten sonra karnındaki çocuğun canlı olduğu anlaşılırsa kadının karnını yarıp çocuğu çıkarmak için mezar açılır.⁶⁵² Şâfiîler’de de aynı hüküm geçerlidir.⁶⁵³

İhtiyaç halinde harbilerin mezarları açılıp kaldırılabilir. Bu mezarların yeri mescit yapılabilir veya müslüman mezarlığı olarak kullanılabilir.⁶⁵⁴ Hanbelîler’de de müşrik mezarları açılarak yerine mescit yapılabilir. Çünkü Resûl-i Ekrem’in (s.a.s.) mescidinin yeri müşriklerin mezarlığıydı. Hz. Peygamber bunların açılmasını emretti ve bunların yerine mescit yaptı.⁶⁵⁵

Mâlikîler’e göre mescidin genişletilmesi için veya yer darlığından dolayı başka bir defin yapmak için mezar açılabilir. Bina yapmak ve ziraat yapmak için ise mezar açılmaz.⁶⁵⁶

Şâfiîler’de ceset çürüyüp toprak olduktan sonra mezarın açılıp başka bir defin yapılması veya mezar yerinin ekin ekme, bina yapma gibi başka amaçlarla kullanılması caizdir.⁶⁵⁷

Hanbelîler’e göre de ceset çürüyüp toprak olduğunda başka bir defin yapmak için mezarın açılması uygundur.⁶⁵⁸

Geçerli bir mazeret olmaksızın mezarın açılmasını ve ölünün mezardan çıkarılmasını caiz görmeyen ulemanın, mezarın açılması için mazeret teşkil eden durumlardan bazılarında ittifak, bazılarında ise ihtilaf ettikleri görülmektedir.

Defin sırasında mezarın içine bir eşyanın düşmesi durumunda, toprağın eşilip düşen şeyin çıkarılabileceği hususunda ulema hemfikirdir. Yine gasp edilmiş arazi

⁶⁵² Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 262.

⁶⁵³ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, c. II, s. 59.

⁶⁵⁴ Şürûnbülâlî, *Merâkı'l-felâh*, s. 225; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 246.

⁶⁵⁵ Buhâtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, c. II, s. 144. (ayrıca bkz. Buhârî, “Salât”, 48.)

⁶⁵⁶ Sâvî, *Bulğatü's-sâlik*, c. I, s. 577.

⁶⁵⁷ Nevevî, *el-Mecmû*, c. V, s. 303.

⁶⁵⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. II, s. 381.

üzerindeki mezarın açılmasının cevazında da ittifak edilmiştir. Gasp edilmiş kefenin bedelinin ödenememesi veya sahibinin bağışlamaması durumlarında da kefeni sahibine iade etmek için mezarın açılabilmesine hükmedildiği anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, ölünün yıkanması, kefenlenmesi, kıbleye istikametine çevrilmesi ve cenaze namazının kılınması için mezarın açılıp açılmayacağı konusunda ihtilaf edildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan “farklı gerekçelerle mezarın açılması” başlığı altında bazılarının dile getirildiği gibi değişik zaruret ve maslahatlara binaen mezarın açılmasına cevaz verildiği görülmektedir. Bu durumda, sayılan bu maslahat ve zaruretlerle birlikte, günümüzde adli gerekçeler gibi mezarın açılması için zaruret niteliğinde değerlendirilecek nedenlerin olabileceği söylenebilir.

Ancak Hz. Âişe'den (r.a.) gelen “*Müslüman bir ölünün kemiğini kırmak, diri iken kemiğini kırmak gibidir*”⁶⁵⁹ hadis-i şerifi de göz önüne alındığında keyfi olarak mezarın açılması ve meyyitin çıkarılmasının caiz olmayacağı ortadadır. Çünkü mezarın açılması veya ölünün çıkarılması durumunda ölü zarar görebilir ve ölüye hürmetsizlik edilebilir. Kaldı ki Hz. Peygamber ölüler hakkında aşağılayıcı sözler söylemeyi bile yasaklamıştır.⁶⁶⁰

Günümüz mevzuatında, mezarların açılarak cesetlerin çıkarılması izne tabidir.⁶⁶¹ İzinsiz olarak her ne suretle olursa olsun mezarları açanların altı aydan bir seneye kadar hapsedilecekleri hükme bağlanmıştır.⁶⁶² Kolera, veba, çiçek gibi hastalıklardan vefat etmiş olanların bir sene geçmedikçe mezardan çıkarılmaları yasaktır.⁶⁶³ Otopsi için mezarın açılıp ölünün çıkartılması hususu kanunda ayrıca belirlenmiştir.⁶⁶⁴ Defin işlemi tamamlanmış ölülerin defninden sonra yakılmak için mezardan çıkarılmalarına izin verilmemektedir.⁶⁶⁵

D. Mezarın Nakledilmesi

Defnedildikten sonra belli bir maslahat veya mazeret olmaksızın ölünün

⁶⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XL, s. 354, H. no: 24308; İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 63.

⁶⁶⁰ Buhârî, “Cenâ'iz”, 95.

⁶⁶¹ *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, madde 227.

⁶⁶² *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, madde 300.

⁶⁶³ *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, madde 229.

⁶⁶⁴ *Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu*, Resmî Gazete 1172, 20/4/1929, Kanun No 1412, madde 79.

⁶⁶⁵ *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, madde 225/3.

mezardan çıkarılıp başka bir yere nakledilmesi caiz değildir. Bu konuda fukaha ittifak etmiştir.⁶⁶⁶

Ancak maslahat gereği ve bazı zaruri nedenlerle mezarın açılarak cesedin başka yere nakledilmesi caiz görülmüştür. Câbir b. Abdullâh'ın (r.a.) Uhud savaşında şehit olan ve başka biriyle birlikte defnedilen babasını sonradan mezarından çıkararak başka bir mezara nakletmesi,⁶⁶⁷ belli bir maslahat⁶⁶⁸ ve hayatta olan kişilerle alakalı bir durum sebebiyle mezar naklinin cevazına delil olarak getirilmiştir.⁶⁶⁹ Zira bu konuda Hz. Câbir'e (r.a.) herhangi bir itiraz da yapılmamıştır.

Ayrıca Uhud şehitlerinin medfun buldukları mevkiden su kanalının geçecek olması nedeniyle başka yere nakledildikleri de rivayetler arasında yer almaktadır.⁶⁷⁰ Bu nedenle zaruret ve maslahat nedeni ile ölülerin mezarlarından çıkarılmasında sakınca görülmemiştir.⁶⁷¹

Mezarın nakledilebilmesi için mezheplerin farklı maslahat ve gerekçeler öne sürdükleri göze çarpmaktadır.

Hanefiler'e göre definden sonra zorunlu bir sebep olmaksızın ölünün çıkarılması ve başka yere nakledilmesi caiz değildir.⁶⁷² Örneğin, bir kadın başka bir yere defnedilen çocuğunun mezarını, kendi yakınında bir yere naklettirmek istese mezar nakledilmez.⁶⁷³ Ancak; defnin yapıldığı yerin gasp edilen veya sonradan şüf'a hakkı ile satın alınan bir yer olması ve şefi'in yerini istemesi durumunda cenazenin mezardan çıkarılarak başka yere nakledilmesi caizdir.⁶⁷⁴ İhtiyaca göre harbilerin

⁶⁶⁶ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 315; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 381; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 62; Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 260; Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 133; Şürünlülâli, *Merâkı'l-felâh*, s. 227.

⁶⁶⁷ Buhârî, "Cenâ'iz", 76.

⁶⁶⁸ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 336.

⁶⁶⁹ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 303; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 215; Aynî, *'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, s. 56; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, c. III, s. 203.

⁶⁷⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. III, s. 7; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 338.

⁶⁷¹ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstizkâr*, c. V, s. 156.

⁶⁷² Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 260; Şürünlülâli, *Merâkı'l-felâh*, s. 227.

⁶⁷³ Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 260.

⁶⁷⁴ Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, c. I, s. 167; Şürünlülâli, *Merâkı'l-felâh*, s. 227; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 167.

mezarları da nakledilip müslüman mezarlığı olarak kullanılabilir veya bunların üzerine mescit yapılabilir.⁶⁷⁵

Şâfiîler de gasp edilmiş yerdeki mezarın naklini haram görmemişlerdir.⁶⁷⁶ Hanbelîler'de başkasının mülkünde olan mezarın her ne kadar sahibinin isteği ile nakledilebileceği anlatılsa da evlâ olan ölünün hürmetinin çiğnenmemesi için nakledilmemesidir.⁶⁷⁷

Şâfiî⁶⁷⁸ ve Mâlikîler'e⁶⁷⁹ göre suya, sele ve rutubete maruz kalma endişesi mezarın nakli için geçerli sebeptir.

Mâlikîler'e göre cenaze bereketi umulan bir yere veya ailesinin kolayca ziyaret edebileceği bir mekâna gömmek için nakledilebilir. Yine yırtıcı hayvan tehlikesinin olması da ölüyü nakletmek için mazerettir. Mescidin genişletilmesi için mezarları nakletmek de caizdir.⁶⁸⁰ Gayri müslim mezarlıklarına gömülen müslüman cenazelerin bozulmamış olması şartıyla çıkarılarak müslüman mezarlığına nakledilip defnedilmesinin ise vacip olduğu ifade edilmiştir.⁶⁸¹ Bu şekilde benzer maslahatlara binaen meyyitin definden önce veya sonra nakledilmesi uygun görülmüştür. Ancak nakil sırasında cesedin şişip dağılmaması, saygınlığının çiğnenmemesi şart koşulmuştur.⁶⁸²

Hanbelîler'e göre zarar göreceği bir durumun söz konusu olması durumunda, ceset kabrinden çıkarılıp başka bir yere nakledilebilir.⁶⁸³ Bununla birlikte cesedin dâru'l-harpte bulunması, yakılma veya müsle yapılma endişesinin olması gibi bir zorunluluk halinde cesedin nakledilmesinin vacip olduğu da söylenmiştir. Kabrin açılma korkusunun olması da aynı şekilde nakledilmesini gerektirir.⁶⁸⁴ Yine mescide

⁶⁷⁵ Şürünbülâlî, *Merâkı'l-felâh*, s. 225; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 246.

⁶⁷⁶ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 62.

⁶⁷⁷ İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'*, c. II, s. 278; Haccâvî, *el-İknâ'*, c. I, s. 235; Buhûtî, *Dekâ'iku üli'n-nühâ*, c. I, s. 378.

⁶⁷⁸ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 303; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, c. III, s. 203.

⁶⁷⁹ Desûkî, *Hâşiye 'ale's-şerhi'l-kebîr*, c. I, s. 421.

⁶⁸⁰ Sâvî, *Bulğatü's-sâlik*, c. I, s. 577.

⁶⁸¹ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, c. II, s. 256; Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 130.

⁶⁸² Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 133; Desûkî, *Hâşiye 'ale's-şerhi'l-kebîr*, c. I, s. 421; Muhammed İliş, *Minehu'l-Celîl*, c. I, s. 504.

⁶⁸³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 381.

⁶⁸⁴ Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'*, c. III, s. 391; Merdâvî, *el-İnsâf*, c. II, s. 555.

defnedilmiş olan ölünün çıkarılıp nakledileceği,⁶⁸⁵ Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) yaptığı gibi müşrik mezarlarının açılarak yerine mescit yapılabileceği belirtilmiştir.⁶⁸⁶

Din İşleri Yüksek Kurulu da mezarın olduğu yerden yol geçmesi, mezarın su altında kalması veya bulunduğu yerin başkasına ait olup sahibinin defne izin vermemesi gibi zorunluluk halleri dışında definden sonra cesedin başka bir yere nakledilmesinin caiz olmadığı yönünde fetva vermiştir. Ölenin vasiyetinin olması, mezarın yolunun olmaması, ziyaret edilmesinin zor olması gibi durumların ise mezarın nakli için geçerli mazeret olmadığı ifade edilmiştir.⁶⁸⁷

Avrupa Fetva ve Araştırma Meclisi de yol geçmesi ve müslümanların menfaatine olacak meşru bir durumda ihtiyaca binaen mezar naklini uygun bulmuştur.⁶⁸⁸

Cenazenin defnedildikten sonra sebepsiz yere nakledilmesi caiz olmamakla beraber, belli bir maslahat ve mazerete binaen mezarından çıkarılarak başka yere nakledilmesinin caiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu maslahat veya zaruret bazen su altında kalma, deşilme endişesi gibi mezar ve cenazeye alakalı iken bazen de üzerinden yol geçirme, mezar yerini sahibine verme gibi hayattakilerin bir ihtiyacı doğrultusunda olabilmektedir. Neticede ihtiyaç anında hayattaki insanların dahi meskûn olduğu ev veya arazileri istimlak edilerek başka yerlere nakilleri sağlanmaktadır. Şu var ki nakil sırasında ölüye hürmetsizlik ve saygısızlık edilmemelidir.

Günümüz hukukunda, cenazelerin mezarlarından gerekli izinler çerçevesinde çıkarılabileceği,⁶⁸⁹ üçüncü sınıf mezarlara defnedilen ölülerin kalıntılarının, sıhhi raporlara istinaden ve beş seneden az olmamak şartıyla belli bir süreden sonra başka yere nakledilerek yerlerine yeni cenazelerin gömülebileceği hükme bağlanmıştır.⁶⁹⁰

⁶⁸⁵ İbn Müflih, *el-Mübdî 'fî şerhi 'l-Mukni'*, c. II, s. 278; Haccâvî, *el-İknâ'*, c. I, s. 235.

⁶⁸⁶ Buhûti, *Keşşâfü 'l-kinâ'*, c. II, s. 144. (ayrıca bkz. Buhârî, "Salât", 48.)

⁶⁸⁷ Din İşleri Yüksek Kurulunun 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/357/defnedilmis-cenaze-kabirden-cikarilip-baska-bir-yere-nakledilebilir-mi> 20.02.2024)

⁶⁸⁸ *el-Meclisü 'l-Avrûbî li'l-iftâi ve 'l-buhûs*, fetva 4/13. (<https://www.e-cfr.org/blog/2018/11/06/-نقل-رفت-الموتى-مقبرة-الى-اخرى-للحاجة-ال> 23.02.2024)

⁶⁸⁹ *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, madde 227; *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 41/1, 2.

⁶⁹⁰ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 22.

Kolera, veba, çiçek gibi bulaşıcı hastalıklardan vefat etmiş olanlar ise bir seneden evvel mezardan çıkarılamaz ve başka bir yere nakledilemezler.⁶⁹¹ Cenazelerin mezardan çıkarıldıktan sonraki beynelmilel nakilleri de özel kanunla belirlenmiştir.⁶⁹²

Günümüz mevzuatına göre mezarlar bozulamaz ve imar mevzuatı ile yerlerine park, bahçe, meydan, otopark vb. başka bir şey yapmak için kullanılamaz. Ancak Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca kabul edilen mezarlıklar veya bölümleri bu hükmün dışında tutulmuştur.⁶⁹³ Baraj yapılması nedeni ile su altında kalacak mezarlar da mezar sahiplerinin talepleri durumunda başka yere nakledilir.⁶⁹⁴

E. Mezara Saygı Gösterilmesi

Hz. Peygamber'den (s.a.s.) mezarlara hürmetsizlik edilmemesi yönünde birçok hadis rivayet edilmiştir. “Sizden birinizin ateş üzerine oturup da bu ateşin elbisesini yakması ve tenine kadar işlemesi kabir üzerine oturmasından daha iyidir,”⁶⁹⁵ “Kabirler üzerine oturmayın, onlara doğru namaz kılmayın,”⁶⁹⁶ “Mezarın sahibine eziyet etme”⁶⁹⁷ gibi hadisler bunlardan bazılarıdır.

Hanefiler'e göre mezarlara basmak, oturmak, üstlerinde uyumak ve yanlarında namaz kılmak mekruhtur. Hz. Peygamber (s.a.s.) bunları yasaklamıştır. Zira böyle şeylerin yapılması, mezarlara hürmetsizlik olur.⁶⁹⁸ Büyük veya küçük abdest bozmak için mezar üzerine oturmak ise tahrîmen mekruhtur.⁶⁹⁹ Çünkü mezar üzerine abdest bozmak ölümlere eziyet verir. Dirilerin eziyet gördüğü şeyden ölümler de eziyet görür.⁷⁰⁰

⁶⁹¹ *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, madde 229; *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 41/3.

⁶⁹² *Cenaze Nakline Mahsus Beynelmilel İtilâfnameye İltihakımız Hakkında Kanun*, Resmî Gazete 4126, 07/02/1939, Kanun No 3584, madde 11.

⁶⁹³ *Mezarlıkların Korunması Hakkında Kanun*, madde 2.

⁶⁹⁴ *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 41/4.

⁶⁹⁵ Müslim, “Cenâ'iz”, 33; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 77.

⁶⁹⁶ Müslim, “Cenâ'iz”, 33; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 77.

⁶⁹⁷ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, c. I, s. 515, H. no: 2944; Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, c. III, s. 681, H. no: 6502; Beğavî, *Şerhu's-sünne*, c. V, s. 410.

⁶⁹⁸ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ'*, c. I, s. 257; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 320; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 97.

⁶⁹⁹ Şürûnbülâlî, *Merâkı'l-felâh*, ss. 229, 230; Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâkı'l-felâh*, c. I, s. 623; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 245.

⁷⁰⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. I, s. 343.

Tahâvî mezar üzerine oturma yasağını def-i hâcet için olduğu zamana hamletmiştir.⁷⁰¹ Hanefîler’de muhtar olan görüşe göre sukûnet, tefekkür ve ibret hali üzere Kur'an-ı Kerim okuyabilmek için mezar üzerine oturmak mekruh değildir.⁷⁰²

Şâfiîler’e göre mezar üzerine basmak, oturmak ve dayanmak mekruhtur. Ancak bir yakınının mezarına ulaşmak için yol bulamayan birinin zarurete binaen kabir üzerinden geçmesi mekruh olmaz.⁷⁰³ Nevevî mezarların yanına küçük abdest bozmanın mekruh, kabir üzerine bevl etmenin ise haram olduğunu belirtmiştir.⁷⁰⁴

Mâlikîler’de ise tuvalet ihtiyacı dışında mezar üzerine oturmak caizdir. Mâlikîler mezarlar üzerinde oturma yasağını küçük ve büyük abdest ihtiyacı için oturmak manasına almışlardır. Bunun delili de Hz. Peygamber’in (s.a.s.) büyük ve küçük abdest bozmak için mezarlar üzerine oturmayı yasakladığına dair rivayettir.⁷⁰⁵ Ebû Hüreyre'den (r.a.) merfu olarak nakledilen “*Kim bir kabir üzerinde kaza-i hacet yapmak için oturursa bir ateş közü üzerinde oturmuş gibi olur*”⁷⁰⁶ şeklindeki hadis de bunu desteklemektedir.⁷⁰⁷ Hz. Ali'nin (r.a.) kabirler üzerine oturduğu ve onlara yaslandığı⁷⁰⁸ yönündeki haberler de mezar üzerine oturmanın caiz olduğunu göstermektedir.⁷⁰⁹

Mâlikîler’e göre mezarın tümseklîği belli olacak şekilde ise ve yanı başından da yol geçiyorsa o takdirde kabir üzerinden geçmek mekruhtur. Eğer kabrin tümseklîği kaybolmuşsa yahut kabrin yakınında yol yoksa üzerinden yürümek caizdir.⁷¹⁰

Hanbelîler’e göre de zaruret olmaksızın mezara oturmak, dayanmak, yaslanmak, mezar aralarında yürümek mekruhtur. Kabirlerin arasına ihtiyaç gidermek

⁷⁰¹ Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 259; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 245; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, c. I, s. 246. (ayrıca bkz. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, c. I, s. 517, H. no: 2950, 2951, 2953.)

⁷⁰² Şürûnbülâlî, *Merâkı'l-felâh*, s. 229; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 245.

⁷⁰³ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 317; Gazzâlî, *el-Vasît*, c. II, s. 390; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 312.

⁷⁰⁴ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. II, ss. 92, 93; *Ravzatü't-tâlibîn*, c. I, s. 66.

⁷⁰⁵ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, c. I, s. 517, H. no: 2950.

⁷⁰⁶ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, c. I, s. 517, H. no: 2951.

⁷⁰⁷ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, c. I, s. 258.

⁷⁰⁸ Mâlik b. Enes, “Cenâ'iz”, 11; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, c. I, s. 517, H. no: 2953; Beğavî, *Şerhu's-sünne*, c. V, s. 410.

⁷⁰⁹ Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 466; İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 278; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 74.

⁷¹⁰ Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 479; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 74; Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 144.

de mekruh görülmüştür.⁷¹¹ Ukbe b. Âmir'in (r.a.) (ö. 58/678) Allah Resulünden naklettiği “*Yemin olsun ki bir ateş parçası veya bir kılıç üzerinde yürümek yahut ayakkabımı ayağımla dikmek bir müslümanın mezarı üzerinde yürümekten bana daha sevimlidir. Benim için ha mezarların ortasında kazâ-i hâcet yapmışım ha çarşının ortasında fark etmez*”⁷¹² şeklindeki hadis ve benzer rivayetler⁷¹³ delil olarak öne sürülmüştür.⁷¹⁴

Din İşleri Yüksek Kurulu insanın ölüsünün de saygın olduğundan hareketle, ölülere saygısızlık anlamı taşıyan davranışlardan kaçınılması gerektiğini belirtmiştir. Kurul zaruret olmadığı müddetçe, mezarların üzerinden geçilmesi ve kabirlerin üzerine oturulmasını uygun bir davranış olarak görmemiştir.⁷¹⁵

Cumhur ulemanın hadis-i şeriflerdeki mezarlar üzerine oturmakla ilgili yasağı, sadece kabirler üzerine abdest bozmak için oturmaya has kılmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü insan hayatta iken de öldükten sonra da saygıya, hürmete layık bir varlıktır. Ayrıca bu konuda vârid olan hadislerin genel ifadeleri def-i hâcet dışında kabir üzerine oturmanın da hoş karşılanmadığını göstermektedir. Bu bakımdan mezar üzerine küçük ve büyük abdest bozmak başta olmak üzere, zaruret olmaksızın kabirlerin üzerine oturmak, basmak veya üzerlerinde yürümek hoş görülmemelidir.

Günümüz mer'î mevzuatında mezarlara saygıyı temin noktasında bazı düzenlemeler yapılmıştır.⁷¹⁶ Örneğin mezarları çeviren duvar, parmaklık, örgü, çerçeve gibi yerlere tırmanmak memnudur. Mezarların üstüne çıkmak veya oturmak, her ne suretle olursa olsun bunları tahrip etmek ve ölülere karşı hürmetsizlik gösterecek hareketlerde bulunmak yasaklanmıştır.⁷¹⁷

⁷¹¹ İbn Kudâme, *el-Kâfi fi fikhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 372; *el-Muğni*, c. II, s. 378; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, s. 387.

⁷¹² İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 45.

⁷¹³ Müslim, “Cenâ'iz”, 33; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 77; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, c. I, s. 515, H. no: 2944; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, c. III, s. 681, H. no: 6502.

⁷¹⁴ İbn Kudâme, *el-Kâfi fi fikhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 372; *el-Muğni*, c. II, ss. 421, 422.

⁷¹⁵ Din İşleri Yüksek Kurulunun 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyenet.gov.tr/Cevap-Ara/380/kabir-uzerine-oturmak-gunah-midir> 13.05.2024.)

⁷¹⁶ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 16, 17, 18, 37, 38.

⁷¹⁷ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 16/A, B, C.

İKİNCİ BÖLÜM

DEFİN

Doğumla dünyaya adım atan mümin, öldükten sonra ahiret duraklarının ilki olan mezara defnedilmek sureti ile ebedi olan ahiret hayatına başlar. Defin hem insana saygının hem de geride kalanların sağlığının korunması için gerekli görülmüştür.

İslâm hukuku, doğduğu andan itibaren birey hakkında yapılacak işlemleri gösterdiği gibi öldükten sonra da cenaze hakkında yapılacak vazifeleri belirlemiştir. Hadis ve fıkıh kaynaklarında vefat eden bir müslümana karşı yapılması gereken dinî vecibelerden biri olan definle ilgili işlemler detaylı olarak yer almıştır.

Bu bölümde definin hükmü, zamanı, türleri, icrası, defin sonrası yapılan işlemler ve definle alakalı bazı uygulamalar ele alınacaktır.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Vefat eden kişinin yıkanmasından mezara defnine kadar genel olarak yapılması gereken hazırlıklar **teçhiz** kavramı ile ifade edilmektedir.⁷¹⁸ Burada teçhiz işlemleri dahilinde yer alan kavramları kısaca açıklamak yerinde olacaktır.

Muhtazar; son anlarını yaşayan, ölmek üzere ve son nefeslerini vermekte olan kişiye denir.⁷¹⁹ **Sekerât** veya **sekarât-ı mevt** kavramları da ölüm anında yaşanan sıkıntı ve baygınlık halini ifade eder.⁷²⁰ Son nefesi verme olayı **vefat/ölümdür**.⁷²¹ Vefat etmiş, bedeninden ruhu çıkmış kişi ise **ölü**, **meyyit**,⁷²² **naaş**, **cenaze**,⁷²³ ya da

⁷¹⁸ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, c. VII, s. 63; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. V, s. 325; Muhammed Ravvâs Kal'acı, Hâmid Sadık Kanîbî, *Mu'cem-ü lügati'l-fukahâ, Dârü'n-nefâis*, 2. Baskı, 1988, c. I, s. 122; Demirci, "Cenaze", *DİA*, VII, s. 353.

⁷¹⁹ Kal'acı, *Mu'cem-ü lügati'l-fukahâ*, c. I, s. 409; Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukuk İstihlaları Kâmûsu*, s. 867.

⁷²⁰ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, c. X, s. 36; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 322; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 409; Ahmed Muhtâr, *Mu'cemu'l-luğati'l-Arabîyyeti'l-muâsıra*, c. II, s. 1084.

⁷²¹ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, c. X, s. 329; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 736; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XV, s. 400.

⁷²² Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 647; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. II, s. 91.

⁷²³ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, c. X, s. 329; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 131; Kal'acı, *Mu'cem-ü lügati'l-fukahâ*, c. I, ss. 167, 470.

müteveffâ⁷²⁴ olarak isimlendirilir. Arapça'da **mevtâ**, ölümler manasındadır⁷²⁵ ancak Türkçe'de daha çok tekil olarak ölmüş kişi anlamında kullanılmaktadır.

Ölünün yıkanmasına **gasil**,⁷²⁶ kefene sarılmasına **tekfin**⁷²⁷ denir. Ölünün yıkanıp kefenlendikten sonra **tabut** içinde⁷²⁸ önce cenaze namazının kılınacağı musallâya sonra da mezarlığa kadar taşınması da **teşyî'** olarak ifade edilir.⁷²⁹

Defin de ölünün kabre konulması ve üzerine toprak atılarak gömülmesidir.⁷³⁰ Günümüz mevzuatında, cenazelerin sağlık koşullarına uygun, din ve gelenekler çerçevesinde,⁷³¹ şartlarına riayet edilerek gömülmesi işlemi defin olarak tarif edilmektedir.⁷³²

Telkin, ölüm döşegindeki kişiye kelime-i tevhidi veya kelime-i şehâdeti hatırlatmaktır. Defin gerçekleştirildikten sonra kabrin başında, ölüye kabirde sorulacak iman esaslarına dair sorular hakkında hatırlatmalarda bulunmaya da telkin denir.⁷³³

Tâziye; cenaze sahiplerine başsağlığı, sabır, metanet dileyip onları teselli etmek, vefat eden için dua ve istiğfarda bulunmaktır.⁷³⁴

II. DEFİN İŞLEMİ

Mükerrerem bir varlık olan insanoğlunun dirisi gibi ölüsü de saygındır. Bu nedenle cenazesi ortalıkta ve açıkta bırakılmaz; usulünce yıkanır sonra da kefenlenir. Bu uygulamalardan sonra cenaze namazı kılınır ve toprağa defnedilir. Bu kısımda

⁷²⁴ Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, s. 736; Ahmed Muhtâr, *Mu'cemu'l-luğati'l-Arabiyyeti'l-muâsıra*, c. III, s. 2476.

⁷²⁵ Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, s. 647; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. II, s. 91.

⁷²⁶ Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî Ebü'l-Abbâs, *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi's-Şerhi'l-kebîr*, nşr. el-Mektebetü'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, ts, c. II, s. 447; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 1038.

⁷²⁷ Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, s. 584; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XIII, s. 358.

⁷²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. V, s. 324.

⁷²⁹ Ahmed Muhtâr, *Mu'cemu'l-luğati'l-Arabiyyeti'l-muâsıra*, c. I, s. 404; Demirci, "Cenaze", VII, s. 353.

⁷³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XIII, s. 155.; Kal'acı, *Mu'cem-ü luğati'l-fukahâ*, c. I, s. 210; Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, c. I, s. 1383.

⁷³¹ Güler, Çobanoğlu, *Mezarlıklar Tesisi, Ölü Defîn ve Nakil İşleri*, s. 12.

⁷³² *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defîn İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 4/e.

⁷³³ Hacı Mehmet Günay, "Telkin", *DİA*, c. XL, s. 404; Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukuk Istılahları Kâmûsu*, s. 1238. (Türkçe'de Halk arasında "Talkın" şeklide de söylenir.)

⁷³⁴ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, c. III, s. 63; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XV, s. 52; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 239. (Ayrıca bkz. Mustafa Çağrıncı, "Tâziye", *DİA*, c. XL, s. 202.)

mezarı başına getirilen cenazenin defninin yapılış biçimi işlenecektir. Öncelikle defnin hükmü, hikmeti, zamanı vb. konular üzerinde durulacaktır.

A. Defnin Hükümü

Ölüyü mümkün olması durumunda⁷³⁵ toprağa defnetmenin farz-ı kifâye olduğu hususunda Hanefî,⁷³⁶ Şâfiî,⁷³⁷ Mâlikî⁷³⁸ ve Hanbelî⁷³⁹ mezhepleri ittifak etmiş ve bu konuda müslümanlar arasında icmâ oluşmuştur.

Cenazenin defnine katılmak aynı zamanda müslümanların birbiri üzerindeki haklarından ve onlara sevap kazandıran amellerden sayılmıştır.⁷⁴⁰

Defin işleminin, Hz. Âdem'den (a.s.) bugüne kadar tüm insanlar tarafından uygulanagelmış olması ve terk edenin kınanması; bu uygulamanın vücûbunun delillerindedir.⁷⁴¹

İnsanoğlu topraktan yaratılmış ve öldükten sonra gömülmek sureti ile yine toprağa dönmektedir.⁷⁴² Çünkü yeryüzü gerek diriler gerekse ölüler için bir toplanma yeri yapılmıştır.⁷⁴³ İlk defin işlemi de “Allah, kardeşinin ölüsünü nasıl gömeceğini göstermek üzere, ona yeri eşeleyen bir karga gönderdi. Bana yazıklar olsun! Kardeşimin ölüsünü örtmek için bu karga kadar olmaktan aciz kaldım dedi de ettiğine de pişman oldu”⁷⁴⁴ ayeti ile ifade edilen Hz. Âdem'in oğlu Kâbil'in, öldürdüğü kardeşi Hâbil'i gömmesiyle gerçekleşmiştir. Böylece ölüleri gömme işi insanlar arasında kalıcı bir gelenek/adet olmuştur.⁷⁴⁵ Allah Teâlâ bu şekilde, ölülerin gömülmesi gerektiğini

⁷³⁵ Cesedin denize atılması gibi durumlarda toprağa gömülmesi mümkün olmaz. Bkz. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 233.

⁷³⁶ Şeybânî, *el-Kesb*, s. 72; Serahsî, *el-Mebsût*, c. XXX, ss. 262, 263; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î*, c. I, s. 318; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 233.

⁷³⁷ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 312; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 24; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 128.

⁷³⁸ İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, I-III, 1988, c. I, s. 236; İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, c. I, s. 258.

⁷³⁹ İbn Kudâme, *el-Kâfi fi fihhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 368; Haccâvî, *el-İknâ'*, c. I, s. 229; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, c. II, s. 126.

⁷⁴⁰ Buhârî, “Cenâ'iz”, 2; Müslim, “Selam”, 3; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 380.(ayrıca bkz. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, c. I, s. 315, H. no: 929; Hâkim en-Nîsâbü'rf, *el-Müstedrek*, c. I, s. 505, H. no: 1307; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübâ*, c. III, s. 554, H. no: 6655.)

⁷⁴¹ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î*, c. I, s. 318.

⁷⁴² Tâhâ 20/55.

⁷⁴³ Mürselât 77/25, 26.

⁷⁴⁴ Mâide 5/31.

⁷⁴⁵ İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, c. I, s. 236; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. VI, s. 143.

öğretmiştir. Kurtubî “*Sonra onu öldürdü ve kabre koy(dur)du*”⁷⁴⁶ ayetinin anlamının da bu olduğunu belirtmiştir.⁷⁴⁷ Söz konusu bu âyet-i kerîmeler Âdemoğlunun ölmüşlerinin defnedilmek sureti ile toprağın altında toplanması ve gömülmesi gerektiğine delil teşkil emektedir.⁷⁴⁸

Defin vazifesinin bir kısım müminlerin yapması ile maksat hâsıl olacağından diğerlerinden sorumluluk kalkar ve sevabı da yalnız yapanlara olur. Ancak cenaze olduğu bilinmesine rağmen hiçbir kimse tarafından defin işlemi yapılmazsa bütün mükellefler günaha girer.⁷⁴⁹

Günümüz hukukunda; ölüleri yıkatma, kefenletme, mezarlığa nakletme ve gömülme işlemleri belediyelere aittir.⁷⁵⁰ Tüm bu işlemler için alınacak ücret miktarları, belediye meclisleri tarafından tanzim edilir.⁷⁵¹ Fakir ve kimsesi olmayan ölüler belediyece parasız kaldırılır, yıkattırılır ve gömülür.⁷⁵² Eğer defnetme görevi idare amirlerine verilirse, mülki idare amirleri defin işleminin yerine getirilmesi için kamu kurum ve kuruluşlarına bu görevi verir.⁷⁵³

Günümüz hukukunda ölülerin yakılması yönünde de yasal düzenlemeler yer almaktadır. Umumi Hıfzıssıhha Kanununa göre ölülerin yakılması için fırın yaptırmak isteyen belediyeler, bu konuda yaptıkları projelere ilgili izni aldıktan sonra gerekli tesisatı yapmaya başlayabilir.⁷⁵⁴ Cesedin yakılabilmesi için kişinin hayatta iken bu isteğine dair el yazısı ile yazılmış vesikanın bulunması veya üç kişinin bu konudaki şahitliği gereklidir.⁷⁵⁵ Cesedin yakılmasından sonra kalan kül vb. kalıntılar ise hususi kaplar içinde mezarlık içinde özel bir yerde muhafaza edileceği kayıt altına alınmıştır.⁷⁵⁶

⁷⁴⁶ Abese 80/21.

⁷⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. VI, s. 143.

⁷⁴⁸ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 24; İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümeħhidât*, c. I, s. 236; İmrânî, *el-Beyân*, c. III, s. 93; İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, c. I, s. 258; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XIX, s. 161; Buhûtî, *Dekâ'iku üli'n-nühâ*, c. I, s. 370.

⁷⁴⁹ Şeybânî, *el-Kesb*, s. 72; Serahsî, *el-Mebsût*, c. XXX, ss. 262, 263; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 128.

⁷⁵⁰ *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, madde 20/4.

⁷⁵¹ *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 27, 32.

⁷⁵² *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 33; *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 25/1.

⁷⁵³ *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 39/6.

⁷⁵⁴ *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, madde 224.

⁷⁵⁵ *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, madde 225.

⁷⁵⁶ *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, madde 226.

İslam hukukunda ise ölülerin yakılması haramdır. Hatta kişi cesedinin yakılması yönünde vasiyette bulunmuş olsa dahi bu vasiyet yerine getirilmez. Çünkü vefatı durumunda da insana olan hürmet devam eder. Ölünün kemiğini kırmanın, diri iken kemiğini kırmak gibi olduğunu belirten hadis-i şerif bu konuda delil olarak getirilmiştir.⁷⁵⁷ Cenazeyi hırpalar derecede hızlı taşımak,⁷⁵⁸ mezar üzerine oturmak,⁷⁵⁹ ölüler hakkında aşağılayıcı sözler söylemek⁷⁶⁰ gibi mevtâyâ saygısızlık ve hürmetsizlik anlamı taşıyan davranışların Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından yasaklandığı göz önüne alındığında cenazelerin yakılmasının pekâlâ caiz olmayacağı aşikârdır.

1. Düşük Ceninin Defnedilmesi

Cenin; anne karnında olup henüz doğma zamanı gelmemiş çocuğa denir.⁷⁶¹ Düşük; anne karnından aylarını tam doldurmadan erken atılan çocuktur.⁷⁶² Düşük, gelişimini tamamlamadan ölü olarak doğan çocuktur şeklinde de tarif edilmiştir.⁷⁶³

Cumhur-u fukaha arasında, bazı uzuvları belli olmuş düşüğün bir bez içerisinde defnedilmesinin gerekliliği hususunda hilaf yoktur.⁷⁶⁴ Ancak düşük çocuk için defninden önce yapılacak işlemlerle alakalı farklı görüşler vardır.

Hanefiler'e göre çocuk doğar doğmaz ölürse yetişkin insan gibi yıkanır kefenlenir ve defnedilir.⁷⁶⁵ Ancak çocuk doğarken kendisinde hiçbir canlılık belirtisi görülmezse namazı kılınmaz. Fakat çocuk insanlığına hürmeten yıkanır ve bir bez parçasına sarılarak gömülür.⁷⁶⁶ Uzuvlarının bazısı belli olmuş ancak teşekkülü tamam olmayan düşük çocuk ise yıkanarak bir beze sarılır ve defni gerçekleştirilir.⁷⁶⁷ Düşük

⁷⁵⁷ Haccâvî, *el-İknâ'*, c. I, s. 234; Buhâtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, c. II, s. 143. (Rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XL, s. 354, H. no: 24308; İbn Mâce, "Cenâ'iz", 63.)

⁷⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXII, s. 469, H. no: 19695; İbn Mâce, "Cenâ'iz", 15.

⁷⁵⁹ Müslim, "Cenâ'iz", 33; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 77.

⁷⁶⁰ Buhârî, "Cenâ'iz", 95.

⁷⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XIII, s. 93; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 1187; Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, c. I, s. 957.

⁷⁶² Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, s. 320; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. VII, s. 316; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, c. I, s. 280; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 671.

⁷⁶³ Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, c. I, s. 957; c. II, s. 1665.

⁷⁶⁴ *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, c. XXI, s. 21.

⁷⁶⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 227.

⁷⁶⁶ Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 91; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 228.

⁷⁶⁷ Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. II, s. 159; Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, c. I, ss. 162, 165; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 228.

ceninin, ölünün bir uzvu gibi kabul edilip⁷⁶⁸ bir beze sarılarak defnedilmesi, onun için kâmil manada hürmetin olmamasındandır.⁷⁶⁹

Şâfiî⁷⁷⁰ ve Mâlikîler'de⁷⁷¹ düşük çocukta hayat belirtisi varsa diğer ölülere yapıldığı gibi yıkanır, kefenlenir, namazı kılınır ve defnedilir. Eğer düşüğün hayat belirtisi yoksa cenin tek beze sarılır ve defin yapılır. Düşük, eğer uzuvları belli olmayan alaka ve mudğa şeklinde ise damardan akan kan gibi veya hacamat kanı gibi üstü örtülmek sureti ile gömülür.⁷⁷²

Hanbelîler'e göre dört ay anne karnında kaldıktan sonra düşen çocuk hayat belirtisi gösterebilir veya göstermesin yıkanır, cenaze namazı kılınır ve toprağa verilir. Düşükten sonra hayat belirtisi gösteren çocuk için de aynı şekil uygulanır. Ancak dört aydan önce düşen cenin yıkanmaz, bir bez içine sarılarak defni gerçekleştirilir. Bu durumda ceninin namazı da kılınmaz.⁷⁷³

Din İşleri Yüksek Kurulu da uzuvları henüz ortaya çıkmamış ceninin yıkanmadan; uzuvları oluşmuş ya da bazı uzuvları belirmiş olan ceninin ise yıkanıp bir beze sarılarak defnedileceğini belirtmiştir.⁷⁷⁴

Buraya kadar zikredilen görüşlerden, insanoğlunun bir parçası olan düşen ceninin (düşük) her ne halde olursa olsun gömülmesi gerektiği hususunda ulemanın ittifak ettiği anlaşılmaktadır. Düşüğün diğer canlıların leşleri gibi ortalık yerlere bırakılmayıp gömülmesi, mükerrem olarak yaratılan insanoğlu için en uygun davranış olmalıdır. Aynı zamanda cenin düşmüş ve ölmüş olsa da anne ve baba için bir evlattır. Bu halde de olsa evladın ortalıkta bırakılmayıp gömülmesi anne ve babası için de bir teselli ve gönül rahatlığı olarak görülebilir.

⁷⁶⁸ Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, c. I, s. 162.

⁷⁶⁹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, c. I, s. 307.

⁷⁷⁰ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 304; Müzenî, *el-Muhtasar*, c. VIII, s. 131; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 255.

⁷⁷¹ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, c. I, s. 255.

⁷⁷² Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, c. III, s. 32; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 254.

⁷⁷³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 389.

⁷⁷⁴ Din İşleri Yüksek Kurulunun 22.03.2020 tarihli fetvası (<https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/1269/anne-karnindayken-olup-kendiliginden-dusen-veya-tibbi-mudahalelerle-alinan-cenine-ne-yapilmasi-gerekir> 16.03.2024.)

2. İnsan Uzuvarının Defnedilmesi

Hanefîler'e göre insana ait el, ayak, baş gibi uzuvlar yıkanmaksızın ve namazı kılınmaksızın toprağa verilir.⁷⁷⁵ İnsana ait bu organlar, aynı düşük cenin gibi beze sarılmak sureti ile defnedilir.⁷⁷⁶

Şâfiîler'de de kopuk insan uzuvları beze sarılıp gömülür.⁷⁷⁷

Hanbelîler'e göre ölünün defninden sonra defnedilmemiş bir uzvu bulunursa bu uzuvlar yıkanır, namazı kılınır ve kabrin yanına defni gerçekleştirilir. Ölü mezardan çıkarılmaksızın mezarın birazı açılıp oraya gömülmesi de mümkündür.⁷⁷⁸

Din İşleri Yüksek Kurulu, insandan kesilen veya kopan kol ya da ayağın, temiz bir bez parçasına sarılarak, namazı kılınmaksızın mezarlığa veya uygun bir yere gömüleceğini belirtmiştir.⁷⁷⁹

İnsanın saygınlığının ve sağlığının korunması için insandan ölü veya diri iken kopan parçaların münasip bir yere gömülmesi en güzel yol olmalıdır. İnsan uzuvlarının gömülmesi çevre temizliği açısından da son derece önemlidir. Zaten insanoğlu hemcinslerinin kopmuş parçalarını ortalıkta görmek istemez. Bu parçaların yakılması veya kurda kuşa yem edilmesi de fitrata ve insan hürmetine aykırı bir davranış olur.

Hanefîler'e göre insandan kesilen tırnak, saç gibi atıkların da gömülmesi gereklidir. Çünkü bunlar insanoğlunun bir parçasıdır.⁷⁸⁰ Bu atıkların tuvalet ve lavabo gibi yerlere atılması mekruh görülmüş ve bunun hastalığa sebep olacağı söylenmiştir.⁷⁸¹ Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) insanın saç ve tırnaklarıyla büyü yapılmasına mâni olmak/yol açmaması için bu atıkların gömülmesini emretmiştir. Ayrıca Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) saç, tırnak gibi hayız kanı, sünnet derisi, diş, kan gibi

⁷⁷⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 54; Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. II, s. 202.

⁷⁷⁶ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, c. II, ss. 204, 205.

⁷⁷⁷ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 32; Râfiî, *Fethu'l-'azîz*, c. V, s. 145; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 254.

⁷⁷⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 402

⁷⁷⁹ Din İşleri Yüksek Kurulunun 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/359/ameliyatla-kesilen-bacak-veya-kol-gibi-vucut-azalarinin-defin-islemi-olur-mu> 16.03.2024.)

⁷⁸⁰ Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, c. I, s. 322; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, c. VI, s. 385.

⁷⁸¹ Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. V, s. 376; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. IV, s. 167.

insana ait şeylerin gömülmesini emrettiği de rivayet edilmiştir.⁷⁸² Bu atıkların ortalıkta kalarak insanlara eziyet vermemesi için de defnedilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁷⁸³

Benzer gerekçelerle Şâfi⁷⁸⁴ ve Hanbelîler'e⁷⁸⁵ göre de insandan kesilen saç, tırnak vb. uzuvların gömülmesi müstehaptır.

Defin sadece ölüden kopan uzuvlara has kılınmamıştır. Mâlikî kaynaklarında da ölüye ait kopmuş bıyık, sakal ve saçların toparlandıktan sonra kefene konulup gömüleceği geçmektedir.⁷⁸⁶

Kurtubî'ye göre “*Yeryüzünü bir toplanma yeri yapmadık mı?*”⁷⁸⁷ âyet-i kerîmesi ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) “*Tırnaklarınızı kesiniz ve kesilmiş artıklarınızı gömünüz*”⁷⁸⁸ sözü saç gibi insandan kopan atıkların gömülmesinin vücûbuna delil teşkil etmektedir.⁷⁸⁹

İnsan vücudundan kopmuş tırnak, saç, sakal gibi atıkların toprağa gömülmesi tavsiyesi hem bunlar dolayısıyla insana gelebilecek büyü gibi zararları engelleme hem de çevre temizliğini temin etme hedeflerine yöneliktir. Günümüzde çevre temizliğini sağlamak için bu atıkların usulüne uygun biçimde imha yerlerine ulaştırılması da kimi araştırmacılarca yeterli sayılmaktadır.⁷⁹⁰

Bu itibarla insana ait bu tür atıkların söz konusu gerekçelerden dolayı gömülmesinin en iyi yol olduğu anlaşılmaktadır. Bu atıkların görünür yerlere atılması insan tabiatına ve fitrata ters olduğu için gömülme imkânının olmadığı durumlarda imha edilmesi en güzel davranış olacaktır.

⁷⁸² Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, s. 527. (Rivayetler için bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, c. V, s. 241, H. no: 25661; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, c. XXII, s. 32, H. no: 73; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. I, s. 35, H. no: 76; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. X, s. 346; Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, c. VIII, s. 33.)

⁷⁸³ Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. II, s. 203.

⁷⁸⁴ Râfiî, *Fethu'l-'azîz*, c. V, s. 145; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 254.

⁷⁸⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. I, s. 66; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. I, s. 104.

⁷⁸⁶ Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 238; Hâcece, *Fikhu'l-ibâdât 'ale'l-mezhebi'l-Mâlikî*, c. I, s. 255.

⁷⁸⁷ Mürselât 77/25, 26.

⁷⁸⁸ Münâvî, *Fezrü'l-kadîr*, c. IV, s. 517, H. no: 8522; Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, c. VIII, s. 33.

⁷⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XIX, s. 161.

⁷⁹⁰ İsmail Yalçın, “Saç”, *DİA*, XXXV, s. 368.

3. Yıpranmış Mushafın Defnedilmesi

Literatürde okunamayacak durumda olan ve yıpranmış mushafların da insan gibi toprağa gömülmesinin, yakılmaktan veya suya atılmaktan daha güzel bulunduğu bahsedilir. Bu, Allah kelamı olan Kur'an-ı Kerim'e hürmetsizlik edilmesini engelleme amacına matuftur.⁷⁹¹ Hz. Osman'ın (r.a.) eski mushaf nüshalarını, Mescid-i Nebevî'de minberin altına, minberle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kabri arasına defnettiği rivayet edilmiştir.⁷⁹²

Eskimiş, kullanılmayacak hale gelmiş mushaf; temiz bir beze sarılır ve çiğnenmeyecek, hor görülmeyecek bir yerde açılan çukura lahit yapılarak defnedilir. Mushafın üzerine direkt olarak toprak atılması ona saygısızlık sayılacağından doğru bulunmamıştır.

Mushaf şakk usulü açılan bir çukura gömülecek olursa, tıpkı insan mezarında olduğu gibi şakk üzerine tavan yapılır. Bunun sebebi mushaf üzerine doğrudan toprak atılmak sureti ile ona saygısızlık yapılmasının engellenmek istenmesidir.

Mushafın insan gibi gömülecek olması ona karşı bir hürmetsizlik değildir. Bu mushafa bir ikram olarak kabul edilmiştir. Aynı şekilde, dinî içerik ihtiva eden ve içerisinde Allah lafzı, melek veya peygamber isimleri bulunan kitapların da bu şekilde gömülmesi güzel görülmüştür.⁷⁹³

Din İşleri Yüksek Kurulunun, eskimiş mushafların, Kur'an-ı Kerim'in saygınlığına hanel gelmeyecek şekilde geri dönüşüme gönderilebileceği yönündeki kanaati⁷⁹⁴ günümüz şartlarında daha uygun olarak değerlendirilebilir.

⁷⁹¹ İbn Râhûye, *Mesâilü'l-imâm Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye*, 1. Baskı, nşr. İmâratü'l-bahsi'l-ilmî, I-IX, Medine, 2002, c. IX, s. 4600; Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'*, c. I, s. 248; Aynî, *el-Binâye şerhü'l-Hidâye*, c. XII, s. 238; Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, c. I, s. 318; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. I, s. 119; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. I, s. 177; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, c. I, s. 137.

⁷⁹² İbn Şebbe, *Târihu'l-Medîne*, c. III, s. 1002; Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'*, c. I, s. 248; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, c. I, s. 137.

⁷⁹³ *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. V, s. 323; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. I, s. 177; c. VI, s. 422.

⁷⁹⁴ Din İşleri Yüksek Kurulunun 16.07.2023 tarihli fetvası (<https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/1121/eski-ve-yipranmis-olan-mushaf-meal-ve-tefsir-kitaplari-ne-yapilmalidir> 10.10.2023.)

B. Defin Zamanı

Ölüm hadisesi gerçekleştiğinde defin işlemlerinin yapılması gerekmektedir. Gerçekleştirilmesi için acele edilmesi tavsiye edilen defin, günün her saatinde yapılabilecek midir? Defin için ne ölçüde acele edilmeli ve hangi vakitler gözetilmelidir? Cenazenin defnedilme zamanı ile ilgili olan bu başlık; defin için acele edilmesi, cenazenin gece ve kerâhet vakitlerinde defnedilmesi şeklinde üç alt başlık altında ele alınacaktır.

1. Defin İçin Acele Edilmesi

Hız. Peygamber (s.a.s.) ölüm vuku bulduktan sonra defin için acele davranılmasını tavsiye etmiş ve “*Müslüman naaşının, ailesi arasında hapsedilmesi uygun değildir*”⁷⁹⁵ buyurmuştur. Hadis şârihleri, cenazenin teçhiz ve naklinde acele edilmesini müstehap görmüşlerdir. Ancak bu konuda dikkat edilmesi gereken şeyin ölümün gerçekten vuku bulup bulmadığının tespiti olduğunu vurgulamışlardır. Zira bazı hastaların gerçekten ölüp ölmedikleri belli bir zaman geçtikten sonra anlaşılabilir. Uyku hastalığı, veba, felç gibi hastalıklara tutulma, geçici buhranla bayılma durumlarındaki nice insan öldü zannedilerek teneşir tahtasına konulmuştur. Sayısı az olmayan bu kişilerin kimisi tesadüfen kurtulmuş kimisi de bu durumda iken gömülmüşlerdir. Bu nedenle İbn Bezîze (ö. 673/1274) ve bazı âlimlerin ölüm olayının layıkıyla anlaşılabilmesi için bir gün bir gece geçmeden teçhiz işlemlerine başlanılmaması kanaatinde oldukları söylenmiştir.⁷⁹⁶

Kâmil Miras (ö. 1957), bu konuda belediye tabibi tarafından verilen rapor sonucu teçhiz işlemlerine başlanmasının en iyi yol olduğunu zikretmiş; tabip tarafından muayenenin mümkün olmaması durumlarında ise definin bir gün sonra yapılmasını tavsiye etmiştir.⁷⁹⁷

⁷⁹⁵ Ebû Dâvûd, “Cenâ`iz”, 38; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. III, s. 543, H. no: 6620.

⁷⁹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 184; Aynî, *‘Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, s. 114; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, c. IV s. 87; Zürcânî, Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf el-Mısırî, *Şerhu'z-Zürcânî 'alâ Muvattai'l-İmâm Mâlik*, 1. Baskı, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, nşr. Mektebetü's-Sekâfetü'd-dîniyye, I-IV, Kahire, 2003, c. II, s. 136; Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, c. IV, ss. 457, 458.

⁷⁹⁷ Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, c. IV, ss. 457, 458.

Hanefî,⁷⁹⁸ Şâfiî,⁷⁹⁹ Mâlikî⁸⁰⁰ ve Hanbelî⁸⁰¹ mezhepleri cenazenin gerek teçhizi gerekse defni için acele davranılmasının müstehap olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.

Hanefîler'e göre ölümün gerçekleşip gerçekleşmediğini iyice anlayabilmek için teçhiz ve definde acele etmek ihtiyaten vacip kılınmamıştır. Çünkü bayılmış olması ihtimali veya kalp sektesi gibi durumlar söz konusu olabilir. Bu gibi durumlarda, özellikle ansızın olan ölümlerde, gerçek ölümü tespit edebilmek için beklemek gereklidir.⁸⁰²

Mâlikîler'e göre cenazenin teçhizinde ve defninde acele edilmesi ölüye bir ikram olarak kabul edilmiştir. Ancak aniden ölüm, yıldırım çarpması, boğulma, uyku hali gibi durumlarda; acele edilmemesi, ceset bozulmadığı müddetçe iki-üç gün bekletilmesi uygun görülmüştür. Böylece ölümün vuku bulduğu anlaşılmış ve canlı gömülme durumu olmaması için ihtiyatlı davranılmış olur.⁸⁰³

Şâfiî⁸⁰⁴ ve Hanbelîler'e⁸⁰⁵ göre de bayılma, aniden ölüm, yıldırım çarpması gibi durumlarda ölümün gerçekleştiğini tam olarak anlamak için acele edilmez. Ayrıca yanık, savaştan korkma, vahşi hayvandan korkma, dağdan yuvarlanma, göçük altında kalma vb. durumlarla karşı karşıya kalan kişiler de öldüğü anlaşıncaya kadar bekletilir.

Meşhur hekim Ebû Bekir er-Râzî (ö. 313/925) tıp ansiklopedisi mahiyetindeki eserinde ve tıbbın önde gelen temsilcilerinden İbni Sînâ (ö. 428/1037) zikri geçtiği şekilde müşkil durum ve hastalıklar sebebi ile ölenlerin defin işlemlerinin üç gün süreyle geciktirilmesi tavsiyesinde bulunmuşlardır. Zira bu durumda olan kişilerin

⁷⁹⁸ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 299; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96.

⁷⁹⁹ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 322.

⁸⁰⁰ İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 236; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 221.

⁸⁰¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. II, s. 371

⁸⁰² Şürübülâlî, *Merâkı'l-felâh*, s. 213; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 193.

⁸⁰³ İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 236; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 221.

⁸⁰⁴ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 322; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 7; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, ss. 124, 125, 126.

⁸⁰⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. II, s. 337.

bazıları, bu üç günlük süre zarfında ölüm uykusunda kalarak sonradan tekrar hayata dönebilmektedirler.⁸⁰⁶

Cenaze teşhiz ve defin işlemlerine doktor veya bu konuda uzman kişilerin ölümün gerçekleşmiş olduğuna dair vereceği rapor veya bilgiden sonra başlanması ihtiyata daha muvafiktir. Günümüzde tıbbî çalışmalarda meydana gelen ilerleme ölümün kalp sektesi ya da bitkisel hayat gibi hallerde değil de sadece beyin ölümü ile söz konusu olduğunu kabul etmektedir. Bu itibarla beyin ölümünün gerçekleştiğinin ilgili uzmanlar tarafından tespiti son derece önemli kabul edilmiştir. Bu noktada ilgili mevzuat çerçevesinde uzman tabiplerin bu hususa karar vermesi gerekebilir. Konunun uzman hekimlere havale edilmesi yaşanabilecek mağduriyetlerin önlenmesi açısından önem arz etmektedir.

Günümüz hukukunda defin işleminin yapılabilmesi için cenaze defninin uygunluğunu gösteren “ölüm belgesi” düzenlenmesi gereklidir.⁸⁰⁷

Umumi Hıfzıssıhha Kanununda ölünün kimlik bilgileri, adresi ve vefat sebebinin yazılı olduğu defin ruhsatı ibraz edilmedikçe hiçbir cenazenin defnine izin verilmeyeceği; defin ruhsatı olmaksızın cenaze defneden mezar bekçilerinin veya ölü sahiplerinin Kabahatler Kanununun 32. maddesine göre cezalandırılacakları hükme bağlanmıştır.⁸⁰⁸ Adli tıptan ve diğer resmi dairelerden gelen kimliği belirsiz cenazelerde de⁸⁰⁹ cesedin yakılacak olması durumunda da söz konusu belge düzenlenecektir.⁸¹⁰

Ceza Muhakemesi Kanununda, şüpheli ölümlerde veya ölünün kimliğinin bilinmemesi durumlarında defin işlemleri ancak Cumhuriyet savcısının vereceği yazılı izne bağlı olarak gerçekleştirilebileceği hükmü yer almaktadır.⁸¹¹

⁸⁰⁶ Ebû Bekir er-Râzî, Muhammed b. Zekeriyâ, *el-Hâvî fi't-tıb*, 1. Baskı, thk. Haysem Halife Ta'îmî, Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, I-VII, Beyrut, 2002, c. I, s. 47; İbn Sinâ, el-Hüseyn b. Abdillâh Ebû Alf, *el-Kânûn fi't-tıb*, thk. Muhammed Emîn ez-Zanâvî, I-III, ts, c. II, s. 131.

⁸⁰⁷ *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 4/g.

⁸⁰⁸ *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, madde 215, 299. (ayrıca bkz. *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 29, 30; *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 39/3.)

⁸⁰⁹ *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 39/3.

⁸¹⁰ *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, madde 225.

⁸¹¹ *Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu*, madde 159.

Ölüm belgesi düzenlenmesi, verilmesi, bu konudaki yetkililerin belirlenmesi ve görev süreleri vb. konular farklı kanun ve yönetmeliklerle belirlenmiştir.⁸¹²

2. Gece Defin

Konuyla alakalı bazı rivayetleri zikrettikten sonra ele alınacağı üzere cumhur fukaha gece vakti defin yapılmasında beis görmemekle birlikte cenazelerin gündüz defnedilmesini daha faziletli görmüştür.⁸¹³

Cenazeyi geceleyin defnetmenin cevazına dair delil getirilen bir rivayette İbn Abbas (r.a.) şöyle buyurmuştur: Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hasta iken ziyaret ettiği bir kişi geceleyin vefat etti ve onu gece vakti defnettiler. Sabah olunca bu durumu Resûlullah'a haber verdiler. Resûlullah (s.a.s.) "*Neden bana bildirmediniz?*" dedi. Sahâbîler, "*Gece idi ve karanlıktı, sana meşakkat vermek istemedik*" diye cevap verdiler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem o zâtın kabrine geldi ve kabri başında cenaze namazı kıldı.⁸¹⁴ Yine İbn Abbas'tan (r.a.), geceleyin defnedilen birinin mezarı üzerinde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ve ashabından bazılarının cenaze namazı kıldıkları nakledilmiştir.⁸¹⁵ Bir seferinde de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) aydınlatılan bir kabre geceleyin bizzat defin yaptığı rivayet edilmiştir.⁸¹⁶ Enes⁸¹⁷ (r.a.) ve Ebû Hüreyre'den⁸¹⁸ de (r.a.) mescidin temizliği ile ilgilenen kişinin ölmesi üzerine geceleyin defnedildiğine dair bir rivayet bulunmaktadır.

Hadis şârihlerine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) ölen bu kişilerin geceleyin defnedilmesini yadırgamamış, herhangi bir itirazda bulunmamış, sadece durumun kendisine bildirilmemesini hoş görmemiştir.⁸¹⁹ Şârihlere göre bunun gibi benzer

⁸¹² *Umumi Hıfzıstıhha Kanunu*, madde 216, 217, 219; *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 4/g; *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 16-20.

⁸¹³ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 318; Mâverî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. II, s. 26; İbn Kudâme, *el-Kâfi fî fikhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 373; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 110; Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 261; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 51; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 221;

⁸¹⁴ Buhârî, "Cenâ'iz", 5.

⁸¹⁵ Buhârî, "Cenâ'iz", 68.

⁸¹⁶ İbn Mâce, "Cenâ'iz", 30; Tirmizî, "Cenâ'iz", 63. (Câbir b. Abdullâh rivayeti içib bkz. Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 41.)

⁸¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XIX, s. 495, H. no: 12517.

⁸¹⁸ Tayâlisî, *Müsned*, c. IV, s. 194, H. no: 2568; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 52, H. no: 6918.

⁸¹⁹ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*, c. VII, s. 11; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 208.

rivayetlere mebnî olmak üzere ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.), dört halifenin, Hz. Âişe ve Hz. Fatıma'nın (r.a.) gece defnedilmiş olmaları dolayısı ile ulema tarafından cenazenin gece defnedilmesine ruhsat verilmiştir.⁸²⁰ İbn Battâl ayrıca güneş doğarken, zevalde iken ve batarken cenaze namazı kılmanın ve cenazeyi defnetmenin yasaklanmasına dair Ukbe b. Âmir'den (r.a.) rivayet edilen hadis-i şerifin⁸²¹ de bu üç vakit haricinde defnin caiz olduğuna delil olduğunu belirtmiştir.⁸²²

Hanefiler'e göre cenazeyi geceleyin defnetmekte bir beis yoktur. Fakat, gündüz defnedilmesi uygulama bakımından daha kolaydır ve müstehaptır.⁸²³ Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) başta olmak üzere; Hz. Osman, Hz. Âişe ve Hz. Fâtıma (r.a.) gibi sahâbîlerin hepsi gece defnedilmişlerdir.⁸²⁴ Cabir b. Abdullah (r.a.), yüksek sesle Kur'an okumakla meşhur olmuş bir sahâbîyi bizzat Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) geceleyin defnettiğini nakletmiştir.⁸²⁵

Şâfiî⁸²⁶ ve Mâlikîler'e⁸²⁷ göre de gece defin yapılmasında sakınca olmamakla beraber gündüz defin müstehaptır ve daha faziletlidir. Ancak cesedin bozulmasından endişe edilirse gündüz olması beklenmeden geceleyin hemen defnedilir.⁸²⁸ Gece defnin cevazına; Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Hz. Fâtıma'nın (r.a.) gece defnedilmiş olmaları, sahâbenin bu duruma itiraz etmemesi ve gece defnedilenlerle ilgili gelen rivayetler delil olarak gösterilmiştir.⁸²⁹

⁸²⁰ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 325; Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*, c. VII, s. 11; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâîth*, c. III, s. 1222, H. no: 1706; Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, c. IV, s. 476.

⁸²¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXVIII, s. 604, H. no: 17377; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn ve kasrihâ", 51; İbn Mâce, "Cenâ'iz", 30; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 56.

⁸²² İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 327.

⁸²³ Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 110; Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 261; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 166; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 245.

⁸²⁴ Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 110; Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 261.

⁸²⁵ Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 261. (Rivayet için ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 41; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, c. II, s. 375, H. no: 3318.)

⁸²⁶ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 318; Mâverdü, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. II, s. 26; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 302.

⁸²⁷ Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 51; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 221; Haraşî, *Şerhu Muhtasari Halil*, c. II, ss. 123, 136.

⁸²⁸ Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib fî şerhi Ravzı't-tâlib*, c. I, s. 333.

⁸²⁹ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, ss. 298, 302. (Rivayetler için bkz. Buhârî, "Cenâ'iz", 5, 68; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 41; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, c. II, s. 375, H. no: 3318.)

Benzer gerekçelerle Hanbelîler'de de gece defin yapmak mümkün iken, define kolaylık olması ve cenazeye katılımın daha fazla olması için gündüz defin evlâdır.⁸³⁰

Bununla birlikte Câbir b. Abdullâh'tan (r.a.) rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber'in (s.a.s.) geceleyin cenaze gömmeyi nehyettiği bildirilmiştir. Şöyle ki: Bir gün Hz. Peygamber (s.a.s.) hutbe îrâd ederek ashabından vefat eden ve kifayetsiz bir kefene sarılarak, geceleyin defnedilen birinden bahsetti. Sonra da bir mecburiyet olmaksızın cenaze namazı kılınmayan bir kişinin geceleyin defnedilmesini yasakladı. Akabinde şöyle buyurdu: “*Biriniz kardeşini kefenlediği vakit, onu güzelce kefenlesin.*”⁸³¹ Bu hadisin, geceleyin defnedilen cenazenin kefeninin güzelce yapılıp yapılmaması ile ilgili olduğu söylenmiştir.⁸³² Sahâbe-i kiramın, işe yarayacak kefen bulamadıkları için cenazelerini geceleyin defnettikleri belirtilmiştir. Zira gece karanlık olduğu için kefenin iyisi kötüsü fark edilememektedir. Bazılarına göre de gece vakti cenaze definin nehyedilmesinin sebebi, gündüz cenazeye katılımın geceye nispeten daha fazla olacağı düşüncesi ve cenaze namazının kılınmamasıdır.⁸³³

Şârih Aynî ise namazı kılınmadan ister gece ister gündüz cenaze defnetmenin mutlak olarak zaten yasaklandığını belirttikten sonra; söz konusu rivayetlerin arasını önceleri yasaklanan gece cenaze define sonradan ruhsat verildiği açıklamasıyla telif etmiştir.⁸³⁴

Hasan Basrî, Allah Resulünün zorda kalınmadığı müddetçe gece vakti defnetmeyi nehyettiği⁸³⁵ rivayetinden istidlâlde bulunarak geceleyin cenaze definini mekruh görmüştür. Yalnız zaruret hâli müstesnadır.⁸³⁶

İbn Hazm zaruret olmadığı müddetçe gece vakti cenaze defnetmeyi caiz

⁸³⁰ İbn Kudâme, *el-Kâfi fî fikhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 373; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, ss. 416, 417; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, c. II, s. 128.

⁸³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXII, s. 49, H. no: 14145; Müslim, “Cenâ'iz”, 15; İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 30; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 34. (Metin Müslim rivayetidir.)

⁸³² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 208.

⁸³³ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*, c. VII, s. 11.

⁸³⁴ Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, s. 121.

⁸³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXII, s. 49, H. no: 14145; Müslim, “Cenâ'iz”, 15; İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 30; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 34.

⁸³⁶ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*, c. VII, s. 11; Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 261.

görmemektedir.⁸³⁷

Cumhur ulemanın cenazenin geceleyin defnedilmesinde beis görmediği anlaşılmaktadır. Gece defin için imkânlar ölçüsünde aydınlatma yapılabilmesi de mümkün görülmektedir. Bir zaruret olmaksızın gece vakti cenazenin defnedilmesini nehyeden hadis-i şerifleri ulema, bizzat gece defin yapılmasının yasaklandığı şeklinde anlamamışlardır. Bilakis gece vakti cenaze definin ya namazı kılınmadığından yahut cenazeye katılımın az olması ihtimalinden veya kefenleme hususuna gerekli özenin gösterilemeyeceği endişesinden yasaklanmış olduğu mülahaza edilmiştir. Bu bakımdan cenazeyi gündüz defnetmenin evlâ olduğu dolayısı ile cumhurun görüşünün deliller çerçevesinde kuvvetli ve isabetli görüldüğü anlaşılmaktadır. Zira nakil ve aydınlatma araçları bakımından teknolojinin geliştiği günümüzde dahi cenazelerin gece defnedilmesi, bazı zorluk ve mahrumiyetleri de beraberinde getirebilecektir. Bu zorlukların başında mezarlıkların yeterince aydınlatılamamasının getireceği cenazeye katılımın ve görüş imkânının azalması gibi konular zikredilebilir. Bunun için cenazelerin zorunluluk olmadıkça gündüz defnedilmesi tercih edilmelidir.

3. Kerâhet Vakitlerinde Defin

Kerâhet vakitleri olarak bilinen zaman dilimlerinde yani güneş doğarken, zevalde iken ve batarken⁸³⁸ cenaze namazı kılmanın ve cenazeyi defnetmenin hükmü âlimler arasında ihtilaflıdır.

Ukbe b. Âmir el-Cühenî (r.a.) “*Resûlullah’ın (s.a.s.) kendilerini üç vakitte namaz kılmaktan veya ölüleri defnetmekten men ettiğini ve bu vakitlerin güneşin doğmağa başlamasından yükselinceye, gökyüzünün tam tepe noktasından (batıya) meyledinceye ve güneşin sararmaya başlamasından batıncaya kadar olduğunu söylemiştir.*”⁸³⁹

Hanefiler’e göre kerâhet vakitlerinde diğer namazlar gibi cenaze namazı kılmak da mekruhtur. Defin yapmak ise mekruh değildir. Yine de bu vakitlerde cenaze

⁸³⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, c. III, s. 335.

⁸³⁸ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, c. I, ss. 370-372.

⁸³⁹ ثلاثٌ ساعاتٍ كانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْهَانَا أَنْ نُصَلِّيَ فِيهِنَّ، أَوْ أَنْ نَقْبُرَ فِيهِنَّ مَوْتَانَا Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXVIII, s. 604, H. no: 17377; Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn ve kasrihâ”, 51; İbn Mâce, “Cenâ’iz”, 30; Ebû Dâvûd, “Cenâ’iz”, 56.

namazı kılınırsa, ölünün hakkı yerine gelmiş olacağından sonrasında yeniden cenaze namazı kılınması gerekmez. Hadis-i şerifte geçen “*Bu vakitlerde ölülerimizi defnetmekten nehyetti*” sözüyle kastedilen de defin değil, cenaze namazıdır. Çünkü bu vakitlerde cenazenin defnedilmesi ittifakla caizdir.⁸⁴⁰ Hanefîler’in “ölülerin gömülmesi” ifadesini, cenaze namazlarını kılmak manasına hamlettikleri/anladıkları görülmektedir.⁸⁴¹

Nevevî ise söz konusu hadisin şerhinde “...*Ölülerimizi defnetmekten nehyetti*” lafzıyla defin değil, cenaze namazının kastedildiği sözünü zayıf bulur. Zira ona göre cenaze namazı icmâen her vakitte kılınabilir. Mekruh olan ise defin işleminin kasten bu vakitlere denk getirilmesidir.⁸⁴² Dolayısı ile Şâfiîler’de özellikle denk getirmemek şartı ile namaz kılınması mekruh olan vakitlerde cenazeyi defnetmek caizdir. Kasten bu vakitlerde defnetmek ise mekruhtur. Bu vakitlerin dışında gömmek ise daha faziletlidir.⁸⁴³

Mâlikîler de cesedin bozulması gibi zaruri bir gerekçe olmaksızın kerâhet vakitlerinde cenaze namazının kılınmasını mekruh kabul etmişlerdir.⁸⁴⁴ Buradan mekruh vakitlerde cenaze definin sadece zorunluluk halinde yapılabileceği anlaşılmaktadır.

Hanbelîler’de Ukbe b. Âmir (r.a.) rivayetinden hareketle mezkûr vakitlerde cenaze defnetmenin caiz olmadığı⁸⁴⁵ ve mekruh⁸⁴⁶ olduğu yönünde iki farklı görüş göze çarpmaktadır. Cesedin bozulmasından endişe edilmesi durumunda ise mutlak olarak caiz olup mekruh sayılmamıştır.⁸⁴⁷

İbn Teymiyye ise defni cenaze namazı olarak değerlendirmenin uygun

⁸⁴⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, c. I, ss. 68, 150, 152; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, c. I, s. 316.

⁸⁴¹ Cemâlüddîn Ebû Muhammed, Ali b. Ebî Yahyâ Zekeriyâ b. Mes’ûd el-Ensârî el-Hazrecî, *el-Lübâb fi’l-cem’i beyne’s-sünneti ve’l-kitâb*, 3. Baskı, thk. Muhammed Fadl Abdülazîz el-Murâd, nşr. Dâru’l-Kalem, I-II, Dimeşk, 1994, c. I, s. 189; Aynî, *el-Binâye şerhu’l-Hidâye*, c. II, s. 55.

⁸⁴² Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Sahîhi Müslim*, c. VI, s. 114.

⁸⁴³ Nevevî, *Minhâcü’t-tâlibîn*, s. 62; *el-Mecmû’*, c. V, ss. 302, 303; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne’l-metâlib fi şerhi Ravzı’t-tâlib*, c. I, s. 333; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, c. II, s. 54.

⁸⁴⁴ Kâdî Abdülvehhâb, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Ali b. Nasr es-Sa’lebî el-Bağdadî el-Mâlikî, *et-Telkîn*, 1. Baskı, thk. Ebî Uveys Muhammed Bû Hubze el-Hüseynî et-Tatvânî, nşr. Dâru’l-Kütübî’l-‘ilmiyye, I-II, 2004, c. I, s. 56; Bâcî, *el-Müntekâ*, c. II, s. 17; Adevî, *Hâşiye*, c. I, s. 298.

⁸⁴⁵ İbn Kudâme, *el-Kâfî fi fikhi’l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 373; İbn Kudâme Ebu’l-Ferec, *eş-Şerhu’l-kebîr*, c. II, ss. 416, 417.

⁸⁴⁶ Buhûtî, *Keşşâfü’l-kınâ’*, c. II, s. 128.

⁸⁴⁷ Buhûtî, *Keşşâfü’l-kınâ’*, c. I, s. 452.

olmadığını belirterek cenazeyi özellikle zikri geçen mekruh vakitlerde denk getirerek gömmeyi mekruh kabul etmektedir.⁸⁴⁸

İbn Hazm zaruret olmadığı müddetçe gece olduğu gibi mezkûr vakitlerde de cenaze defnetmeyi caiz görmemektedir.⁸⁴⁹

Hanefiler'in definden ziyade, namaz olarak kabul ettiği "...Ölülerimizi defnetmekten nehyetti" ifadesinin, âlimlerin çoğunluğu tarafından zâhirî manasında anlaşıldığı ve zorunluluk olmadığı müddetçe bu vakitlerde cenaze defninin mekruh görüldüğü, cesedin bozulma endişesi gibi bir zaruret durumunda ise mekruh sayılmadığı anlaşılmaktadır. Hadis-i şerifte kerâhet vakitlerinde definle alakalı yasaklamanın bulunduğu göz önüne alındığında çoğunluğun bu görüşü daha münasip olarak değerlendirilebilir.

Günümüz mer'î mevzuatında ise mezarlıklara sabah saat sekiz ile akşam gün batımına kadar cenaze defni yapılabileceği, zorunlu bir sebep olmadıkça bu sürenin dışına çıkılamayacağı hükmü yer alır. Zorunlu sebebin belirlenmesi ise belediye başkanı veya köy muhtarına aittir.⁸⁵⁰ Kahramanmaraş depreminde gece defin yapılması bir zorunluluk örneği olarak sayılabilir.

Adli Tıp Kurumu tarafından gömülmek üzere ailesine, yakınlarına veya belediyelere teslim edilen cenazelerin defin işlemleri 24 saat içinde gerçekleştirilmelidir. Ancak zorunlu durumlarda mülki idare amiri tarafından bu sürenin uzatılması mümkün olup süresi içinde gömülmeyen cenazeler, mülki idare amirinin kararıyla bulunduğu yerden alınarak toprağa verilirler.⁸⁵¹

Ayrıca Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununa göre de cenaze, tekfin işlerinde, mezarlıklarda grev ve lokavt yapılamayacağı hükme bağlanmıştır.⁸⁵²

⁸⁴⁸ İbn Teymiyye, *el-Fetâva 'l-kübrâ*, c. V, s. 362.

⁸⁴⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, c. III, s. 335.

⁸⁵⁰ Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi, madde 28; Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik, madde 39/2.

⁸⁵¹ Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik, madde 39/5.

⁸⁵² Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu, Resmî Gazete 18040, 7/5/1983, Kanun No 2822, madde 29/2, 30/3.

Sonuç olarak İslam hukukunda gece defin mümkün iken günümüz hukukunda gece defin yapmak uygun görülmemektedir. Ayrıca günümüz hukukunda gündüzün herhangi bir vaktinde defin yapmaya engel bir durum bulunmamaktadır.

C. Defin Türleri

Defin, vefat eden insanın dinî kurallar çerçevesinde, sağlık koşullarına uygun olarak toprağa gömülmesi işlemidir. Esas olan ölümlerin mezarlıklara ve bir mezarda tek ölü olacak şekilde gömülmesidir. Ancak deniz yolculuğunda, buzullarda vefat etme gibi zorunlu hallerde toprak dışında da defin söz konusu olabilmektedir. Yine mezarlık dışına defin veya ihtiyaca binaen bir mezara birden fazla ölü defni gündeme gelebilmektedir.

Defnin türleri başlığını taşıyan bu kısımda; cenazenin toprağa, zorunluluk halinde denize, buzullara ve tabut içinde defnedilmesi konuları ele alınacaktır. Aynı zamanda ölünün mezarlık dışındaki bir yere veya şerefli bilinen mekânlara defnedilmesi ve toplu defin konuları da incelenecektir.

1. Toprağa Defin

Gizlemek ve örtmek anlamında,⁸⁵³ ölünün yerde açılan bir çukura konularak⁸⁵⁴ toprakla örtülmesi,⁸⁵⁵ gömülmesi olan toprağa defin işlemi; Hz. Âdem'in oğlu Hâbil'in, kardeşi Kâbil tarafından öldürülmesinden sonra Allah Teâla tarafından gönderilen yeri eşeleyeyen bir karga marifeti ile öğretilmiştir.⁸⁵⁶ Toprakta yaratılan insanın vefat edince yine toprağa defnedilmesi, bütün peygamberlerin ümmetlerine emrettiği bir görev niteliği de taşımaktadır.⁸⁵⁷

⁸⁵³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XIII, s. 155.

⁸⁵⁴ Hâcece, *Fıkhü'l-ibâdât 'ale'l-mezhebi'l-Mâlikî*, c. I, s. 262.

⁸⁵⁵ Muhammed İlîş, *Minehu'l-Celîl*, c. I, s. 478.

⁸⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. VI, s. 143.

⁸⁵⁷ Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, ss. 180, 181; "Kabir", XXIV, s. 37.

Vefat etmiş bir müslümanın naaşını toprağa gömmek farz-ı kifâyedir. Bu konuda Hanefî,⁸⁵⁸ Şâfiî,⁸⁵⁹ Mâlikî⁸⁶⁰ ve Hanbelî⁸⁶¹ mezhepleri ittifak etmiştir. Müslüman toplumunda ölülerin toprağa gömülmesi hususunda icmâ söz konusu olmuştur.

İslâm'ın insana verdiği değeri de gösteren bu son görev; çevre temizliğinin sağlanması, insanın sağlığının, saygınlığının korunması ve ölümü hatırlatması gibi birçok hikmeti içinde barındırmaktadır.⁸⁶²

İnsan vücudu üzerinde ölümden sonra kendisini koruyacak bağışıklık sistemi veya diğer mekanizmalardan hiçbirinin bulunmaması nedeniyle birçok hastalık oluşabilmektedir. Bu nedenle ölülerin, hayatta olanlara ve çevreye zarar vermeyecek biçimde gömülmesi gerekmektedir.⁸⁶³

Hayatta iken insana mahsus olarak, başkalarının görmesini istemediği avretini gizleyebilmesi için örtü bir zarurettir. Öldükten sonra ise örtü, insan cesedinin gömülmesidir. Eğer mezar ve toprağa gömülme olmasaydı insan cesedinin şeklinin bozulduğu görülür ve hayvanların leşlerinden bile daha rahatsız edici olan insan ölüsünün kokusu ortaya çıkardı.⁸⁶⁴ Böylece gömülmeksizin cesedinin ortalıkta bırakılması ölüye hürmetsizlik, kokusu da hayattakilere eziyet olurdu.⁸⁶⁵

Defnedilmek suretiyle insan cesedinin hem saygınlığı korunmakta hem de yırtıcı hayvanların cesede zarar vermesi engellenmektedir.

Bu bakımdan mezar ve defin Allah'ın Âdemoğluna ikramlarından ve bir nimettir.⁸⁶⁶ “*Sonra onu öldürdü ve kabre koy(dur)du*”⁸⁶⁷ ayetinde ifade edilen mana

⁸⁵⁸ Şeybânî, *el-Kesb*, s. 72; Serahsî, *el-Mebsût*, c. XXX, ss. 262, 263; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 318; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 233.

⁸⁵⁹ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 312; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 24; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 128.

⁸⁶⁰ İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, c. I, s. 236; İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, c. I, s. 258.

⁸⁶¹ İbn Kudâme, *el-Kâfi fî fikhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 368; Haccâvî, *el-İknâ'*, c. I, s. 229; Buhûtî, *Keşşâfî'l-kınâ'*, c. II, s. 126.

⁸⁶² Uzunpostalcı, “Defin”, c. IX, s. 86.

⁸⁶³ Güler, Çobanoğlu, *Mezarlıklar Tesisi, Ölü Defin ve Nakil İşleri*, s. 11.

⁸⁶⁴ İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 268.

⁸⁶⁵ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 253; İbn Kudâme, *el-Kâfi fî fikhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 368.

⁸⁶⁶ Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'an (Tefsîru'l-Beğavî)*, 1. Baskı, thk. Abdürrazzâk el-Mehdî, nşr. Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, I-V, Beyrut, 1420, c. V, s. 211; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, c. XIX, s. 219; İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 268.

⁸⁶⁷ *كَمْ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ* Abese 80/21.

da budur.⁸⁶⁸ Böylece topraktan yaratılmış insanoğlu “Sizi yerden topraktan yarattık, yine ona döndüreceğiz. Sonra da ondan sizi bir kere daha çıkaracağız”⁸⁶⁹ buyruğu gereği ölünce toprağa defnedilmek sureti ile tekrar aslına dönmektedir. Çünkü yeryüzü gerek diriler gerekse ölümler için bir toplanma yeri yapılmıştır.⁸⁷⁰

Aynı zamanda cenazelerin defniyle oluşan mezarlıklar Resûlullah’ın “Kabirleri ziyaret ediniz çünkü kabir ziyareti size ahireti hatırlatır”⁸⁷¹ sözlerinde de ifadesini bulduğu üzere ölenin ardında bıraktığı kimseler açısından birer ziyaretgâh ve ölümü tefekkür etmeyi sağlayan mekânlar olmuştur.

2. Denize Defin

Bir kimsenin deniz yolculuğunda gemide vefat etmesi durumunda cenaze yıkanır, kefenlenir ve namazı kılınır. Ceset bozulmadan karaya ulaşma imkânı varsa fakihlerin ittifakı ile cenaze toprağa defnetmek için bekletilir.⁸⁷² Enes b. Malik’ten (r.a.) nakledilen şu rivayet de buna delalet etmektedir: “Çıktığı bir gazvede iken gemide vefat eden Ebû Talha defnedilecek yer bulunamaması nedeniyle ancak yedi gün sonra defnedilebilmişti. Bu sırada cesedi de bozulmamıştı.”⁸⁷³

Hanefiler’e göre deniz yolculuğunda gemide vefat eden kişinin uzaklıktan dolayı karaya ulaştırılması mümkün değilse veya karaya çıkana kadar cesedinin bozulma endişesi varsa yıkanması ve kefenlenmesinden sonra namazı kılınır ve cenaze kibleye yönelik olarak sağ yanı üzerine denize bırakılır. Cenazenin denize batması için

⁸⁶⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, c. XXIV, ss. 223, 224; Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, s. 529; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. XIX, s. 219; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. V, s. 69.

⁸⁶⁹ Tâhâ 20/55.

⁸⁷⁰ Mürselât 77/25, 26.

⁸⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XV s. 430, H. no: 9688; Müslim, “Cenâ’iz”, 36.

⁸⁷² Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 304; Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, c. III, s. 26; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 373; Nevevî, *el-Mecmû’*, c. V, s. 285; İbn Kudâme Ebu’l-Ferec, *eş-Şerhu’l-kebîr*, c. II, s. 381; Karâfi, *ez-Zahîra*, c. II, s. 480; Cündî, *el-Muhtasar*, s. 52; Şürûnbulâlî, *Merâki’l-felâh*, s. 227; Tahtâvî, *Hâşiyetü’t-Tahtâvî ‘alâ Merâki’l-felâh*, c. I, s. 613; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, c. II, s. 235.

⁸⁷³ Abdullah b. Amr, b. Muhammed es-Süheybânî, *Ahkâmü’l-mekâbir fi’ş-şerîati’l-İslâmiyye*, 1. Baskı, nşr. Dâru İbnü’l-Cevziyye, Riyad, 2005, s. 43. (Rivayet için bkz. İbn Hibbân, *el-İhsân*, c. XVI, s. 152, H. no: 7184; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, c. V, s. 92, H. no: 4683; Heysemî, *Buğyetü’l-bâhis*, c. II, s. 928, H. no: 1023.

kefeni sıkıca bağlanır⁸⁷⁴ ve üzerine ağırlık konur.⁸⁷⁵ Cenazenin bu şekilde suya atılması da defin manası taşır.⁸⁷⁶

Mâlikîler'de de uygulama aynı şekildedir. Fakat cesede ağırlık bağlanacağı veya bağlanmayacağı yönünde iki farklı görüş vardır.⁸⁷⁷

Şâfiîler'de karaya uzaklık, düşman korkusu, yırtıcı hayvan tehlikesi vb. nedenlerle cenazeyi sahile ulaştırmak mümkün değilse; cenazenin teçhizi yapılmış namazı kılındıktan sonra ceset iki levha/tahta arasına bağlanarak denize bırakılır. Bu şekilde cenazenin sahile ulaşması ve müslümanlar tarafından toprağa defnedilmesi amaçlanır.⁸⁷⁸ İki levha arasında denize bırakılan cenazenin karaya ulaştığı yerde kâfir bir toplumun yaşıyor olması durumunda ise iki yol söz konusu olur. Ceset denizin dibine çöksün diye ağırlık bağlanarak denize atılabilir⁸⁷⁹ veya cenaze, karada müslüman birinin bulup defnetmesi ümidiyle iki levha arasında denize bırakılabilir.⁸⁸⁰

Hanbelîler'de iki levha arasında belki sahile ulaşır ve müslümanlar defneder diye cenazeyi denize bırakmak doğru bulunmamıştır. Çünkü bu durumda ceset bozulabilir, çıplak halde sahile ulaşabilir veya müslüman olmayanların eline geçebilir. Onun için cesede bir ağırlık bağlayarak denize bırakmak daha isabetlidir. Çünkü bu durumda definden maksat olan örtme de gerçekleşir.⁸⁸¹

Vehbe Zühaylî çoğunluğun görüşünü daha kuvvetli bulmuştur. Ona göre cenazeyi denize atmakla defindeki gibi örtülme sağlanmış olur. Cenazeyi iki levha/tahta arasına bağlayıp denize bırakıvermek, ölüyü bozulmaya terk etmek ve ona

⁸⁷⁴ Suğdı, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, c. I, s. 129; Şürübülâlî, *Merâkı'l-felâh*, s. 121; Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, s. 613; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 235.

⁸⁷⁵ *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 159.

⁸⁷⁶ Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. II, s. 204.

⁸⁷⁷ Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 480; Nefrâvî, Ahmed b. Ğuneym b. Sâlim İbn Mühennâ Şihâbuddîn, *el-Fevâkihü'd-devvânî 'alâ Risâleti İbn Ebi Zeyd el-Ķayrevânî*, nşr. Dâru'l-Fikr, I-II, 1995, c. I, s. 291.

⁸⁷⁸ Şâfiî, *el-Ûm*, c. I, s. 304; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 26; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, ss. 285, 286.

⁸⁷⁹ Şâfiî, Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn Ebû Bekr Fahrü'l-islâm el-Fârikî, *Hilyetü'l-'ulemâ' fi ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ'*, 1. Baskı, thk. Yasîn Ahmed İbrâhîm Darâdika, Müessesetü'r-Risâle/Dâru'l-Erkam, I-III, Beyrut, 1980, c. II, s. 306; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, c. III, s. 167; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, c. III, s. 4.

⁸⁸⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 286; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, c. III, s. 167; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, c. III, s. 4.

⁸⁸¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 373; İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'*, c. II, s. 241.

hürmet göstermemektir. Cenazenin sahilde uygunsuz ve çıplak olarak kalma ihtimali de söz konusudur.⁸⁸²

Levhalar üzerinde denize bırakılan cesedin ne kadar süre zarfında sahile ulaşacağını bilebilmek de güçtür. Bu süre karadan uzaklığın durumu veya dalgaların kuvvetine göre aylarla ifade edilebilecek bir süre de olabilir. Bu durumda cesedin bozulması kaçınılmazdır. Ayrıca ceset yırtıcı kuşların saldırısına da maruz kalabilir. Bozulmuş, kokmuş bir cesedi gömmek de onu bulanlara eziyettir. Bu cesedin normal bir ölü gibi gömülmesi de mümkün olmaz. O bakımdan deniz yolculuğunda gemide vefat eden kişinin herhangi bir sebeple karaya ulaştırılma imkânı yoksa; bu kimsenin cenazesinin gemide yıkanıp, kefenlendikten sonra namazının kılınması ve içine batacak şekilde denize bırakılmasının en münasip yol olduğu söylenebilir.

Günümüzde gelişen teknoloji ile birlikte gemilerde soğutucuların bulunacağı göz önüne alındığında cenazelerin bozulmadan karaya ulaştırılmaları imkân dahilindedir.

4945 nolu “Gemiadamlarının Sağlığının Korunması ve Tıbbi Bakımına İlişkin 164 Sayılı Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun” çerçevesinde Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan “Gemiler İçin Tıbbi Rehber” kitabında denizde vefat edenlerin durumuyla alakalı özetle şu bilgilere yer verilmektedir: Ceset “mümkün olan her yerde, post-mortem inceleme ya da karada gömülme için saklanmalıdır. Bu durumda ölü bir ceset torbasına konularak buzdolabı ya da bu amaca uygun olarak kullanılabilir soğuk bir yerde muhafaza edilmelidir. Denizde gömme son bir çare olarak değerlendirilmeli ve mevtâ bir sonraki limana götürülmelidir. Ancak ölüm olayında cinayet şüphesi yoksa ve cesedi güvertede güvenle muhafaza etmek mümkün olmayacaksa ya da en yakın akrabalarının istemesi durumunda denize defin yapılabilir. Denize batmasını sağlamak için de cesede ağırlık bağlanmalıdır. Ölen kişinin dini ile ilgili gelenekleri gözleme çabası gösterilmelidir. Gömme, dünyanın herhangi bir yerinde, sondaj yapılan bir alanda yapılmamalıdır.

⁸⁸² Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, c. II, s. 1564.

Cenazenin yakınları gömmenin gerçekleştiği yerin boylam ve enlemi hakkında bildirmelidir.”⁸⁸³

3. Buzula veya Kara Defin

Vefat etmiş bir müslümanın cenazesini toprağa defnetmek esastır. Ancak deniz yolculuğunda olduğu gibi toprak bulunmayan yerlerde ve tamamen buzullarla ya da karla kaplı kutup bölgelerinde vefatın meydana gelmesi halinde cenazelerin nereye gömüleceği hususu/konusu hala güncelliğini korumaktadır.

Bu konuda literatürde herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Ancak Suudi Arabistan’da İdâratü’l-buhûsi’l-‘ilmiyye bünyesinde kurulmuş İlmi Araştırmalar ve Fetva Dâimî Komisyonu; toprak bulunmayan buzul bölgelerindeki cenazelerin imkânlar ölçüsünde buzul ve kar olmayan bir bölgeye nakledilerek toprağa defnedilmesini öngörmüştür. Buna imkân bulunamaması durumunda da buzulda normal şekliyle kabir kazılarak cenazelerin defnedilebileceği yönünde fetva vermiştir. Bunun da “Allah'a karşı gelmekten gücünüzün yettiği kadar sakının”⁸⁸⁴ ve “Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başka yük yüklemez”⁸⁸⁵ âyet-i kerîmeleri doğrultusunda, müslümana sağlanmış bir kolaylık ve genişlik olduğunu belirtmiştir.⁸⁸⁶

Cenazeyi buzul bölgesinden toprak bulunan yere taşıyıp defnetmek elbette en doğru yoldur. Cenazeyi taşımanın mümkün olmaması durumunda ise buzul veya kar üzerine mezar kazarak defin işlemi yapılmalıdır. Ancak bu durumda mezarın olduğu mıntıkada mezarı eşebilecek vahşi hayvanların bulunabileceği göz ardı edilmemelidir.

Vahşi hayvan tehlikesi söz konusu ise cenazenin tabut içerisinde buzula veya kara gömülmesinin daha isabetli olacağını söylemek mümkündür. Neticede bir sonraki başlıkta da işleneceği üzere fakihler, zaruri durumlarda cenazeyi tabut içerisinde gömmeye cevaz vermişlerdir.

⁸⁸³ *Gemiler İçin Tıbbi Rehber*, 2. Baskı, editör. Turhan Çaşkurlu, yayın. Sağlık Bakanlığı Türkiye Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2015, s. 333, 334.

⁸⁸⁴ Teğabün 64/16.

⁸⁸⁵ Bakara 2/286.

⁸⁸⁶ el-Lecnetü’l-d-dâime li’l-buhûsi’l-‘ilmiyye ve’l-iftâ, *Fetâva’l-lecneti’d-dâ’ime*, nşr. Riâsetü idâratü’l-buhûsi’l-‘ilmiyye ve’l-iftâ, tertip Ahmed b. Abdürrezzâk Dervîş, I-XI, Riyad, ts, c. VII, s. 344, fetva 16722.

4. Tabut İçinde Defin

İslam hukukunda asıl olan, cenazenin kefeniyle doğrudan mezara gömülmesidir. Ancak mezarın kazıldığı toprağın fiziki şartları ve cenaze ile ilgili bazı özel durumlar sebebi ile tabut içerisinde defin yapılabileceği de fakihlerce ifade edilmiştir.⁸⁸⁷ Tabut içerisinde ölünün taşındığı sandık şeklindeki araçtır.⁸⁸⁸

Hanefiler'e göre ölüyü tabut içerisinde defnetmek mekruhtur.⁸⁸⁹ Ancak defin yapılacak toprağın yumuşak ve nemli olması gibi bir zaruret durumunda, ihtiyaca binaen ölü tabut içerisinde defnedilebilir. Hatta böyle durumlarda demirden tabut bile kullanılabilir.⁸⁹⁰ Serahsî *Mepsût'ta*, Ebû Bekir Muhammed b. el-Fadl'ın yaşadığı bölgedeki toprağın yumuşaklığı nedeni ile tabutla, hatta demir tabutla bile olsa defin yapılmasına cevaz verdiğini anlatmıştır.⁸⁹¹ Hanefiler'de denizde ölü olarak bulunmuş cesedin dağılmasından endişe edilmesi durumunda da tabutla defin yapılabilir.⁸⁹² Ancak tabutla defin durumunda, tabutun içine toprak serilmesi sünnettir.⁸⁹³ Ayrıca cenazeye temas eden üst kısmı çamurla sıvanır ve lâhid gibi olması için meyyitin sağına ve soluna hafif kerpiç dizilir.⁸⁹⁴

Hanefiler kadın ve erkek cenazelerini ayırarak zaruret olmasa bile kadını tabutla defnetmeyi güzel görmüşlerdir. Çünkü tabutla gömmek daha örtücü ve kabre koyarken kadın cesedine dokunulmasını engellemek için daha münasiptir.⁸⁹⁵

Şâfiîler cenazeyi tabut içinde gömmeyi mekruh görürler. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ashabının (r.a.) tabut kullandıklarına dair bilgi yoktur. Sa'd b. Ebî Vakkâs kabri ile alakalı vasiyette bulunmuş ve kendisi için Resûlullah'a (s.a.s.)

⁸⁸⁷ Bâcî, *el-Müntekâ*, c. II, s. 22; Gazzâlî, *el-Vasît*, c. V, s. 221; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, c. II, s. 275; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 318; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 287; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, ss. 234, 235.

⁸⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. V, s. 324.

⁸⁸⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 234.

⁸⁹⁰ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 318; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, ss. 234, 235.

⁸⁹¹ Serahsî, *el-Mepsût*, c. II, s. 62.

⁸⁹² Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, c. II, s. 1567.

⁸⁹³ Aynî, *el-Binâye şerhü'l-Hidâye*, c. III, s. 248; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 235.

⁸⁹⁴ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 235.

⁸⁹⁵ Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96; Aynî, *el-Binâye şerhü'l-Hidâye*, c. III, s. 248; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 235.

yapıldığı gibi kerpiçleri güzelce dizilmesini⁸⁹⁶ istemiştir.⁸⁹⁷ Aynı şekilde Şâfiîler, Hz. Ömer'in (r.a.) "*Beni lahdime koyduğunuzda yanağımı yere temas ettirin*"⁸⁹⁸ ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin "*Benimle yer arasına bir şey koymayın*"⁸⁹⁹ diyerek vasiyette bulunmalarını tabutla definin mekruh oluşuna delil getirmişlerdir.⁹⁰⁰ Ayrıca tabutla define malın gereksiz yere sarf edilmesi söz konusudur.⁹⁰¹ Bununla birlikte toprağın yumuşak veya nemli olması durumunda tabutla defne cevaz verilmiştir.⁹⁰² Yine cesedin yanmış olması nedeni ile tabuttan başka bir şeyle defnedilmesi mümkün değilse ve kadın cenazeye mahremi olmayanların dokunması söz konusu olacaksa bu durumda cenazenin tabutla gömülebileceği belirtilmiştir. Mezarın yırtıcı hayvanlar tarafından eşilme endişesinin olması da tabutla gömmeye ruhsat teşkil etmektedir.⁹⁰³

Mâlikîler'e göre de tabutla defin mekruhtur.⁹⁰⁴ Ölüyü tabut içinde defnetmek Hristiyan adeti olarak telakki edilmiştir.⁹⁰⁵ Ancak tuğla bulunamaması durumunda tabut kullanmak caiz görülmüştür.⁹⁰⁶

Hanbelîler'e göre cenazenin tabutla gömülmesi müstehap değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ashabından (r.a.) cenazenin tabutla gömülebileceğine dair bir şey nakledilmemiştir ve tabutla define dünya ehline benzeme söz konusudur. Ayrıca doğrudan toprağa gömülmek sureti ile cesedin atıklarının toprak tarafından güzelce emilmesi sağlanmaktadır.⁹⁰⁷ Bu bakımdan cenazeyi tabut içinde defnetmek⁹⁰⁸ ölü kadın olsa bile mekruhtur.⁹⁰⁹

⁸⁹⁶ Rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 58, H. no: 1450; Müslim, "Cenâ'iz", 29; İbn Mâce, "Cenâ'iz", 39.

⁸⁹⁷ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 313; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 23.

⁸⁹⁸ Rivayet için bkz. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 338.

⁸⁹⁹ Rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXII, s. 317, H. no: 19547.

⁹⁰⁰ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 255; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 291.

⁹⁰¹ Cemel, *Fütûhâtü'l-vehhâb*, c. II, s. 200.

⁹⁰² Gazzâlî, *el-Vasît*, c. V, s. 221; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 287; *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 62.

⁹⁰³ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, c. II, s. 54; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, c. III, s. 30.

⁹⁰⁴ Bâcî, *el-Müntekâ*, c. II, s. 22; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, c. II, s. 275.

⁹⁰⁵ Sâvî, *Bulğatü's-sâlik*, c. I, s. 560.

⁹⁰⁶ Bâcî, *el-Müntekâ*, c. II, s. 22; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, c. II, s. 275.

⁹⁰⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. II, s. 376.

⁹⁰⁸ İbn Kudâme, *el-Kâfi fî fikhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 372; İbn Müflih, *el-Mübdi' fî şerhi'l-Mukni'*, c. II, s. 271.

⁹⁰⁹ Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'*, c. III, s. 378; Merdâvî, *el-İnsâf*, c. II, s. 546.

Din İşleri Yüksek Kurulu da salgın hastalık riskinin bulunduğu durumlarda cenazelerin, geleneksel yöntemle açılan kabre, kefenle defnedilmesinin de riskli olduğu durumlarda tabutla defnedilmesinin caiz olacağı yönünde açıklama yapmıştır.⁹¹⁰

Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ashabından (r.a.) cenazenin tabutla gömülebileceğine dair bir rivayetin bulunmaması, tabutla definde dünya ehline benzeme ve mal telefonun söz konusu olması gibi gerekçelerle bu şekildeki defnin mekruh olduğu hükmünde fakihlerin ittifak ettikleri anlaşılmaktadır. Sa‘d b. Ebî Vakkâs, Hz. Ömer ve Ebû Mûsâ el-Eş‘arî'nin (r.a.) vasiyetleri de tabut kullanmanın uygun bulunmadığını göstermektedir. Ayrıca tabut, cesedin toprağa karışıp çabucak çürümesine de engel olarak görülmektedir. Aslında bu durumun kadın cenazesi için de geçerli olduğu söylenebilir. Zira, ashab-ı kiramdan (r.a.) tabutla defin hususunda, kadın erkek ayırımının yapıldığına dair bir habere rastlanmamıştır.

Sayılan nedenlerle birlikte, ölünün tabutla gömülmesi halinde, tabutun sığabilmesi için mezarın geniş kazılmasının da gerekeceği ve bu durumda yer israfının da söz konusu olacağı göz ardı edilmemelidir. Bu sebeple toprağın nemli, ıslak, yumuşak olması veya salgın hastalık, cesedin dağılmış vaziyette bulunması gibi zarurî haller dışında, erkek veya kadın cenazeleri için tabutla defin tercih edilmemelidir. Mazeret nedeni ile tabutla defnedilmesi durumunda da tabutun içine toprak serilerek cesedin toprakla buluşması sağlanmalıdır.

Günümüz mevzuatında, salgın hastalıklar sebebi ile vefat edip özel tedbirlere tabi olarak defni gereken cenazelerin, ilgili memurların nezareti ile tabuta konarak defnolunacakları hükme bağlanmıştır.⁹¹¹

5. Tahnit / Mumyalama Yapılarak Defin

Vefat olayı vuku bulduktan sonra cesedin hemen bozulmasını engellemek amacıyla yapılan bazı iş ve işlemlerin olduğu malumdur. Bu noktada karşımıza tahnit ve mumyalama kavramları çıkmaktadır.

⁹¹⁰ Din İşleri Yüksek Kurulunun 22.03.2020 tarihli açıklaması (<https://diyanet.gov.tr/TR/Kurumsal/Detay/29423/din-isleri-yuksekkurulundan-cenaze-namazi-ve-defin-islemleriyle-ilgili-aciklama> 09.10.2023.)

⁹¹¹ *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, madde 82; *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 40/3.

Hanût; ölü ve kefene sürülmek için özel olarak amber, kâfur vb. misklerden hazırlanan bir koku türüdür. Ölünün kokulanması ve rutubetinin kurutulması için uygulanır.⁹¹² Aynı kökten olan tahnit; hemen bozulup kokuşmasını ve çürümmesini engellemek için ölüye ve kefenine kâfur, anber, misk vb. kokuların sürülmesidir.⁹¹³ Bunun yanında tahnit; cesedin bozulmasının geciktirilmesi ve uzun süre muhafaza edilmesi için iç organlarının çıkarılarak belirli formüller muvacehesinde ilaçlanması ve tütsülenmesi olarak da tarif edilmiştir.⁹¹⁴ Tahnitin asıl manası bu iken zaman zaman mumyalama ile aynı anlamda kullanılmıştır. Ancak ölünün bedeninin çürümelerini engellemek amaçlı bazı maddelerin kullanılması tahniti mumyalama ile eşanlamlı yapmış⁹¹⁵ olsa da bu iki metodun temelinde farklılıkların olduğu bilinmektedir.⁹¹⁶ Tahnit, mumyalamaya kıyasla uygulama bakımından daha basittir⁹¹⁷ ve geçici bir süre için yapılır. Bu nedenlerle bu iki metot aslında birbirinden farklılık arz etmektedir.⁹¹⁸

Mumyalama; ölülerin çürümelerinin engellenmesi ve olduğu gibi ya da kurutulmak suretiyle korunması işlemidir.⁹¹⁹ Mumyalamada ölünün beyni de dahil bütün iç organlar dışarı çıkarılır ve bu organların yerleri çürümeyi engelleyici, vücudun suyunu emici bazı kokulu maddelerle yıkanıp doldurulur. Bu işlemlerin bitiminde ise ceset özel bir sıvı havuzunun içinde kırk ya da yetmiş gün kadar bekletilir. Sonra da ceset ilaçlı bezlere sarılarak muhafaza edilir.⁹²⁰ Günümüzde tahnit edilmiş ve çürümemesi için ilaçlanmış cesede mumya denilmektedir.⁹²¹

⁹¹² el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, c. IV, s. 226; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. VII, ss. 278, 279; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, c. I, s. 154; Ahmed Muhtâr, *Mu'cemu'l-luğati'l-Arabîyyeti'l-muâsıra*, c. I, s. 572.

⁹¹³ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, c. IV, s. 226; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. VII, s. 278; Ahmed Muhtâr, *Mu'cemu'l-luğati'l-Arabîyyeti'l-muâsıra*, c. I, s. 572.

⁹¹⁴ Berrin Okka, "Tıp Tarihinde Mumyalama İşlemi, Konyalı Hekim Hacı Paşa ve Tahnit," *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu (Konya)*, I-II, Bilir Matbaacılık, İstanbul, 2016, c. II, s. 77; Ali Kozan, "Erken Dönem Osmanlı Padişah Cenazelerinde Tahnit Uygulaması," *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 5/2, 2022, s. 462.

⁹¹⁵ Sezer Erer, Elif Atıcı, "Türk Tıp Tarihinde Mumyalama ve Bazı Orijinal Sonuçlar," *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, *Türk Tıp Tarihi*, s. 37.

⁹¹⁶ Okka, "Tıp Tarihinde Mumyalama İşlemi, Konyalı Hekim Hacı Paşa ve Tahnit," c. II, ss. 76, 77.

⁹¹⁷ Kozan, "Erken Dönem Osmanlı Padişah Cenazelerinde Tahnit Uygulaması," s. 462.

⁹¹⁸ Okka, "Tıp Tarihinde Mumyalama İşlemi, Konyalı Hekim Hacı Paşa ve Tahnit," c. II, s. 77.

⁹¹⁹ Erer, Atıcı, "Türk Tıp Tarihinde Mumyalama ve Bazı Orijinal Sonuçlar," ss. 37, 38; Selçuk Mülayim, "Mumyalar," s. 18-23, s. 18, (<https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf> 04.06.2024.)

⁹²⁰ Okka, "Tıp Tarihinde Mumyalama İşlemi, Konyalı Hekim Hacı Paşa ve Tahnit," c. II, s. 75; Erer, Atıcı, "Türk Tıp Tarihinde Mumyalama ve Bazı Orijinal Sonuçlar," s. 38.

⁹²¹ Okka, "Tıp Tarihinde Mumyalama İşlemi, Konyalı Hekim Hacı Paşa ve Tahnit," c. II, s. 77; Mülayim, "Mumyalar," s. 18.

Tarih boyunca tahnit ve mumyalama için kâfur, lavanta, gülsuyu, köknar, çam, sedir, selvi vb. ağaçlardan çıkarılmış reçine, katran, zift, balmumu, şap, sirke, natron, tuz, mum, pamuk, talaş, hurma lifi, bal gibi bir takım kimyasal ve bitkisel malzemeler kullanılmıştır.⁹²²

Cesedin çürümesini engellemek için kullanılan yöntemlerden biri de plastinasyon uygulamasıdır. Bu metotta cesedin tamamı veya bazı organları polimerli bir sıvı içine konulur ve vücuttaki suyun, yağın bu polimerle yer değiştirmesi sağlanır. Böylece polimerle kaplanmış vücut çürümeye sebep olacak mikroorganizmalardan temizlenerek uzun süre korunmuş olur.⁹²³

Cesetlerin geçici bir süre korunması için günümüzde kullanılan bir diğer teknik ise ambomajdır. Bu metotla ceset kimyasal birtakım ilaçlarla dezenfeksiyon yapılarak bir manada geçici olarak tahnit edilmektedir. Özellikle hava sıcaklıklarının yüksek olduğu bölgelerde cenazenin taşınması gerekiyorsa veya adli tıp tarafından ceset üzerinde araştırma yapılacaksa belirli bir süre cesetlerin bozulmaması bu yöntemle sağlanmaktadır.⁹²⁴

Cenazelerin yıkanması ile alakalı Hz. Peygamber'in (s.a.s.), vefat eden kızını yıkayanlara *“Onu sidir suyuyla üç, beş ya da isterseniz daha fazla yıkayın. En son yıkamanızı kâfurla veya içinde biraz kâfur bulunan su ile yıkayınız. Yıkama işi bitince de bana haber verin”* dediği⁹²⁵ ve *“ihramlı halde bineğinden düşerek vefat eden bir sahâbînin de su ve sidir ile yıkanmasını istediği”*⁹²⁶ rivayet edilmiştir.

İslami cenaze hükümlerine göre cesede ve kefeninin iç taraflarına hanût, kâfur vb. güzel kokular sürülür. Bundan amaç ölünün bedenindeki olası kötü kokuların bastırılarak güzel kokmasının sağlanmasıdır. Ayrıca ölünün bedenini dinç tutarak cesedin hızlıca bozulmasını engellemektir. Dinen cenazeye tazimde bulunmak gerekir. Hürmete en layık uzuvlar da secde mahalleri olduğundan; ölünün alınına, burnuna,

⁹²² Kozan, “Erken Dönem Osmanlı Padişah Cenazelerinde Tahnit Uygulaması,” s. 462; Erer, Atıcı, “Türk Tıp Tarihinde Mumyalama ve Bazı Orijinal Sonuçlar,” s. 38; Mülayim, “Mumyalar,” s. 19.

⁹²³ Okka, “Tıp Tarihinde Mumyalama İşlemi, Konyalı Hekim Hacı Paşa ve Tahnit,” c. II, s. 77.

⁹²⁴ Okka, “Tıp Tarihinde Mumyalama İşlemi, Konyalı Hekim Hacı Paşa ve Tahnit,” c. II, s. 78.

⁹²⁵ Mâlik b. Enes, “Cenâ'iz”, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXIV, s. 386, H. no: 20790; Buhârî, “Cenâ'iz”, 8; Müslim, “Cenâ'iz”, 12.

⁹²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. V, s. 158, H. no: 3028; Buhârî, “Cenâ'iz”, 19; Müslim, “Hâc”, 14.

ellerine, dizlerine, ayaklarına kâfur; saçına ve sakalına hanût sürülmesi müstehaptır.⁹²⁷ Allah Resulünün ölüyü tütsülediğinizde, tütsülemeyi bir, üç, beş gibi tek olarak yapın⁹²⁸ buyruğundan hareketle ölünün kefenlerine de tütsüleme yapılır.⁹²⁹ Esmâ bt. Ebî Bekr'in (r.a.) "öldüğü zaman kefeninin buhurlanması ve naaşına hanût sürülmesi" yönünde ailesine vasiyette bulunduğu da nakledilmiştir.⁹³⁰ İmam Züfer'e göre cenazenin gözlerine, kulaklarına ve ağzına da kâfur konur. Maksat kurtçukların kâfur konulan bu yerlerden uzaklaştırılmasıdır.⁹³¹ Yine bunun gibi kâfur, hanût ve benzeri hoş kokuların bir pamuk aracılığı ile ölünün burun deliklerine, kulak arkalarına, ön ve arka avret yeri gibi deliklere, diz kapaklarının iç kısmına, koltuk altlarına, sürülmesi mendup görülmüştür.⁹³²

Özetle anlatmak gerekirse; fukahanın tahniti, cesede ve kefene hanût, kâfur, anber, misk vb. güzel koku sürmek olarak değerlendirip bunu müstehap gördükleri anlaşılmaktadır. Bu da gömülene kadar ölünün saygınlığının ve hürmetinin korunmasına matuftur. İslam hukukuna göre caiz olan tahnit şekli budur.

Öte yandan cesedin bozulmasını engellemek amaçlı; ölünün iç organlarının çıkarılması ve belli bitkisel ya da kimyasal maddelerle ilaçlanıp sarmalanması şeklinde veya günümüzde modern yöntemlerle yapılan tahnit/mumyalama işlemlerinin birçok yönden İslam hukuku açısından uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Bu manada şunları söylemek mümkündür:

Öncelikle yukarıda zikri geçen tüm tahnit/mumyalama tekniklerinde ölünün hürmetini ve saygınlığını çiğneme söz konusudur. Oysaki insanoğlu hayatta iken olduğu gibi öldüğünde de mükerremdir ve onun dokunulmazlığı vardır.⁹³³ Ayrıca

⁹²⁷ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 303; Bâcî, *el-Müntekâ*, c. II, s. 10; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 60; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, c. I, s. 243; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, c. I, s. 308; Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 89; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, ss. 346, 349; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, ss. 198, 199; İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 241; Mevâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 32; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ'*, c. II, s. 107.

⁹²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 411, H. no: 14540; Hâkim en-Nîsâbüri, *el-Müstedrek*, c. I, s. 506, H. no: 1310; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. III, s. 568, H. no: 6702.

⁹²⁹ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 303; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, ss. 59, 60; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, c. I, s. 307; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 196; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, s. 340; Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 183; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 225.

⁹³⁰ Mâlik b. Enes, "Cenâ'iz", 4; İbn Râhûye, *Müsned*, c. V, s. 137, H. no: 2257.

⁹³¹ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 60.

⁹³² Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, c. II, s. 1506.

⁹³³ Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 253.

ölünün iç organlarının çıkarmasını Allah Resulü (s.a.s.) tarafından yasaklan müsl⁹³⁴ mahiyetinde değerlendirmek mümkündür. Yine Hz. Peygamber tarafından ölünün kemiğini kırmanın, diri iken kemiğini kırmak gibi olduğu ifade edilmiştir.⁹³⁵ İbn Mesud'un (r.a.) da “*Mümine ölümünde eziyet etmek, ona hayatta iken eziyet etmek gibidir*” dediği nakledilmiştir.⁹³⁶ Hatta mezarına götürürken hırpalanması dahi hoş görülmemişken cenazenin⁹³⁷ iç organlarının çıkarılması evleviyetle yasaklamayı gerektirecektir. Zira ölüye mezarında bile saygı gösterilir⁹³⁸ ve eziyet edilmez.⁹³⁹

İkinci olarak ölüye tahnit/mumyalama işleminin yapılması uzun bir süre alacağından defnin gecikmesine neden olacaktır. Oysa Resûl-i Ekrem (s.a.s.) müslüman naaşının, ailesinin yanında bekletilmesini uygun görmemiştir.⁹⁴⁰ Fukaha da cenazenin teçhiz ve defninde acele etmenin müstehap olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.⁹⁴¹

Tahnit/mumyalama yapımında birçok bitkisel veya kimyasal maddenin kullanıldığı, işçilik ve malzeme maliyetinin de çok yüksek olduğu bilinmektedir.⁹⁴² Bu da hiç şüphesiz israftır. Modern tekniklerle yapılan tahnit işleminde kullanılan ilaçların bu yolla israf edilmesi de neticede caiz değildir. İlgili bölümlerde anlatıldığı üzere önceden gömülen ölü, eğer toprak olup gitti ise oraya tekrar defn yapılmasında dinen bir sakınca bulunmamaktadır. Cesetlerin mumyalanarak gömülmesinin adet olduğu beldelerde bunu yapmanın mümkün olmayacağı ortadadır. Çünkü mumyalı cesetler çürümeyecektir. Bu da yer israfına sebep olacaktır.

Ayrıca farklı dönemlerde değişik nedenlere istinat edilerek yapılan mumyalama, amacı bakımından İslam inancına ters düşmektedir. Çünkü mumyalama ölüyü öbür dünyadaki hayatına hazırlamak, maddi varlığını sonsuza değin devam

⁹³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXX, s. 86, H. no: 18152; Buhârî, “Mezâlim ve Ğasb”, 31; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 118.

⁹³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XL, s. 354, H. no: 24308; İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 63.

⁹³⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef*, c. III, s. 46, H. no: 11990.

⁹³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXII, s. 469, H. no: 19695; İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 15.

⁹³⁸ Müslim, “Cenâ'iz”, 33; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 77.

⁹³⁹ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, c. I, s. 515, H. no: 2944; Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, c. III, s. 681, H. no: 6502; Beğavî, *Şerhu's-sünne*, c. V, s. 410.

⁹⁴⁰ Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 38; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. III, s. 543, H. no: 6620.

⁹⁴¹ Şâfîî, *el-Üm*, c. I, s. 322; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 299; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 371; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96; İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 236; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 221.

⁹⁴² Erer, Atıcı, “Türk Tıp Tarihinde Mumyalama ve Bazı Orijinal Sonuçlar,” s. 38.

ettirmek⁹⁴³ ve ölüme karşı duyulan üzüntünün hafifletilmesi için cesedin bozulmasını engellemek⁹⁴⁴ gibi sebepler için yapılmaktadır. Halbuki İslam dininde böyle bir inanç yoktur. İslâm'a göre insanoğlu topraktan yaratılmış yine toprağa döndürülecek, toprak olacak ve tekrar (topraktan) çıkarılacak, diriltilecektir.⁹⁴⁵ Yani mezar kalıcı olma değil çürüme yeridir.⁹⁴⁶

Zikredilen tüm nedenler sebebi ile ölümlerin çürümesinin engellenmesi, olduğu gibi ya da kurutulmak suretiyle korunması amaçlı yapılan tahnit/mumyalamanın ve bu suretle defin yapılmasının caiz olmayacağını söylemek pekâlâ mümkündür. Ancak modern yöntemlerle cesetlerin bozulmasının geciktirilmesi mahiyetinde iç organları çıkarılmaksızın, ilaçlama ile bir manada geçici tahnit yapılması zarurete binaen caiz görülebilir. Cenazelerin uzak yerlerden naklinin gerekli olduğu durumlarda cesetlerin çürümemesi ve kokmaması için bu tür tahnit yöntemleri uygulanabilir. Nitekim gayri müslim beldelerde ölen devlet adamlarının, komutanların veya zarar görme endişesi olan diğer müslüman ölümlerin İslam beldelerine naklinin yapılması gerekli görülmüştür.⁹⁴⁷ Aynı şekilde adli vakalarda ceset üzerinde araştırma yapılması zaruri ise belli bir süre cesetlerin bozulmaması bu yöntemle sağlanabilir. Ancak günün şartlarında morg ve modern soğutma sistemleri ile donatılmış her türlü ulaşım ve cenaze nakil aracının varlığı göz önüne alındığında modern tarzda yapılan tahnit işleminin dahi en son çare olarak düşünülmesi yerinde olacaktır.

Günümüz hukukunda cenazelerin uzun süre devam edecek nakilleri için veya havalının sıcak olduğu zamanlarda sağlık görevlileri tarafından talep edildiği takdirde, ölümlere tahnit uygulanması mecburidir.⁹⁴⁸

⁹⁴³ Erer, Atıcı, “Türk Tıp Tarihinde Mumyalama ve Bazı Orijinal Sonuçlar,” s. 38.

⁹⁴⁴ Kozan, “Erken Dönem Osmanlı Padişah Cenazelerinde Tahnit Uygulaması,” s. 462.

⁹⁴⁵ Tâhâ 20/55.

⁹⁴⁶ Suğdı, *en-Nütefî 'l-fetâvâ*, c. I, s. 130; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 62; Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 92; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96.

⁹⁴⁷ Muhammed b. Müflih, *Kitâbü 'l-Fürû'*, c. III, s. 391; Merdâvî, *el-İnsâf*, c. II, s. 555; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü 'l-muhtâc*, c. III, s. 203; Şirbînî, *Muğni 'l-muhtâc*, c. II, s. 58; Remlî, *Nihâyetü 'l-muhtâc*, c. III, s. 38.

⁹⁴⁸ *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, madde 232.

6. Mezarlık Dışına Defin

Cenazeleri herhangi bir yere değil de mezarlıklara defnetmek daha faziletli kabul edilmiştir. Bu konuda ulema ittifak halindedir. Çünkü Hz. Peygamber de (s.a.s.) ashabından ölenleri Medine'deki Baki' Mezarlığına defnetmiştir. Mezarlıkların ziyaretçileri daha fazla olacağı için oralara gömülen ölümlere daha fazla dua edilmiş, rahmet okunmuş olacaktır.⁹⁴⁹ Cenazeleri mezarlıklara defnetmek ölenin hayattaki mirasçılara da zarar vermez. Ayrıca mezarlıklar ahiret meskenlerine daha çok benzerlik arz eder. Sahâbe, tâbiîn ve sonrasında gelenlerin uygulamaları da ölümleri mezarlıklara gömmeye şeklindedir.⁹⁵⁰ Mezarlıklar ölümler açısından daha korunaklıdır. Çünkü diğer yerlere kazılan mezarların sonradan açılma/deşilme tehlikesi mezarlıklardan daha fazladır. Öte yandan mezarlık dışındaki mezarların üzerine bina yapılma veya necaset ulaşma tehlikesi de vardır.⁹⁵¹

Hz. Âişe (r.a.) bir tevâzu örneği göstererek⁹⁵² Resûlullah ve iki halifesinin yanına gömülmek yerine “*Siz beni el-Bakî' Mezarlığına gömülü bulunan kadın arkadaşlarımla yanına gömün*”⁹⁵³ diye vasiyette bulunmuştur.

Hz. Ömer de (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.s.) ile Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) yanına gömülmek için izin talebini Hz. Âişe'ye iletirken, “*Eğer müsaade etmezse, beni müslümanların kabirlerine götürüp orada gömünüz*”⁹⁵⁴ diyerek mezarlığa defnedilmeyi arzu etmiştir.

Resûl-i Ekrem (s.a.s), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in (r.a.) eve defnedilmiş olmalarına rağmen cenazelerin mezarlığa gömülmesinin daha faziletli görülmesinin nedenleri arasında şunlar sayılmıştır: Hz. Peygamber ashabını Baki' Kabristanına defnediyordu. Onun fiili, örneklik bakımından başkasının fiilinden daha önce gelir.⁹⁵⁵ Hz. Peygamber herhangi bir mezarlığa defnedilmiş olsaydı her kabile onun yanına

⁹⁴⁹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 25; Şîrâzî, *el-Mühazzeb*, c. I, s. 253; İbn Kudâme, *el-Kâfi fî fikhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 370; *el-Muğnî*, c. II, s. 379; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 62; *el-Mecmû'*, c. V, s. 283; Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 260; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib fî şerhi Ravzı't-tâlib*, c. I, s. 324; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 235; Muhammed İliş, *Minehu'l-Celîl*, c. I, s. 512.

⁹⁵⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 379; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, s. 389.

⁹⁵¹ İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 257.

⁹⁵² Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, s. 228.

⁹⁵³ Buhârî, “Cenâ'iz”, 94.

⁹⁵⁴ Buhârî, “Cenâ'iz”, 94.

⁹⁵⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 379; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 283.

defnedilmek isteyebilir ve izdiham olurdu. Kalabalık nedeni ile Allah Resulünün (s.a.s.) mezarına saygısızlık gösterilebilirdi.⁹⁵⁶ Peygamberler öldükleri yere defnedilirler. Kabrinin mescit yapılma endişesi nedeniyle Hz. Peygamber Hz. Âişe'nin odasına defnedilmiştir.⁹⁵⁷

Resûlullah (s.a.s.) mezarları mescit edinenleri lanetlemiş⁹⁵⁸ ve “*Allah'ım kabrimi tapılan put haline koyma*” diye duada bulunmuştur.⁹⁵⁹ Peygamberlerinin kabirlerini mescit edinen Yahûdî ve Hıristiyanlara Hz. Peygamber'in (s.a.s.) lanetini ifade eden hadisten dolayı Hz. Âişe (r.a.) “*Böyle bir endişe olmayaydı Resûlullah'ın kabrini meydana çıkarırlardı, ancak ben mescit edinilmesinden korktum*” demiştir.⁹⁶⁰ “*Kabrini meydana çıkarırlardı*” sözü; Hz. Peygamber'in mezarını örtmezler, açıkta bırakırlar ve Resûl-i Ekrem'i evin dışına defnederlerdi anlamına hamledilmiştir.⁹⁶¹

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû Hüreyre'den (r.a.) nakledilen “*Evlerinizi kabristana çevirmeyiniz. Muhakkak ki şeytan, içinde Bakara sûresi okunan evden kaçır*”⁹⁶² hadisinin lafız olarak ölüleri evlere defnetmeyi mutlak olarak yasakladığını belirtmiştir.⁹⁶³

Hanefiler'e göre küçük veya büyük hiçbir kimse öldüğü eve defnedilmez. Çünkü öldüğü yere defnedilmek Peygamberlere has bir durumdur.⁹⁶⁴ Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de (r.a.) yakınlıkları şerefine Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yanına defnedilmişlerdir.⁹⁶⁵ Medrese ve benzeri bir bina yaptırıp da yanına kendisi için kabir tahsis edenlerin yaptıkları gibi kişi kendisine has mezara da defnedilemez.⁹⁶⁶

⁹⁵⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 283.

⁹⁵⁷ İbn Kudâme, *el-Kâfi fî fîkhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 370; Aynî, ‘*Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. IV, s. 187.

⁹⁵⁸ Humeydî, *Müsned*, c. II, s. 224, H. no:1055; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XII, s. 314, H. no: 7358; Ebû Dâvûd, “*Cenâ'iz*”, 82; Nesâî, “*Cenâ'iz*”, 104.

⁹⁵⁹ Humeydî, *Müsned*, c. II, s. 224, H. no:1055; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XII, s. 314, H. no: 7358.

⁹⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 374, H. no: 1884; Buhârî, “*Cenâ'iz*”, 48, 60, 94; Müslim, “*Mesâcid ve Mevâdu's-salâh*”, 3; Ebû Dâvûd, “*Cenâ'iz*”, 77.

⁹⁶¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 200; Aynî, ‘*Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, s. 135.

⁹⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XIII, s. 224, H. no: 7821; Müslim, “*Salâtü'l-müsâfirin ve kasrihâ*”, 29.

⁹⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. I, s. 530.

⁹⁶⁴ Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. V, s. 376; Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 260; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 235.

⁹⁶⁵ Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 260.

⁹⁶⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 235.

Cenazeyi, içinde ayakta bir topluluk sığabilecek şekilde ve ev şeklinde bina edilmiş havuzlara gömmek de sünnete muhalif olduğu için mekruhtur. Çünkü bu şekil yerlerde lahit yoktur. Ayrıca zaruret olmaksızın ve aralarına engel konmaksızın kadın erkek toplu definler yapıldığı için buralara defin de mekruh kabul edilmiştir.⁹⁶⁷

Şâfiî⁹⁶⁸ ve Hanbelîler⁹⁶⁹ mezarlıklara defni efdal görmekte birlikte; Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Hz. Âişe'nin (r.a.) odasına defnedilmiş olmasından hareketle eve, bahçeye ve ev benzeri yerlere defin yapılmasını caiz görürler. Ancak ölünün varislerinden bir kısmı cenazenin eve, bir kısmı da mezarlığa defnedilmesini istemesi durumunda, cenaze mezarlığa defnedilir. Çünkü ölünün mezarlığa defnedilmesini isteyen varisin evdeki miras hakkı düşürülemez.

Mâlikîler'de kişinin evine defnedilmesi caizdir.⁹⁷⁰ Ancak düşük çocuğun eve defnedilmesi mekruh sayılmıştır.⁹⁷¹

Hanefîler'de cami ve mescitlerin kiblesinde mezar olması doğru bulunmamıştır.⁹⁷² Mescidin kiblesi ile mezar arasında duvar gibi bir engel bulunması durumunda ise mescidin kiblesinin mezar tarafında olmasının mekruh olmadığı ifade edilmiştir.⁹⁷³

Mâlikîler'de mezardaki kişiye ibadet etmeye neden olabileceği endişesiyle cenazeyi mescit içine gömmek mekruhtur.⁹⁷⁴

Hanbelîler'de gerek mescit, medrese vb. yerlere gerekse başkasının mülküne defin haramdır ve buralara gömülen ölümler çıkarılıp nakledilir.⁹⁷⁵ Şâfiîler'de de mescit içine mezar kazılması haram kabul edilmiştir.⁹⁷⁶

⁹⁶⁷ Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, s. 612; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 233.

⁹⁶⁸ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 253; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, ss. 281, 282.

⁹⁶⁹ İbn Kudâme, *el-Kâfî fî fikhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 370.

⁹⁷⁰ Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 55; Muhammed İliş, *Minehu'l-Celîl*, c. I, s. 512.

⁹⁷¹ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, c. I, s. 255.

⁹⁷² Serahsî, *el-Mebsût*, c. I, s. 106; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 115; Aynî, *'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, ss. 134, 135.

⁹⁷³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, c. I, s. 418.

⁹⁷⁴ Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 239; Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. VII, s. 48.

⁹⁷⁵ Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'*, c. III, s. 389; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kunâ'*, c. II, s. 145.

⁹⁷⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. II, s. 178.

Fakihlerin mezarlığa definin fazileti hususunda hemfikir olduğu, mescit içine defin yapılmasını ise uygun bulmadığı anlaşılmaktadır. Cenazelerin ev, bahçe gibi mülklere defnedilmesini Hanefîler mekruh, cumhur ise caiz görmüştür.

Yeri gelmişken, Allah Resulü (s.a.s.) ile birlikte ilk iki halifenin (r.a.) eve defnedilmesinin onlara has olduğu kabulünden hareketle mezarlık dışına definin uygun olmadığı da ifade edilmesi gerekir. Çünkü bu durum öncelikle varislerin miras yoluyla kendilerine intikal eden mülklerini kullanmalarını engelleyebilir. Ev ve bahçe gibi mülklerin satılması veya miras yoluyla el değiştirmesi sonucu da buralarda medfun bulunan ölümlere hürmetsizlik söz konusu olabilir. Bu yerlerdeki mezarlar kaldırılabilir. Mezarlar kaldırılmasa bile bu durum, oraları kullanmakta olan kişilere sıkıntı darlık verebilir. Ayrıca bu, cenazelerin evlere veya bahçelere defnedilmesi gibi kötü bir adeti ortaya çıkarabilir. Bu durum belli bir müddet sonra evlerin ve bahçelerin kullanılmaması şeklinde tezahür eden bir israfa neden olabilir. Bu nedenlerle mezarlık dışı defin tercih edilmemelidir. Zaten Hz. Peygamber, sahâbe ve sonrasında da uygulanagelen sünnet, ölümlerin mezarlıklara defnedilmesidir.

Günümüz hukukunda ölümlerin gömülmesiyle ilgili Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Söz konusu kanuna göre her şehir, kasaba ve köylerde mezarlık tesis edilmesi mecburidir.⁹⁷⁷ Mezarlık olarak kullanılan yerlerden başka yerlere ölü defnetmek yasaktır. Fevkalade durumlarda ve sağlık yönünden mahzur olmadığı takdirde cumhurbaşkanı kararı ile mezarlıklar haricinde ölü defnine izin verilir.⁹⁷⁸

Türk Ceza Kanunu'nda cenaze defni için tahsis edilen mekânlardan başka bir yere gömülmenin söz konusu olması halinde altı aya kadar hapis cezası öngörülmüştür.⁹⁷⁹ Ancak bu yasağa rağmen Karadeniz bölgesi gibi dağınık yerleşim yerlerinde tarlalara aile mezarlıkları yapılabilmektedir. Diğer bölgelerde ise bunun kontrolü daha etkin yapılmaktadır.⁹⁸⁰

⁹⁷⁷ *Umumi Hıfzısıhha Kanunu*, madde 212, 213.

⁹⁷⁸ *Umumi Hıfzısıhha Kanunu*, madde 211. (ayrıca bkz. *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 39; *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*, madde 5.)

⁹⁷⁹ *Türk Ceza Kanunu*, Resmî Gazete 25611, 12/10/2004, Kanun No 5237, madde 196.

⁹⁸⁰ Güler, Çobanoğlu, *Mezarlıklar Tesisi, Ölü Defin ve Nakil İşleri*, s. 12.

7. Kutsal veya Şerefli Bilenen Mekânlara Defin

Hanefî ve Mâlikî fukahadan bazılarına göre ölüleri, içinde sâlih kimselerin medfun bulunduğu mezarlıklara defnetmek daha faziletli kabul edilmiştir.⁹⁸¹

Nitekim Hz. Ömer'in (r.a.) Hz. Âiş'e'den (r.a.) izin isteyerek Hz. Peygamber (s.a.s.) ile Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) yanına gömülmeyi arzu etmesini⁹⁸² delil gösteren Şâfiîler de ölüleri faziletli mezarlıklara gömmenin müstehap olduğunu belirtmişlerdir.⁹⁸³ Şâfiîler; Mekke, Medine ve Kudüs gibi mukaddes beldelerde ölenlerin defnedilmek için başka yerlere nakledilmesini uygun görmemiştir. Aksine bu beldelere yakın yerlerde vefat edenlerin, fazileti nedeni ile Mekke, Medine ve Kudüs'e defnedilmek için getirilmesi caiz kabul edilmiştir.⁹⁸⁴

Faziletli mezarlıkların ise şehitler ve sâlih kimselerin gömüldüğü yerler olduğu ifade edilmiştir. Bu mezarlıklara gömülen ölülerin, sâlih kimselere yağın rahmet ve bereketten fayda sağlayacağı umut edilmiştir. Ayrıca mezarlarını ziyaret eden sâlih kimselerin dualarından istifade edecekleri de varsayılmıştır.⁹⁸⁵

İbn Hacer el-Askalânî de yanlarında bulunmanın bereketinden yararlanmak, onlara indirilen rahmetten nasipdar olabilmek amacıyla peygamberlerin, şehitlerin ve Allah dostlarının kabirlerinin yakınına gömülmeyi istemenin caiz olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁸⁶

Hanbelîler'e göre de cenazeleri, bereketlerinin ulaşması için sâlih kimselerin ve şehitlerin medfun bulunduğu mezarlıklara defnetmek gibi şerefli mekâna defnetmek de müstehap görülmüştür. Nitekim Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivayet ettiğine göre "Hz. Mûsâ (a.s.) ölüm vakti geldiğinde kendisinin mukaddes topraklara bir taş atımı mesafeye kadar yaklaştırmasını Allah'tan (c.c.) istemiştir."⁹⁸⁷ Şerefli bir mekâna

⁹⁸¹ İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 257; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 110; Haraşî, *Şerhu Muhtasari Halil*, c. II, s. 130; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 166.

⁹⁸² Buhârî, "Cenâ'iz", 94.

⁹⁸³ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 253; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, ss. 281, 282.

⁹⁸⁴ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 315; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 26; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 303; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, c. III, s. 202; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, c. II, s. 58.

⁹⁸⁵ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 380; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 258.

⁹⁸⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 207.

⁹⁸⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. II, s. 380. (Rivayet için bkz. Buhârî, "Cenâ'iz", 67; Müslim, "Fezâil", 42.)

veya sâlihlerin yanına gömülme amacına binaen ölülerin nakledilmesine de cevaz verilmiştir.⁹⁸⁸

Buhâri Hz. Mûsâ (a.s.) ile ilgili rivayeti “Arz-ı Mukaddes vb. Yerlerde Defnedilmeyi İstemek” babında nakletmiştir. İbn Hacer el-Askalânî, bu bab başlığındaki “vb. yerler” tabirini İbnü'l-Müneyyir'in kendisine yolculuk yapmanın caiz olduğu Hameyn (Mekke ve Medine) olarak açıkladığını ifade etmiştir.⁹⁸⁹

Ebû Hüreyre'den (r.a.) “Ölülerinizi sâlih kimselerin arasına gömün. Çünkü hayatta olanın kötü komşudan eziyet çektiği gibi ölü de kötü komşudan eziyet çeker”⁹⁹⁰ şeklinde bir nakil varsa da bu sözün mevzû (uydurma) olduğu belirtilmiştir.⁹⁹¹ Ancak Süyûtî (ö. 911/1505) aynı hadisin Hz. Ali'den (r.a.) şahidinin olduğunu, İbn Abbas ve Ümmü Seleme'den de (r.a.) “Ölülerinizi kötü komşulardan uzaklaştırın” şeklinde rivayetin olduğunu söylemiştir.⁹⁹²

Zaruret olmaksızın bir müslümanın kâfirlerin mezarlığına defnedilmesinin haram olduğu hususunda ise fukaha ittifak etmiştir.⁹⁹³

Cenazeleri fazileti nedeni ile kutsal bilinen mekânlara veya iyilere ulaşacak dua, rahmet ve bereketten istifade etmek için şehitlerin, sâlihlerin medfun buldukları mezarlıklara defnetmenin müstehap görüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu bu mezarlıklara defin yapılmasının ölülere fayda sağlayacağı yönünde açık delil bulunmamaktadır. Herkesin amelinin karşılığını göreceğinde ise şüphe yoktur. Şu var ki bir müslüman hayatta iken kutsal bilinen mekânlarda ve iyi insanlarla beraber yaşamak ister. Bunun gibi bir müminin vefat ettiği zaman cenazesinin kutsal

⁹⁸⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 380; Merdâvî, *el-İnsâf*, c. II, s. 555; Haccâvî, *el-İknâ'*, c. I, s. 234.

⁹⁸⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 207.

⁹⁹⁰ Ebû Nuaym el-İsfahânî Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshâk, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-aşfiyâ*, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-X, Beyrut, 1409, c. VI, s. 354; Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, c. I, s. 229, H. no: 318.

⁹⁹¹ İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Mevzû'ât*, 1. Baskı, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman, nşr. el-Mektebetü's-Selefiyye bi'l-Medineti'l-Münevvere, I-III, 1966-1968, c. III, s. 237; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'ife ve'l-mevzû'a ve eseruhe's-seyyi'ü fi'l-ümme*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Meârif, I-XIV, Riyad, 1992, c. II, s. 38, H. no: 563.

⁹⁹² Süyûtî, *el-Le'âlî'l-masnû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*, 1. Baskı, thk. Ebû Abdurrahmân Salâhuddîn b. Muhammed, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1996, c. II, s. 365.

⁹⁹³ *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, c. XXI, s. 19.

mekânlara ve iyi insanların yanına gömülmesini istemesi veya cenaze yakınlarının ölülerini bu şekil mezarlıklara defnetmeyi seçmesi gayet makul görülebilir.

8. Toplu Defin

Toplu defin denilince ilk akla gelen çok sayıda ölünün aynı kabre gömülmesidir. Yine önceden cenaze defnedilmiş bir mezar üzerine sonradan başka bir definin gerçekleştirilmesi de toplu defin kapsamında değerlendirilebilir. Bu bakımdan bu başlık altında aynı anda bir mezara birkaç cenaze gömme ve önceden defin yapılmış bir mezar üzerine başka bir cenazenin gömülmesi konuları ele alınacaktır.

a. Bir Mezara Birkaç Cenazeyi Aynı Anda Gömmek

Defin konusunda asıl olan Hz. Âdem'den (a.s.) itibaren uygulanageldiği üzere bir mezara bir definin gerçekleştirilmesidir.⁹⁹⁴ Ulema zaruret olmaksızın bir mezara iki veya daha fazla kişi konularak toplu defin yapılmasını uygun görmemiştir.⁹⁹⁵ Çünkü Hz. Peygamber'in, (s.a.s.) sahâbenin ve sonrasında İslam ümmetinin uygulaması bir mezara tek kişinin defnedilmesi şeklindedir.⁹⁹⁶

Bununla birlikte yer ve zaman darlığı ya da mezar kazacak kimsenin bulunamaması gibi zaruri durumlarda bir mezar içerisine birden fazla ölünün gömülebileceği konusunda fakihler ittifak etmişlerdir.⁹⁹⁷ Fukaha bu hükme Uhud Savaşı sonrası şehitlerin defnedilmelerini delil getirmiştir. Zira Uhud günü müslümanlar çok sayıda şehit vermişti. Bunun yanında yaralananlar da olmuş ve sahâbe yorgun düşmüştü.⁹⁹⁸ Resûl-i Ekrem (s.a.s.) şehitlerin genişçe kazılan kabirlere ikişer üçer kişi olarak gömülmelerini emretmiş ve Kur'an'ı en çok bilenlerin kible

⁹⁹⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 319.

⁹⁹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 420; Nevevî, *Minhâcû't-tâlibîn*, s. 61; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 236; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 166.

⁹⁹⁶ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 253; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ'*, c. I, s. 256; İbn Kudâme, *el-Kâfî fi fikhî'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 371; Râfiî, *Fethu'l-'azîz*, c. V, s. 245; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 284; Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'*, c. II, s. 276; Buhûtî, *er-Ravdu'l-mürbi'*, s. 190.

⁹⁹⁷ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 439; Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 315; Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, c. I, s. 130; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-Kâfî fi fikhî ehli'l-Medîne*, c. I, s. 282; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 65; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 419; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 236; Adevî, *Hâşiye*, c. I, s. 434.

⁹⁹⁸ Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, c. IX, s. 25.

istikametinde ön tarafa konulmalarını istemişti.⁹⁹⁹ Bunun gibi ölülerin sayısının fazlalığı, kısa zamanda her ölü için ayrı ayrı mezar kazmanın güçlüğü, yer darlığı yahut yeterince mezar kazacak kimsenin olmaması gibi durumlar zaruret kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁰⁰⁰

Câbir b. Abdullâh da (r.a.) şehit olan babasının başka biriyle aynı mezara defnedildiğini rivayet etmiştir.¹⁰⁰¹ Yine Câbir (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Uhud şehitlerinden ikişer kişiyi bir kabre koydurduğunu¹⁰⁰² nakletmiştir. İbn Hacer el-Askalânî bu hadisin, iki kadını bir kabre defnetmenin caiz olduğunu da gösterdiğini belirtmiştir. İbn Hacer erkek ve kadının aynı kabre gömülmesi konusunda ise Abdürrezzâk'ın Vâsile b. Eska'dan (ö. 85/704) naklettiği "*Erkekler ve kadınlar toplu bir şekilde gömülecek olursa; erkek mezarında kible tarafına gelecek şekilde konulur ve erkeğin arkasına da kadın getirilir*"¹⁰⁰³ şeklindeki rivayeti delil getirmiştir. Ancak bu durumda aralarının toprak vb. bir madde ile ayrılması gerektiğini söylemiştir¹⁰⁰⁴

Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler bir mezara birden fazla defin yapılması durumunda; en faziletli kimsenin kible tarafına konacağını ve birer kabir hükmünde olması için ölülerin aralarının toprakla ayrılacağını belirtmişlerdir. Zira Allah Resulü (s.a.s.) Uhud şehitlerinin bu şekilde defnedilmesini istemiştir.¹⁰⁰⁵

Hanefîler'e göre gömülecekler arasında erkek, kadın ve çocukların bulunması durumunda kible tarafına sırasıyla önce erkek sonra erkek çocuk, cenin ve kadın cenazesi konur.¹⁰⁰⁶ Hünsa-i müşkil sıralamada erkek cenazesinden sonra kadın cenazesinden önce gelir.¹⁰⁰⁷

Şâfiîler, kadın ve erkeğin aynı kabre gömülmesini hoş görülmemiştir. Ancak aynı mezara gömmekten başka çare bulunamaması durumunda aralarına topraktan bir

⁹⁹⁹ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 316; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 65; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 420; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 236. (Rivayetler için ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXVI, s. 183, H. no: 16251; Buhârî, "Cenâ'iz", 71, 72, 74; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 71.)

¹⁰⁰⁰ Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, c. II, s. 1560.

¹⁰⁰¹ Buhârî, "Cenâ'iz", 76.

¹⁰⁰² Buhârî, "Cenâ'iz", 72.

¹⁰⁰³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, c. III, s. 474, H. no: 6378.

¹⁰⁰⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 211.

¹⁰⁰⁵ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 439; Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 315; Kayrevânî, *Metnü'r-risâle*, s. 57; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 65; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ'*, c. I, s. 256; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 419.

¹⁰⁰⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 65; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 219.

¹⁰⁰⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, c. XXX, s. 107; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 219.

engel yapılarak önce erkek sonra çocuk arkasına da kadın cenazesi konur.¹⁰⁰⁸ Erkek cenazesinin kible tarafında önde olması hususunda Mâlikî¹⁰⁰⁹ ve Hanbelîler'de de aynı uygulama söz konusu olmakla birlikte; Hanbelîler'de kadın cenazesinin çocuk cenazesinden önce veya sonra konulabileceği yönünde iki farklı görüş vardır.¹⁰¹⁰

Din İşleri Yüksek Kurulu da normal şartlarda bir mezara sadece bir kişinin gömülebileceğini, zaruret hâlinde ise aralarının toprak vb. bir şeyle ayırarak birden çok defin yapılabileceğini belirtmiştir.¹⁰¹¹ Aynı şekilde yer darlığı ve ekonomik zaruretler sebebiyle beton kapak veya toprak tabakayla bölümleri birbirinden ayrılarak yapılan katlı mezarlara cenazelerin defnedilebileceği yönünde fetva vermiştir.¹⁰¹²

Normal koşullarda her bir ölünün kendine ait bir mezara defnedilmesi istenilen bir durumdur. Sünnete uygun olan da budur. Ancak savaş veya salgın hastalık, deprem, yangın, sel gibi doğal afetler nedeniyle cenazelerin sayısı çok olabilir. Yeterince mezar yeri ve mezar kazacak kimse bulunamayabilir. Böyle durumlarda çok sayıda mezar kazılması uzun zaman alacağı için cesetlerin bozulması gibi istenmeyen durumlar ortaya çıkabilir. Dolayısıyla zaruri hallerde bir mezara birden fazla defin yapılmasında sakınca olmadığı anlaşılmaktadır. Kahramanmaraş depreminde bu şekil definler yapıldığı bilinmektedir.

Ayrıca nüfusun yoğun olduğu yerlerde mezar yeri sıkıntısı da katlı mezar yöntemiyle aşılabılır.

b. Önceden Defin Yapılmış Mezara Başka Bir Cenaze Gömmek

Fakihler; defnedilmiş ceset çürüyüp toprak haline geldikten sonra aynı mezara başka bir cenazenin gömülmesini caiz görmekte birlikte bunun söz konusu olmaması halinde -zaruret bulunmadıkça- mezarın açılmasını ve buraya başka bir defin yapılmasını doğru bulmamıştır.¹⁰¹³ Çünkü bu durumda önce gömülen kimsenin

¹⁰⁰⁸ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, ss. 315, 316; Gazzâlî, *el-Vasît*, c. II, s. 390.

¹⁰⁰⁹ Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 236; Adevî, *Hâşiye*, c. I, s. 434.

¹⁰¹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. II, s. 419; *el-Kâfi fi fihî'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 371

¹⁰¹¹ Din İşleri Yüksek Kurulunun 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/355/bir-mezara-birden-fazla-cenaze-defnedilir-mi#: 13.04.2024>.)

¹⁰¹² Din İşleri Yüksek Kurulunun 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/356/cok-katli-mezar-yapilmasi-dinen-uygun-mudur 13.04.2024>.)

¹⁰¹³ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 253; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. II, s. 381; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 303; İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 272; c. II, s. 18; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik*, c. VIII, s. 518;

hürmetinin hala devam ettiği düşünülmüştür.¹⁰¹⁴ İbn Âbidîn içindeki ölü çürümeden aynı mezara defin yapmanın haram olduğunu ve bir kişinin yakını ile bir araya defnedilmeyi istemesinin aynı mezara defnedilmek için mazeret görülmediğini nakletmiştir. Aynı şekilde başka mezarlıklarda yer varken belli bir mezarlıktaki yer darlığı da aynı mezara defnedilmeyi mubah kılan zaruretlerden sayılmadığını belirtmiştir.¹⁰¹⁵

Hanefiler'de ölülerin çokluğu ve her bir cenaze için ayrı bir mezar tesis etmenin güçlüğü gibi zaruret hallerinde aynı mezara defin yapılmak zorunda kalınmış olması veya mezar olarak kazılan yerde henüz çürümemiş kemikler bulunması durumunda; önceki ölünün kemikleri mezarın bir tarafına toplanıp gömülecek cenazenin arası toprakla ayrılarak yeni definin yapılabileceği söylenmiştir.¹⁰¹⁶ Söz konusu çürümemiş bu kemiklere dokunmadan üzerlerinin toprakla örtülüp yeni yapılacak defin kemiklerin hemen yakınına olabileceği de belirtilmiştir.¹⁰¹⁷

Şâfîiler'de önceden cenaze gömülmüş bir mezara, içindeki ölünün çürüdüğü ve hiçbir kalıntısının kalmadığı ehl-i vukuf marifetiyle bilinene kadar defin yapılmaz.¹⁰¹⁸ Başka bir defin yapmak için açılmakta olan eski mezarda önceki ölüye ait kemik bulunacak olursa mezar hemen kapatılır. Ancak kemiklere mezar tamamen açıldıktan sonra tesadüf edilecek olursa yeni bir mezar kazmanın meşakkatli olacağı düşüncesiyle, çıkan kemikler mezarın bir köşesine konur ve halihazırdaki cenaze oraya defnedilir.¹⁰¹⁹

Hanbelîler'de ölünün tamamen çürüyüp toprak olduğu zannıyla açılan eski mezardan önceki ölüye ait kemik çıkması durumunda, mezar tekraren kapatılır ve yeni cenaze için farklı bir mezar açılır.¹⁰²⁰

Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 253; Aynî, *el-Binâye şerhü'l-Hidâye*, c. III, s. 253; Buhûtî, *er-Ravdu'l-mürbi*, s. 190; Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 144; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 167; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 233.

¹⁰¹⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 381; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 253; Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 144; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 233.

¹⁰¹⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 233.

¹⁰¹⁶ Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 109; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 233.

¹⁰¹⁷ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, c. VIII, s. 518.

¹⁰¹⁸ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 253; İmrânî, *el-Beyân*, c. III, s. 96.

¹⁰¹⁹ İmrânî, *el-Beyân*, c. III, ss. 96, 97; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, c. II, s. 142; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib fi şerhi Ravzı't-tâlib*, c. I, s. 332.

¹⁰²⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 381; Buhûtî, *er-Ravdu'l-mürbi*, s. 190.

Mâlikîler’de de önceden gömülen ölü, toprak olup gitti ise oraya tekrar defin yapılabilir. Zira Hz. Ömer (r.a.) definlerin üzerinden belli süreler geçtikten sonra Baki‘ Mezarlığını sürerek tekrar mezar olarak kullanmıştır.¹⁰²¹

Din İşleri Yüksek Kurulu toprağın cinsine ve bölgenin iklimine göre cesedin çürüme süresinin değişeceğini belirterek önceki gömülen cesedin tamamen çürüyüp toprak hâline geldiğine dair zann-ı gâlip hâsıl olduğu zaman aynı mezara ikinci bir cenazenin defnedilebileceğini belirtmiştir.¹⁰²² Ancak önceki cenaze çürüyüp toprak hâline gelmediği sürece herhangi bir zaruret olmaksızın mezarın açılarak, karı-koca veya akraba olsun olmasın ikinci bir cenazenin defnini caiz görmemiştir.¹⁰²³ Kurul ayrıca önce defnedilen cenazenin toprak olduğu kanaatiyle mezarın açılması sırasında çürümemiş halde bulunan kemiklerin bir tarafa çekilerek araya topraktan bir set yapılmak suretiyle ikinci cenazenin gömülebileceğini ifade etmiştir.¹⁰²⁴

Her bir ölü için ayrı ayrı mezarların kazılmasının mümkün olmaması durumunda Din İşleri Yüksek Kurulu’nun bu konuda zikredilen fetvaları, uygulama açısından fukahanın görüşlerini meczetmiş mahiyette görülebilir.

Günümüz mevzuatında, her mezara bir ölünün defnolunacağı ve mezarlıkların bulunduğu arazinin yapısına göre beş seneden aşağı olmayacak şekilde belli bir süre geçmeden aynı yere ikinci bir ölünün defnine izin verilmeyeceği hükme bağlanmıştır.¹⁰²⁵

D. Defnin İcrası

Müslüman, ölüm döşeginde olan kardeşini yalnız başına bırakmaz; son nefesine kadar onun yanında olur ve yanında hastanın duyacağı şekilde kelime-i tevhid

¹⁰²¹ İbnü’l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 272.

¹⁰²² Din İşleri Yüksek Kurulunun 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyabet.gov.tr/Cevap-Ara/355/bir-mezara-birden-fazla-cenaze-defnedilir-mi> 13.04.2024.)

¹⁰²³ Din İşleri Yüksek Kurulunun 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyabet.gov.tr/Cevap-Ara/893/esinin-kabrine-defnedilmeyi-vasiyet-eden-kisinin-bu-vasiyetini-yerine-getirmek-gerekir-mi> 16.04.2024.)

¹⁰²⁴ Din İşleri Yüksek Kurulunun 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyabet.gov.tr/Cevap-Ara/355/bir-mezara-birden-fazla-cenaze-defnedilir-mi> 13.04.2024.)

¹⁰²⁵ *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, madde 223; *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 39/4.

getirir.¹⁰²⁶ Ölüm vuku bulduğunda da yakınının kaybetmenin hüznünü yaşar ve gözyaşı döker.¹⁰²⁷ İşte bu durumda mevtânın defniyle ilgili sorumluluklar gündeme gelir.

Cenazenin yıkanması, kefenlenmesi ve namazının kılınmasından mezarına taşınmasına; defnedilmesinden mezarı başında edilen duaya kadar maddi/manevi yapılan işlemler, defnin icrasında söz konusu olan vazifelerdir.

1. Teçhiz İşlemi

Ölünün yıkanması, kefenlenmesi, kabrinin kazılması, mezarlığa taşınması, cenaze namazının kılınması gibi işlemler; cenazenin teçhizi kapsamında ele alınabilir.¹⁰²⁸ Allah Resulü (s.a.s.); ölüm gerçekleşince cenazenin hazırlanması, taşınması ve defninde acele davranılmasını tavsiye etmiştir.¹⁰²⁹ Hanefî,¹⁰³⁰ Şâfiî,¹⁰³¹ Mâlikî¹⁰³² ve Hanbelî¹⁰³³ mezhepleri de cenazenin teçhiz işlemlerinde acele edilmesini ittifakla müstehap görmüşlerdir. Bu bölümde cenazenin teçhizi kapsamında cenazenin yıkanması, kefenlenmesi ve namazının kılınması meseleleri ayrıntıya girilmeden ele alınacaktır.

Cenazenin yıkanması, elbiseleri çıkarılmış ölünün tenesir üzerine yatırılıp avret yerleri bir bezle kapalı olacak şekilde önce namaz abdesti aldırılması sonra da gusül de olduğu gibi tüm vücudunun yıkanmasıdır.¹⁰³⁴

Cenazenin kefenlenmesi de ölünün yıkanıp kurulanmasından sonra kefen bezine sarılmasıdır.¹⁰³⁵

¹⁰²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XVII, s. 19, H. no: 10993; Müslim, “Cenâ’iz”, 1.

¹⁰²⁷ Buhârî, “Cenâ’iz”, 42; Müslim, “Fedâil”, 15.

¹⁰²⁸ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, c. VII, s. 63; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. V, s. 325; Kal'acı, *Mu'cem-ü lüğati'l-fukahâ*, c. I, s. 122; Demirci, “Cenaze”, VII, s. 353; *Cenaze Hizmetleri Rehberi*, s. 20.

¹⁰²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XII, s. 208, H. no: 7267; Buhârî, “Cenâ’iz”, 49, 50; Müslim, “Cenâ’iz”, 16; İbn Mâce, “Cenâ’iz”, 15; Ebû Dâvûd, “Cenâ’iz”, 38, 50; Tirmizî, “Cenâ’iz”, 30; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. III, s. 543, H. no: 6620.

¹⁰³⁰ Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ'i*, c. I, s. 299; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96.

¹⁰³¹ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 322.

¹⁰³² İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 236; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 221.

¹⁰³³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 371.

¹⁰³⁴ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvane*, c. I, s. 260; Müzenî, *el-Muhtasar*, c. VIII, s. 129; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, ss. 58, 59; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 340.

¹⁰³⁵ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 303; Hirakî, Ebü'l-Kâsım Ömer b. Hüseyin b. Abdillâh, *Metnü'l-Hirakî (Muhtasarü'l-Hirakî)*, nşr. Dâru's-Sahâbeti li't-türâs, 1993, s. 36; Kayrevânî, *Metnü'r-risâle*, s. 53; Bâbertî, *el-İnâye*, c. II, s. 113; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, c. I, s. 186.

Cenaze namazı ise cenazenin sebep olduğu namaz manasında bir şeyi sebebine izafe etme kabilinden bir terkiptir¹⁰³⁶ ve ölü için bir dua mahiyetindedir.¹⁰³⁷

Fukahaya göre cenazenin yıkanması, kefenlenmesi, cenaze namazının kılınması farz-ı kifâye nev'inden birer ibadettir. Bu görevler bazı müslümanlar tarafından yerine getirildiği takdirde diğerlerinden sorumluluk kalkar. Ancak söz konusu vazifeler hiçbir kimse tarafından yapılmaması halinde tüm mükellefler günaha girmiş olur.¹⁰³⁸ Ulema bu fiillerin farz-ı kifâye oluşuna delil olarak şu rivayetleri öne sürmüştür.¹⁰³⁹ Hz. Peygamber (s.a.s.) cenazeye katılmayı müslümanların birbirleri üzerindeki haklarından saymış¹⁰⁴⁰ ve Arafat'ta ihramlı iken bineğinden düşerek vefat eden bir sahâbînin su ve sidir ile yıkanarak iki ihram bezi içinde kefenlenmesini istemiştir.¹⁰⁴¹ Resûlullah (s.a.s.) kızı vefat ettiğinde onun su ve sidir ile yıkanmasını emretmiş, yıkama işi bittikten sonra kendi izârını vererek kızına iç gömleği olarak sarılmasını sağlamıştır.¹⁰⁴² Hz. Âişe (r.a.) Hz. Peygamber'in pamuklu üç parça beyaz Yemen bezi içine kefenlendiği haber vermiştir.¹⁰⁴³ Habeşli sâlih birinin ölümü üzerine Resûlullah (s.a.s.) "*Haydi kalkın, onun cenaze namazını kılın*" buyurmuş sonra da sahâbe Hz. Peygamber'e uyarak onun cenaze namazını kılmışlardır.¹⁰⁴⁴

Ayrıca "*Onlardan ölen hiçbir kimsenin sakın (cenaze) namazını kılma, mezarı başında da durma! Çünkü onlar Allah'ı ve Resulünü inkâr ettiler, fasık olarak öldüler*"¹⁰⁴⁵ ayetinin de cenaze namazının farz oluşuna işaret ettiği belirtilmiştir.¹⁰⁴⁶

¹⁰³⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 189.

¹⁰³⁷ Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, c. I, s. 128; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 126; Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. II, s. 202.

¹⁰³⁸ Şeybânî, *el-Kesb*, s. 72; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 6; Serahsî, *el-Mebsût*, c. XXX, s. 263; Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. II, s. 177; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, s. 309; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 128; İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 237; c. IV, s. 2; İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'*, c. II, s. 223. (Mâlikîler'de ölüyü yıkamanın sünnet olduğu da söylenmiştir bkz. Kayrevânî, *Metnü'r-risâle*, s. 146; İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, c. I, s. 239.)

¹⁰³⁹ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, ss. 301-303; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 6; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, ss. 58-60; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, ss. 299, 311; İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, c. I, s. 246; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 342; *el-Kâfi fi fikhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 353; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 128.

¹⁰⁴⁰ Buhârî, "Cenâ'iz", 2; Müslim, "Selâm", 3; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 380.

¹⁰⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. V, s. 158, H. no: 3028; Buhârî, "Cenâ'iz", 19; Müslim, "Hâc", 14.

¹⁰⁴² Buhârî, "Cenâ'iz", 8; Müslim, "Cenâ'iz", 12.

¹⁰⁴³ Buhârî, "Cenâ'iz", 18; Müslim, "Cenâ'iz", 13.

¹⁰⁴⁴ Buhârî, "Cenâ'iz", 54;

¹⁰⁴⁵ Tevbe 9/84.

¹⁰⁴⁶ Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 106; Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-devvânî*, c. I, s. 291; Useymîn, *eş-Şerhu'l-mümti' 'alâ Zâdi'l-müstakni'*, c. V, s. 264.

2. Cenazenin Defin İçin Başka Yere Nakledilmesi

Bu başlık altında cenazenin defin işlemleri için başka bir yere nakledilme konusu ele alınacaktır.

Cabir b. Abdullah Uhud şehitleri hakkında şu rivayette bulunmuştur; “Biz Uhud şehitlerini gömmek için (Medine'ye) taşımıştık. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.s.) dellâli gelip “*Resûlullah (s.a.s.) size şehitleri, şehit düştükleri yerlere gömmenizi emrediyor*” dedi. Biz de şehitleri yerlerine döndürdük.¹⁰⁴⁷

Bu hadis-i şeriften hareketle âlimler şehitlerin, şehit edildikleri yerlere gömülmesinin gerektiğini;¹⁰⁴⁸ şehit düştükleri yerlerden alınarak başka yerlere nakledilmesinin caiz olmadığını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte bu hükmün Uhud şehitleriyle ilgili bir emir olup Uhud savaşından sonraki şehitleri kapsamadığı,¹⁰⁴⁹ hatta nakil yasağının şehitlere has olup diğer ölüleri şamil olmadığı da ileri sürülmüştür.¹⁰⁵⁰

Vefat eden kişinin defnedilmesi için definden önce cenazenin bir yerden başka bir yere nakledilmesi konusunda ihtilaf edilmiştir. Cenazenin nakli hususunda mezhepler iki farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Hanefî mezhebinde kişinin öldüğü yerdeki mezarlığa defnedilmesi müstehaptır.¹⁰⁵¹ Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) “*Şehitleri, şehit edildikleri yere defnedin*”¹⁰⁵² hadisi buna delildir. Hz. Peygamber, Uhud harbi şehitlerinin Medine Mezarlığı yakın olmasına rağmen şehit düştükleri yerde defnedilmesini emretmiştir. Yine Şam'ı fethederken şehit düşen sahâbîler de toplu bir şekilde değil, şehit düştükleri yerlerde ayrı ayrı defnedilmişlerdi.¹⁰⁵³ Bu konuda Hz. Âişe'nin, (r.a.) Şam'da vefat edip Mekke'ye taşınıp defnedilen kardeşi Abdurrahman'ın (r.a.) mezarını ziyaret ettiği zaman, “*Eğer ben öldüğün yerde bulunup iş bana düşseydi seni nakletmez öldüğün*

¹⁰⁴⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, c. III, s. 547, H. no: 6658; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 42; Tirmizî, “Cihad”, 37; Nesâî, “Cenâ'iz”, 83.

¹⁰⁴⁸ Mâlik b. Enes, “Cihad”, 37.

¹⁰⁴⁹ Sübkî, *el-Menhel*, c. VIII, s. 328.

¹⁰⁵⁰ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâth*, c. III, s. 1216, H. no: 1695.

¹⁰⁵¹ Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 260; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 167; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 239.

¹⁰⁵² Abdürrezzâk, *el-Musannef*, c. III, s. 547, H. no: 6658; Nesâî, “Cenâ'iz”, 83; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 42.

¹⁰⁵³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 239.

yere defnederdim” dediği de rivayet edilmiştir.¹⁰⁵⁴

Bununla birlikte, Hanefiler’den bazılarına göre definden önce cenazeyi vefat ettiği yerden başka bir mekâna nakletmek mutlak olarak caizken,¹⁰⁵⁵ bazılarına göre de nakil mesafesinin sefer mesâfesinden az olması şartıyla caizdir. İmam Muhammed de bunu bir veya iki mil olarak kaydetmiştir. Çünkü belde mezarlıklarına ulaşabilmek için bu kadar mesafe gereklidir ve bundan fazlası mekruhtur.¹⁰⁵⁶ Sefer mesafesinde olmasının mekruh olmayacağı da söylenmiştir.¹⁰⁵⁷ Sa’d b. Ebî Vakkâs (r.a.) Medine’ye dört fersah uzak bir yerde vefat etmiş ve omuzlarda taşınarak Medine’ye getirilmiştir.¹⁰⁵⁸

Mâlikîler’de; su altında kalma ve yırtıcı hayvan tehlikesinin olması, bereketi umulan bir yere veya ailesinin kolayca ziyaret edebileceği bir mekâna gömülmesi gibi belli bir maslahata binaen cenazenin definden önce veya sonra nakledilmesi câiz görülmüştür. Nakil sırasında cesedin şişip dağılmaması, saygınlığının çiğnenmemesi şarttır.¹⁰⁵⁹ Cenazenin naklinin cevazına, Mâlik b. Enes’ten gelen “*Sa’d b. Ebî Vakkâs ve Saîd b. Zeyd, Akîk bölgesinde vefat etmiş ve Medine’ye getirilip defnedilmişlerdir*”¹⁰⁶⁰ rivayeti delil gösterilmiştir.¹⁰⁶¹

Hanbelîler’de şehitlerin, Allah Resulünün (s.a.s.) “*Şehitleri, şehit düştükleri yere defnedin*”¹⁰⁶² buyruğu nedeniyle şehit düştükleri yere defnedilmesi müstehaptır. Diğer ölülerin nakledilmesi ise şerefli bir mekâna, sâlihlerin yanına gömülme isteği gibi meşru bir amaç olması durumunda caizdir. Nitekim bazı sahâbîler farklı yerlerde vefat etmelerine rağmen Mekke veya Medine’de defnedilmişlerdir. Ancak cesedin

¹⁰⁵⁴ İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râik*, c. II, s. 210.

¹⁰⁵⁵ *el-Fetâvâ’l-Hindiyye*, c. I, s. 167; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. II, s. 239.

¹⁰⁵⁶ Aynî, *el-Binâye şerhu’l-Hidâye*, c. III, s. 260, 261; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. II, s. 239.

¹⁰⁵⁷ Aynî, *el-Binâye şerhu’l-Hidâye*, c. III, s. 261.

¹⁰⁵⁸ İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râik*, c. II, s. 210. (1 fersah, 3 veya 6 mil mesafesidir. Bkz. Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, s. 301, İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. III, s. 44.)

¹⁰⁵⁹ Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 133; Desûkî, *Hâşiye ‘ale’ş-şerhi’l-kebîr*, c. I, s. 421; Muhammed İliş, *Minehu’l-Celîl*, c. I, s. 504.

¹⁰⁶⁰ Mâlik b. Enes, “Cenâ’iz”, 31.

¹⁰⁶¹ Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî el-Mâzerî el-Mâlikî, *Şerhu’t-Telkîn*, I. Baskı, thk. Muhammed el-Muhtâr es-Selâmî, nşr. Dâru’l-Ğarb el-İslâmî, I-V, 2008, c. I, s. 1201; Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 480.

¹⁰⁶² Abdürrezzâk, *el-Musannef*, c. III, s. 547, H. no: 6658; Nesâî, “Cenâ’iz”, 83; Ebû Dâvûd, “Cenâ’iz”, 42.

bozulmayacağından emin olma şartı aranır.¹⁰⁶³ Cesedin dâru'l-harpte bulunması, yakılma veya müslâ yapılmâ endişesinin olması ve kabrinin açılma korkusunun bulunması gibi bir zaruret durumunda cesedin nakledilmesinin vacip olduğu da ifade edilmiştir.¹⁰⁶⁴

Şâfîiler'e göre ise cesedin bozulma, kokma endişesi olmasa bile, hürmetinin çiğnenmesine ve defni geciktirmeye sebep olacağından cenazeyi bir memlekette başka bir memlekete taşımak haramdır. Diğer bir görüşe göre ise haram olduğuna dair delil olmadığı için mekruhtur. Özellikle Mekke, Medine ve Kudüs gibi mukaddes beldelede ölenlerin başka yerlere nakledilmesi uygun değildir. Aksine bu beldelede yakın yerlerde vefat edenler, Mekke, Medine ve Kudüs'e defnedilmenin fazileti nedeni ile defnedilmek için bu şehirlere nakledilebilirler.¹⁰⁶⁵ Buralara defnedilme hususundaki vasiyet eğer cesedin bozulmasından korkulmuyor ve yakınsa yerine getirilir. Bu şekildeki nakil de ancak cenazenin yıkanıp kefenlenmesi ve namazının kılınmasından sonra mümkündür. Çünkü bu fiillerin farzıyeti öldüğü mahalle ilgilidir ve naklinin caiz olması ile sakıt olmaz.¹⁰⁶⁶ Bu üç yer dışında cenazenin başka yere nakledilme hususunda vasiyet olsa dahi, defnin gecikmesi ve ölünün bozulmasından korkulduğu için vasiyetin geçerli olmayacağı belirtilmiştir. Uhud şehitlerinin şehit edildikleri yere defnedilmeleri buna delil getirilmiştir.¹⁰⁶⁷

Öte yandan, Şâfîilere göre eğer bir müslüman küfür memleketinde ölür ve mezarını gizlemek imkânı olmaz ve eşelenip eziyet edilmesinden endişe edilirse, İslâm diyarına nakledilir. Aynı şekilde dâru'l-harpte vefat eden devlet reisi de İslâm ülkesine götürülür.¹⁰⁶⁸

İbn Hacer el-Askalânî cenazenin nakli hususunda ihtilaf edildiğini söyleyerek en doğru olanın şu ayırımı yapmak olduğunu vurgular. Ona göre faziletli bir yere defnedilmek gibi bir amaç yoksa ölüyü başka yere nakletmek mekruhtur. Bu konuda

¹⁰⁶³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. II, s. 380; Merdâvî, *el-İnsâf*, c. II, s. 555; Haccâvî, *el-İknâ*, c. I, s. 234.

¹⁰⁶⁴ Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû*, c. III, s. 391; Merdâvî, *el-İnsâf*, c. II, s. 555.

¹⁰⁶⁵ Şâfîî, *el-Üm*, c. I, s. 315; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 26; Nevevî, *el-Mecmû*, c. V, s. 303; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, c. III, s. 202; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, c. II, s. 58.

¹⁰⁶⁶ İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc* c. III, s. 203; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, c. II, s. 58; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, c. III, s. 38.

¹⁰⁶⁷ Nevevî, *el-Mecmû*, c. V, s. 303; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, c. III, s. 202.

¹⁰⁶⁸ İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, c. III, s. 203; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, c. II, s. 58; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, c. III, s. 38.

mekruhluk haramlığa kadar gidebilir. Ölü faziletli bir mekâna gömülme gibi bir gaye için nakledilecekse müstehaptır.¹⁰⁶⁹

Din İşleri Yüksek Kuruluna göre ölüyü, vefat ettiği yerdeki mezarlığa defnetmek müstehaptır. Bununla birlikte cesedin bozulmasından endişe duyulmuyorsa başka bir şehre veya memlekete nakledilerek oraya gömülmesinde sakınca bulunmamaktadır.¹⁰⁷⁰

Anlaşıldığı üzere, cenazenin vefat ettiği yerdeki kabristanlığa defnedilmesi müstehaptır. Ancak cesedin bozulmaması, hürmetsizlik edilmemesi şartıyla, şerefli mekâna ve yakınlarının yanına gömülme arzusu, su altında kalma, vahşi hayvan endişesi gibi belli maslahatlar için cenazenin öldüğü yerden başka bir yere nakli de câiz görülmektedir.

Ulaşım imkânlarının gelişip ilerlemesi nedeni ile günümüzde insanlar çalışma ve seyahat amaçlı memleketlerinden çok uzak mesafelere gitmektedirler. Buralarda ölüm vuku bulduğunda, ölü yakınlarının cenazelerini beldelerine getirmek istemeleri makul görülebilir. Böylece mezarı ziyaret edilip rahmet okunması sağlanmış olur. Ayrıca kişi ölmüş yakınını uzak ve yabancı memleketlerde bırakmak istemez. Şehitlerin nakledilmesi dışında cenazenin naklinin yasaklandığına dair bir delil de yoktur. Allah Resulü (s.a.s.) şehitlerin hatıralarını yaşatmak, gelecek nesillerde bilinç oluşturmak gibi hikmetlere binaen veya o zamanın şartlarında ve savaş sonrasının yorgunluğunu düşünerek, onları şehit edildikleri yerlere defnedilmesini istemiş olabilir.

Günümüzde kara, deniz ve havayoluyla ulaşım imkânları ve gelişen soğutma sistemleri de göz önüne alındığında; mevtâyâ saygısızlık etmeyecek bir şekilde, cesetlerin bozulmaması için gerekli önlemleri alarak, defni çok fazla da geciktirmeden cenazeleri bir yerden başka bir yere nakletmede bir sakıncanın olmayacağı pekâlâ söylenebilir.

Günümüz hukukunda cenazelerin defnedilmeden önce gerek yurt içinde bir

¹⁰⁶⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 207.

¹⁰⁷⁰ Din İşleri Yüksek Kurulunun 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/354/kisi-oldugu-yerden-baska-bir-yere-goturulup-defnedilebilir> 05.09.2023.)

yerden başka bir yere, gerekse yurt dışına nakledilmesi ve yurt dışından getirilmesi mümkündür.¹⁰⁷¹ Ancak kolera, veba, çiçek, şarbon, cüzam ve ruam gibi bulaşıcı hastalıktan ölenlerin nakledilmesi yasaktır.¹⁰⁷² Yabancı memleketlerden cenaze gelmesi durumunda da nakline izin verildiğine ve sağlık yönünden naklinin uygun olduğuna dair cenaze nakil belgesi ibraz edilmesi zorunludur.¹⁰⁷³ Avrupa Konseyi'ne üye olan devletler, tabutun sızdırmazlığının sağlanması durumunda Uluslararası cenaze naklinin basitleştirilmesi yönünde kararlar almıştır. Söz konusu anlaşmaya göre ölüme bulaşıcı bir hastalık sebep olsa dahi cenaze nakli mümkün olabilecektir.¹⁰⁷⁴

Cenaze nakilleri cesedin dış ortamla irtibatını keserek sıvı ve koku çıkışını önleyecek bir malzemedan imal edilmiş nakil tabutu ile tabutun sızdırmazlığının sağlandığını gösteren yol izin belgesi düzenleyerek gerçekleştirilir. Şartları taşımayan cenazelerin başka yerleşim yerine nakline izin verilmez.¹⁰⁷⁵ Ülke dışına nakilleri yapılacak cenaze tabutlarının ise daha intizamlı yapılması gerekmektedir.¹⁰⁷⁶

3. Cenazenin Mezara Taşınması

Vefat olayı vuku bulup ölü usulüne göre yıkanıp kefenlendikten sonra defnedileceği yere götürülür. Bu durumda cenazenin takip edilmesi ve taşınması ile alakalı iş ve işlemler gündeme gelir.

a. Cenazenin Mezara Kadar Takip Edilmesi

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashabına; hasta ziyareti, davete icâbet, mazluma yardım, selam alma ve aksırana dua etmek gibi emrettiği şeylerden birisi de "ittibâi'l-cenâ'iz"dir.¹⁰⁷⁷ Cenazeye ittiba, cenazeyi arkasından takip etmek ve cenaze namazını

¹⁰⁷¹ *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, madde 228; *Cenaze Nakline Mahsus Beynelmilel İtilâfnameye İltihakımız Hakkında Kanun*, madde 1; *Cenazelerin Nakli Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun*, Resmî Gazete 15226, 04/05/1975, Kanun No 1887, madde 1; *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmeliğin "Yedinci Bölümü" cenazelerin nakli ile ilgili hususları ele almaktadır.*

¹⁰⁷² *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, madde 229.

¹⁰⁷³ *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, madde 234; *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 36, 37.

¹⁰⁷⁴ *Cenazelerin Nakli Anlaşması*, Resmî Gazete 15318, 06/08/1975, Kanun No 1887, madde 6/2.

¹⁰⁷⁵ *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, madde 230, 231, 232; *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 4/i,j, 27.

¹⁰⁷⁶ *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 28.

¹⁰⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXX, s. 497, H. no: 18532; Buhârî, "Cenâ'iz", 2.

kıldıktan sonra da bu surette devam etmektir.¹⁰⁷⁸ Aynı zamanda Resûlullah (s.a.s.) cenazeyi takip etmeyi müslümanların birbirleri üzerindeki haklarından biri olarak saymıştır.¹⁰⁷⁹

Cenazeye katılma olarak da ifade edebileceğimiz cenazeye ittiba, müslümanlara ecir ve sevap kazandıracak amellerdendir. Buhârî'nin "Cenazeye İttiba İmandandır," bab başlığı ile Ebû Hüreyre'den yaptığı rivayette, Allah Resulü (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "*Her kim inanarak ve sevabını sadece Allah'tan bekleyerek bir müslümanın cenazesini takip eder, cenaze namazını kılar ve gömülünceye kadar durursa, iki kîrât ecir ile döner. Öyle ki, kîrâtların her biri Uhud dağı kadardır. Her kim cenaze namazını kılip cenaze defnedilmeden önce dönerse bir kîrât ecir ile dönmüş olur.*"¹⁰⁸⁰

Burada cenazeyi takip etmenin sevap olduğu belirtilmekte ve buna teşvik bulunmaktadır. İbn Hacer buradaki sevabın, cenazeye katılıp namazını kılan ve gömülünceye kadar bekleyen için olup sadece cenazenin arkasından gidip namazını kılmaksızın geri dönen kimse için olmadığına işaret etmiştir.¹⁰⁸¹

Saîd b. Mansûr'dan, Mücâhid aracılığıyla cenazeyi takip etmenin, nafilerin en faziletlisi olduğu,¹⁰⁸² Abdürrezzak'ın Mücâhid'den rivayetinde ise nafîle namazdan daha faziletli olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁸³ Farz-ı kifâye olan ibadetlerin nafîlelerden daha faziletli olması daha doğru görülmüştür.¹⁰⁸⁴

b. Mezara Kadar Cenazenin Önünden, Arkasından, Sağından ya da Solundan Gitmek

Cenazeye katılanların, cenazenin önünden, arkasından sağından veya solundan yürüyebilecekleri konusunda farklı rivayetler vardır. Ebû Dâvûd, Hz. Peygamber

¹⁰⁷⁸ Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, c. IV, s. 376.

¹⁰⁷⁹ Buhârî, "Cenâ'iz", 2; Müslim, "Selâm", 3.

¹⁰⁸⁰ Buhârî, "İmân", 34; "Cenâ'iz", 56; Müslim, "Cenâ'iz", 17.

¹⁰⁸¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 193.

¹⁰⁸² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 193; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, c. IV s. 66.

¹⁰⁸³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, c. III, s. 451, H. no: 6274.

¹⁰⁸⁴ İbn Abdülber en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed, Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî, nşr. vizâratü umûmi'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, I-XXIV, Mağrib, 1387, c. XIX, s. 40; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, c. IV s. 66; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 239.

(s.a.s.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer'in (r.a.) cenazenin önünde yürüdüklerini haber vermiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) binit üzerinde olanın, cenazenin arkasından, yayanın ise önünden, arkasından ve ona yakın olarak sağından ya da solundan yürüyeceğini belirttiğini nakletmiştir.¹⁰⁸⁵ Anlatıldığına göre Resûl-i Ekrem oğlu İbrâhim'in cenazesini arkasından yürüyerek takip etmiştir.¹⁰⁸⁶ Buhârî de Enes b. Mâlik'in (r.a.) "*Sizler, cenazeyi yerine ulaştırmak için gidiyorsunuz. Öyleyse cenazenin önünden, arkasından, sağından ve solundan yürüyünüz*" dediği rivayet etmiştir.¹⁰⁸⁷

Hanefiler'e göre cenazenin önünden yürümekte bir sakınca olmamakla birlikte arkasından yürümek daha faziletlidir.¹⁰⁸⁸ Çünkü Sa'd b. Muâz (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.) de cenazenin arkasından yürümüşlerdir. Ayrıca cenazenin arkasından yürümek, ihtiyaç duyulduğu zaman cenazeyi taşımaya yardım etme imkânı sağlar. Cenazeyi takip etmek taşıyanlar açısından da daha öğüt vericidir. Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Ebû Bekir cenazelerin önünden yürümüşlerse de bunun nedeni; cenazeye katılanlara kolaylık sağlamak, önden de yürünebileceğini göstermek ve cenaze taşınırken sıkışıklığı önlemek istemeleridir.¹⁰⁸⁹

Hanefiler'e göre her ne kadar vucûbiyet için olmasa da cenazeye ittiba emredilmiştir. İttiba da bir şeyin arkasından giderek takip etmekle olur. Ancak cenazenin arkasından kadınlar da geliyorsa ve kadın-erkek karışma söz konusu olacaksa erkekler cenazenin önüne geçer. Cenazenin sağından ve solundan gidilmez.¹⁰⁹⁰

Hanefiler'de cenazenin ön, arka sağ ve solundan da gidilebileceği ancak binit üzerinde iken önden gitmenin mekruh olduğu da söylenmiştir.¹⁰⁹¹ Cenazenin önünden

¹⁰⁸⁵ Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 49.

¹⁰⁸⁶ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 43, H. no: 6826.

¹⁰⁸⁷ Buhârî, "Cenâ'iz", 50; farklı rivayetler için ayrıca bkz. Mâlik b. Enes, "Cenâ'iz", 11; Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Ensârî, *el-Âsâr*, thk. Ebu'l-Vefâ, nşr. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I, Beyrut, ts, s. 82; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 150, H. no: 754; c. XIV, s. 512, H. no: 10881; İbn Mâce, "Cenâ'iz", 15; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 26, 46; Tirmizî, "Cenâ'iz", 27, 29; Beğavî, *Şerhu's-sünne*, c. V, s. 333.

¹⁰⁸⁸ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 414; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, ss. 56, 57.

¹⁰⁸⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, ss. 56, 57.

¹⁰⁹⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 232.

¹⁰⁹¹ Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, s. 605; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 233.

yürünmesi caiz olmakla birlikte herkesten ileri giderek cenazeden uzakta yürümek mekruhtur.¹⁰⁹² İbn Âbidîn'e göre aslında cenazenin arkasından gidilmesi ile kastedilen mana, mutlak surette cenaze ile beraber yürümektir. Özellikle cenazenin arkasından yürümek değildir.¹⁰⁹³

Şâfiîler'e göre Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) yaptığı gibi cenazenin önünden yürümek efdaldır.¹⁰⁹⁴

Hanbelîler'de de efdal olan cenazenin önünden yürünmesidir.¹⁰⁹⁵ Binek üzerindekiilerin ise cenazenin arkasından gitmeleri hususunda ihtilaf yoktur.¹⁰⁹⁶

Mâlik b. Enes, Resûlullah (s.a.s.), Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer'in (r.a.) ve sonrasında gelen halifelerin cenazelerin önünde gittiklerini,¹⁰⁹⁷ yine Zeyneb bt. Cahş'ın cenazesinde Hz. Ömer'in cemaati cenazenin önünde yürüttüğünü rivayet ederek¹⁰⁹⁸ sünnet olanın cenazenin önünden yürümek olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁹⁹ Ancak Mâlikîler'de kadınlar ve binit üzerindekiiler cenazenin arkasından takip ederler.¹¹⁰⁰

İbn Abdülber en-Nemerî (ö. 463/1071) ulema tarafından cenazenin önünden, arkasından, sağından ve solundan takip edilebileceğinin söylendiğini ancak hangisinin fazileti olduğu konusunda ihtilaf edildiğini belirtmiştir.¹¹⁰¹ İbn Rüşd el-Hafîd (ö. 595/1198) bu ihtilafın sebebinin, bu konuda delil getirilen rivayetlerin farklılığından ve her grubun kendi aldığı rivayeti sahih görüp diğerlerini zayıf görmesinden kaynaklandığını ileri sürmüştür.¹¹⁰²

Cenazenin önünden veya arkasından gitmelerinin caiz görüldüğü ve bu konuda genişlik olduğu anlaşılmaktadır. Cumhura göre faziletli olan cenazenin önünden gidilmesi iken Hanefîler'de arkasından takip etmek efdal kabul edilmektedir.

¹⁰⁹² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 233; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 162.

¹⁰⁹³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 233.

¹⁰⁹⁴ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 310.

¹⁰⁹⁵ Hırakî, s. 37; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 354.

¹⁰⁹⁶ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, c. I, s. 308.

¹⁰⁹⁷ Mâlik b. Enes, "Cenâ'iz", 8.

¹⁰⁹⁸ Mâlik b. Enes, "Cenâ'iz", 9.

¹⁰⁹⁹ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, c. I, s. 253.

¹¹⁰⁰ Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 34.

¹¹⁰¹ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstizkâr*, c. III, s. 20.

¹¹⁰² İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, c. I, ss. 246, 247.

Cenazeye katılanların sayısı, binit üzerinde veya yaya olması, cenazenin götürüldüğü yolun dar ya da geniş olması, cenazeyi takip edenler arasında kadınların bulunması gibi durumların söz konusu olabileceği göz önüne alındığında ihtiyaca göre cenazenin önünden veya arkasından gerektiğinde sağından ve solundan takip edilmesi makul, gerekli ve faziletli sayılabilir. Şöyle ki, katılımın çok fazla olduğu bir cenazede izdiham olmaması için hem önden hem arkadan takip etmek gerekebilir. Kadınların da katıldığı bir cenazede ihtilât olmaması için erkeklerin önden gitmesi daha uygun olabilir. Yerine göre araçla takip edenlerin yayalara rahatsızlık vermemesi için yaya ve binit üzerindeki cenazeyi ayrı ayrı takip etmeleri daha münasip görülebilir.

Günümüz mevzuatında, cenazenin önünden, arkasından, sağından veya solundan gidilip gidilemeyeceği hususunda herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

c. Mezara Kadar Cenazeyi Binit Üzerinde Takip Etmek

Bir cenazeye katılan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kendisi için getirilen hayvana gidişte binmediği fakat dönüşte bindiği rivayet edilmiştir. Bunun hikmeti sorulunca da *"Giderken melekler yürüyorlardı, onlar yürürken ben de binmedim. Onlar gidince bindim"*¹¹⁰³ buyurmuştur. İbn Mâce (ö. 273/887), benzer manadaki hadis-i şerifi *"Allah'ın melekleri yürürlerken, siz binek üzerinde olmaktan utanmaz mısınız?"* şeklinde rivayet etmiştir.¹¹⁰⁴ Zeyd b. Erkam'ın *"Cenazede bineğe binen kişiler, eğer yürüyenlere verilen (ecri) bilselerdi binmekten vazgeçerlerdi"* dediği de nakledilmiştir.¹¹⁰⁵

Yine İbn Dahdâh isminde bir sahâbînin cenazesine yürüyerek giden Resûlullah'ın (s.a.s.),¹¹⁰⁶ dönerken kendisine getirilen eğersiz bir ata bindiği¹¹⁰⁷ rivayet edilmiştir. Bundan dolayı Nevevî, cenazeden dönüşte hayvana binmenin mubahlığına İbn Dahdâh hadisinin delil olduğunu ancak gidişte hayvana binmenin mekruh olduğunu belirtmiştir.¹¹⁰⁸

Anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber, (s.a.s.) cenazeyi mezara götürürken

¹¹⁰³ Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 48.

¹¹⁰⁴ İbn Mâce, "Cenâ'iz", 15.

¹¹⁰⁵ Aynî, *Şerhu Süneni Ebû Dâvûd*, c. VI, s. 106.

¹¹⁰⁶ Tirmizî, "Cenâ'iz", 29.

¹¹⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXIV, s. 495, H. no: 20976; Müslim, "Cenâ'iz", 28.

¹¹⁰⁸ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*, c. VII, s. 33.

yürümeyi tercih etmiş, ancak dönüşü binek üzerinde yapmıştır. Bununla birlikte cenazeyi mezara götürürken bir bineğe binmenin caiz olduğuna delalet eden rivayetler de vardır.

Şevkânî'ye göre Muğîre b. Şu'be'den rivayet edilen “*Binit üzerinde olan, cenazenin arkasından yürür, yaya dilediği yerde*”¹¹⁰⁹ hadis-i şerifi görünüşte diğer rivayetlerle çelişir görünse de bu hadis, arkadan yürümenin kerahetle caiz olduğunu beyan içindir. Ya da cenazeyi binek üzerinde takip etmeyi yasaklayan hadisler, Resûlullah'ın katılması nedeniyle, meleklerin bulunduğu cenazelere hastır. Çünkü meleklerin herkesin cenazesine katılması düşünülmez. Hadisler bu şekilde cem edilebilir.¹¹¹⁰

Hanefiler'e göre cenazeyi binek üzerinde de takip etmek caiz ise de yürüyerek takip etmek efdaldır.¹¹¹¹ Çünkü yürüyerek takip etmek tevazuya daha uygundur. Hz. Peygamber de İbn Dahdah'ın cenazesini yürüyerek takip etmiş, dönüşte ise bir ata binmiştir. Binek üzerindeki kişinin arkadan gitmesinde beis yoktur. Ancak önden gitmesi, arkadan gelenlere toz ile zarar verebileceğinden mekruhtur.¹¹¹²

Şâfiî,¹¹¹³ Mâlikî¹¹¹⁴ ve Hanbelîler'e¹¹¹⁵ göre cenazeyi yürüyerek takip etmek efdal olmakla beraber hastalık, zayıflık gibi bir mazeret nedeni ile cenaze, binek üzerinde de takip edilebilir. Dönüşte ise bineğe binmekte sakınca bulunmamaktadır.

Cumhur ulemanın, cenazeyi yürüyerek takip etmeyi efdal, özürsüz olarak binek üzerinde takip etmeyi mekruh, definden dönüşte ise binit üzerinde olmayı kerahetsiz caiz kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Allah Resulü de (s.a.s.) cenazeye giderken binmediği ata, dönüşte binmiştir. Hastalık, zayıflık gibi mazeret durumunda ise binek üzerinde takip etmek caiz kabul edilmiştir. Günümüzde hastalık, zayıflık gibi özürlerle beraber, mezarlıkların uzaklığı, şehirlerin büyüklüğü bunun yanında yağmur,

¹¹⁰⁹ İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 15; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 49.

¹¹¹⁰ Şevkânî, *Neylü 'l-evtâr*, c. IV ss. 89, 90.

¹¹¹¹ İbn Âbidîn, *Reddü 'l-muhtâr*, c. II, s. 233.

¹¹¹² Şürünbülâlî, *Merâki 'l-felâh*, s. 224; Tahtâvî, *Hâşiyetü 't-Tahtâvî 'alâ Merâki 'l-felâh*, c. I, s. 606; İbn Âbidîn, *Reddü 'l-muhtâr*, c. II, s. 232.

¹¹¹³ Gazzâlî, *el-Vasît*, c. II, s. 374; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 279.

¹¹¹⁴ Mâzerî, *Şerhu 't-Telkîn*, c. I, s. 1165; Mevvâk, *et-Tâc ve 'l-iklîl*, c. III, s. 34.

¹¹¹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 355; *el-Kâfi fi fihri 'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 369; Merdâvî, *el-İnsâf*, c. II, s. 542.

kar, soğuk, aşırı sıcak vb. mazeretler de göz önüne alındığında cenazelerin vasıtalarla takip edilmesi ihtiyaç olarak düşünülebilir. Ancak herhangi bir özrün bulunmaması durumunda faziletli olanı tercihen, ölümü tefekkür amacıyla ve tevazuya daha yakın olmak için cenazeyi yaya olarak takip etmek daha uygun görülebilir.

Günümüz mevzuatında, cenazenin yaya ya da vasita üzerinde takip edilip edilmemesi konusunda herhangi bir düzenlemeye rastlanmamıştır.

d. Kadınların Cenazeyi Mezara Kadar Takip Etmeleri

Kadınların cenazeyi mezarına kadar takip etmelerinin caiz olup olmadığı konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir.

Hanefiler'e göre kadınların cenazeyi takip etmeleri tahrîmen mekruhtur.¹¹¹⁶ Çünkü Resûl-i Ekrem (s.a.s) cenazeye katılmak isteyen kadınları görünce onlara “Cenazeyi taşıyacak mısınız?” diye sordu. Kadınlar “hayır” dediler. “Cenazeyi defnedecek misiniz?” diye sordu. Kadınlar hayır dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) “Sevap kazanarak değil, günaha girmiş olarak dönün”¹¹¹⁷ buyurarak onları cenazeye katılmaktan nehyetmiştir.¹¹¹⁸ Kadınlar cenazeyi taşıyamadıkları gibi kabre de koyamayacaklarından cenazede bulunmalarının manası yoktur.¹¹¹⁹ İbn Âbidîn Hanefî mezhebinin bu görüşüne delil olarak getirdiği İbn Mâce'nin rivayet ettiği bu hadisi zikrettikten sonra şöyle demiştir: “Bu hadis İbn Mâce tarafından zayıf bir senetle rivayet edilmiştir. Fakat Hz. Âişe'nin, “Allah Resulü (s.a.s.) kendisinden sonra kadınların ne modalar çıkardıklarını görse idi, Benî İsrâîl'in kadınlarına yasakladığı gibi mutlaka onları men ederdi” sözleriyle işaret ettiği gibi, zamanın değişmesi bu yasağın gerekliliğini teyit etmektedir. Bu söz onun zamanındaki kadınlar hakkında söylenmiştir. Ya zamanımızdaki kadınlara ne demeli?”¹¹²⁰

Kâmil Miras'a göre “Cenaze tabuta konup da erkekler onu taşımak için

¹¹¹⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 232.

¹¹¹⁷ İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 50; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ b. Yahyâ b. İsa b. Hilâl et-Temîmî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, 1. Baskı, thk. Hüseyin Selim Esed, nşr. Dâru'l-Me'mûn li't-türâs, I-XIII, Dmeşk, 1984, c. VII, s. 109, H. no: 4056. (Hüseyin Selim Esed Hadisin isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir.)

¹¹¹⁸ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 310; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 108.

¹¹¹⁹ Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 108.

¹¹²⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 232.

omuzlarına aldıklarında...”¹¹²¹ hadis-i şerifi de cenazenin taşınması ve naklinin erkeklere has olduğu konusunda delil getirilmiştir.¹¹²²

Kadın sahâbîlerden Ümmü Atıyye'nin (r.a.) (ö. 70/689-90) kadınların cenazelere katılmaları hususunda “*Bize cenazeleri takip etmek yasaklandı. Ancak üzerimize bu konuda kesin bir karar verilmedi*”¹¹²³ dediği nakledilmiştir. Hadis şârihlerine göre “*Bu konuda kesin karar verilmedi*” yani getirilen diğer yasakların aksine cenazeyi takip etme konusunda “kadınlara kesin bir yasaklama getirilmedi” sözü ile Ümmü Atıyye, (r.a.) kadınlara cenazeleri takip etmenin haram kılınmadığını ancak mekruh görüldüğünü kasetmiştir.¹¹²⁴

İbn Âbidîn, Ümmü Atıyye'den (r.a.) nakledilen bu sözün, kadınların cenazeyi takip etmeleri hususunda tenzihen mekruh olmayı ifade ettiğini, ancak bunun, kadınların mescit ve bayramlara çıkmalarının mubah olduğu o günkü zamana mahsus olması gerektiğini belirtmiştir.¹¹²⁵

Şâfiîlerle¹¹²⁶ Hanbelîler'e¹¹²⁷ göre de Ümmü Atıyye (r.a.) rivayeti ve İbn Mâce'nin cenazeye katılan kadınlara sevap verilmeyeceğine dair naklettiği hadis doğrultusunda, kadınların cenazeyi takip etmeleri mekruh görülmüştür.

İbn Mes'ûd (r.a.) (ö. 32/652-53), İbn Ömer (r.a.), Ebû Ümâme (r.a.) ve Hz. Âişe'nin (r.a.), kadınların cenazeye katılmalarını kerih gördükleri; Mesrûk (ö. 63/683), en-Nehâî (ö. 96/714), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Muhammed b. Sîrîn'in (ö. 110/729) de aynı görüşte oldukları nakledilmiştir.¹¹²⁸

Kadınların cenazelere katılmalarının yasaklanması; sabırsızlık gösterebileceklerinden, çok fazla üzüntü ve kaygı duymalarından veya tesettürün sağlanamayacağı endişesinden kaynaklandığı belirtilmiştir.¹¹²⁹ Hadis şârihlerine göre

¹¹²¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XVII, s. 465, H. no: 11371; Buhârî, “Cenâ'iz”, 49.

¹¹²² Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, c. IV, s. 450.

¹¹²³ *ثُمَّ يُعَزَّمُ عَلَيْنَا* Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XLV, s. 284, H. no: 27303; Buhârî, “Cenâ'iz”, 29; Müslim, “Cenâ'iz”, 11; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 44.

¹¹²⁴ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*, c. VII, s. 2; Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, s. 63; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 145.

¹¹²⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 232.

¹¹²⁶ Mâverdí, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. IX, s. 585; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, ss. 277, 278.

¹¹²⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 356; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, s. 364.

¹¹²⁸ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 267.

¹¹²⁹ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, c. II, s. 222.

kadınlar erkeklere göre bedenen daha zayıf bir yapıya sahip olduklarından erkeklerin sorumluluğu onlara yüklenmemiştir.¹¹³⁰ Kadınların cenazeye katılıp cenazeyi taşımaları durumunda, erkeklerle birbirine karışmanın kaçınılmaz olup bu durumun fitneye yol açacağı,¹¹³¹ ölüyü görme durumunda bağırıp çağırma gibi olumsuzlukların meydana gelebileceği ifade edilmiştir.¹¹³² Ayrıca kadınlara yasaklama söz konusu olduğundan, cenazeye ittiba hususundaki faziletin erkeklere özgü olduğu ileri sürülmüştür. Bir şeyde fazilet olmasının o şeyin müstehap olması ile imkân bulacağı dolayısı ile kadınların cenazeyi takip etmelerinde fazilet olmadığı belirtilmiştir.¹¹³³ Cenazeyi nakledecek erkek bulunmaması durumunda ise zarurete binaen kadınların taşınmasına cevaz verilmiştir.¹¹³⁴

Mâlikîler'e göre ise yaşlı kadınların cenazeye katılmaları ihtilafsız caizdir. Çocuğu, babası, kocası ve kardeşi gibi yakın akrabalarının cenazesine genç kadınların katılması da caizdir. Ancak genç kadınların bu akrabaları dışındaki kişilerin cenazesine katılması mekruhtur.¹¹³⁵

İbn Hazm da kadınların cenazeyi takip etmelerini caiz görerek, kadınların cenazenin arkasından gitmesinin yadırganamayacağını ve onların bu amelden alıkoyulamayacağını belirtmiştir. Yasaklama hakkında gelen rivayetleri sahih bulmayarak; hadislerin mürsel olduğunu ya da meçhul bir kişiden veya kendisiyle hüccet getirilmeyen kişilerden rivayet edildiğini ileri sürmüştür. Ümmü Atıyye rivayetinin ise senedi sahih olsa dahi nehye dair hüccet olamayacağını, sadece keraheti gösterdiğini ifade etmiştir.¹¹³⁶

Ayrıca İbn Abbas (r.a.) ve tâbiünden el-Kâsım (ö. 107/725), Sâlim (ö. 106/725), Zührî (ö. 124/742), Rabîa (ö. 136/753), Ebi'z-Zinâd'dan (ö. 130/748) da kadınların cenazeye katılmalarının caiz görüldüğü nakledilmiştir.¹¹³⁷

¹¹³⁰ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 296; Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, c. IV, s. 451.

¹¹³¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 182; Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, c. IV, s. 451.

¹¹³² Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilmelik Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn, *İrşâdû's-sârî li'şerhi sahîhi'l-Buhârî*, 1. Baskı, nşr. el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, I-X, Mısır, 1323, c. II, s. 419.

¹¹³³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 145.

¹¹³⁴ Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, c. IV, s. 451.

¹¹³⁵ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, c. I, s. 262; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, c. II, s. 420.

¹¹³⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, c. III, s. 388.

¹¹³⁷ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 267.

Kadınların cenazelere katılmalarının cevazına dair Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edilen, bir cenaze merasiminde ağlayan kadınları susturmaya ve oradan uzaklaştırmaya çalışan Hz. Ömer'e, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) “*Onları bırak yâ Ömer! Çünkü göz yaş döker, nefis musibete uğramıştır, ayrılık vakti yenidir*”¹¹³⁸ anlamındaki hadis-i şerif de delil getirilmiştir.¹¹³⁹

Netice olarak, kaynaklarda cenazeye ittiba konusunda kadınların, erkeklerden farklı değerlendirildiği görülmektedir. Erkeklerin cenazeye iştirakleri teşvik edilip sevap vaat edilirken, kadınların katılması haram olmasa da mekruh görülmüştür. Bunun sebebinin aslında kadınların yaratılışı ile alakalı olduğu düşünülebilir. Erkeklerle göre kadınlar daha narin, fiziksel olarak daha güçsüz, naîf ve duygusaldırlar. Cenazeye katılmak, taşımak ve defnetmek ise hem psikolojik hem de beden olarak güçlü olmayı gerektirir. Zaman zaman cenazeye katılan kadınlarda müşahede edildiği gibi, ağlama ve feryatlar nedeni ile ölümü tefekkür, dua ve ölüye rahmet okuma gereğince yerine getirilemeyebilmektedir. Ayrıca cenazede kadın ve erkeklerin bir arada olmaları mahremiyetle ilgili ilkelerin örselenmesine de neden olabilir. Özellikle kalabalık cenazelerde kadın ve erkeklerin ayrı ayrı gitmelerini sağlanamayabilir. Bu nedenle kadınların cenazeye katılmamalarının daha uygun olacağı kanaatinin daha güçlü olduğu ifade edilebilir. Ancak cenazeye ittibada, kadınlar hakkında haram denecek şekilde kesin bir yasaklama söz konusu olmadığından, özellikle anne, baba, evlat, kardeş gibi yakın akrabalarının cenazesine katılmak isteyen kadınların erkeklere karışmamak, feryad ü figan ağlamamak ve tesettüre riayet etmek şartı ile cenazenin peşinden gitmelerinde bir sakınca olmayacağı söylenebilir. Ayrıca cenazeyi taşıyacak erkek bulunmaması durumunda bu görevi kadınların üstleneceği unutulmamalıdır.

Günümüz mevzuatında, cenazenin kadınlar tarafından takip edilip edilmeyeceğine dair herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.

¹¹³⁸ Tayâlisî, *Müsned*, c. IV, s. 327, H. no: 2721; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XIII, s. 124, H. no: 7691; İbn Hibbân, *el-İhsân*, c. VII, s. 429, H. no: 3157.

¹¹³⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 145.

e. Mezara Kadar Cenazeyi Ateş, Meşale vb. ile Takip Etmek

Hanefî,¹¹⁴⁰ Şâfiî,¹¹⁴¹ Mâlikî¹¹⁴² ve Hanbelî¹¹⁴³ mezhepleri cenazenin mezarına götürülürken, ateşle takip edilmesinin mekruh olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.

Hanefiler'e göre defin için mezarlığa götürülen cenazenin ateşle takip edilmesi, mezara doğru ateşle yürümek tefe'ülen mekruh görülmüştür.¹¹⁴⁴ Mevtânın dünyadan ateşle ayrılması istenmemiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber bir cenaze için çıktığında elinde buhurdanlık bulunan bir kadın görünce onu uzaklaştırmıştır.¹¹⁴⁵ Bu nedenle mezarı tütsülemek için yanan bir şey götürülmesi hoş görülmemiştir.¹¹⁴⁶

Ayrıca cenazeyi ateşle takip etmek cahiliye ve ehl-i kitabın adetleri olduğundan uygun bulunmamıştır.¹¹⁴⁷

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s.) “*Sesle ve ateşle cenaze takip edilmez*” buyurmuştur.¹¹⁴⁸ Sahâbeden Ebû Hüreyre (r.a.), Amr b. el-Âs ve Esmâ bt. Ebî Bekr (r.a.) (ö. 73/692) kendi cenazelerinin meşaleyle takip edilmemesini vasiyet ettikleri rivayet edilmiştir.¹¹⁴⁹ Aynı şekilde vasiyette bulunan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye (r.a.) bu konuda bir şey duyup duymadığı sorulunca da Allah Resulünden (s.a.s.) işittiğini zikretmiştir.¹¹⁵⁰

Gerek söz konusu hadis-i şeriflerdeki yasaklamalar gerekse cenazeyi ateşle takip etmenin gayri müslimlerin adetlerinden olması göz önüne alındığında; ateş, meşale ve koku verme amaçlı tütsü, buhurdanlık gibi yanan malzemelerle cenazeyi takip etmenin uygun olmadığı söylenebilir. Böylece gereksiz yere mal tüketilmez ve

¹¹⁴⁰ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 420; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 61; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 236; Meydânî, Abdülğani b. Tâlib b. Hammâde b. İbrâhîm el-Ğuneymî ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, nşr. el-Mektebetü'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, ts, c. I, s. 129.

¹¹⁴¹ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 303; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 62.

¹¹⁴² Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, c. I, s. 256; Kayrevânî, *Metnü'r-risâle*, s. 54.

¹¹⁴³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 356; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, c. II, s. 130.

¹¹⁴⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 61; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 318; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 236.

¹¹⁴⁵ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 420; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 61. (Rivayet için bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, c. III, s. 419, H. no: 6162; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, c. XX, s. 321, H. no: 760.

¹¹⁴⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 61.

¹¹⁴⁷ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstizkâr*, c. III, s. 24; Münâvî, *Fezû'l-kadir*, c. VI, s. 387, H. no: 9729.

¹¹⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XIV, s. 512, H. no: 10881; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 46.

¹¹⁴⁹ Mâlik b. Enes, “Cenâ'iz”, 12, H. no: 768, 769; Müslim, “İman”, 54.

¹¹⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXII, s. 317, H. no: 19547; İbn Mâce, Cenâ'iz, 18, H. no:1487.

insanların aklına “ölü ateşe layıktır” diye bir düşünce getirilmez. Geceleyin defin yapılması durumunda ise cenazeye katılanların daha iyi görmelerini sağlamak için ihtiyaca binaen söz konusu malzemelerle cenazeyi takip etmekte pekâlâ sakınca görülmeyebilir.

Günümüz mevzuatında, cenazenin ateş, meşale vb. ile takip edilip edilmemesi hususunda herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

f. Cenazenin Mezara Kadar Omuzlarda Taşınması

Cenazeye katılan kişilerin tabutu taşımaları, sevap kazandıracak bir ibadet ve görev olarak görülmüştür. Cenazeyi dört tarafından taşıyanların bu görevi ifa etmiş olacakları¹¹⁵¹ ve böylece günahlarının bağışlanması için bir fırsat yakalayacakları¹¹⁵² nakledilmiştir.

Cenazenin mezarına kadar, omuzda taşınması ile alakalı Ebû Saîd el-Hudrî’den (r.a.) “*Cenaze tabuta konup da erkekler onu taşımak için omuzlarına aldıklarında...*”¹¹⁵³ şeklinde devam eden hadis-i şerif rivayet edilmiştir.¹¹⁵⁴ İbn Mes’ûd’dan da cenazenin, tabutunun dört köşesinden ve dört kişi tarafından omuzlanarak götürmesinin sünnet olduğu nakledilmiştir.¹¹⁵⁵

Hanefîler’e göre bu sünnet şu şekilde uygulanır: Kişi önce tabutun sol ön tarafını, sağ omzuna alarak cenazeyi taşımaya başlar ve tabutun sol arka tarafına kadar varır. Sonra da tabutun sağ ön tarafını sol omzuna alıp yürür sonra da tabutun arka tarafına geçer. Cenazenin düşürülmeden bu şekilde taşınmasında kolaylık vardır ve bu uygulama insanlar arasında yaygınlaşmıştır. Böylelikle tabutun her dört tarafından onar adım götürülmüş olur.¹¹⁵⁶ Bundan fazla taşınması ise taşıyan için nafîle ibadettir.¹¹⁵⁷ Hanbelîler’de de tertip üzere dört köşesinden taşımak sünnettir.¹¹⁵⁸

¹¹⁵¹ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, s. 82; Şeybânî, *el-Âsâr*, c. II, s. 56; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, c. III, s. 512, H. no: 6518; Tirmizî, “Cenâ’iz”, 50.

¹¹⁵² Münâvî, *et-Teysîr bi-şerhi’l-Câmi’i’s-sağîr*, c. II, s. 115; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. II, s. 231.

¹¹⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XVII, s. 465, H. no: 11371; Buhârî, “Cenâ’iz”, 49.

¹¹⁵⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî*, c. III, s. 182.

¹¹⁵⁵ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, s. 82; Şeybânî, *el-Âsâr*, c. II, s. 56.

¹¹⁵⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 56; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, c. I, s. 309; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. II, s. 231.

¹¹⁵⁷ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, s. 82; Şeybânî, *el-Âsâr*, c. II, s. 56.

¹¹⁵⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 357.

Cenaze omuzlardayken ölünün başı ön tarafta olur. Çünkü baş en şerefli uzuvdur.¹¹⁵⁹

Şâfiîler'e göre cenazenin tabutu dört taraftan taşınabileceği gibi iki kişi veya biri önde ikisi arkada olmak üzere üç kişi tarafından da götürülebilir. Ya da tabutun kolları arasına girerek taşıyanların sayısına göre cenazeyi her türlü omuzlamak mümkündür.¹¹⁶⁰

Mâlikîler'de ise tabutun dört tarafından tutularak götürülmesi sünnettir ancak her yönden taşınması da mümkündür¹¹⁶¹

Cenazeyi tabutun dört tarafına omuz vererek taşımak, sünnete uygunluk ve hem taşıyanlara kolaylık hem de güvenli bir taşıma için daha isabetli görülebilir.

g. Cenazenin Mezara Kadar Vasıta ile Taşınması

Hanefîler'e göre cenazenin taşınması yük taşımak gibi kabul edilemeyeceğinden hayvan üzerinde taşınması mekruhtur. Vasıta¹¹⁶² üzerinde taşımak ölüye saygısızlık olur, bu da mekruhtur.¹¹⁶³ Çocuk cenazelerinin dahi vasıta üzerinde taşınması uygun değildir. Çünkü vasıta üzerinde taşımak, yük taşımaya benzer. Ayrıca cenazeyi el üzerinde taşımak ona bir ikramdır. Bu nedenle çocuklara da bu ikram yapılmalıdır.¹¹⁶⁴ Çocuğun cenazesi vasıta üzerinde olan birinin ellerinde götürülürse mekruh olmaz.¹¹⁶⁵ Aynı şekilde Hanefîler'de tabutu taşıyacak kişinin az olması, mezarlığın uzak olması gibi zaruri hallerde cenazenin vasıta ile taşınabileceği ifade edilmiştir.¹¹⁶⁶

Mâlikîler'e göre de cenaze hayvan veya araba üzerinde taşınmaz. Mâlikî fakihî Eşheb'in (ö. 204/820) çocuk cenazesinin eller üzerinde taşınmasını vasıta ve sedye/tabut üzerinde taşınmasından daha iyi gördüğü nakledilmiştir.¹¹⁶⁷ Bununla

¹¹⁵⁹ Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 309.

¹¹⁶⁰ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 307; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 251; Gazzâlî, *el-Vasît*, c. II, s. 373.

¹¹⁶¹ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, c. I, s. 253; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 46.

¹¹⁶² Günümüzde taşıma işlemleri, hayvanlardan ziyade araçlarla sağlandığından, hayvan terimi yerine, vasıta demek daha uygun olabilir.

¹¹⁶³ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 56; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 309.

¹¹⁶⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 57; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 309.

¹¹⁶⁵ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ'*, c. I, s. 244; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 309.

¹¹⁶⁶ Şürünbülâlî, *Merâkı'l-felâh*, s. 223; Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâkı'l-felâh*, c. I, s. 603.

¹¹⁶⁷ Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 465; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 35.

birlikte İbn Habîb, taşıyacak kimsenin bulunmaması durumunda cenazenin vasıta ile taşınmasında da sakınca görmemiştir.¹¹⁶⁸

Hanbelîler’de mezarın uzaklığı, cenazenin aşırı ağır olması gibi geçerli bir mazeret sebebi ile cenazenin vasıta üzerinde taşınmasında sakınca görülmemiştir.¹¹⁶⁹

İnsanın dirisi gibi ölüsünün de muhterem, saygıya layık olması nedeniyle, cenazesinin sıradan bir eşya gibi vasıta ile taşınmasının uygun bulunmadığı anlaşılmaktadır. Ancak uzaklık ve cenazeyi taşıyacakların azlığı, ölünün aşırı ağır olması gibi bir mazerete binaen vasıtanın kullanılabilmesi öngörülmektedir.

Günümüzde, yerleşim yerlerinin genişlemesi ile mezarlıkların uzak mekânlarda kaldığı ve özel olarak cenaze nakil araçlarının üretildiği göz önüne alındığında cenazeleri vasıta ile taşımakta herhangi bir sakınca olmayacağı söylenebilir. Hatta uzaklık, yağmur, kar, soğuk ve sıcak gibi hava koşulları göz önüne alındığında ihtiyaç olarak da sayılabilir. Bu davranış ölümlere bir saygısızlık olarak değerlendirilmeyebilir.

Günümüz mevzuatında, cenazelerin kolayca ve usulünce taşınabilmesi için cenaze nakil aracı temin edilmesi belediyelerin görevleri arasında sayılmıştır.¹¹⁷⁰

h. Cenaze Mezara Taşınırken Acele Edilmesi

Hazır olan cenazenin teşyîinde ağır davranmayıp bir an önce onu mezarına yerleştirmek için acele edilmesi tavsiye edilmiştir. Ebû Hüreye’den (r.a.) nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) “Cenazeyi (mezara) acele götürünüz. Eğer ölü sâlih biri ise onun için bu hayırlıdır ve onu hayra ulaştırmış olursunuz. Eğer sâlih biri değil ise bu bir şerdir. Böylece onu omuzlarınızdan atmış olursunuz” buyurmuştur.¹¹⁷¹

¹¹⁶⁸ Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 35.

¹¹⁶⁹ İbn Müflih, *el-Mübdî fî şerhi'l-Mukni'*, c. II, s. 266; Haccâvî, *el-İknâ'*, c. II, s. 230; Buhâtî, *Keşşâfû'l-kınâ'*, c. II, s. 127; *Dekâ'iku üli'n-nühâ*, c. I, s. 368.

¹¹⁷⁰ *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 29.

¹¹⁷¹ *أَسْرِعُوا بِالْجَنَازَةِ، فَإِنَّ تَكُ صَالِحَةً فَخَيْرٌ تُقَدِّمُوهَا، وَإِنْ يَكُ سَوِيًّا دَلِكُ، فَشَرٌّ تَضَعُونَهُ عَنْ رِقَابِكُمْ* Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XII, s. 208, H. no: 7267; Buhârî, “Cenâ'iz”, 50; Müslim, “Cenâ'iz”, 16; İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 15; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 50; Tirmizî, “Cenâ'iz”, 30.

Said el-Hudrî'den de Resûlullah'ın “Ölü tabuta konulup da erkekler onu omuzlarına aldıklarında, eğer iyi bir kişi ise beni bir an önce yerime ulaştırınız der” buyurduğu nakledilmiştir.¹¹⁷²

Hadislerde de ifade edildiği üzere, cenazeyi acele ve hızlıca taşımak müstehaptır. Ancak bu acele ve hızlı götürme cenazenin bozulmasına, zarar görmesine sebep olmamalı ve taşıyanlara meşakkat vermemeli, cenazenin temizliğine halel getirmemelidir.¹¹⁷³ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hızlı giden bir cenazeyi görüp taşıyanlara sakinlik tavsiye etmesi¹¹⁷⁴ rivayetini delil olarak kabul edip süratli taşımayı kerih görenler olduysa da bunun ölüye zarar verebilecek, içi dışına çıkacak derecedeki süratli bir yürüyüşle ilgili olduğu ileri sürülmüştür.¹¹⁷⁵ Sakinlik tavsiye eden bu rivayetin; cenazeyi taşırken çok hızlı ve koşarak gitmenin değil orta halli bir yürüyüşün uygun görüldüğünü ifade ettiği yoksa hadisler arasında herhangi bir çelişkinin olmadığı belirtilmiştir.¹¹⁷⁶

Hanefiler'e göre cenazenin taşınmasında belirlenmiş bir zaman olmamakla birlikte acele edilmesi, yavaş gidilmesinden daha faziletlidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) cenazeyi taşırken acele ve hızlı davranılmasını tavsiye etmiştir.¹¹⁷⁷ Ancak bu acele davranış, koşmak değil, hızlıca yürümektir. Çünkü Resûl-i Ekrem (s.a.s.) koşmayı tasvip etmemiştir. Koşmak cenazeye zarar da verebilir.¹¹⁷⁸ Koşarak cenazeyi götürmek ölüye saygısızlıktır, onu takip edenlere zararlıdır ve mekruhtur.¹¹⁷⁹

Şâfiî¹¹⁸⁰ ve Hanbelîler'e¹¹⁸¹ göre de cenazenin taşınmasında koşmaksızın ve cenazeye zarar vermeksizin acele etmek müstehaptır.

İmam Şâfiî, ölünün şişip patlaması gibi bir durumdan endişe ediliyorsa sakin

¹¹⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XVII, s. 465, H. no: 11371; Buhârî, “Cenâ'iz”, 49.

¹¹⁷³ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*, c. VII, s. 12; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 184.

¹¹⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXII, s. 469, H. no: 19695; İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 15.

¹¹⁷⁵ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 288; Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, c. IV, s. 456.

¹¹⁷⁶ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni İbn Mâce*, c. I, s. 451.

¹¹⁷⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 56; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 309.

¹¹⁷⁸ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 309; Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 91.

¹¹⁷⁹ Bâbertî, *el-İnâye*, c. II, s. 135.

¹¹⁸⁰ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 256; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 271.

¹¹⁸¹ İbn Kudâme, *el-Kâfî fî fikhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 368; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, c. II, s. 128.

ve nazik bir şekilde yürüneceğini ifade etmiştir.¹¹⁸²

Mâlikîler’de sünnete uygun olan acele etmede etmek; bir ihtiyacı için yol alan hızlı, genç bir erkeğin yürüyüşü gibi¹¹⁸³ koşmadan mütedil bir davranma olarak takdir edilmiştir.¹¹⁸⁴

Hakkında vârid olan hadisler doğrultusunda; cenazeyi mezarına taşıırken, cesede zarar verecek dereceye varmamak ve cenazeyi taşıyanlarla takip edenlere rahatsızlık vermemek şartıyla, biraz süratli yürüyerek taşımanın müstehap olduğu konusunda cumhur ulemanın ittifak ettikleri görülmektedir.

Ölülerin, cenaze nakil araçları ile taşındığı günümüzde orta derecede bir hız ile taşınması, fazla hız yapılmaması uygun görülmüştür.¹¹⁸⁵

i. Cenazenin Mezara Sessizce Taşınması

Ebû Hüreyre'den rivayet edilen ve zayıf görülen bir hadiste Hz. Peygamber’in (s.a.s.) “*Ses çıkararak ve ateşle cenazenin peşinden gidilemez*”¹¹⁸⁶ diye buyurduğu ve kendisinin de oğlu İbrâhim’in cenazesinin arkasından sessizce yürüdüğü¹¹⁸⁷ nakledilmiştir. Aynı şekilde Resûl-i Ekrem (s.a.s.) cenazenin yanında sukût etmeyi Allah’ın (c.c.) seveceğini¹¹⁸⁸ haber vermiştir.

Söz konusu bu rivayetler doğrultusunda, cenazenin mezarına, sessiz ve sükûnet içerisinde taşınmasının müstehap, Kur'an okumak ve zikir için bile olsa sesi yükseltmenin ise mekruh olduğu konusunda Hanefî,¹¹⁸⁹ Şâfiî,¹¹⁹⁰ Mâlikî¹¹⁹¹ ve Hanbelî¹¹⁹² mezhepleri ittifak etmişlerdir. Kerahetin tenzîhen olduğunu söyleyenlerin

¹¹⁸² Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 41.

¹¹⁸³ Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 34; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 227.

¹¹⁸⁴ Desûkî, *Hâşiyetü 'ale's-şerhi'l-kebîr*, c. I, s. 418.

¹¹⁸⁵ Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn (Peygamberimizden Hayat Ölçüleri)*, Tercüme ve Şerh M. Yaşar Kandemir, İ. Lütfi Çakan, Raşit Küçük, Erkam Yayınları, I-VII, İstanbul, 2006, c. IV, s. 583.

¹¹⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XIV, s. 512, H. no: 10881 (hadisin isnâdının zayıf olduğu belirtilmiştir); Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 46.

¹¹⁸⁷ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 43, H. no: 6826; Aynî, *Şerhu Süneni Ebû Dâvûd*, c. VI, s. 108.

¹¹⁸⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, c. V, s. 213, H. no: 5130.

¹¹⁸⁹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 310; Zeylâf, *Tebyînu'l-hakâik*, c. I, s. 245; Meydânî, *el-Lübâb*, c. I, s. 129.

¹¹⁹⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 321; Kalyûbî, *Haşiyetü Kalyûbî ve Umeyre*, c. I, s. 406.

¹¹⁹¹ İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 250; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. VII, s. 620.

¹¹⁹² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 355; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, c. II, s. 130.

yanında, tahrîmen mekruh olduğu görüşünde olanlar da vardır.¹¹⁹³ İbrahim Nehâî'nin cenazeye katılanların ölü için “*Bağışlanma dileyin ki, Allah sizi de affesin*” demelerini dahi mekruh gördüğü nakledilmiştir.¹¹⁹⁴ Cenazede sessizlik muhafaza edilmeli, sesli zikir de yapılmamalıdır. Çünkü Resûlullah'ın ashâbı (r.a.) cenaze yanında ses çıkarmayı, ehl-i kitabın amelîne benzediğinden mekruh,¹¹⁹⁵ sesi alçaltmayı müstehap görmüştür.¹¹⁹⁶ Bu durumda kişi zikredecekse içinden zikretmelidir.¹¹⁹⁷

Ayrıca cenazeye katılanların tebessüm etmesi, gülmesi ve dünya işlerini konuşması da mekruh görülmüştür.¹¹⁹⁸

Bu esnada, kıraat, zikir, dua ve başka şekilde seslerin çıkmasını engelleyip sessizlik ve sükûneti sağlamanın hikmeti, başka şeylerle meşgul olmayıp hayatı ve onun sonu olan ölümü tefekkür etmeyi sağlamak olarak kabul edilmiştir.¹¹⁹⁹

Bunun yanında “*Ses çıkararak cenazenin peşinden gidilemez*”¹²⁰⁰ hadisi ile “seslice, dövünerek ağlama” kastedildiği de belirtilmiştir.¹²⁰¹ Bağırıp çağırarak ve çığlık atarak ağlamak da hoş görülmemiştir. Çünkü bunu Resûl-i Ekrem (s.a.s.) yasaklamıştır. Sesi yükseltmeden ağlamak ise sakıncalı sayılmamıştır.¹²⁰² Hz. Peygamber (s.a.s.) de oğlu İbrahim için ağlamıştır.¹²⁰³ Cenazeye gelen ağıtçı, yaşlı kadınların uzaklaştırılması istenmiştir.¹²⁰⁴

Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde; cenazeyi mezarına taşıırken yüksek sesle konuşmak, feryad ü figan ederek ağlamak, bağırarak, çığlık atmak, ağıt yakmak, yas tutmak ve gülmek gibi sesli olarak Kur'an okumak, zikir ve dua yapmak da ittifaqla hoş görülmemektedir. Buradan hareketle cenaze teşyiinde, tören adı altında

¹¹⁹³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 233.

¹¹⁹⁴ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 321; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 355; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 233.

¹¹⁹⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 310; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, c. I, s. 245.

¹¹⁹⁶ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, c. III, s. 453, H. no: 6281; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 321; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 355.

¹¹⁹⁷ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ'*, c. II, s. 130; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 233.

¹¹⁹⁸ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ'*, c. II, s. 130.

¹¹⁹⁹ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 321; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ'*, c. II, s. 130.

¹²⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XIV, s. 512, H. no: 10881 (hadisin isnâdının zayıf olduğu belirtilmiştir); Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 46.

¹²⁰¹ Münâvî, *et-Teyisr bi-şerhi'l-Câmi'i's-sağîr*, c. II, s. 489.

¹²⁰² Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. II, s. 176; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 108.

¹²⁰³ Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 108.

¹²⁰⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 310; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 108.

bando vb. enstrümanlarla cenaze marşı, musiki, ilahi vb. müzikleri çalmak evleviyetle uygun olmamalıdır. İbn Âbidîn'in "dua ve zikirle alakalı bu hüküm verildiye, şu zamanda ortaya çıkan musiki hakkında ne demeli"¹²⁰⁵ sözü tam da buna işaret etmektedir. Bu bakımdan sükûnet içerisinde ve tefekkürle cenazenin takip edilmesi en doğrudur.

4. Cenazenin Mezarın Yanına Konulması

Cenaze mezara ulaştırılınca, defin işlemine geçmek için omuzlardan indirilir. İndirilen bu cenazenin, mezarın hangi cihetine konacağı hususunda farklı rivayet ve buna bağlı olarak farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Bu konunun, ölünün mezara indiriliş yeri ve yönü tespit edildikten sonra anlaşılabilceği söylenebilir.

Hanefiler'e göre omuzlardan indirilen cenaze, kabrin kible cihetine bakan yönüne konur ve kible tarafından kabre indirilir.¹²⁰⁶ Defin için onu alan kimsenin yüzü de böylece kibleye dönmüş olur.¹²⁰⁷ Hanefiler'in bu konudaki delili "*Hz. Peygamber mezarına kible yönünden konulmuştur*"¹²⁰⁸ rivayetidir.¹²⁰⁹

Şâfiî,¹²¹⁰ Mâlikî¹²¹¹ ve Hanbelîler'de¹²¹² ise cenaze, mezarın ayak ucuna konur ve baş tarafından çekilerek mezara indirilir. Buna hükme ölüyü mezara ayak ucu tarafından indiren Abdullah b. Yezid'in (r.a.) "*Bu sünnettendir*"¹²¹³ sözü ve İbn Abbas'ın (r.a.) "*Hz. Peygamber (s.a.s.) baş tarafından geriye doğru çekilerek mezara konuldu*"¹²¹⁴ şeklindeki rivayeti delil olarak gösterilmiştir.¹²¹⁵ Mâlikî fakihî İbn Habîb'in cenazenin kible cihetinden mezara indirilmesini tercih ettiği de

¹²⁰⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 233.

¹²⁰⁶ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 421; Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, c. I, s. 130; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 61; Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 91.

¹²⁰⁷ *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 166; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 235.

¹²⁰⁸ Şeybânî, *el-Âsâr*, c. II, s. 134; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, c. III, s. 499, H. no: 6471; ayrıca bkz. İbn Mâce, "Cenâ'iz", 38; Tirmizî, "Cenâ'iz", 63; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 90, H. no: 7056. (Hadisin zayıf olduğu belirtilmiştir.)

¹²⁰⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 61; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 319.

¹²¹⁰ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 315; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 294.

¹²¹¹ İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 259; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 233.

¹²¹² İbn Kudâme, *el-Kâfi fi'fikki'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 371; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, s. 377.

¹²¹³ Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 67.

¹²¹⁴ Şâfiî, *Müsnedü'l-İmam eş-Şâfiî*, c. II, s. 94, H. no: 599; Tirmizî, "Cenâ'iz", 63; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 90, H. no: 7054.

¹²¹⁵ Sübkî, *el-Menhel*, c. IX, s. 60.

belirtilmiştir.¹²¹⁶

Şâfiî, ölünün baş tarafından çekilerek mezara indirileceğini, bu yöndeki rivayetlerin daha kuvvetli olduğunu söyleyerek, Resûlullah'ın mezarına kible yönünden konulduğu yönündeki rivayete itiraz etmiştir. Şöyle ki; Hz. Peygamber'in mezarı Hz. Âişe'nin (r.a.) odasının içinin sağ tarafında duvarın dibine kazılmıştır. Bu nedenle duvarın dibine bir şey koymak mümkün olmadığından, kible harici bir yönden mezara çekilerek konulmuştur. İbn Abbas'tan gelen ve (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.), baş tarafından geriye doğru çekilerek mezara konulduğunu belirten rivayet gibi bu yönde birçok rivayet gelmiş, bu uygulama insanlar arasında meşhur olmuştur. Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer de (r.a.) bu şekilde kabre yerleştirilmiştir.¹²¹⁷ Bu durumda sünnet olan, önce cenazenin başı mezarın ayak ucuna gelecek şekilde yere konur. Sonra cenaze mezar çukuruna doğru geri çekilerek önce başı sonrada ayakları kabre indirilir.¹²¹⁸

Hanbelîler'de eğer zorluk yoksa ölünün baş tarafından çekilerek mezara konulması müstehaptır. Çünkü Allah Resulüne yapılan uygulama da böyle olmuştur. Eğer bu şekilde yapmak zorsa kolay olan yapılır. Yani ölü kible tarafından mezara konabilir. Veya mezarın başucuna konulan ölü ayaklarından çekilerek kabre indirilebilir.¹²¹⁹

Hanefîler'e göre ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mezara çekilerek konulduğu yönündeki rivayet doğru kabul edilse bile bu zaruretten olmuştur. Çünkü Peygamberler vefat ettikleri yere defnedileceğinden, Hz. Peygamber de vefat ettiği yer olan Hz. Âişe'nin (r.a.) odasına gömülmüştür. Bu odanın darlığı sebebi ile duvar dibine açılan kabrin kible tarafına tabut konulamamıştır. Resûl-i Ekrem de (s.a.s.) mezarına

¹²¹⁶ Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 478; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 44.

¹²¹⁷ Şâfiî, *el-Ûm*, c. I, s. 311. (Rivayetler için ayrıca bkz. Şâfiî, *Müsnedü'l-İmam eş-Şâfiî*, c. II, s. 95, H. no: 600; Beğavî, *Şerhu's-sünne*, c. V, s. 397; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 90, H. no: 7054; *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, 1. Baskı, nşr. Câmîati'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, I-XV, Pakistan, 1991, c. V, s. 324, H. no: 7696.)

¹²¹⁸ Şâfiî, *el-Ûm*, c. I, s. 315; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 294; *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 61.

¹²¹⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 370, 371; *el-Kâfî fî fikhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 371; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, s. 377.

önce ayakları girecek şekilde indirilmiştir. Ayrıca kible yönü yüceltildiğinden ölünün kible tarafından mezara konulması tercih edilir.¹²²⁰

Hanefî kaynaklarında, Şâfiîler'e göre ölünün ayaklarından çekilerek mezara indirileceği belirtilmiş olsa da¹²²¹ Şâfiîlerin kendi kaynaklarında ölünün baş tarafından çekilerek mezara indirileceği anlatılmaktadır.¹²²²

İbn Ömer'in (r.a.) bir ölüyü ayaklarından çekerek mezara koyduğu¹²²³ ve İbn Sîrîn'den nakledilen "*Hz. Enes'le birlikte bir cenazede idim. Cenazenin getirilmesini istedi ve onu ayaklarından çekerek mezara indirdi*"¹²²⁴ mealindeki rivayetler de cenazenin mezara ayakları tarafından çekilerek konulduğunu göstermektedir.¹²²⁵

Defin için omuzlardan indirilen cenazenin, mezarın kible cihetine mi yoksa ayak ucuna veya baş ucuna mı konacağı hususunda farklı rivayetler olmakla birlikte, mezarın ayak ucuna konulmasının müstehap olduğuna dair gelen rivayetlerin daha sıhhatli olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, mezarın herhangi bir yerine konulamayacağı yönünde yasaklamayı ifade eden bir rivayet de bulunmamaktadır.

Bu durumda Hanbelîler'in görüşü daha uygun görülebilir. Eğer zorluk olmayacaksa cenaze mezarın ayak ucu tarafına konulup baş tarafından çekilerek mezara indirilebilir. Bunda zorluk olacaksa, mezarın bulunduğu yerin durumu dikkate alınarak kolay olan tercih edilebilir.

Aslında Hanefîler'in görüşü uygulama bakımından daha kolaydır. Çünkü kible istikametine konan cenazenin, mezarın içinde bulunan kişilerce tutulup hırpalanmadan indirilivermesi daha kolay olacaktır.

5. Cenaze Yere Konulduktan Sonra Ayaktakilerin Oturması

Cenaze geçerken ayağa kalkma, omuzlardan yere indirilinceye kadar ayakta kalma ve yere konunca da oturma ile alakalı çok sayıda hadis vârid olmuştur.¹²²⁶ Bu

¹²²⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 61; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 319.

¹²²¹ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 61; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 319.

¹²²² Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 315; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 294; *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 61.

¹²²³ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, c. III, s. 17, H. no: 11678.

¹²²⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, c. III, s. 17, H. no: 11677.

¹²²⁵ Sübkî, *el-Menhel*, c. IX, s. 60.

¹²²⁶ Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, c. IV, s. 437.

başlık altında cenaze geçerken ayağa kalkmaktan ziyade mezarına ulaştırılan ölünün omuzlardan yere indirilmesi durumunda ayakta olanların oturması konusu işlenecektir. Öncelikle konuyla alakalı birkaç rivayete göz atmak yerinde olacaktır.

Âmir İbn Rebîa'dan (r.a.) (ö. 35/656) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) “Sizden biri bir cenaze gördüğünde, şayet cenaze ile birlikte yürümeyecekse, cenaze onun yanından geçip gidene kadar veya geçip gitmeyecekse yere konuluncaya kadar ayakta beklesin”¹²²⁷ buyurmuştur.

Ebû Saîd el-Hudrî de (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) “Cenazeyi gördüğünüz zaman ayağa kalkınız. Cenazenin arkasından giden de cenaze yere konuluncaya kadar oturmasın”¹²²⁸ dediğini ve Resûlullah'ın (s.a.s.) katıldığı cenazelerde, cenaze yere konmadan oturduğunu görmediklerini rivayet etmiştir.¹²²⁹

Saîd el-Makbûrî de babasından şu rivayette bulunmuştur: “Bir cenazede iken Ebû Hüreyre, Mervân'ın elini tutup cenaze yere konmadan ikisi de oturdular. Sonra Ebû Saîd geldi ve Mervân'ın elini tutup şöyle dedi: ‘Ayağa kalk, Allah'a yemin olsun bu da (Ebû Hüreyre) bilir ki, Nebî (s.a.s.) bize bunu yasakladı.’ Ebû Hüreyre de ‘doğru söylüyor’ dedi.”¹²³⁰

Ubâde b. es-Sâmit (r.a.) (ö. 34/654) ise Resûlullah'ın (s.a.s.) cenazeye katıldığında ölü lahde konuluncaya kadar oturmadığını, bir Yahudi bilgininin “Biz de ölülerimize böyle yaparız” demesi üzerine Hz. Peygamber'in oturduğunu ve ashabına “Onlara aykırı davranın” dediğini¹²³¹ rivayet etmiştir.

Hadis-i şeriflerin, cenaze yere konuncaya veya kabre indirilinceye kadar oturulmaması gerektiğine delalet ettiği söylenmiştir.¹²³² Ashab-ı kirâmın,¹²³³ tâbiînden Şa'bî ve en-Nehaî'nin¹²³⁴ cenaze erkeklerin omuzlarından yere indirilinceye kadar oturmayı mekruh gördükleri rivayet edilmiştir. Ebû Hüreyre, İbn Ömer, İbn Zübeyr,

¹²²⁷ Buhârî, “Cenâ'iz”, 46; Müslim, “Cenâ'iz”, 24.

¹²²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XVII, s. 289, H. no: 11194; Buhârî, “Cenâ'iz”, 47; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 47.

¹²²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XVIII, s. 31, H. no: 11442; Nesâî, “Cenâ'iz”, 45.

¹²³⁰ Buhârî, “Cenâ'iz”, 46.

¹²³¹ İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 35; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 47; Tirmizî, “Cenâ'iz”, 35.

¹²³² Sübkî, *el-Menhel*, c. IX, s. 4.

¹²³³ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, c. III, s. 3, H. no: 11515.

¹²³⁴ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 294; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 179.

Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.a.), cenazeyi mezara kadar uğurlamak üzere takip eden kimselerin, cenaze omuzlardan indirilmedikçe oturmanın caiz olmadığını söyledikleri nakledilmiştir.¹²³⁵ Bunun yanında sahâbeden ve tâbiünden ayakta durmanın vacip olmayıp dileyenlerin oturabileceğini ifade edenler de olmuştur.¹²³⁶

Buhârî konuyla alakalı “Cenazeye Katılan Kişi, Cenaze Erkeklerin Omuzlardan Yere Konulmadıkça Oturmaz, Eğer Oturursa Kalkması Emredilir” şeklinde bab başlığı koymuştur. İbn Hacer el-Askalânî bu başlıktaki “oturursa kalkması emredilir” sözü ile kişinin oturması durumunda bile kalkma vazifesini elinden kaçırmış olmayacağını, hemen kalkması durumunda bunu telafi edeceğini kastedildiğini belirtmiştir. Çünkü bu durumda ayakta durmakla ölüm olayının ciddiyeti kavranmış olacaktır.¹²³⁷

Konuyla alakalı mezheplerin görüşlerine bakılacak olursa; Hanefiler'e göre cenaze, taşıyanların omuzlarından indirilmeden oturmak mekruhtur.¹²³⁸ Çünkü asıl oturmadan ona tabi olanlar oturmaz.¹²³⁹ Ayrıca omuzlardan indirilmeden yardıma ihtiyaç duyulabilir, oturunca da yardımlaşma mümkün olmaz. Cenazeye katılmak ölüye bir ikramdır, tazimdir. Omuzlardan indirilmeden oturmak durumunda tazim gerçekleşmez ve bu ölüyü hakir görmek, hafife almak manasına da gelir.¹²⁴⁰

Cenaze omuzlardan yere konulduğu zaman ise oturmakta bir sakınca yoktur. Çünkü Ubâde b. es-Sâmit rivayetinde geçtiği üzere¹²⁴¹ Hz. Peygamber ayağa kalkma hususunda Yahudilere muhalefet etmelerini kastetmiş ve ashabın oturmasını istemiştir.¹²⁴² İbn Âbidîn, ihtiyaç ve zaruret bulunmaması durumunda bu sözün muktezasının kerâhet-i tahrîmiyye ifade ettiğini, bununla birlikte mezarın üzerine toprak tesviye edilinceye kadar oturmamayı efdal görenlerin de olduğunu, ancak cenazenin omuzlardan indirilince oturulması gerektiğini söyleyenlerin görüşünün evlâ

¹²³⁵ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 294, 295; Sübkî, *el-Menhel*, c. IX, s. 4; Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, c. IV, s. 442.

¹²³⁶ Bkz. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 294, 295; Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, c. IV, s. 442.

¹²³⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 178.

¹²³⁸ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 415; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 56; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 232.

¹²³⁹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 310.

¹²⁴⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 57; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 310.

¹²⁴¹ Rivayet için bkz. İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 35; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 47; Tirmizî, “Cenâ'iz”, 35.

¹²⁴² Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 57; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 310; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 232.

bulduğunu belirtmiştir.¹²⁴³ Dolayısıyla cenaze omuzlardan yere indirildikten sonra ayağa kalkmak mekruh görülmüştür.¹²⁴⁴ Çünkü Hz. Peygamber cenaze yere konduktan sonra ayağa kalkma hususunda Yahûdîler'e muhalefet etmeyi emretmiştir. Bu nedenle cenaze omuzlardan indirildikten sonra ayağa kalkmak mekruh görülmüştür.¹²⁴⁵

Hanbelîler'e göre “*Cenazeyi takip ettiğinizde yere konuncaya kadar oturmayın*”¹²⁴⁶ hadisi gereği cenaze yere konana kadar oturmamak müstehaptır.¹²⁴⁷ Ancak cenazeden önce gidip oturanların cenaze yanlarına gelince kalkmaları gerekmez.¹²⁴⁸

Şâfiîler'e¹²⁴⁹ ve Mâlikîler'e¹²⁵⁰ göre ise cenazeyi yere koymadan önce oturmakta veya defin boyunca ayakta durmakta bir sakınca yoktur. Aynı şekilde cenazenin önünden gidenlerin cenaze yere konmadan önce oturmalarında veya ayakta durmalarında beis yoktur. Çünkü cenaze yere konuncaya kadar ayakta kalmayı ifade eden hadisler neshedilmiştir. Bu konuda Hz. Ali'den (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) cenaze yere konuncaya kadar ayağa kalktığı, insanların da onunla beraber kalktığı, sonra kendisinin oturduğu ve onlara da oturmalarını emrettiği¹²⁵¹ rivayet edilmiştir.

Cenaze omuzlardan yere indirilinceye kadar oturulmaması gerektiğini vurgulayan çok sayıda hadis-i şerif bulunduğu müşahede edilmektedir. Cenazenin yere konmadan oturmanın uygun görülmemesi, cenazeyi uğurlamanın gayesine aykırılık teşkil etmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü cenazeyi uğurlarken, hakkına riayet ederek gereken saygı gösterilmeli, taşınması ve defni için yardımlaşma sağlanmalıdır. Bütün bunlar ihmal edilerek ölüm ve ölü hafife alınmamalıdır. Cenaze yere konmadan oturmak ise bütün bu hususlara önem vermemek anlamına gelebilir.

¹²⁴³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 232.

¹²⁴⁴ Bâbertî, *el-Înâye*, c. II, s. 136; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 232.

¹²⁴⁵ Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, s. 607.

¹²⁴⁶ Müslim, “Cenâ'iz”, 24.

¹²⁴⁷ İbn Râhûye, *Mesâilü'l-îmâm Ahmed*, c. III, s. 1395; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. II, s. 358; İbn Müflih, *el-Mübdî 'fi şerhi'l-Mukni*, c. II, s. 267; Merdâvî, *el-Însâf*, c. II, s. 542.

¹²⁴⁸ İbn Kudâme, *el-Kâfi fi fihri'l-îmâm Ahmed*, c. I, s. 371; İbn Müflih, *el-Mübdî 'fi şerhi'l-Mukni*, c. II, s. 267; Merdâvî, *el-Însâf*, c. II, s. 542.

¹²⁴⁹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 252; Râfî, *Fethu'l-'azîz*, c. V, s. 142; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 280.

¹²⁵⁰ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, c. II, s. 274, 275; Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 465.

¹²⁵¹ Nesâî, “Cenâ'iz”, 81; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 43, H. no: 6886. (Benzer rivayetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 333, H. no: 1094; Müslim, “Cenâ'iz”, 25; İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 35.)

Cenaze yere konduktan sonra ise definle ilgilenenler dışında cenazeye katılanların oturup dua ve tefekkür ile meşgul olmaları tercih edilmelidir.

6. Cenazeyi Mezara İndirmeye Hak Sahibi Olan Kişiler

Erkek ya da kadın cenazesini mezara indirme ve defnetme görevinin erkeklere ait olduğu hususunda fukaha ittifak halindedir.¹²⁵² Cumhura göre kadın cenazesini mezara koymada öncelik hakkı mahrem akrabalaradır.¹²⁵³ Bununla birlikte cenazenin cinsiyetine göre ölüyü kabre indirecek akrabaların öncelik sırası, sayısı vb. konularda farklı görüşler göze çarpmaktadır.

Hanefiler'e göre cenaze kabrin kible cihetine bakan yönüne konduktan sonra yeterli olacak şekilde üç-dört erkek tarafından mezara indirilir. Zira Hz. Peygamber'i de kabrine dört kişi koymuştur.¹²⁵⁴ Kabre girenlerin sayısının tek veya çift olması fark etmez¹²⁵⁵ ancak bu kimselerin, kuvvetli, güvenilir ve iyi kimseler olması müstehaptır.¹²⁵⁶ Kadın cenazeyi mahrem (evlenmesi yasak olan) akrabalarının defnetmede başkalarına nispetle öncelik hakkı vardır.¹²⁵⁷ Çünkü kadın cenazeye mahrem akrabalarının hayatta iken olduğu gibi öldükten sonra da dokunmaları caizdir.¹²⁵⁸ Mahrem olmayan akrabanın kadını kabre koyması da yabancıların indirmesinden evlâdır.¹²⁵⁹ Yakın akrabasının bulunmaması durumunda ise kadını yabancıların defnetmesinde sakınca olmaz. Kadınlar defin için mezara giremezler.¹²⁶⁰ Çünkü Resûlullah (s.a.s.) cenazeyi taşıyamayacakları, defnedemeyecekleri gerekçesiyle¹²⁶¹ kadınların cenazeye katılmalarını yasaklamıştır.¹²⁶²

¹²⁵² Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 322; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 60; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 320; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 374; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96; Karâfi, *ez-Zahîra*, c. II, s. 478.

¹²⁵³ Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. II, s. 193; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 374; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96.

¹²⁵⁴ Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, c. I, s. 130; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 61; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 109.

¹²⁵⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 319; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 235.

¹²⁵⁶ *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 166; Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, s. 608.

¹²⁵⁷ Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. II, s. 193; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 109.

¹²⁵⁸ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ'*, c. I, s. 255; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 320.

¹²⁵⁹ *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 166; Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, s. 609.

¹²⁶⁰ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 320; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 166.

¹²⁶¹ İbn Mâce, "Cenâ'iz", 50; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsned*, c. VII, s. 109, H. no: 4056.

¹²⁶² Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 310; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 108.

Hanefiler’de “...*Yakın akrabalar birbirine daha yakındır*”¹²⁶³ ayeti gereği hünsayı mezarına mahrem akrabası indirir. Bu durumda hünsa eğer kadın ise kabirdeki yerine mahrem akrabası indirmiş olur. Erkekse mahrem akrabasının onu mezara koymasında sakıncası olmaz. Bu şekil her iki olasılığa göre de en tedbirlisidir.¹²⁶⁴

Şâfiîler’e göre defin işi güç ve kuvvet gerektirdiğinden bunu erkekler yerine getirir.¹²⁶⁵ Allah Resulünün kızı Rukiye (r.a.) (ö. 2/624) vefat edince, kadın akrabaları orada olmasına rağmen onu mezarına akrabalığı olmayan Ebû Talha indirmiştir. Nevevî’ye göre bu durum kadınların kabre indirmede ve define görev alamayacaklarına delalet etmektedir.¹²⁶⁶ Kadınlar ancak başkasının bulunmaması durumunda defin için kabre inebilirler.¹²⁶⁷ Hz. Peygamber’in üç kişi tarafından defnedildiği bilgisinden hareketle cenazeyi kabre indirenlerin bir, üç, beş ve yedi gibi tekli sayıda olmaları müstehap görülmele¹²⁶⁸ birlikte çift sayıda olmaları da sakıncalı bulunmamıştır.¹²⁶⁹ Erkek cenazesini mezara indirmede öncelik hakkına sahip olanlar, cenaze namazını kıldırma öncelikli olanlardır.¹²⁷⁰ İmam Şâfiî erkek ölüyü mezara öncelikle en fakih olanın sonrasında ise baba, dede, oğul ve sırasıyla asabeden akrabalarının indirmesini güzel görmüştür.¹²⁷¹ Şâfiîler’de kadının cenazesini mezara indirmede, yıkamada olduğu gibi kocası öncelik hakkına sahiptir. Eğer kocası yoksa sırası ile baba, dede, oğul, oğlun oğlu, kardeş, kardeşin oğlu, amca gibi yakınlar, köleleri, erkeklerden hadım olanlar sonrasında da amca çocukları gelir. Mahrem akrabası yoksa bu işi diğer müslümanlar yapar.¹²⁷²

Mâlikîler’e göre de defin işi erkeklere aittir ve cenazeyi kabre indirecekler için tek veya çift herhangi bir sayı yoktur.¹²⁷³ Kadın cenazeyi kocasının kabre koymasına diğer akrabalarından evlâdır.¹²⁷⁴ Kadının mahrem akrabası bulunmaması durumunda

¹²⁶³ Enfal, 8/75.

¹²⁶⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, c. XXX, s. 105; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, c. VII, s. 329.

¹²⁶⁵ Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, c. III, s. 60; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 254.

¹²⁶⁶ Nevevî, *el-Mecmû’*, c. V, ss. 289, 290.

¹²⁶⁷ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 322.

¹²⁶⁸ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 254.

¹²⁶⁹ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 322.

¹²⁷⁰ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 254; İmrânî, *el-Beyân*, c. III, s. 102.

¹²⁷¹ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 322; İmrânî, *el-Beyân*, c. III, s. 102.

¹²⁷² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 254; İmrânî, *el-Beyân*, c. III, ss. 102, 103.

¹²⁷³ Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 478.

¹²⁷⁴ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, c. IV, s. 190; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-Kâfî fî fıkhi ehli’l-Medîne*, c. I, s. 276; İbn Rüşd, *el-Beyân ve’t-tahsîl*, c. II, s. 273.

ihtiyaca binaen başkalarının¹²⁷⁵ veya kadınların kabre girebileceği yönünde farklı görüşler bulunmaktadır.¹²⁷⁶

Hanbelîler defin yapmak için kabir içine ihtiyaç nispetinde kişi girebileceğini belirterek herhangi bir sınırlamaya gitmemişlerdir. Erkekleri defnetmeye, cenaze namazını kılmaya hak sahibi olan erkek akrabaları daha layıktır. Çünkü Hz. Ali'nin “*Kişinin defin işlerini ancak ailesi üstlenir*” dediği nakledilmiş ve Hz. Peygamber'i de akrabaları kabre koymuştur.¹²⁷⁷

Hanbelîler'e göre kadın cenazeyi kabrine öncelikle mahremi olan erkekler indirir. Bu erkekler de hayatta iken o kadına bakması ve onunla yolculuğa çıkması kendisine helal olan akrabalarıdır. Hz. Ömer de (r.a.) eşi vefat edince; onu defnetmeye akrabalarının daha hak sahibi olduğunu ifade etmiştir. Mahrem akrabaları yoksa kadını mezara kocası, o da yoksa yabancı erkekler mezara koyar. Yabancı erkeklerde öncelik sırasıyla hadım olan, yaşlı olan ve faziletli olandır. Resûl-i Ekrem'in kızı vefat edince onu mezarına Hz. Fatıma da orada olduğu halde akrabası olmayan Ebû Talha'ya indirmesini söylemiştir. Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Raşidin döneminde de kadınların kabre indirdiğine dair nakil bulunmamaktadır ve kadınlar cenazeyi takip etmekten de nehyedilmişlerdir. Yabancı erkekler de yoksa kadın cenazeyi erkeklerdeki sıra gibi akraba olan kadınlar indirir. Hünsa ihtiyaten kadın gibi düşünülür.¹²⁷⁸

Hadis şârihlerine göre kadınlara, bedenlerinin zarıflığı nedeni ile erkeklere yüklenen sorumluluk yüklenmemiştir.¹²⁷⁹

Allah Resulünü (s.a.s.) Hz. Ali, Fadl b. Abbas (r.a.) (ö. 13/634) ve Üsâme b. Zeyd'in (r.a.) (ö. 54/674) yıkadıkları ve kabrine koydukları rivayet edilmiştir. Hadisin ravisi Âmir eş-Şa'bî ayrıca Abdurrahman'ın da (r.a.) Hz. Peygamber'in kabrine girdiğini ve Hz. Ali'nin işini bitirdikten sonra “*Kişinin defin işlerini ancak ailesi üstlenir*” dediğini de nakletmiştir.¹²⁸⁰ Şârih Aynî'ye göre defin işlerinin ölünün ailesi

¹²⁷⁵ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, c. IV, s. 190; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 236.

¹²⁷⁶ Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-devvânî*, c. I, s. 287.

¹²⁷⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 375. Rivayet için bkz. Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 66.

¹²⁷⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 374, 375; Buhâtî, *Keşşâfü'l-kinâ'*, c. II, ss. 132, 133. (Ebû Talha'nın kabre inmesi ile ilgili rivayet için bkz. Buhârî, “Cenâ'iz”, 70.)

¹²⁷⁹ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 296; Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, c. IV, s. 451.

¹²⁸⁰ Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 66; (ayrıca bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 87, H. no: 7041; Beğavî, *Şerhu's-sünne*, c. V, s. 396.)

tarafından yapılmasının müstehap olduğu bu hadisten anlaşılmaktadır.¹²⁸¹ Hz. Fatıma (r.a.) vefat ettiği zaman da onu kabrine eşi Hz. Ali, Hz. Abbas ve Fadl b. Abbas (r.a.) indirmişlerdir.¹²⁸²

Konuyla alakalı rivayetler ve fukahanın görüşleri incelendiğinde; mezara ölüyü indirecek kişilerin öncelikle aileden ya da akrabalarından olması güzeldir. Özellikle kadın cenazesinde mahremiyetin ihlal edilmemesi için mahrem akrabaların defin işini üstlenmeleri pekâlâ daha uygundur. Bununla birlikte Resûlullah'ın (s.a.s.) kızının defnedilmesi için kabre Ebû Talha'yı indirmesi, yakın akrabaları ve kocası varken de bunların izni ile kadın cenazesinin yabancı erkekler tarafından mezarına konulmasının mümkün olduğunu göstermektedir. Ayrıca aile ve akrabalarından olmayanların cenazeyi indirmek için mezara girmelerinin yasaklandığı yönünde herhangi bir rivayete rastlanılmamıştır.

Cenazeyi mezara indirecek kişilerin; özellikle defin işini bilen, kuvvetli, güvenilir ve sâlih erkeklerden olması tercih edilmelidir. Kadınların defin için görev almaları ise erkek bulunmaması durumunda söz konusu olabilir. Çünkü cenazeyi kabre koymak her yönden güçlü ve kuvvetli olmayı gerektirir.

7. Defin Sırasında Mezarın Örtülmesi

Kadın cenazenin defnedilmesi sırasında ölüyü gözlerden saklamak amacıyla mezarın üstüne bir örtü tutmanın müstehap olduğu hususunda ihtilaf yok iken,¹²⁸³ ölünün erkek olması durumunda ise farklı görüşler dile getirilmiştir.

Hanefiler'e göre cenaze kadınsa lahit kapatılana kadar mezarı bir örtü ile örtülür.¹²⁸⁴ Zira Hz. Fatıma'nın (r.a.) cenazesinin ve mezarının bir örtü ile örtüldüğü rivayet edilmiştir. Çünkü kadınların hayatta iken olduğu gibi ölü iken de örtülü olması esastır. Kadınlar hakkında bu şekil bir uygulamanın temel nedeni onların görülmemesi

¹²⁸¹ Aynî, *Şerhu Süneni Ebû Dâvûd*, c. VI, s. 161.

¹²⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. VIII, s. 24; İbnü'l-Esir, İzzeddin Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe*, 1. Baskı, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, 1994, c. VII, s. 216.

¹²⁸³ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 422; Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 315; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, c. II, s. 273; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 373.

¹²⁸⁴ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 422; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 62; Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 92.

gereken yerlerinin korunmasıdır.¹²⁸⁵ Her ne kadar Zeylaî bunun vacip olduğunu söylese de¹²⁸⁶ İbn Âbidîn kadın cenazenin defin sırasında mezarının örtülmesini müstehap kabul etmiştir. Ona göre zann-ı galiple kadın cenazenin bedeninin görünmesi söz konusu olduğu durumda kabri örtme vacip olur.¹²⁸⁷ Hünsanın mezarını örtmek de müstehaptır.¹²⁸⁸

Hanefiler’de erkek defnedilirken mezarının üzeri örtülmez.¹²⁸⁹ Hz. Ali’nin (r.a.) bir erkek mezarının örtüldüğünü görünce bu örtüyü mezarın üzerinden kaldırdığı ve “*Onu kadınlara benzetmeyin*”¹²⁹⁰ dediği nakledilmiştir. Çünkü erkekler için asıl olan görünür olmaktır.¹²⁹¹ Ancak cenazenin defni sırasında defin için mezara girenleri yağmur, dolu, kar ya da sıcaktan korumak gibi zorunlu hallerde gömme işlemi bitinceye kadar erkek mezarının örtülmesinde de bir sakınca yoktur.¹²⁹² İmam Muhammed eş-Şeybânî erkeğin mezarını örtmeye gerek olmadığını ancak örtülse de sıkıntı olmayacağını belirtmiştir.¹²⁹³

Kadın ve erkeğin kabrinin defin sırasında örtülüp örtülmemesi konusunda Hanbelîler’in görüşleriyle delilleri Hanefiler’le benzerlik arz etmektedir. Kadının mezarının örtülmesi müstehap, erkeğin kabrinin örtülmesi mekruhtur. Hanbelîler bu hükümlere delil olarak ayrıca; Hz. Ömer’in (r.a.) defin esnasında kadın mezarlarını örtmesini ve Ebî Zeyd el-Ensârî’nin mezarına örtülen perdenin kadınlara has olduğu gerekçesi ile kaldırılmasını da delil olarak getirmişlerdir.¹²⁹⁴

¹²⁸⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 62; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, c. I, s. 256; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, c. I, ss. 319, 320; Merjinânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 92; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96.

¹²⁸⁶ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, c. VI, s. 216.

¹²⁸⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 236. (Müstehap olduğuna dair ayrıca bkz. Şürünlülâî, *Merâkî'l-felâh*, s. 226; Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâkî'l-felâh*, c. I, s. 610.)

¹²⁸⁸ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, c. VII, s. 329; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik*, c. VIII, s. 540.

¹²⁸⁹ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, c. I, s. 256; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, c. I, s. 320.

¹²⁹⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 89, H. no: 7051, Nevevî, *Hulâsatü'l-ahkâm fî mühimmâti's-sünen ve kavâ'idü'l-İslâm*, 1. Baskı, thk. Hüseyin İsmâil el-Cemel, nşr. Müessesetü'r-Risâle, I-II, Beyrut, 1997, c. II, s. 1021, H. no: 3650. Hadisin zayıf olduğunu belirtilmiştir.)

¹²⁹¹ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 62; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, c. I, s. 320; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, c. I, s. 245.

¹²⁹² Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 62; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 236.

¹²⁹³ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 422.

¹²⁹⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, ss. 373, 374; Zerkeşî, Şemseddin Muhammed b. Abdillâh el-Mısrî, *Şerhu'z-Zerkeşî 'alâ Muhtasari'l-Hırakî*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Ubeykân, I-VII, 1993, c. II, s. 320; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, c. II, s. 132.

Mâlikîler’de ise defin sırasında kadın cenazenin kabrini örtmek müstehap iken erkeğin kabrinin örtülmesinde de bir sakınca görülmemektedir.¹²⁹⁵

Şâfiîler’e göre kadının kabrinin örtülmesi daha mühim olmakla birlikte; kadın olsun erkek olsun cenaze defnedilirken lahit kapatılana kadar kabrin üzerine bir örtü gerilmesi müstehaptır. Çünkü Allah Resulü (s.a.s.) Sa’d b. Muâz’ın (r.a.) (ö. 5/627) mezarını defin esnasında örtmüştür.¹²⁹⁶ Kişinin öldüğü zaman ve yıkanırken örtülmesinin müstehap oluşunda şüphe olmadığı gibi gömülürken de durum aynıdır.¹²⁹⁷ Aynı zamanda bu gizlenmesi vacip olan yerlerin görünmemesi için daha koruyucudur.¹²⁹⁸

Hanefîler ise Sa’d b. Muâz’ın (r.a.) kabrinin örtülmesinin; kefeninin cesedi tamamen örtemeyecek şekilde yetersiz olmasından¹²⁹⁹ ya da yağmur, sıcak gibi bir zaruretten kaynaklanmış olabileceğini belirtmişlerdir.¹³⁰⁰

Hadis şârihi Sübkî’ye (ö. 1352/1933) göre Sa’d b. Muâz’ın (r.a.) mezarının örtülmesi ile ilgili rivayet delil olma niteliği taşımamaktadır. Zira Beyhakî bu hadisi zayıf görmektedir. Yine Abdurrezzak da Sa’d’ın kabrine örtü tutulduğunu rivayet etmişse de senedinde meçhul bir ravi bulunduğundan bu hadis de sahih değildir. Ona göre bu rivayetlerin sahih olduğu kabul edilse bile bu uygulamanın Sa’d b. Muaz’a özel olduğu söylenebilir. Çünkü Hz. Sa’d’da mezara konurken yara vardı. Yarasındaki kokunun yayılmaması için mezarına örtü tutulmuş olması kuvvetle muhtemeldir.¹³⁰¹

Özetle; sahâbe uygulamalarından hareketle ve elzem olan tesettürün daha iyi sağlanabilmesi için kadın cenazenin defni sırasında lahit kapatılana kadar mezarın üstünü örtmenin müstehap görüldüğü anlaşılmaktadır. Kadının defni sırasında kefende meydana gelebilecek açılmalara ve vücut hatlarının belli olmasına karşı alınabilecek

¹²⁹⁵ İbn Rüşd, *el-Beyân ve ’t-tahsîl*, c. II, s. 273; Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 478; Hattâb, *Mevâhibü ’l-celîl*, c. II, s. 227.

¹²⁹⁶ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 315; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 254; Nevevî, *el-Mecmû’*, c. V, s. 291. (Rivayet için bkz. Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. III, s. 500, H. no: 6477; Beyhakî, *es-Sünenü ’l-kübrâ*, c. IV, s. 89, H. no: 7049. Beyhakî bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.)

¹²⁹⁷ İmrânî, *el-Beyân*, c. III, s. 104.

¹²⁹⁸ Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne’l-metâlib fi şerhi Ravzı’t-tâlib*, c. I, s. 326; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü ’l-muhtâc*, c. III, s. 193.

¹²⁹⁹ Kâsânî, *Bedâ’i ’u’s-sanâ’i*, c. I, s. 320; Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü ’l-Burhânî*, c. II, s. 191; Bâbertî, *el-’Înâye*, c. II, s. 139.

¹³⁰⁰ Kâsânî, *Bedâ’i ’u’s-sanâ’i*, c. I, s. 320.

¹³⁰¹ Sübkî, *el-Menhel*, c. IX, s. 61.

en iyi önlemlerden biri de kuşkusuz mezarın örtülmesidir. Aslında bu durum erkek ölü için de aynı şekilde düşünülebilir. Her ne kadar erkekte esas olan görünür olmak ise de bu avret yerlerinin de gizlenmemesi manasına gelmez. Defin sırasında olası bir kefen açılması durumunda avret yerlerinin başkaları tarafından görülmemesi için erkeğin mezarının örtülmesi de daha ihtiyatlı olarak değerlendirilebilir. Yani bu konuda Şâfiîler'in görüşünün daha uygun olduğu ifade edilebilir.

8. Cenazenin Mezara İndirilmesi ve Yerleştirilmesi

Ahret menzillerinin ilki olan kabre¹³⁰² ulaştırılan mevtâ defin işleminin yapılması için omuzlardan indirilir. İlgili başlık altında işlendiği üzere cenaze mezarın kible cihetine bakan yönüne veya ayakucuna konulur. Oradan da mezarın içine yerleştirilir.

Allah Resulünün tavsiyesi ve uygulaması dolayısıyla ölüyü mezarına koyan kimselerin bu sırada “*Bismillâh ve alâ Milleti Resûlillâh*” demeleri sünnettir.¹³⁰³ Bu “seni Allah’ın adı ile mezara koyduk, Resûlullah’ın dini üzere teslim ettik” manasındadır.¹³⁰⁴ Kâsânî (ö. 587/1191), Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin (ö. 333/944) bunu meyyit için bir dua olarak görmediğini nakletmiştir. Şöyle ki; eğer mevtâ Resûlullah’ın dîni üzere vefat etti ise halinin değiştirilmesi caiz olmaz. Başka bir şey üzere vefat etti ise de Resûlullah’ın dini üzere çevrilemez. Fakat müminler yeryüzünde Allah’ın şahitleridir ve o kimsenin İslâm dini üzere öldüğüne şahitlik ederler. Sünnet böyle cereyan etmiştir.¹³⁰⁵

Hanefî¹³⁰⁶ ve Mâlikîler’de¹³⁰⁷ mezar içerisine indirilen ölünün sağ yanı üzerine kibleye yönelik olarak lahd/şakk içerisine yerleştirilmesi sünnettir. Zira bir cenazeye

¹³⁰² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 503, H. no: 454; Tirmizî, “Zühd”, 5.

¹³⁰³ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 317; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, c. I, s. 319; Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü’l-Burhânî*, c. II, s. 190; İbn Kudâme, *el-Kâfî fî fikhi’l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 371; Nevevî, *Minhâcü’t-tâlibîn*, s. 62; Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 478; İbnü’l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 264; Bâbertî, *el-İnâye*, c. II, s. 138; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. II, s. 235. (Rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. IX, s. 42, H. no: 4990; İbn Mâce, “Cenâ’iz”, 38.

¹³⁰⁴ Şeybânî *el-Asl*, c. I, s. 421; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 61; Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 92; Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü’l-Burhânî*, c. II, s. 190; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. II, s. 235.

¹³⁰⁵ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, c. I, s. 319. Ayrıca bkz. İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. II, s. 235.

¹³⁰⁶ Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ’*, c. I, s. 191; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, c. I, s. 319; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96.

¹³⁰⁷ İbn Rüşd, *el-Beyân ve’t-tahsîl*, c. II, s. 274; Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 478; Mevvâk, *et-Tâc ve’l-iklîl*, c. III, s. 44.

katılan Resûl-i Ekrem (s.a.s.) mevtânın yan tarafına yatırılarak kıbleye çevrilmesini ve yüz üstü mezara atılmamasını istemiş¹³⁰⁸ yine büyük günahları sayarken “...Ölü iken de diri iken de kıbleniz olan Beyt-i Harâma saygısızlık yapmaktır...”¹³⁰⁹ buyurmuştur. Söz konusu bu rivayet de ölümlerin mezara konuldukları zaman yönlerinin kible istikametine çevrildiğine işaret etmektedir.¹³¹⁰ Bu şekilde doğruca durabilmesi için başı ve ayakları toprağa dayanır.¹³¹¹ İbn Âbidîn, cesedi kible yönüne döndürmenin bir görüğe göre de vacip görüldüğünü ifade etmiştir.¹³¹²

Şâfiî¹³¹³ ve Hanbelîler’e¹³¹⁴ göre cesedin kible cihetine döndürülmesi vaciptir. Sağ tarafına yatırılan ölü kible istikametinden sapmaması için sırt ve başı taş veya kerpiçle desteklenir. Yüz üstü kapanmaması için kible cihetindeki duvara yaklaştırılır. Zira Kâbe diri için de ölü için de kiblelidir ve müslümanların seleften halefe uygulaması bu hal olup Resûlullah da (s.a.s.) bu şekilde defnedilmiştir. Yine Şâfiî¹³¹⁵ ve Hanbelîler’de¹³¹⁶ ölünün kafasının altına hayatta olduğu gibi kerpiç veya taş gibi yüksekçe bir şey konur.

Sonra da kefenin açılmaması için bağlanan bağlar çözülür çünkü artık bunlara ihtiyaç kalmamıştır.¹³¹⁷

Buna müteakip meyyitin sırtına gelen taraftan lahdin önü kerpiç, kamış, tahta, taş levha gibi malzemelerle örülür. Toprağın içeriye girerek doğrudan ölüye temas etmemesi için de aralarındaki boşluklar kerpiç parçaları, kamış, ot vb. ile kapatılır.¹³¹⁸

Sonrasında Yüce Allah’ın “*Kardeşinin ölüsünü nasıl gömeceğini ona*

¹³⁰⁸ Taberânî, *ed-Duâ*, 1. Baskı, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, nşr. Dâru’l-Küttübi’l-‘ilmiyye, Beyrut, 1413, s. 358, c. I, s. 358, H. no: 1187.

¹³⁰⁹ Ebû Dâvûd, “Vasâyâ”, 10; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, c. III, s. 573, H. no: 6723. (Ayrıca bkz. Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, c. III, s. 573, H. no: 6724.)

¹³¹⁰ Şürübülâlî, *Merâkı’l-felâh*, s. 225.

¹³¹¹ Karâfi, *ez-Zahîra*, c. II, s. 478; Desûkî, *Hâşiye ‘ale’ş-şerhi’l-kebîr*, c. I, s. 419.

¹³¹² İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. II, s. 236.

¹³¹³ Şâfiî, *el-Ûm*, c. I, s. 315; Gazzâlî, *el-Vasît*, c. II, s. 389; Râfiî, *Fethu’l-‘azîz*, c. V, s. 216; Nevevî, *el-Mecmû’*, c. V, s. 293.

¹³¹⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 372; Buhûtî, *Keşşâfü’l-knâ’*, ‘*an metni’l-İknâ’*, c. II, s. 137.

¹³¹⁵ Gazzâlî, *el-Vasît*, c. II, s. 389; Râfiî, *Fethu’l-‘azîz*, c. V, s. 219.

¹³¹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 372; Buhûtî, *Keşşâfü’l-knâ’*, ‘*an metni’l-İknâ’*, c. II, s. 137.

¹³¹⁷ Şâfiî, *el-Ûm*, c. I, s. 315; Suğdî, *en-Nütef fi’l-fetâvâ*, c. I, s. 131; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, c. I, s. 319; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 375; Mevvâk, *et-Tâc ve’l-iklîl*, c. III, s. 44.

¹³¹⁸ Şâfiî, *el-Ûm*, c. I, s. 315; Suğdî, *en-Nütef fi’l-fetâvâ*, c. I, s. 131; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, c. I, s. 318; Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 92; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 372; Karâfi, *ez-Zahîra*, c. II, s. 478; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. II, s. 236.

göstermek için... ”¹³¹⁹ ayetinde işaret edildiği üzere cesedi örtmek için¹³²⁰ mezara önce elle sonra da kürekle toprak atılır.¹³²¹ Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) bir cenazenin namazını kıldıktan sonra kabrinin başına gelerek oradan üç avuç toprak atmıştır.¹³²² Buradan hareketle; mezarın baş tarafından iki el ile üç avuç toprak serpmek ve birinci avucu atarken “*Sizi topraktan yarattık,*” ikincisinde “*Yine ona döndüreceğiz,*” üçüncü toprağın serpilmesinde ise “*Sonra oradan bir defa daha çıkaracağız*”¹³²³ denmesi müstehap görülmüştür.¹³²⁴ Ayrıca bu şekliyle farklı duaların yapılabileceği de söylenmiştir.¹³²⁵

Bir iki karış kadar mezarın üzerine yığılan toprağın¹³²⁶ üzerine su serpilir.¹³²⁷ Şâfiîler’e¹³²⁸ ve bazı Hanbelîler’e¹³²⁹ göre ise mezarın toprağının korunması için Allah Resulünün yaptığı gibi mezar üzerine çakıl taşları serilir ve böylece defin tamamlanmış olur.

9. Definden Sonra Tilâvet ve Dua

Cenazenin defin işlemi tamamlanması ile beraber mezar başında Kur’an tilaveti ve mevtâ için dua etme konuları gündeme gelmektedir.

Hanefî,¹³³⁰ Şâfiî¹³³¹ ve Hanbelîler¹³³² cenaze defnedildikten sonra kabrin başında bir müddet kalmayı, ölen din kardeşlerinin affı ve mağfireti için Allah

¹³¹⁹ Mâide 5/31.

¹³²⁰ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, c. I, s. 245.

¹³²¹ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 315; Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, c. I, s. 131; Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 92; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 61; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 96; Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 478.

¹³²² İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 44.

¹³²³ مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى Tâhâ 20/55.

¹³²⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 372; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, c. II, s. 136; İbn Müflih, *el-Mübdî' fî şerhi'l-Mukni*, c. II, s. 272; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 166; Desûkî, *Hâşiye 'ale'ş-şerhi'l-kebîr*, c. I, ss. 418, 419; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 236.

¹³²⁵ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 317; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 373; Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 478; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 109; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib fî şerhi Ravzî't-tâlib*, c. I, s. 327; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 237.

¹³²⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 376; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 61; Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 478; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 237.

¹³²⁷ Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, c. I, s. 131; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 376; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, c. II, s. 136; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 228.

¹³²⁸ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 311; Müzenî, *el-Muhtasar*, c. VIII, s. 131.

¹³²⁹ Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'*, c. III, s. 380; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, c. II, s. 138; *er-Ravdu'l-mürbi'*, s. 190.

¹³³⁰ Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 110; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 237.

¹³³¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 255; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 63.

¹³³² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 377; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, c. II, s. 135.

Teâlâ'ya dua etmeyi müstehap görmüşlerdir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) bir cenazeyi defnettikten sonra kabrin başında durup orada bulunanlara “*Kardeşiniz için istiğfarda bulunun, onun için sebat dileyin çünkü o şu anda sorguya çekilmektedir*”¹³³³ buyurmuştur.

Hadis şârihlerinden de bu hadisin defnedilen kişinin kolay bir şekilde hesabını verebilmesi için bir dua niteliği taşıdığını belirtenler olmuştur.¹³³⁴

Hz. Ali'nin (r.a.) bir cenazeyi defnettikten sonra mezarın başına oturarak “*Allah'ım bu senin kulundur ve bugün sana gelmiştir. Sen ki kendisine gelinenlerin en hayırlısıdır. Allah'ım onun yerini geliş kıl, günahını bağışla, biz onun hakkında sadece hayır biliyoruz bunu sen daha iyi bilensin*” şeklinde dua ettiği de rivayet edilmiştir.¹³³⁵

Amr b. el-Âs'ın vasiyetinden hareketle mezarın başındaki bu beklemenin bir deveyi boğazlayıp etlerinin parçalanacak kadar bir süre olduğu ifade edilmiştir.¹³³⁶ Çünkü vefatının anlatıldığı bir rivayette Amr b. el-Âs'ın “*Beni defnettiğiniz zaman mezarımın etrafında bir deve kesip etini taksim edecek kadar bekleyin ki, sizin sayenizde yeni hayatıma alışayım ve Rabbimin elçilerine ne cevap vereceğimi düşünüyüm*”¹³³⁷ dediği nakledilmiştir. Söz konusu vasiyetin Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) bu konudaki tavsiyesine muvafık düştüğü görülmekte olup cenaze gömüldükten sonra bir süre mezarın yanından ayrılmayıp ölü için istiğfar ve duada bulunmak sünnete uygun görünmektedir.

¹³³³ اسْتَغْفِرُوا لِأَخِيكُمْ وَسَلُّوا لَهُ بِالتَّيْبِتِ فَإِنَّه الآنَ يُسألُ Ahmed b. Hanbel, *Fezâ'ilü's-sahâbe*, 1. Baskı, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, nşr. Müessesetü'r-Risâle, I-II, Beyrut, 1983, c. I, s. 475; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 73.

¹³³⁴ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, c. I, s. 216, H. no: 133; Münâvî, *Fezû'l-kadîr*, c. V, s. 151, H. no: 6757.

¹³³⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, c. III, s. 509, H. no: 6506; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 61, H. no: 6950.

¹³³⁶ Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 110; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, c. III, s. 41; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 237.

¹³³⁷ Müslim, “İman”, 54.

Mezar başında Kur'an-ı Kerimden Yâsîn,¹³³⁸ Bakara sûresinin başıyla sonunun¹³³⁹ okunması ve bunun faziletine dair zayıf bazı rivayetler vârid olmuş ve bu konuda fukaha farklı görüşler serdetmiştir.

Hanefiler'den bazı fukahaya göre defin işlemi tamamlandıktan sonra kabrin başında Kur'an okumak da müstehaptır. Bu konuda İbn Ömer'in (r.a.) Bakara sûresinin başını ve sonunu okumayı müstehap gördüğü nakledilmiştir.¹³⁴⁰

Bunun yanında Ebû Hanîfe mezar başında Kur'an okumayı mekruh saymıştır. Ancak Hanefiler İmam Muhammed'in görüşünü alarak kabir başında Kur'an tilavetini mekruh olarak kabul etmemişlerdir.¹³⁴¹

Şâfiîler'e göre de mezarın başında Kur'an'dan âyetler okumak müstehaptır. Kur'an'ın tamamını okumak ise daha faziletlidir.¹³⁴²

Mâlikîler'den İbn Habîb, Kâdî İyâz (ö. 544/1149) gibi bazı âlimler de kabir başında Kur'an tilâvetini müstehap görmüşlerdir.¹³⁴³ İmam Mâlik'e göre ise ölüm anında olduğu gibi sonrasında ve kabir üzerine Yâsîn veya başka surelerin okunması mekruhtur. Çünkü selef tarafından yapılan bir uygulama değildir. Ancak İbn Arafe (ö. 803/1401) gibi bazı Mâlikî ulemaya göre İmam Mâlik; kabir başındaki tilavetin sünnet sayılarak yapılması durumunda mekruh olacağını benimsemiştir. Teberrüken ve ölüye Kur'an'ın bereketi hasıl olsun diye okunması durumunda mekruh değildir. Onun için Kur'an'ın bereketini umarak tilavet yapılmalı, sevabı ölülere bağışlanmalı ve bu konuda Allâh'ın rahmetinin genişliğine güvenilmelidir.¹³⁴⁴

¹³³⁸ Tayâlisî, *Müsned*, c. II, s. 244, H. no: 973; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXIII, s. 417, H. no: 20300; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 24.

¹³³⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, c. XII, s. 444, H. no: 13613; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, c. XI, s. 471, H. no: 8854.

¹³⁴⁰ Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 110; Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, s. 621; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, c. II, s. 237.

¹³⁴¹ Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. V, s. 311.

¹³⁴² Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 294; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib fî şerhi Ravzı't-tâlib*, c. I, s. 329.

¹³⁴³ İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 229; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 52; Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-devvânî*, c. I, s. 284.

¹³⁴⁴ Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-devvânî*, c. I, s. 284; Adevî, *Hâşiyeye*, c. I, s. 409.

Hanbelî kaynaklarında genel olarak kabir başında Kur'an okumada herhangi bir beis olmadığı, Ahmed b. Hanbel'in önceleri bunu bid'at görürken sonradan bu görüşünden vazgeçtiği belirtilmiştir.¹³⁴⁵

Mezar başında Kur'an okumayı mekruh kabul edenler bunun Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ve sahâbenin uygulamalarında olmadığını belirtmişlerdir. Yine “*Evlerinizi kabristana çevirmeyiniz. Muhakkak ki şeytan, içinde Bakara sûresi okunan evden kaçır*”¹³⁴⁶ hadis-i şerifini de sözlerine delil olarak getirmişlerdir.¹³⁴⁷

Her ne kadar definden sonra mezarın başında Kur'an-ı Kerim okunduğuna dair sahih rivayet ve sahâbe uygulaması tespit edilememiş olsa da bu konuda herhangi bir yasaklamaya da rastlanmamıştır. Fukahanın çoğunluğu da bunda bir mahzur görmemiştir. Defin işlemi sonunda mezar başında Kur'an okumayı ölü için bereket, istiğfar ve dua mahiyetinde değerlendirmek mümkün olabilir.

10. Definden Sonra Telkin

Ölüm döşeğindeki kişinin (muhtazar) kelime-i tevhidi veya kelime-i şehâdeti okumasını istemek telkin kavramı ile ifade edilir. Ancak cenazenin defin işlemi tamamlandıktan sonra mezarı başında ölüye hitaben iman esaslarını hatırlatma şeklindeki uygulama da telkin olarak bilinmektedir.¹³⁴⁸

Taberânî (ö. 360/971) Ebû Ümâme'den (r.a.) (ö. 86/705) ölümlere mezar başında telkin uygulamasıyla ilgili Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle emir buyurduğunu nakletmiştir: “*Kardeşinizden biri vefat ettiği zaman (onu gömüp) kabrinin üzerindeki toprağı düzenlediğinizde biriniz kabri başında durup şöyle desin: ‘Ey falanca!’ O kendisine seslenenini duyar fakat cevap veremez. Sonra ‘ey falan kadının oğlu’ diye hitap etsin. Bu durumda ölü doğrulup oturacaktır. Sonra tekrar ‘ey falan kadının oğlu’ diye seslensin. Ölü ‘Bize yol göster Allah sana rahmet etsin’ diyecektir. Fakat siz bunu*

¹³⁴⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 422; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebir*, c. II, ss. 424, 425; Merdâvî, *el-İnsâf*, c. II, s. 558.

¹³⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XIII, s. 224, H. no: 7821; Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn ve kasrihâ”, 29.

¹³⁴⁷ İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'*, c. II, s. 281; *Fetâva'l-lecneti'd-dâ'ime*, c. III, s. 113, fetva 14409.

¹³⁴⁸ Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, c. V, s. 5698; Hacı Mehmet Günay, “Telkin”, *DİA*, c. XL, s. 404; Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukuk Istılahları Kâmûsu*, s. 1238.

hissedemeyeceksiniz. Sonra da 'Hatırla ki; sen dünyada iken Allah'tan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed'in onun kulu ve Resulü olduğuna şahitlik etmişsin. Rab olarak Allah'ı, din olarak İslam'ı, nebî olarak Hz. Muhammed'i ve rehber olarak da Kur'an'ı seçmiş/razı olmuşsun.' Hadisin devamında ise bu sözlerin ölüye fayda sağladığı geçmektedir.¹³⁴⁹

İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) bu rivayeti sahih görmemiştir. Ona göre bu rivayette belirtilen uygulamanın Şamlılar dışında hiçbir kimse tarafından uygulanmadığı nakledilmiştir.¹³⁵⁰ Elbânî de hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir.¹³⁵¹ Benzer şekilde telkin yapılmasını sahâbenin müstehap gördüğüne dair tâbiîn neslinden başka rivayetler olsa da bunlar da zayıf bulunmuştur.¹³⁵²

Bazı Hanefiler'e göre "Ölülerinize 'lâ ilahe illallah' demeyi telkin ediniz"¹³⁵³ hadis-i şerifindeki "ölüleriniz" kelimesi mecaz olarak "ölmek üzere olanlarınız" şeklinde anlaşılmıştır. Ölüm döşeğindeki kişi vefatı yaklaştığı için ölü diye isimlendirilmiştir.¹³⁵⁴ Bu nedenle telkinin sadece ölüm döşeğindeki hasta için söz konusu olduğu definden sonraki telkinin meşru olmadığı belirtilmiştir. Hadisi hakiki manasında anlayanlar için ise telkin definden sonra yapılmalıdır.¹³⁵⁵

Hanefî kaynaklarında mezardaki telkinin meşru olmadığı yönünde nakiller vardır.¹³⁵⁶ Buna mukabil ulemadan bazılarına göre ölü gömüldükten sonra verilen telkin her ne kadar tavsiye edilmedi ise de hakkında herhangi bir yasaklama da yoktur. Bu nedenle mükellef olarak ölen kimsenin mezarı başında telkin verilmesi sorgu için

¹³⁴⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, c. VIII, s. 249, H. no: 7979. (Telkinin yapılışı ile ilgili ayrıca bkz. İbn Kudâme, *el-Kâfî fî fikhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 374; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, c. II, s. 138; Haccâvî, *el-İknâ'*, c. I, s. 232; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 191.)

¹³⁵⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-'ibâd*, 27. Baskı, nşr. Müessesü'r-Risâle, I-V, Beyrut, 1994, c. I, s. 504.

¹³⁵¹ Elbânî, *İrvâ'ü'l-ğalîl*, c. III, s. 203.

¹³⁵² Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, c. IV s. 109; Emîr es-San'ânî, Muhammed b. İsmâîl Salâh . Muhammed (ö. 1182/1768), *Sübülü's-selâm*, nşr. Dâru'l-Hadîs, I-II, ts, c. I, s. 501; Elbânî, *İrvâ'ü'l-ğalîl*, c. III, s. 203.

¹³⁵³ *لَقِّنُوا مَوْتَانِكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ* Müslim, "Selâm", 1; İbn Mâce, "Cenâ'iz", 3.

¹³⁵⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 299; Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 88; Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâkî'l-felâh*, c. I, s. 558.

¹³⁵⁵ Cemâlüddîn Ebû Muhammed, *el-Lübâb*, c. I, s. 327; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 191.

¹³⁵⁶ Aynî, *el-Binâye şerhü'l-Hidâye*, c. III, s. 253; Şürünbülâlî, *Merâkî'l-felâh*, s. 225; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 191.

ruhun geri dönmesinden dolayı meşrudur.¹³⁵⁷ Öte yandan Hanefiler’de “ne telkin yapın” ne de “telkin yapmayın” denir şeklinde fetva veren âlimler de olmuştur.¹³⁵⁸

Şâfiîler’e göre mezar başında telkin yapılması müstehaptır.¹³⁵⁹ Bu konuda delilleri de Taberânî’nin Ebû Ümâme’den yaptığı rivayettir.¹³⁶⁰ Nevevî, Ebû Ümâme hadisini zayıf bulmaktadır. Ancak faziletli ameller konusunda olan rivayetin müsamaha edilebileceğini ve başka delillerle de desteklendiğini öne sürerek mezar başında telkini müstehap kabul etmiştir.¹³⁶¹ Bunun yanında Şâfiîler “*Hatırlat, zira hatırlatma müminlere fayda verir*”¹³⁶² mealindeki ayeti, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bir cenazeyi defnettikten sonra orada bulunanlara ölen kimse için “*İstiğfarda bulunun*”¹³⁶³ şeklindeki tavsiyesini ve Amr b. el-Âs’ın vasiyetini¹³⁶⁴ delil getirmişlerdir. Yine bazı Şâfiî ulema tarafından “*Ölülerinize ‘lâ ilahe illallah’ demeyi telkin ediniz*”¹³⁶⁵ hadis-i şerifi hakiki manasında anlaşılacak telkin müstehap görülmüştür.¹³⁶⁶

Mâlikî kaynaklarında telkinin meşru¹³⁶⁷ ve mekruh olduğu yönünde farklı bilgiler mevcuttur. İmam Mâlik’in definden sonra verilen telkini mekruh olarak değerlendirdiği belirtilmiştir.¹³⁶⁸ Telkini meşru sayan Mâlikî ulema kabre konulan ölünün yakınlarının ayak seslerini duyduğu yönündeki hadisi¹³⁶⁹ ve ölen kimse için istiğfarda bulunmayı tavsiye eden¹³⁷⁰ rivayeti delil getirmişlerdir.¹³⁷¹

Ahmed b. Hanbel’in telkini Şamlılar dışında kimsenin yapmadığını söylediği kaydedilmiştir. Bununla birlikte Ebû Ümâme rivayetini göz önüne alan Hanbelîler’de

¹³⁵⁷ Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 102; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 191.

¹³⁵⁸ Şürübülâlî, *Merâkı'l-felâh*, s. 225; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 191; Meydânî, *el-Lübâb*, c. I, s. 125.

¹³⁵⁹ Râfiî, *Fethu'l-'azîz*, c. V, s. 242; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 294.

¹³⁶⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, c. VIII, s. 249, H. no: 7979.

¹³⁶¹ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, c. II, s. 136; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib fi şerhi Ravzı't-tâlib*, c. I, s. 329.

¹³⁶² ez-Zâriyât 51/55.

¹³⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Fezâ'ili's-sahâbe*, c. I, s. 475; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 73.

¹³⁶⁴ Müslim, “İman”, 54.

¹³⁶⁵ Müslim, “Selâm”, 1; İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 3.

¹³⁶⁶ Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib fi şerhi Ravzı't-tâlib*, c. I, s. 329.

¹³⁶⁷ İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 264; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 219.

¹³⁶⁸ Adevî, *Hâşiye*, c. I, s. 409.

¹³⁶⁹ Buhârî, “Cenâ'iz”, 66.

¹³⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Fezâ'ili's-sahâbe*, c. I, s. 475; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 73.

¹³⁷¹ İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 264.

telkin müstehap sayılmıştır. Ahmed b. Hanbel ve bazı ulemaya göre de telkinin mubah olduğu ifade edilmiştir.¹³⁷²

Çağdaş âlimlerden Hayrettin Karaman mezarda yapılan telkinin sünnet olmadığı yönünde kanaat belirtmiştir. Ona göre bu bid'atın terki daha uygundur ancak ihtilâf ve tefrikaya sebep olma tehlikesi varsa tasfiyesinin zamana bırakılması gerekmektedir.¹³⁷³

Netice olarak; defninden sonra ölüye mezarı başında telkin verilmesi ile alakalı delil niteliğinde görülen bir rivayetin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında telkin hakkında herhangi bir yasaklama da söz konusu olmamıştır. Dolayısı ile telkinin müstehap, mubah ve mekruh olduğu yönünde fukaha arasında da ihtilaf meydana gelmiştir. Aslında buradaki problemin; ölülerin yaşayan insanların sözlerini duyup duymayacağı, hayattakilerin yaptığı fiillerden kabirdekilerin etkilenip etkilenmeyeceği meselesi ile alakalı olduğu düşünülebilir. Ölüler için istiğfarda bulunmayı tavsiye eden, ölülerin üzerindeki ayak seslerini duyduklarını ifade eden sahih hadislerden yerine göre ölülerin hayattakileri duydukları anlaşılabilir. Bu nedenle ölüne mezarı başında telkin yapılmasında sakınca olmayacağı değerlendirilebilir.

III. DEFİN İLE İLGİLİ BAZI MESELELER

Bu kısımda cenazenin ücret karşılığı defin işleminin yaptırılması, cenaze sahiplerine yapılan tâziye ve gayri müslimlerin defin işlemleri konuları ele alınacaktır.

A. Defin İçin Ücret Alınması

Müslüman bir cenazenin yıkanması, kefenlenmesi, cenaze namazının kılınması gibi defnedilmesi de diğer müslümanlar üzerine farz-ı kifâye hükmünde bir görevdir.¹³⁷⁴ Hz. Peygamber (s.a.s.) cenaze defnine katılanlara büyük mükafat verileceğini haber vermiş,¹³⁷⁵ bir seferinde de şöyle buyurmuştur: “Her kim bir ölü

¹³⁷² İbn Kudâme, *el-Kâfi fî fıkhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, ss. 373, 374; Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'*, c. III, ss. 383, 384.

¹³⁷³ Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, İz Yayıncılık, I-II, İstanbul, 2005, c. I, s. 81.

¹³⁷⁴ Şeybânî, *el-Kesb*, s. 72; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 6; Serahsî, *el-Mebsût*, c. XXX, s. 263; Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. II, s. 177; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, s. 309; İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. IV, s. 2.

¹³⁷⁵ Buhârî, “İmân”, 34; “Cenâ'iz”, 56; Müslim, “Cenâ'iz”, 17.

*için kabir kazar ve onun üstünü örterse o kimseye o ölüyü kıyamet gününe kadar bir meskene yerleştirmiş gibi ecir verilir.*¹³⁷⁶ Cenaze definin ücret mukabili yapılıp yapılamayacağı hakkında fukaha farklı görüşler serdetmiştir.

Hanefiler'de cenazenin gömülmesi farz-ı kifâye olduğu için bu işi yapacak başka kimsenin bulunmaması durumunda defin için ücret almak caiz değildir.¹³⁷⁷ Çünkü bu durumda vazife defin işini bilen o kişiye teayyün etmiş ve farz-ı ayn olmuştur. Bu işi yapabilecek farklı kimselerin olması durumunda ise ücret almak caiz görülmüştür.¹³⁷⁸ Serahsî ölüyü lahde mezarı ücret karşılığı kazan kişiye koydurmanın ona değer vermemek anlamına geleceğini ileri sürerek cenazeyi lahde yakınlarının ve arkadaşlarının indirmesini münasip bulmuştur.¹³⁷⁹ Ayrıca Hanefiler'in mütekaddimûn devri fakihleri ibadet ve tâat karşılığı ücret almayı caiz bulmamıştır. Müteahhirûn âlimleri ise zaruret nedeni ile bunu caiz kabul etmiştir.¹³⁸⁰

Şâfiîler'e göre mezarının kazılması ve ölünün defnedilmesi gibi cenazeye alakalı görevlerde niyâbet geçerli olduğundan bu işlemler karşılığında ücret almak caizdir.¹³⁸¹ Mâlikîler'de de aynı durum söz konusudur.¹³⁸²

Hanbelîler'de ise sahih kabul edilen görüşe göre cenaze hizmetleri için ücret alınması mekruhtur. Ancak rivayet edildiğine göre Ahmed b. Hanbel ihtiyaç sahibi kişilerin bu işler için ücret almasını mekruh görmemiştir. Cenaze hizmetlerini sevap kazanmak için değil işi gereği yapanların ücret almasında sakınca görülmemiştir.¹³⁸³

Cumhur ulemanın cenaze defin işini ücret mukabili yapılmasına cevaz verdiği anlaşılmaktadır. İhtiyaç halinde ise bu konuda ittifak edildiği görülmektedir. Öte yandan ölüleri defnetmenin bir görev ve aynı zamanda ibadet olduğu da göz ardı edilmemelidir. Herhangi bir zaruret olmaksızın bir mevtânın eş, dost ve akrabaları

¹³⁷⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, c. I, s. 315, H. no: 929; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, c. I, s. 505, H. no: 1307; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. III, s. 554, H. no: 6655.

¹³⁷⁷ Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, s. 603.

¹³⁷⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 200.

¹³⁷⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, c. XVI, s. 48.

¹³⁸⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, ss. 199, 200.

¹³⁸¹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. IX, s. 405; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, c. XI, s. 492; Gazzâlî, *el-Vasît*, c. IV, s. 164.

¹³⁸² Karâfî, *ez-Zahîra*, c. V, s. 401; Muhammed İliş, *Minehu'l-Celîl*, c. VII, s. 495.

¹³⁸³ İbn Müflih, *el-Mübdî 'fî şerhi'l-Mukni'*, c. II, s. 224; Merdâvî, *el-İnsâf*, c. II, ss. 539, 540; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*, c. II, s. 86.

tarafından değil de ücretle tutulan bir işçi tarafından defnedilmesinin ona büyük hürmetsizlik olacağı unutulmamalıdır. Bu bakımdan cenaze definin ücretsiz yapılması esas olmalıdır.

Günümüz mevzuatına göre cenazeye ait diğer işlemler gibi ölümlerin gömülmesi de belediyelere aittir. Cenazelerin defnedilmeleri için gereken ücret belediye meclisi tarafından belirlenir. Fakir ve kimsesiz ölümlerin ise belediyece veya köy muhtarlıklarınca parasız olarak kaldırılıp gömüleceği hükme bağlanmıştır.¹³⁸⁴

B. Definden Sonra Cenaze Evinde İkram Yapılması

Ölüm vuku bulduğunda cenaze yakınlarının öncelik vazifesi mevtânın teçhiz işlemleri ile ilgilenmektir. Bunun yanında diğer akraba ve komşuların da ölüm acısını paylaşmak, teselli vermek ve cenaze sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılamak gibi vazifeleri vardır. İnsanlık hali gereği yeme içme de bu ihtiyaçlardan biridir. Bu itibarla cenaze çıkan eve akrabaları ve komşuları tarafından yemek götürülmesi müstehaptır. Bu konuda fukaha ittifak halindedir. Çünkü rivayet edildiğine göre Allah Resulü (s.a.s.) şehâdet haberi gelen Câfer b. Ebû Talib'in (r.a.) (ö. 8/629) cenaze işlemleri ile meşgul olan ev halkına yemek götürülmesini emretmiştir.¹³⁸⁵ Teçhiz işlemleri ile ilgilenen hane halkının yemekle ilgilenecek vakit, takat ve morallerinin olmadığı vurgulanmıştır.

Öte yandan tâziye günlerinde, başsağlığına gelenler için cenaze evinde yemek verilmesi mekruh ve bid'at görülmüştür. Çünkü bu durum yakını kaybetmenin derdini yaşayan acılı aileyi fazladan bir yük ve meşakkat altına sokmaktadır. Ayrıca ulemaya göre ziyafet mutlu günler için geçerlidir oysa cenazede hüzn söz konusudur. Cenaze evinde ziyafet verilmesinin cahiliye adetlerinden olduğu ve yas tutma kapsamında görüldüğü de ileri sürülmüştür.¹³⁸⁶ Ölü evine defin için veya tâziye için

¹³⁸⁴ Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi, madde 27, 32, 33; Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik, madde 25.

¹³⁸⁵ İbn Mâce, "Cenâ'iz", 59; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 30; Tirmizî, "Cenâ'iz", 21.

¹³⁸⁶ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 317; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 66; Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, c. I, s. 131; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, c. II, s. 228; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 410; İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 275; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, c. II, s. 207; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 167; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 240.

uzak yerlerden gelmiş ve orada gecelemeleri gerekenlere yemek yedirilmesinde ise mahzur bulunmamıştır.¹³⁸⁷

Din İşleri Yüksek Kurulu; mevtâ yakınları tarafından cenazeye katılanlara yemek, helva, ekmek gibi şeyler ikram edilmesinin dinî bir dayanağının olmadığı yönünde fetva vermiştir. Kurula göre; dinî bir gereklilik olarak görmeden bu şekil ikram yapılmasında sakınca olmayabilir. Ancak çok geçmeden söz konusu bu uygulamanın dinî bir hüküm olarak algılanması gündeme gelebilir. Bu durumda adı geçen ikramın dinî bir zorunluluk olarak yapılması bid'at ve hurafe kapsamına girer.¹³⁸⁸

Arabistan'da faaliyet yürüten İlmî Araştırmalar ve Fetva Dâimî Komisyonu cenaze sahiplerinin tâziye için gelenlere yemek vermelerini caiz görmemektedir. Komisyona göre yemek ister varislerin mallarından ister mevtânın malının üçte birinden isterse herhangi bir şahıs tarafından yapılsın fark etmez. Çünkü bu sünnete aykırı bir fiildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) cenazenin ailesi için yemek götürülmesini tavsiye etmiştir.¹³⁸⁹

Çağdaş fıkıhçılara göre de ölen kimsenin varisleri arasında ergenlik yaşına girmeyen çocuk ve gaiplerin bulunması durumunda cenaze evine gelen ziyaretçilere yemek hazırlayıp takdim etmek haram kabul edilmiştir.¹³⁹⁰

Yakınını kaybeden bir mümin kardeşinin evine bu zor anında yemek götürmek İslam'daki yardımlaşma ve dayanışmanın en güzel örneklerinden biridir. Ancak bu uygulamayı tersine döndürerek; sanki bir kutlama varmışçasına bir araya gelerek cenaze sahiplerinin hazırladığı yemeği yemenin uygun olmadığı aşikârdır. Bu hem sünnete aykırı bir davranış hem de acılı aileye meşakkattir, eziyettir. Aynı zamanda “öldü de kutluyoruz” dercesine mevtâyâ yapılan bir saygısızlık olarak da değerlendirilebilir.

¹³⁸⁷ İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebir*, c. II, s. 426; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, c. II, s. 1578.

¹³⁸⁸ Din İşleri Yüksek Kurulunun 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://fetva.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/368/cenaze-sahiplerinin-merasime-katilanlara-yemek-vb-ikramlarda-bulunmasi-uygun-mudur> 07.06.2024.)

¹³⁸⁹ *Fetâva'l-lecneti'd-dâ'ime*, c. IX, s. 149.

¹³⁹⁰ Hâcece, *Fıkhü'l-ibâdât 'ale'l-mezhebi'l-Mâlikî*, c. I, s. 265; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, c. II, s. 1578; Mustafa el-Hın, Mustafa el-Buğa, Ali eş-Şerbeci, *Fıkhü'l-menhecî 'alâ mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, 4. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1992, c. I, s. 263; Tahmâz, Abdulhamîd Mahmûd, *el-Fıkhü'l-Haneffî fî sevbihi'l-cedîd*, 3. Baskı, nşr. Dâru'l-kalem, I-IV, Dımeşk, 2014, c. I, s. 346.

C. Definden Sonra Mezarlıkta Şeker, Tatlı, vb. İkrâmı

Günümüzde ölü evinde yemek verilmesine benzer bir uygulama da defnin hemen akabinde cenazeye katılanlara mezarlıkta şeker, gofret, tatlı veya pide tarzı yiyecek ikram edilmesidir.

Bazı fıkıh kaynaklarında bayramlarda, belli zamanlarda mezarlıklara yemek götürmenin mekruh olduğu nakledilmiştir.¹³⁹¹ Ancak bunun dışında herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bu da mezarlıkta cenaze defnine iştirak edenlere şeker, tatlı vb. ikram edilmesinin sonradan çıkan bir uygulama olduğunu göstermektedir.

Bir önceki başlık altında ele alındığı üzere Din İşleri Yüksek Kuruluna göre; cenaze sahipleri tarafından evde olduğu gibi mezarlıkta helva, ekmek gibi şeyler dağıtılmasının da dinî bir dayanağı yoktur. Dinî bir gereklilik şeklinde saymadıkça bu sakıncalı görülmeyebilir. Ancak söz konusu ikramlar kısa zaman sonra dinî bir zorunluluk olarak algılanabilir, bu durumda da bid'at ve hurafe kapsamına girer.¹³⁹²

Arabistan'da faaliyet gösteren İlmî Araştırmalar ve Fetva Dâimî Komisyonu da mezarların yanında yiyecek ve meyve türü şeylerin dağıtılmasını bid'at olarak değerlendirerek caiz görmemiştir.¹³⁹³

Mevtânın defin işlemleri tamamlandıktan sonra kabristanlığın içinde cenazeye katılanlara şeker, gofret, tatlı veya pide türü yiyecekler dağıtmanın caiz olmadığı anlaşılmaktadır. Bu davranışların hem acılı bir günde ziyafeti anımsatması hem de dinî bir zorunluluk olarak görülmesi endişesiyle bir an evvel terk edilmesi uygun olmalıdır.

D. Tâziye

Tâziye; yakını vefat eden kişilere başsağlığı, sabır, metanet dileyip onları teselli etmek ve vefat eden için dua ve istiğfarda bulunma¹³⁹⁴ acılarını paylaşmaktır.¹³⁹⁵

¹³⁹¹ Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 262; Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, s. 617; ed-Dimyâtî, Ebû Bekir b. Muhammed Şattâ el-Bekrî, *Î'ânetü't-tâlibîn 'alâ halli elfâzı Fethi'l-mu'în*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Fikr, 1997, c. II, s. 166.

¹³⁹² Din İşleri Yüksek Kurulunun 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://fetva.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/368/cenaze-sahiplerinin-merasime-katilanlara-yemek-vb-ikramlarda-bulunmasi-uygun-mudur> 07.06.2024.)

¹³⁹³ *Fetâva'l-lecneti'd-dâ'ime*, c. IX, s. 109.

¹³⁹⁴ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, c. III, s. 63; İbn Kudâme, *el-Kâfî fi fıkhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 374; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 306; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XV, s. 52; İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 266; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 239.

¹³⁹⁵ Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, c. IV, s. 5621.

Hanefî,¹³⁹⁶ Şâfiî,¹³⁹⁷ Mâlikî¹³⁹⁸ ve Hanbelî¹³⁹⁹ mezheplerine göre cenaze yakınlarına tâziyede bulunmak müstehaptır. Çünkü Allah Resulü (s.a.s.) “Başına bir musibet gelene tâziyede bulunan kimseye musibete uğrayanın sevabı kadar ecir verilir”¹⁴⁰⁰ buyurarak buna teşvik etmiş ve bizzat kendisi de yakını ölenlere tâziyeye gitmiştir.¹⁴⁰¹

“Allah mevtânın günahlarını bağışlasın, mekânı cennet olun,” “Allah ecrinizi artırsın,” “Allah sabır versin,” “geride kalanlarına Allah hayırlı uzun ömürler versin,” vb. şekilde tâziye yapılır. Hz. Peygamber’in, oğlu öldüğü zaman kızını teselli etmek için buyurduğu “Aldığı da verdiği de Onundur. Onun katında her şeyin belli bir eceli vardır. Ona (kızıma) söyleyin; sabretsin ve mükâfatını Allah'tan beklesin”¹⁴⁰² sözleri en güzel tâziye örneği olarak görülmüştür.¹⁴⁰³ Günümüzde “başınız sağ olsun” sözü de bir tâziye cümlesi olarak kullanılmaktadır.

Tâziyenin bir defa yapılması yeterli bulunmuş tekrarlanması mekruh sayılmıştır.¹⁴⁰⁴ Tekrarın mekruh olması cenaze yakınlarının meşakkatini ve acılarını artırma endişesinden kaynaklı olması mümkündür.

1. Tâziyenin Vakti ve Süresi

Tâziyenin definden önce veya sonra yapılabileceği hususunda fukaha ittifak etmiş¹⁴⁰⁵ fakat hangisinin daha faziletli olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüştür.

¹³⁹⁶ Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, c. I, s. 131; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 110; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, c. II, s. 207.

¹³⁹⁷ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 317; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 65.

¹³⁹⁸ Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 229.

¹³⁹⁹ İbn Kudâme, *el-Kâfi fi'fikhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 374.

¹⁴⁰⁰ İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 56; Tirmizî, “Cenâ'iz”, 72, 75.

¹⁴⁰¹ Nesâî, “Cenâ'iz”, 120.

¹⁴⁰² Buhârî, “Tevhîd”, 2; Müslim, “Cenâ'iz”, 6.

¹⁴⁰³ Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, c. I, s. 131; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 306; İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 266; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 110; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 229; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, c. II, s. 207; Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, s. 618.

¹⁴⁰⁴ Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, c. I, s. 131; Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'*, c. III, s. 406; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 241.

¹⁴⁰⁵ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 317; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 406; Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 481; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 110.

Hanefîler'e göre cenaze yakınlarının teçhiz işlemleri ile meşgul olmaları sebebi ile tâziyeyi definden sonra yapmak daha güzeldir. Hem definden sonra ölünün hisimleri daha fazla yalnızlık hissedebilir. Ancak çok acılı ve üzüntülü olmaları durumunda cenaze ehlini teselli etmek için ölü gömülmeden önce de tâziye verilebilir.¹⁴⁰⁶

Şâfiîler'de ölü gömülmeden önce de gömüldükten sonra da tâziyede bulunmak sünnet olmakla birlikte ölü yakını çok acılı değilse tâziye için defin sonrası beklenir.¹⁴⁰⁷

Mâlikîler'de tâziyenin edebi definden sonra yapılmasıdır. Fakat ölünün gömülmesinde gecikmeye sebep olmaması şartıyla definden önce de tâziye verilebilir.¹⁴⁰⁸

Hanbelî mezhebine göre ise tâziyenin definden önce veya sonra yapılması arasında bir fark yoktur.¹⁴⁰⁹

Fukahanın tâziyeyi definden önce ya da sonra yapılmasını öncelemesindeki kıstasın; herhangi bir delilden ziyade cenaze sahiplerinin durumu ile alakalı olduğu ifade edilebilir. Çünkü bu konuda herhangi bir tercihe yönlendirecek nass bulunmamaktadır. Bu nedenle ölü yakınlarının acılarını paylaşmak ve metanetli davranmalarında yardımcı olmak tâziyenin amaçları arasında olduğuna göre; tâziyenin definden önce veya sonra yapılması tercihi bu gayeye muvafık olmalıdır. Öncesi ya da sonrası hangisi cenaze ehli için daha uygunsa o tercih edilmelidir. Tâziye yapacakların bir kısmının definden önce bir kısmının da sonra tâziyede bulunmaları da pekâlâ mümkündür. Tabii ki defin yapılmadan önce tâziye verilecek olması durumunda; cenazenin teçhiz işlemleriyle ilgilenen ölü yakınları meşgul edilmemeli ve defnin gecikmesine sebebiyet verilmemelidir.

Cumhura göre tâziyenin ölümün vuku ile beraber ilk üç günlük bir süre içerisinde yapılması müstehaptır. Mevtâ yakınlarının acılarını tazelememek için üç

¹⁴⁰⁶ Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 110; Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, s. 618; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 241.

¹⁴⁰⁷ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 317; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 61.

¹⁴⁰⁸ Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 481; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 230.

¹⁴⁰⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 406.

gün geçtikten sonra tâziye yapılması mekruhtur. Ancak başka yerde oturanların veya aynı yerde olduğu halde haberi olmayanların üç gün geçtikten sonra da tâziyede bulunmalarında sakınca bulunmamaktadır.¹⁴¹⁰ Hanefî eserlerinde cenazenin kalktığı ilk gün tâziyede bulunmanın daha güzel olduğu da geçmektedir.¹⁴¹¹ Kocası dışında bir yakını ölen kadının, üç günden fazla yas tutmasını yasaklayan¹⁴¹² rivayetler tâziyenin üç gün içinde yapılması gerektiğine delil olarak öne sürülmüştür.¹⁴¹³

Bazı Şâfî¹⁴¹⁴ ve Hanbelî¹⁴¹⁵ kaynaklarında tâziye hususunda belli bir süre sınırlamasının olmadığı yer almaktadır.

Suudî Arabistan İlmî Araştırmalar ve Fetva Dâimî Komisyonu da tâziye konusunda belli bir sürenin olmadığı görüşündedir.¹⁴¹⁶

Din İşleri Yüksek Kurulu ölü yakınlarının acılarını tazelememek için tâziyenin üç günden sonraya bırakılmamasını uygun görmüştür.¹⁴¹⁷

Sonuç olarak; imkânı olanlar ve cenazeden haberi olanlar için en doğru olan tâziyenin vefatın vuku bulduğu ilk üç gün içinde yapılmasıdır. Çünkü üç günden ziyade tâziye için gelinmesi cenaze sahiplerinin acılarının tazelenmesine, işlerinin aksamasına sebebiyet verebilir ve normal hayata adapte olmalarına engel olabilir.

¹⁴¹⁰ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 65; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 306; *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 61; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 110; Merdâvî, *el-İnsâf*, c. II, s. 564; Desûkî, *Hâşiye 'ale'ş-şerhi'l-kebîr*, c. I, s. 419; Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, s. 618; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 241; Muhammed İlîş, *Minehu'l-Celîl*, c. I, s. 500.

¹⁴¹¹ Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, s. 618; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 241.

¹⁴¹² Buhârî, "Cenâ'iz", 30; Müslim, "Talak", 8.

¹⁴¹³ Merdâvî, *el-İnsâf*, c. II, s. 564; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib fî şerhi Ravzı't-tâlib*, c. I, s. 310; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, c. V, s. 104; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*, c. II, s. 160.

¹⁴¹⁴ Râfî, *Fethu'l-'azîz*, c. V, s. 252.

¹⁴¹⁵ Merdâvî, *el-İnsâf*, c. II, s. 564.

¹⁴¹⁶ *Fetâva'l-lecneti'd-dâ'ime*, c. IX, s. 134.

¹⁴¹⁷ Din İşleri Yüksek Kurulunun 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/366/taziyenin-hukmu-nedir?> 29.03.2024.)

2. Mezar Başında Tâziye

Tâziyenin definden sonra cenaze yakınlarının hanesinde yapılması en kabul gören uygulamadır.¹⁴¹⁸ Farklı görüşlerle birlikte¹⁴¹⁹ bunun mescitte yapılması da mümkün görülmüştür.¹⁴²⁰

Hanefî,¹⁴²¹ Mâlikî¹⁴²² ve Hanbelîler'de¹⁴²³ yakını ölen kişinin kabrin başında tâziyeleri kabul etmesi ise mekruhtur. Ahmed b. Hanbel'in de kabir yanında tâziyede bulunmayı mekruh gördüğü nakledilmiştir.¹⁴²⁴ Kabir başında kıraat ve dua yapılmasının, meyyit için Allah Teâlâ'dan sebat istenmesinin söz konusu olduğu belirtilerek burada tâziye yapmak bid'at olarak değerlendirilmiştir.¹⁴²⁵ Bununla birlikte Mâlikîler'den İbn Habîb'e nispetle kabrin başında tâziye verilmesinde sakınca görülmesi de bu adaba uygun bulunmamıştır.¹⁴²⁶

İmam Şâfiî mezarlık yolunda tâziye yapılabileceğini ifade etmiştir.¹⁴²⁷ Hanefîler'den Suğdî de mezar başında tâziye yapmayı mekruh görürken yolda tâziye yapılabileceğini belirtmiştir.¹⁴²⁸ Suğdî'nin bahsettiği bu yolun kabristan yolu olması muhtemeldir.

Suudî Arabistan İlmî Araştırmalar ve İlmî Araştırmalar ve Fetva Dâimî Komisyonu mezar yanında tâziye yapmanın caiz olduğu yönünde fetva vermiştir.¹⁴²⁹

Netice olarak mezar başında tâziye yapılmasını cumhur ulemanın mekruh kabul ettiği anlaşılmaktadır. Önceki konularda da ele alındığı üzere; sünnete muvafık olan uygulama defin işlemi tamamlandıktan sonra mezar başında ölü için istiğfar ve

¹⁴¹⁸ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 317; Suğdî, *en-Nütefî'l-fetâvâ*, c. I, s. 131; Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 246; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 38; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 230.

¹⁴¹⁹ Buhûtî, *Keşşâfî'l-kınâ'*, c. II, s. 160.

¹⁴²⁰ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 317; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 230; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, c. II, s. 207.

¹⁴²¹ Suğdî, *en-Nütefî'l-fetâvâ*, c. I, s. 131; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, c. II, s. 207.

¹⁴²² Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 481.

¹⁴²³ Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'*, c. III, s. 406; Buhûtî, *Keşşâfî'l-kınâ'* 'an metni'l-İknâ', c. II, s. 160.

¹⁴²⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 406.

¹⁴²⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 241.

¹⁴²⁶ Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 38; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, c. II, s. 230.

¹⁴²⁷ Şâfiî, *el-Üm*, c. I, s. 317.

¹⁴²⁸ Suğdî, *en-Nütefî'l-fetâvâ*, c. I, s. 131.

¹⁴²⁹ *Fetâva'l-lecneti'd-dâ'ime*, c. IX, s. 134.

duada bulunmaktır. Mezarın başında tâziyeleri kabul etmek hem bu sünnetin terk edilmesine hem de mezarlık içinde uygulama güçlüğüne neden olabilir.

Ancak günümüzde birçok yerde uygulaması görüldüğü üzere; mezarlığın çıkışında veya mezarlık yollarından uygun olan bir yerde tâziye verilmesinde sakınca görülmeyebilir. İmam Şâfiî ve Suğdî'nin görüşlerini de bu şekilde anlamak mümkündür. Üstelik mezarlık çıkışında verilecek bu tâziye defne katılan kişilerin tamamının cenaze sahibine tâziyede bulunmalarına imkân sağlayabilir.

E. Defin Konusunda Gayri Müslimlerin Durumu

Tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de müslümanlarla gayri müslimlerin yer yer bir arada yaşaması hayatın olağan akışında sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu birliktelik İslam beldelerinde veya gayri müslim memleketlerinde olabilmektedir. Hatta bir aile içinde müslüman ve gayri müslim fertler dahi bulunabilmektedir. Bu şekilde beraber yaşanan toplumlarda bir vefat olayı meydana geldiğinde; cenazelerin defnedilmesi hususunda müslümanlar açısından gayri müslimlerin konumu hep merak konusu olmuştur. Bu başlık altında İslam hukukuna göre defin konusunda gayri müslimlerin durumu farklı yönlerden ele alınacaktır.

1. Gayri Müslimlerin Müslümanlar Tarafından Defnedilmesi

İslam hukukunda gayri müslimlerin defninin müslümanlar tarafından icra edilmesi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Hanefiler'e göre asıl olan gayri müslimlerin defin işleriyle kendi dindaşlarının ilgilenmesidir. Ancak gayri müslim bir cenazeyi defnedecek biri bulunamazsa bu işi müslüman olan yakınları yapar, ceset ortada bırakılmaz. Çünkü akrabalık bağlarının gereği yerine getirilmelidir.¹⁴³⁰ Örneğin müslüman biri, kâfir olan babasının defin işlemlerini yapabilir.¹⁴³¹ Zira müslüman evladın, müşrik de olsa anne ve babasına iyilik yapması menduptur. Çünkü Yüce Allah "*Biz insana, ana babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir*"¹⁴³² buyurmuştur. Ölümünden sonra anne babayı

¹⁴³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, II, s. 55; Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 91; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 97; Bâbertî, *el-İnâye*, c. II, s. 132; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, c. II, s. 230.

¹⁴³¹ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 55.

¹⁴³² el-Ankebût 29/8.

defnetmek de onlar için bir iyiliktir. Hz. Peygamber (s.a.s.) amcası Ebû Talip (ö. 620) öldüğünde oğlu Hz. Ali'ye “*Git onu yıka, kefenle ve göm*”¹⁴³³ demiştir.¹⁴³⁴ Yine sahâbîlerden bazılarının Hristiyan olarak ölen annelerinin cenazelerine katıldığı nakledilmiştir. “*Annem Hristiyan olarak öldü ne yapayım?*” diye soran birine İbn Abbas'ın “*Onu yıka, kefenle ve göm*”¹⁴³⁵ dediği aktarılmıştır.¹⁴³⁶ Ancak gayri müslimlerin yıkanması pis bir elbiseyi yıkama şeklinde olur. Yine gayri mislim cenaze için sünnet olan kefenleme şekli gözetilmeden bir beze sarılır ve cenaze namazı kılınmadan mezara gömülür.¹⁴³⁷

Şâfiî mezhebinin bu konudaki görüş ve delilleri Hanefiler'le benzerlik arz etmektedir.¹⁴³⁸ Gayri müslim ölülerinin cenaze işlemlerinde öncelik kendi dindaşlarında olmakla birlikte müslümanların onların cenazelerine katılmaları caizdir. Ancak ölüleri için cenaze namazı kılmaları ve dua etmeleri haramdır. Çünkü âyet-i kerîmede “*Onlardan ölen hiç kimsenin namazını kılma, mezarı başında da durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Resulünü inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler*”¹⁴³⁹ buyurulmuştur.¹⁴⁴⁰

Mâlikî¹⁴⁴¹ ve Hanbelîler'e¹⁴⁴² göre ise cesedin kokuşması, parçalanması ve yok olup gitmesinden korkulmadığı müddetçe bir müslüman; vefat eden kâfir akraba cenazesinin yıkanıp kefenlenmesi ve defnedilmesi işini üstlenemez. Çünkü Allah Teâlâ “*Ey inananlar, Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinmeyin*”¹⁴⁴³ buyurmuştur. Bir kâfiri yıkamak veya kefenlemek ona dostça muamele etmek anlamına gelir. Ancak defin işlemlerini yapacak başka kimsenin olmaması durumunda müslüman kişinin, kâfir cenazeyi bir şeye sararak mezarına gömmesi

¹⁴³³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. I, s. 456, H. no: 1456.

¹⁴³⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, II, s. 55; Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 91.

¹⁴³⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. III, s. 558, H. no: 6667; Beğavî, *Şerhu's-sünne*, c. V, s. 311.

¹⁴³⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 55.

¹⁴³⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, II, s. 55; Merginânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 91; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. I, s. 97; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 230.

¹⁴³⁸ Şâfiî, *el-Ûm*, c. I, s. 303; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 19; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, ss. 238, 250; İmrânî, *el-Beyân*, c. III, ss. 24, 25.

¹⁴³⁹ Tevbe 9/84.

¹⁴⁴⁰ İmrânî, *el-Beyân*, c. III, s. 92; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, ss. 144, 258.

¹⁴⁴¹ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, c. I, s. 261; Kayrevânî, *Metnü'r-risâle*, s. 54; İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, c. I, s. 240; Cündî, *el-Muhtasar*, s. 52; Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-devvânî*, c. I, s. 292.

¹⁴⁴² İbn Kudâme, *el-Kâfî fî fikhi'l-İmâm Ahmed*, c. I, s. 354; İbn Müflih, *el-Mübdi' fî şerhi'l-Mukni'*, c. II, s. 228; Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, c. II, s. 122.

¹⁴⁴³ Mümtetine 60/13.

gerekir. Zira insanoğlunun toprağa defnedilmesi esastır. Hz. Peygamber de (s.a.s.) Hz. Ali'ye (r.a.) babası Ebû Talib'in defin işini yapmasını emretmiştir.¹⁴⁴⁴

İbn Hazm'a göre gayri müslim ölülerin defnedilmesi de farzdır. Bedir ve Benî Kurayza Savaşlarında öldürülen müşriklerin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emriyle müslümanlar tarafından kör, pis bir kuyuya ve kazılan hendeklere atılarak gömülmelelerini buna delil olarak getirmiştir. İbn Hazm ayrıca cesetlerin gömülmelelerinin ortada bırakılmalarını müslime olarak değerlendirmiştir ki müslime de Allah Resulü tarafından yasaklanmıştır.¹⁴⁴⁵

Din İşleri Yüksek Kurulu; müslümanların sadece tâziyede bulunmak ve teselli vermek gibi insani amaçlarla gayrimüslimlerin cenaze törenlerine katılabileceklerini belirtmiştir. İlgili kurul fetvasında bu tür merasimlerde bulunanların; diğer dinlere ait dua, ibadet vb. dinî ayinlerin icrasına katılmaları ve gayrimüslim ölümler için rahmet dilemeleri caiz görülmemiştir.¹⁴⁴⁶

İlmi Araştırmalar ve Fetva Dâimî Komisyonu da gayri müslim cesedinin yakınları tarafından yıkanmadan, kefenlenmeden bir çukura gömülmesi gerektiği yönünde fetva vermiştir. Bu şekilde cesedin insanlara eziyet vermemesinin sağlanacağı vurgulanmıştır.¹⁴⁴⁷

Netice olarak gayri müslimlerin defin işlemlerinin kendi dindaşları tarafından icra edilmesi esastır. Çünkü her dinin ve kültürün, cenaze ile ilgili kuralları vardır ve bu kuralları ancak kendileri uygulayabilir. Fakat defin işlemleri ile ilgilenecek aynı din mensubu birinin bulunamaması durumunda, gayri müslim cenazenin bir beze sarılmak sureti ile gömülmesi müslümanlar eliyle yapılmalıdır ve bu konuda öncelik yakın akrabaların olmalıdır. Çünkü insanoğlu için sünnet olan toprağa gömülmektir. Aksi takdirde açıkta kalan cenaze, yaşayanlar için büyük bir eziyet olacaktır. Ortalıkta

¹⁴⁴⁴ Rivayet için bkz. Tayâlisî, *Müsned*, c. I, s. 113, H. no: 122; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 153, H. no: 759; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 70; Nesâî, "Tahâret", 132.

¹⁴⁴⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, c. III, s. 338. (Rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXX, s. 86, H. no: 18152; Buhârî, "Mezâlim ve Ğasb", 31.)

¹⁴⁴⁶ Din İşleri Yüksek Kurulunun 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/364/gayrimuslimlerin-cenaze-torenlerine-katilmak-dinen-uygun-mudur> 13.05.2024.)

¹⁴⁴⁷ *Fetâva'l-lecneti'd-dâ'ime*, c. IX, s. 14.

kalmış bir ceset, insan ve çevre sağlığı açısından da büyük mahsurlar meydana getirecektir. Rivayetlerde geçtiği üzere nebevî uygulama da bu şekilde olmuştur.

2. Müslümanların Gayri Müslimler Tarafından Defnedilmesi

Hanefiler'e göre babası bile olsa gayri müslim birinin müslüman bir ölünün yıkanması ve teşhiz işlemleri ile ilgilenmesi uygun değildir. Bu işlemleri müslümanların yapması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) ashabından, ölümü anında müslüman olan bir Yahudi'nin cenaze işlemlerini üstlenmelerini istemiş, Yahudi olan babasının oğlunun cenazesine müdahalesini uygun görmemiştir. Cenazenin yıkanması ölü için bir hürmet olarak kabul edildiği için bunu kâfirin üstlenmesi durumunda bu hürmetin gerçekleşmeyeceği ifade edilmiştir.¹⁴⁴⁸

Hanefiler'de müslüman olmayan birinin müslüman olan bir yakınına defnetmek için mezara girmesi de mekruhtur. Çünkü küfrü açık kişinin bulunduğu yere Allah'ın gazabı ve laneti iner. Müslüman mezarını bunlardan korumak ve ölüyü müslümanların sünneti üzere defnetmek için kabre sadece müslümanlar girebilir.¹⁴⁴⁹

Mâlikîler'e göre müslüman bir ölünün yıkanmasıyla diğer cenaze işlemleri gayri müslim olan velisine bırakılmaz fakat cenazeyi takip etmesine ve dua etmesine engel olunmaz.¹⁴⁵⁰ Ölüyü yıkayacak müslüman erkek bulunmaması durumunda ise müslüman kadınlar gayri müslim erkeğe ölü yıkama işini öğretir, sonra da gayri müslim kişi müslüman cenazeyi yıkar.¹⁴⁵¹

Hanbelîler'e göre müslüman bir cenazeyi kâfirlerin yıkaması caiz değildir. Çünkü cenazenin yıkanması bir ibadettir kâfir buna ehil değildir. Aynı zamanda kâfir necis kabul edildiği için onun yıkaması müslümanı temizlemez.¹⁴⁵²

Müslüman bir ölünün yıkanması, kefenlenmesi, cenaze namazının kılınması ve defnedilmesi; cenazenin çıktığı toplumdaki diğer müslümanlar üzerine farz-ı kifâye

¹⁴⁴⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 55; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 303; Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. II, s. 195.

¹⁴⁴⁹ Şeybânî, *el-Asl*, c. I, s. 413; Serahsî, *el-Mebsût*, II, ss. 55, 56; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 319; Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. II, s. 195; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 231.

¹⁴⁵⁰ Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 78; Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 146.

¹⁴⁵¹ Desûkî, *Hâşiye 'ale's-şerhi'l-kebîr*, c. I, s. 410.

¹⁴⁵² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 393.

hükümünde toplumsal bir görev olduğu malumdur. Aynı zamanda tüm bu vazifelerin müslümanların birbirleri üzerindeki haklarından olduğu da unutulmamalıdır. Gayri müslim birinin, müslüman bir cenazeye ait işlemleri sünnet-i seniyyeye muvafık olarak icra etmesi de mümkün değildir. Bu durumda müslüman bir cenazeyi, defnetmeleri için gayri müslimlerin eline teslim etmek mevtâya hürmetsizlik ve haksızlık olur. Dolayısı ile cenaze işlemleri konusunda müslüman topluma yüklenen sorumluluk göz önüne alındığında; müslüman bir cenazenin (yakın akrabası da olsa) gayri müslimler tarafından teçhiz edilip defnedilmesinin uygun olmayacağı ortadadır. Ancak gayri müslimlerin, müslüman olarak ölmüş yakınlarının cenaze merasimlerine katılmalarında herhangi bir sakınca olmayacağı söylenebilir.

3. Gayri Müslimlerin Müslüman / Müslümanların Gayri Müslim Mezarlığına Defnedilmesi

Gayri müslim bir cenazenin müslüman mezarlığına veya müslüman bir mevtânın gayri müslimlerin arasına defnedilmesi caiz değildir. Bu konuda fukaha ittifak etmiştir.¹⁴⁵³ Sadece zaruri durumlarda buna cevaz verilmiştir.¹⁴⁵⁴ Gayri müslimlerle aynı mekâna defnedilme durumunda, kâfirlerin mezarlarında göreceği azaptan müslümanların rahatsız olacakları ifade edilmiştir.¹⁴⁵⁵ Bu nedenle Mâlikîler'e göre gayri müslim kabristanına defnedilmiş müslüman bir cenazenin bozulmamış olması koşuluyla gömüldüğü yerden çıkarılıp müslüman mezarlığına nakledilmesi gerekli görülmüştür.¹⁴⁵⁶

Müslümanların kendilerine özgü mezarlıklara gömülmesinin gerekliliği hususunda fıkıh kaynaklarında farklı örneklemelere rastlanmaktadır. Konunun ehemmiyetine binaen bunlardan bazılarında değinmek yerinde olacaktır.

¹⁴⁵³ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. I, s. 254; Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 55; X, s. 199; İbn Rüşd, *el-Beyân ve 't-tahsîl*, c. II, ss. 255, 256; İmrânî, *el-Beyân*, c. III, s. 98; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-sanâ'î*, c. I, ss. 303, 304; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 420; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 285; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 77; Haccâvî, *el-İknâ'*, c. I, s. 228; Buhûtî, *Keşşâfî'l-knâ'*, c. II, s. 124; Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 146.

¹⁴⁵⁴ Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, c. VII, s. 5109; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, c. XXI, s. 19.

¹⁴⁵⁵ İbn Rüşd, *el-Beyân ve 't-tahsîl*, c. II, s. 256; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 420; Buhûtî, *Keşşâfî'l-knâ'*, c. II, s. 124; Mustafa b. Sa'd b. Abdeh es-Suyûtî er-Ruhaybânî el-Hanbelî, *Metâlibü 'ûli'n-nühâ fî şerhi ğâyeti'l-Müntehâ*, 2. Baskı, nşr. el-Mektebü'l-İslâmî, I-VI, 1994, c. I, s. 922.

¹⁴⁵⁶ İbn Rüşd, *el-Beyân ve 't-tahsîl*, c. II, ss. 256, 283; Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 130.

Müslüman mı gayri müslim mi olduğu bilinmeyen ve kendisinde müslüman alâmeti de olmayan bir ceset, müslüman bir beldede bulundu ise müslüman olarak kabul edilip teçhiz edilir ve müslüman mezarlığına defnedilir. Şayet bu ölü şirk ehlinin beldelerinden bir yerde bulundu ise gayri müslim sayılır ve kendi dindaşlarının mezarlığına gömülür. Ancak bu durumda müslümanların alâmetini taşıyan ölü için İslami ölçüler uygulanır.¹⁴⁵⁷

Şâfiî fakihi Mâverdi'ye nispetle mürtet dininden çıkmış olması nedeni ile müslüman mezarlığına gömülemeyeceği gibi önceki yaşantısındaki İslam'a hürmeten müşriklerin kabristanlarına da defnedilmez.¹⁴⁵⁸

Mezarlık seçimi noktasında anne karnındaki çocuğun durumu dahi dikkate alınmıştır. Müslümanla evli Hıristiyan bir kadının hamile iken ölmesi durumunda nereye defnedileceği konusunda üç farklı görüş rivayet edilmiştir. Bazıları çocuğa göre hareket edip kadının müslüman mezarlığına defnedileceğini söylemiştir.¹⁴⁵⁹ Hz. Ömer de (r.a.) bu şekilde emir buyurmuştur.¹⁴⁶⁰ Bazıları da ceninin annesinden bir parça hükmünde olacağını farz ederek müşriklerin mezarlığına, kendi ehlinin yanına gömüleceğini belirtmiştir.¹⁴⁶¹ Tâbiünden Zührî ve Atâ'dan (ö. 114/732) bu şekilde nakledilmiştir.¹⁴⁶² Mâlikîler'in görüşü de bu yöndedir. Çünkü doğumdan önce ceninin hürmeti yoktur.¹⁴⁶³ Ukbe b. Âmir (r.a.) ve Vâsile b. Eska' (r.a.) ise söz konusu bu kadının her iki mezarlıktan ayrı bir yere gömüleceğini öngörmüşlerdir. Cumhura göre bu görüş daha ihtiyatlı bulunmuştur.¹⁴⁶⁴ Buradan hareketle cumhur fukaha çocukların

¹⁴⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 54; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsil*, c. II, ss. 277, 278; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 304; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. II, s. 400; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. XV, s. 287; Mevâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 71; Haccâvî, *el-İknâ'*, c. I, s. 229.

¹⁴⁵⁸ Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib fi şerhi Ravzî't-tâlib*, c. IV, s. 122; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, c. V, s. 437.

¹⁴⁵⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 55; İmrânî, *el-Beyân*, c. III, ss. 98, 99; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 201.

¹⁴⁶⁰ Abdürrezzâk, *el-Musanef*, c. III, s. 528, H. no: 6585; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musanef*, c. III, s. 37, H. no: 11896; Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *Sünenü'd-Dârekutnî*, 1. Baskı, thk. Şuayb el-Arnâvût ve diğerleri, nşr. Müessesetü'r-risaâle, I-V, Lübnan, 2004, c. II, s. 439, H. no:1833; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 97, H. no: 7083; Beğavî, *Şerhu's-sünne*, c. V, s. 392.

¹⁴⁶¹ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 55; İmrânî, *el-Beyân*, c. III, ss. 98, 99; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 303.

¹⁴⁶² Abdürrezzâk, *el-Musanef*, c. III, s. 528, H. no: 6583, 6584.

¹⁴⁶³ Karâfî, *ez-Zahîra*, c. II, s. 479; Cündî, *el-Muhtasar*, s. 52; Mevâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, c. III, s. 77; Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 146; Sâvî, *Bulğatü's-sâlik*, c. II, s. 420.

¹⁴⁶⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 55; İmrânî, *el-Beyân*, c. III, ss. 98, 99; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 303; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, c. II, s. 135; Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, c. III, s. 239. (Rivayet

ana rahminde iken, annelerinin sırtına doğru yönelik olacağı düşüncesi ile söz konusu kadının sırtı kıbleye dönük olarak defnedileceğini söylemiştir. Çünkü bu durumda babaya tabi olarak müslüman sayılan ceninin yönü kıble istikametine dönmüş olur.¹⁴⁶⁵

Deprem, sel gibi doğal afetlerde veya savaş, kaza, ölümcül bulaşıcı hastalık gibi durumlarda toplu ölümler olabilir ve cesetler birbirine karışabilir. Böyle bir sebeple müslüman ve gayri müslim ölümler karışık vaziyette bulursa Hanefiler'e göre öncelikle taşıdıkları alâmetler ile müslümanlar ayırt edilir.¹⁴⁶⁶ Müslümanlık alâmetleri sünnet olmak, kına yakmak ve sünnete uygun beden temizliği yapmak gibi hususiyetlerle belirlenebilir.¹⁴⁶⁷ Eğer ayırt edilemez ve çoğunluk müslüman ise tüm ölümler yıkanır, namazları kılınır sonra da müslüman mezarlığına defnedilir. Çünkü hüküm çoğunluğa göredir. Ancak kâfirler çoğunluk olursa bunlar namazları kılınmadan müşriklerin mezarlıklarına gömülürler. Eşit olmaları durumunda da namazları kılınmaz. Bazı Hanefî âlimlere göre bu durumda müslümanlar kâfirlere tercih edilerek namazları kılınır. Namazları kılınmayanlar müşrik mezarlığına defnedilir. Onlar için ayrı mezarlık yapılır diyenler de olmuştur.¹⁴⁶⁸

Şâfîiler'e göre müslüman ve gayri müslim cenazelerin karışması ve ayırt edilememesi durumunda müslümanlara niyet edilerek hepsinin topluca veya tek tek cenaze namazı kılınır¹⁴⁶⁹ sonra da müslüman mezarlığı ile gayri müslim mezarlığı arasında müstakil bir yere defnedilir.¹⁴⁷⁰ Bir görüşe göre de bu ölümler müslüman mezarlığının bir tarafına gömülürler.¹⁴⁷¹

Mâlikîler'e göre de cesetlerin karışması durumunda; zarurete binaen tüm ölümlerin teçhiz işlemleri yapılır, cenaze namazları kılınır ve müslüman mezarlığına

çin bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, c. III, s. 528, H. no: 6586; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef*, c. III, s. 37, H. no: 11895; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. IV, s. 97, H. no: 7084.)

¹⁴⁶⁵ İmrânî, *el-Beyân*, c. III, s. 98; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 420; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 285; İbn Kudâme Ebu'l-Ferec, *eş-Şerhu'l-kebîr*, c. II, s. 424; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 201.

¹⁴⁶⁶ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 303.

¹⁴⁶⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 54; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 303.

¹⁴⁶⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, ss. 54, 55; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. I, s. 303.

¹⁴⁶⁹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 38; Gazzâlî, *el-Vasît*, c. II, s. 376; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, c. II, s. 118.

¹⁴⁷⁰ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, c. III, s. 63; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 285; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, c. II, s. 53.

¹⁴⁷¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 285; *Ravzatü't-tâlibîn*, c. II, s. 135.

defnedilirler. Müslüman olanlar cenaze namazında yapılan niyetle kâfirlerden ayrılmış kabul edilir.¹⁴⁷²

Hanbelîler de bu konuda Mâlikîler gibi düşünmektedir. Ancak müslüman ve gayri müslimlerin bir araya gömülmemesi için bu cenazelerin tek tek ve müslüman/gayri müslim mezarlıklarının dışında ayrı ayrı yerlere defnedilmesi uygun bulunmuştur. Bunun mümkün olmaması durumunda hepsinin müslümanlarla birlikte defnedilebilecekleri belirtilmiştir.¹⁴⁷³

Cumhura göre gayri müslim cenazelerden kemik veya herhangi bir alâmet kalmaması şartıyla müslümanların, gayri müslimlerin eski kabristanlarına defnedilmelerinde sakınca yoktur. Eğer gayri müslimlere ait kalıntı bulunursa onlar çıkarılır ve bu yer müslümanlar için mezarlık yapılabilir. Tıpkı müşrik kabirlerinin mescit yapılmasının caiz olduğu gibi. Eski ve kullanılmayan müslüman mezarlıklarının, gayri müslim mezarlığına çevrilmesi ise hürmet gereği caiz değildir.¹⁴⁷⁴

Fukaha aynı zamanda müslüman bir bireyin fâsık kimselerin yanına defnedilmesini de mekruh saymış,¹⁴⁷⁵ müslüman cenazelerin sâlih kimselerin bulunduğu kabristanlara¹⁴⁷⁶ ve şerefli mekânlara¹⁴⁷⁷ defnedilmesini teşvik etmiştir.

Din İşleri Yüksek Kurulu; her dinin kendine has uygulamalarının bulunması nedeni ile vefat etmiş bir kişinin, kendi dinine mensup kimselerin mezarlığına gömülmesinin genel bir uygulama olduğunu açıklamıştır. Kurula göre “cenazelerin yıkanıp kefenlenerek defnedilmesi, kabir ziyareti, ölüye dua edilmesi gibi İslâmî gelenekte var olan uygulamaların devamlılığının sağlanabilmesi ve dinî kültürün bu

¹⁴⁷² Cündî, *el-Muhtasar*, s. 52; Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 142; Desûkî, *Hâşiyeye 'ale'ş-şerhi'l-kebir*, c. I, s. 427; Sâvî, *Bulğatü's-sâlik*, c. I, s. 575.

¹⁴⁷³ Haccâvî, *el-İknâ*, c. I, s. 229; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ*, c. II, s. 125; Mustafa er-Ruhaybânî, *Metâlibü üli'n-nühâ*, c. I, s. 893.

¹⁴⁷⁴ Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. VI, s. 219; Haccâvî, *el-İknâ*, c. I, ss. 228, 229; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, c. II, s. 275; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, c. III, s. 29; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ*, c. II, s. 124; Cemel, *Fütühâtü'l-vehhâb*, c. II, s. 201; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. II, s. 234; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, c. XXI, s. 19.

¹⁴⁷⁵ *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 166; Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*, c. I, s. 576.

¹⁴⁷⁶ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 380; İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, c. III, s. 257; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyira*, c. I, s. 110; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. III, ss. 207, 258; Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, c. II, s. 130; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 166.

¹⁴⁷⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. II, s. 380; Merdâvî, *el-İnsâf*, c. II, s. 555.

alandaki ayakta tutulabilmesi açısından müslüman mezarlarının diğer inanç sahiplerinin mezarlarından ayrı alanlarda bulunması önem arz etmektedir. Bununla birlikte müslümanlar arasında yaşayan bir gayrimüslimin ölümü hâlinde kendi din mensuplarının gömüldüğü bir mezarlık yoksa ve başka yere nakli de mümkün değilse, cenazesi müslüman mezarlığının uygun bir yerine defnedilebilir. Benzer şekilde bir müslümanın gayrimüslim bir toplum içinde vefat etmesi halinde müslüman mezarlığı bulunamazsa, defin gayrimüslim mezarlığının diğer mezarlardan ayrı munasip bir yerine gerçekleştirilebilir. Bununla birlikte azınlık olarak yaşayan müslümanlar, buldukları ülkelerde cenazelerini defnedebilecekleri bir kabristan tahsisi gayretinde olmalıdırlar.¹⁴⁷⁸

Fukahanın ittifakıyla müslüman bir cenazenin gayri müslim mezarlığına veya gayri müslimlerin müslüman mezarlığına defnedilmesinin caiz görülmediği anlaşılmaktadır. Bu konuda sahâbe uygulamaları delil getirilmiş ve müslümanların gayri müslimlerle aynı kabristana defnedilmeleri durumunda gayri müslimlerin mezarlarında görecekları azaptan rahatsız olabilecekleri öne sürülmüştür. Hem bu nedenlerle hem de her din ve kültürün cenaze işlemlerine yönelik kendine özgü kural ve teamüllerinin olduğu göz önüne alındığında, müslümanlarla gayri müslim mezarlıklarının ayrı ayrı oluşturulmasının gerekliliği anlaşılmaktadır. Bir cenazenin kendi din mensuplarının bulunduğu mezarlığa nakledilmesinin mümkün olmadığı durumlarda ise aynı mezarlık içindeki farklı ada/parsellere defin yapılmasına zarurete binaen cevaz verilebilir. Söz konusu bu parsellerin arasının da yol, duvar, ağaçlık/boş alan vb. mesafelerle ayrılması uygun olur. Bu şekilde aynı kabristan içinde de olsa müslüman ve gayri müslim cenazelerin birbirine karışmaması sağlanır. Ancak bu yöntem geçici bir süre için geçerli olmalı ve muhtelif din mensuplarının birlikte yaşadığı yerlerde ayrı mezarlıklar teşekkül ettirilmelidir.

Günümüz mevzuatında talep edilmesi durumunda mezarlığın uygun bir yerinde diğer din mensupları için mezar adasının tahsis edilebileceği hükmü yer almaktadır.¹⁴⁷⁹

¹⁴⁷⁸ Din İşleri Yüksek Kurulunun 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/360/gayrimuslim-bir-kimse-musulman-mezarligina-veya-musulman-bir-kimse-gayrimuslim-mezarligina-defnedilebilir-mi> 13.05.2024.)

¹⁴⁷⁹ *Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik*, madde 8/4.

SONUÇ

Mezarın iç ve dış yapısıyla alakalı şekli kurallar ve definle ilgili uygulamalar fûrû-i fıkhîta önemli bir yer tutmaktadır. Temel kaynaklar ve çağdaş araştırmaları dikkate alarak mezar ve defin ile ilgili hükümlere işaret etmeyi amaçlayan bu çalışmada İslam hukuku ile günümüz mer'î mevzuatı arasında mukayese imkânı elde edilmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Mezarın iç ve dış yapısını belirleyen faktörlerin başında Hz. Peygamber'in uygulamaları gelmektedir. Mezarın yönünün; uzunluğu kıbleye dik açı oluşturacak şekilde kazılması ilgili nasların bir gereği olarak genel ve değişmez bir kural kabul edilmiştir. Ancak yaşanan bölge, toprağın yapısı ve yırtıcı hayvan varlığı gibi faktörler, mezarın derinliği ve kazılış şekli (lahd/şakk) noktasında farklı uygulamalara sebep olmaktadır.

Mezara atılan toprağın cesede doğrudan temas etmemesi için mezar içinde kullanılacak malzemelerin kerpiç, kamış ve ottan oluşması tercih sebebidir. Bununla birlikte toprağın özelliği ya da zarurete mebni gerekçelerle günümüz şartlarında ulaşılması daha kolay olan taş, ahşap, tuğla, kiremit, briket, beton kalıpların kullanılmasında da sakınca bulunmamaktadır. Mezara kumaş cinsi örtü, yatak, yastık ve yorgan gibi malzemelerin konulması ise uygun görülmemektedir.

Mezarın üzerine yığılan toprağın yerden bir iki karış kadar yükseltilebileceği; Hz. Peygamber'in birkaç mezar üzerine yaş hurma dalı dikmiş olmasından hareketle vefat edenlerin başışlanmasını dilemek için dua niyetiyle mezarlıkların yeşillendirilebileceği mütalaa edilmiştir.

Fukaha; yer darlığı ve başkalarının hakkına girme söz konusu olabileceği için umumi mezarlıklardaki kabirlerin üzerine bina, kubbe, mescit vb. ilaveler yapılmasını haram kabul etmiştir. Kişilerin kendi mülklerinde ise bu uygulamalar mekruh sayılmıştır. Ancak bu fazlalıklar süs, gösteriş ve övünme amaçlı yapılıyorsa ister umumi mezarlıklarda ister şahsi mülklerde olsun haram olarak değerlendirilmiş, söz konusu fazlalıklar ise israf addedilmiştir. Hz. Peygamber'in mezar üzerine yapılanları mutlak olarak yasaklaması ve bu noktada herhangi bir tahsise gitmemesi, özel

mülklerde de bunların caiz olmayacağını düşündürmektedir. Zira israf, özel mülkte olsa da haramdır.

Mezarın bilinebilmesi için üzerine alâmet/işaret konulmasına genel manada cevaz verilmiştir. Şehirleşmenin ve nüfusun arttığı günümüzde; ihtiyaca binaen mezarın kaybolup gitmesini önlemek ve bilinmesini sağlamak için -israf ve gösterişe kaçmadan- mezarın baş ucuna konan sade bir taş, tahta vb. levhalar üzerine ölenin isminin yazılmasında herhangi bir sakınca görülmemiştir. Ancak bunun dışında mezar taşına; ayet, şiir, kitabe vb. yazıların veya ölüye övgü içeren sözlerin yazılması, ölen kimsenin fotoğrafının yapıştırılması ve mezarların aydınlatılması mekruh sayılmıştır.

Hayatta iken mezar yeri hazırlama veya satın almada herhangi bir beis yoktur. Ancak bunun herkesin istifadesine sunulmuş umumi mezarlıklarda caiz olmadığı anlaşılmaktadır. Mezarın ücret mukabili kazdırılması da zarurete binaen tecviz edilmiştir.

Defin işlemi tamamlandıktan sonra geçerli bir mazeret olmaksızın mezarın açılması, ölünün mezardan çıkarılması ve başka bir yere nakledilmesi uygun bulunmamıştır. Bu konularda mazeret teşkil eden durumlardan bazılarında ittifak bazılarında ise ihtilaf edilmiştir. Defin sırasında mezara düşen eşyanın alınması ve adli gerekçeler mezarın açılmasını gerektiren durumlardandır. Mezarın su altında kalması, üzerinden yol geçmesi de nakledilmesini gerektiren zaruretlere dendir. Bununla birlikte ölünün yıkanması, kefenlenmesi, kıble istikametine çevrilmesi gibi işlemler için mezarın açılıp açılmayacağı konusu ihtilafli meselelerdendir.

İnsanoğlunun bir parçası olan düşüğün her ne halde olursa olsun gömülmesi gerektiği hususunda ulema ittifak etmiştir. Ancak düşük için definden önce yapılacak işlemlerle alakalı ihtilaflar vardır. Ölü veya diri iken insandan kopan parçaların gömülmesi, insanın saygınlığı ve sağlığının korunması için son derece önemlidir. Bu parçaların yakılması veya kurda kuşa yem edilmesi de fitrata ve insan hürmetine aykırıdır. İnsandan kesilen tırnak, saç, sakal gibi atıkların da toprağa gömülmesi tavsiye edilmiştir. Bu atıkların ortalık yerlere atılması insan fitratına ters olduğu için gömülme imkânının olmadığı durumlarda uygun biçimde imha edilmesi gerekir.

Vefat etmiş bir müslümanın naaşını toprağa gömmek ittifakla farz-ı kifâyedir. Ancak deniz yolculuğunda gemide vefat eden kişinin karaya ulaştırılması mümkün değilse; gerekenler yapıldıktan sonra cesedin denize batacak şekilde bırakılması da defin olarak değerlendirilmiştir. Tamamen buzullarla veya karla kaplı kutup bölgelerindeki cenazelerin imkanlar nispetinde buzul bölgesinden toprak bulunan yerlere taşınması uygundur. Cenazeyi taşımak mümkün olmazsa buzul veya kar üzerine mezar kazarak defin işlemi gerçekleştirilebilir.

İslam hukukunda cenazeler mezara kefeniyle gömülür. Ancak toprağın nemli, ıslak, yumuşak olması gibi fiziki şartlar ve salgın hastalık, cesedin dağılmış vaziyette bulunması gibi özel durumlar sebebi ile ölüleri tabut içerisinde gömmek de mümkündür.

Cesetlerin çürümesinin engellenmesi ya da kurutulmak suretiyle korunması amacıyla tahnit/mumyalama yapılarak defnedilmelerinin caiz olmayacağı değerlendirilmiştir.

Fukaha, cenazeleri mezarlıklara defnetmeyi faziletli saymıştır. Buna karşın mescit içine defni uygun bulmamıştır. Cenazelerin ev, bahçe gibi mülklere defnedilmesi ise Hanefîler'e göre mekruh, cumhura göre ise caiz görülmüştür. Ancak bu durum mülk sahiplerine kullanımda sıkıntı verebilir, yer israfına sebep olabilir. Ayrıca mezar bulunan yerin satılması durumunda yeni mal sahipleri buralarda medfun bulunan ölümlere hürmetsizlik edilebilir. Bütün bunlar göz önüne alındığında ev ve bahçelere ölü defnetmenin doğru olmadığı kanaatine ulaşılmıştır.

Zaruret olmaksızın müslüman cenazelerinin gayri müslimlerin veya gayri müslimlerin müslüman mezarlığına defnedilmesine cevaz verilmemiştir. Herkesin amelinin karşılığını göreceğinde şüphe olmamakla birlikte cenazeleri kutsal bilinen mekânlara veya rahmet ve bereket temennisi ile şehitlerin, sâlihlerin medfun buldukları mezarlıklara defnetmek müstehap görülmüştür.

Defin konusunda sünnet olan uygulama bir mezara sadece bir defin gerçekleştirilmesidir. Ancak savaş, salgın hastalık, doğal afet gibi zaruri hallerde ölümlerin araları toprak vb. bir şeyle ayrılarak aynı yere birden çok defin yapılması da mümkündür. Ayrıca defnedilmiş bir ceset çürüyüp toprak haline geldikten sonra aynı

mezara başka bir cenazenin gömülmesi caiz görülmüştür. Fakat önceki ölü çürüyüp toprak haline gelmediği sürece ve zaruret bulunmadıkça buraya başka bir defin yapılması doğru bulunmamıştır.

Ölüyü, vefat ettiği yerdeki mezarlığa defnetmek müstehaptır. Bununla beraber cesedin bozulmasından endişe duyulmuyorsa hürmetsizlik edilmeksizin başka bir şehre veya ülkeye nakledilerek oraya gömülmesinde sakınca bulunmamaktadır. Ulaşım imkânlarının geliştiği günümüzde bunun uygulanabilirliği daha kolay görünmektedir.

Cenazenin önünden veya arkasından gitme konusunda bir genişlik vardır. Efdal olan cenazeyi yürüyerek takip etmektir. Hastalık, zayıflık gibi özürler ve mezarlıkların uzaklığı, yağmur, kar, soğuk, aşırı sıcak vb. mazeretler cenazelerin vasıtalarla takip edilmesini ihtiyaç haline getirebilmektedir. Cenazeyi tabutun dört tarafına omuz vererek taşımak sünnettir; bununla birlikte bir mazerete binaen vasıta da kullanılabilir.

Defin için omuzlardan indirilen cenaze; kabrin kible cihetine bakan yönüne, mezarın ayakucuna veya mekânın durumuna göre kolay olan bir yere konabilir. Mezara ölüyü indirecek kişilerin öncelikle aileden ya da akrabalarından olması güzeldir. Özellikle kadın cenazesinde mahremiyetin ihlal edilmemesi için mahrem akrabaların defin işini üstlenmeleri daha uygundur. Cenazeyi mezara indirecek kişilerin; özellikle defin işini bilen, kuvvetli, güvenilir ve sâlih erkeklerden olması tercih sebebidir. Kadınların defin için görev almaları ise erkek bulunmaması durumunda söz konusu olabilir. Defin sırasında kadının kabrinin örtülmesi daha mühim olmakla birlikte; kadın olsun erkek olsun cenaze defnedilirken lahit kapatılana kadar kabrin üzerine bir örtü gerilmesi daha ihtiyatlı olarak değerlendirilmiştir.

Müminlerin birbirleri üzerindeki haklarından olan definin ücretsiz yapılması esas olmakla birlikte cumhur ulema bu işlemin ücret mukabili yapılmasına da cevaz vermiştir. Zaruri haller dışında her din mensubunun kendi dindaşlarının defin işlemlerini üstlenmesi gerekli görülmüştür.

Cenaze evine akrabaları ve komşuları tarafından yemek götürülmesi ittifakla müstehaptır. Ancak cenaze sahipleri tarafından cenazeye katılan veya tâziye için

gelenlere yemek verilmesi sünnete aykırı bir uygulamadır. Defnin hemen akabinde mezarlıkta şeker vb. tatlı veya pide türü yiyecekler dağıtılması mekruhtur.

Yakınlarını kaybetmiş kişilere tâziyede bulunmak müstehaptır. Tâziyenin vefatın vuku bulduğu ilk üç gün içinde yapılması daha uygundur. Mezar başında tâziye verilmesi ise mekruhtur.

Günümüz hukukunda da mezar ve definle ilgili uygulamaları ayrıntılı olarak tanımlayan usul ve esaslara dair yasal düzenlemeler mevcuttur. Ölülere yıkatma, kefenletme, mezarlığa nakletme ve defnetme hizmetleri, mezarlıklar konusunda sorumluluk sahibi olan belediyeler marifeti ile yürütülür. Söz konusu bu görevlerin yerine getirilmesinde ve mezarın yapısıyla ilgili iş ve işlemlerde genel olarak günümüz hukukunun İslam hukuku ile uygunluk arz ettiği müşâhade edilmiştir. Bununla birlikte pozitif hukukun bazı konularda farklılıklar barındırdığı anlaşılmıştır.

Ayrıca bir teklif olmak üzere İslam hukukunda mezarlıklarla ilgili hükümler konusunda ayrı bir akademik çalışmanın yapılmasının isabetli olacağı kanaatine varılmıştır.

KAYNAKÇA

ABDULLAH B. AMR, b. Muhammed es-Süheybânî, *Ahkâmü'l-mekâbir fi's-şer'iatî'l-İslâmiyye*, 1. Baskı, nşr. Dâru İbni'l-Cevziyye, Riyad, 2005.

ABDÜLAZİZ b. BÂZ, Abdillâh b. Abdirrahmân Âli (ö. 1420/1999), *Mecmû'u fetâvâ'l-Allâme Abdülazîz b. Bâz*, derleme ve baskı Muhammed b. Sa'd eş-Şuvey'ır, I-XXX, ts.

ABDULLAH b. MÜBÂREK, Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî et-Türkî el-Mervezî (ö. 181/797), *ez-Zühd ve'r-rekâik*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, I, Beyrut, ts.

ABDÜRREZZÂK, Ebû Bekir b. Hemmam b. Nâfi' es-San'ânî (ö. 211/826), *el-Musanef*, 2. Baskı, thk. Habîbürrahman el-A'zamî, nşr. el-Meclisü'l-'İlmî, I-XI, Beyrut, h. 1403.

ADEVÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Mükerrrem es-Saîdî (ö. 1189/1775), *Hâşiyetü'l-Adevî 'alâ şerhi Kifâyeti't-tâlibi'r-Rabbânî*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bukâî, Dâru'l-Fikr, I-II, Beyrut, 1994.

AHMED b. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî (ö. 241/855), *el-Müsned*, 1. Baskı, thk. Şuayb el-Arnâvût ve diğerkleri, nşr. Müessesetu'r-Risâle, 2001.

----- *Fezâ'ilü's-sahâbe*, 1. Baskı, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, nşr. Müessesetu'r-Risâle, I-II, Beyrut, 1983.

AHMED MUHTÂR, Abdülhamîd Ömer (ö. h. 1424), *Mu'cemu'l-luğati'l-Arabiyyeti'l-muâsıra*, nşr. Âlemü'l-kütüb, 1. Baskı, I-IV, 2008.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Tarih ve Hukuk Istılahları Kâmûsu*, İmak Ofset Basım, İstanbul, 2018.

ALİ EL-KÂRÎ, Alî b. Sultân Muhammed Ebü'l-Hasen Nûrüddîn el-Herevî (ö. 1014/1605), *Mirkâtü'l-mefâtiħ şerhu Mişkâtü'l-mesâbîh*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Fikr, I-IX, Beyrut, 2002.

AYNÎ, Bedreddin Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Hanefî (ö. 855/1451), *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, I-XIII, Beyrut/ Lübnan, 2000.

----- *'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, I-XXV, Beyrut, ts.

----- *Şerhu Süneni Ebû Dâvûd*, 1. Baskı, thk. Ebu'l-Münzir Hâlid b. İbrâhîm el-Mısırî, nşr. Mektebetü'r-Rüşd, I-VII, Riyad, 1999.

AZİMÂBÂDÎ, Muhammed Eşref b. Emîr b. Ali b. Haydar Ebû Abdurrahmân Şerafû'l-Hak es-Sıddîkî (ö. 1329/1911), *Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, 2. Baskı, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, h. 1415.

BÂBERTÎ, Ekmelüddîn Ebû Abdilleh Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd er-Rûmî (ö. 786/1384), *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*, nşr. Dâru'l-Fikr, I-X, ts.

BEĞAVÎ, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' eş-Şâfiî (ö. 516/1122), *et-Tehzîb*, 1. Baskı, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, I-VIII, 1997.

----- *Şerhu's-sünne*, 2. Baskı, thk. Şuayp Arnavût, Muhammed Züheyr eş-Şâviş, nşr. el-Mektebü'l-İslâmî, I-XV, Beyrut, 1983.

----- *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'an (Tefsîru'l-Beğavî)*, 1. Baskı, thk. Abdürrazzâk el-Mehdî, nşr. Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, I-V, Beyrut, 1420.

BÂCÎ, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb et-Tücîbî el-Kurtubî el-Endülüsi (ö. 474/1081), *el-Müntekâ şerhu'l-Muvatta'*, 1. Baskı, nşr. Matbaatü's-Saâde, I-VII, Mısır, h. 1332.

Belediye Kanunu, Resmî Gazete 25874, 13/7/2005, Kanun No 5393.

Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi, Resmî Gazete 1868, 09/08/1931, Dayandığı Kanun no 1580.

BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Mûsâ el-Horasânî Ebû Bekr (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3. Baskı, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut Lübnan, 2003.

----- *Şuabü'l-îmân*, 1. Baskı, thk. Abdulâlî Abdulhamîd Hâmid, nşr. Mektebetü'r-Rüşd/ed-Dâru's-Selefiyye, I-XIV, Bombay, Hindistan, 2003.

----- *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, 1. Baskı, nşr. Câmîatü'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, I-XV, Pakistan.

----- *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerî'a*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, I-VII, Beyrut, 1405.

----- *es-Sünenü's-sağîr*, 1. Baskı, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Câmîatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, I-IV, Pakistan, 1989.

BEZZÂR, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik b. Ubeydillâh (ö. 292/905), *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahrü'z-zehhâr)*, 1. Baskı, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh ve diğeri, nşr. Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-hikem, I-XVIII, el-Medinetü'l-Münevvere, 1988-2009.

BOZKURT, Nebi, "Mezarlık", *DİA*, c. XXIX, s. 519-522.

----- "Sanduka", *DİA*, c. XXXVI, s. 102-104.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu'fî (ö. 256/870), *el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîh el-Muhtasar min umûri Resûlillah (s.a.s.) sünenihî ve eyyemihî-Sahîhu'l-Buhârî*, 1. Baskı, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Şerh ve Ta'lik, Mustafa Dib el-Buğa, nşr. Dâru Tavkî'n-necât, I-IX, h.1422.

----- *el-Edebü'l-müfred bi't-ta'ligât*, 1. Baskı, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî, nşr. Mektebetü'l-Meârif li'n-neşri ve't-tevzî', Riyad, 1998.

BUHÛTÎ, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn b. Hasan b. İdrîs el-Hanbelî (ö. 1051/1641), *Keşşâfü'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, I-VI, ts.

----- *er-Ravdu'l-mürbi' şerhu Zâdi'l-müstekni'*, nşr. Dâru'l-Müeyyid, Müessesetü'r-Risâle, I, ts.

----- *Dekâ`iku üli`n-nühâ li-şerhi`l-Müntehâ Şerhu Müntehe`l-İrâdât*, 1. Baskı, nşr. Âlemü`l-Kütüp, 1993.

BURHÂNÜDDÎN el-BUHÂRÎ, (Burhânü`ş-Şerîa) Ebü`l-Meâlî Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Hanefî (ö. 616/1219), *el-Muhîtü`l-Burhânî fî`l-fikhi`n-Nu`mânî*, 1. Baskı, thk. Abdulkerîm Sâmi el-Cündî, Dâru`l-Kütübi`l-`ilmiyye, I-IX, Beyrut, 2004.

Büyükşehir Belediyesi Kanunu, Resmî Gazete 25531, 23/7/2004, Kanun No 5216.

CÂHİZ, Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî, el-Leysî Ebû Osmân (ö. 255/869), *el-Hayevân*, Dâru`l-Kütübi`l-`ilmiyye, Beyrut, I-VII, h.1424.

CEMÂLÜDDÎN EBÛ MUHAMMED, Ali b. Ebî Yahyâ Zekeriyâ b. Mes`ûd el-Ensârî el-Hazrecî (ö. 686/1287), *el-Lübâb fî`l-cem`ı beyne`s-sünneti ve`l-kitâb*, 3. Baskı, thk. Muhammed Fadl Abdülazîz el-Murâd, nşr. Dâru`l-Kalem, I-II, Dimeşk, 1994.

CEMEL, Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Ezherî (ö. 1204/1790), *Fütûhâtü`l-vehhâb bi-tavzîhi Şerhi Menheci`t-tullâb (Hâşitü`l-Cemel)*, nşr. Dâru`l-Fikr, I-V, ts.

Cenaze Hizmetleri Rehberi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.

Cenazelerin Nakli Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, Resmî Gazete 15226, 04/05/1975, Kanun No 1887.

Cenazelerin Nakli Anlaşması, Resmî Gazete 15318, 06/08/1975, Kanun No 1887.

Cenaze Nakline Mahsus Beynelmîlel İtilâfnameye İtilhakımız Hakkında Kanun, Resmî Gazete 4126, 07/02/1939, Kanun No 3584.

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Resmî Gazete 1172, 20/4/1929, Kanun No 1412.

CÜVEYNÎ, İmâmü`l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf b. Muhammed, Ebü`l-Meâlî Rüknüddîn (ö. 478/1085), *Nihâyetü`l-matlab fî dirâyeti`l-mezheb*, 1. Baskı, thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, nşr. Dâru`l-Minhâc, I-XX, 2007.

CÜNDÎ, Halîl b. İshak b. Mûsâ Ziyâüddîn el-Mâlikî (ö. 776/1374), *Muhtasarü`l-Allâme Halîl*, 1. Baskı, thk. Ahmed Câd, nşr. Dâru`l-Hadîs, Kahire, 2005.

ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat, I-V, İstanbul, 2017.

ÇAĞRICI, Mustafa, “Tâziye”, *DİA*, c. XL, s. 202-203.

DÂREKUTNÎ, Ebü`l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed (ö. 385/995), *Sünenü`d-Dârekutnî*, 1. Baskı, thk. Şuayb el-Arnâvût ve diğeri, nşr. Müessetü`r-risaâle, I-V, Lübnan, 2004.

DEMİRCİ, Kürşat, “Kabir”, *DİA*, c. XIV, s. 33-35.

-----“Cenaze”, *DİA*, VII, s. 353-354.

DESÛKÎ, Muhammed b. Ahmed b. Arafé el-Mâlikî (ö. 1230/1815), *Hâşiyetü'd-Desûkî 'ale ş-şerhi'l-kebîr*, Dâru'l-Fikr, I-IV, ts.

Devlet Mezarlığı Hakkında Kanun, Resmî Gazete 17510, 10/11/1981, Kanun No 2549.

DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU,

----- 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/354/kisi-oldugu-yerden-baska-bir-yere-goturulup-defnedilebilir> 05.09.2023.)

----- 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/355/bir-mezara-birden-fazla-cenaze-defnedilir-mi> 13.04.2024.)

----- 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/356/cok-katli-mezar-yapilmasi-dinen-uygun-mudur> 13.04.2024.)

----- 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/357/defnedilmis-cenaze-kabirden-cikarilip-baska-bir-yere-nakledilebilir-mi> 20.02.2024.)

----- 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/359/ameliyatla-kesilen-bacak-veya-kol-gibi-vucut-azalarinin-defin-islemi-olur-mu> 16.03.2024.)

----- 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/360/gayrimuslim-bir-kimse-musulman-mezarligina-veya-musulman-bir-kimse-gayrimuslim-mezarligina-defnedilebilir-mi> 13.05.2024.)

----- 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/364/gayrimuslimlerin-cenaze-torenlerine-katilmak-dinen-uygun-mudur> 13.05.2024.)

----- 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://fetva.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/368/cenaze-sahiplerinin-merasime-katilanlara-yemek-vb-ikramlarda-bulunmasi-uygun-mudur> 07.06.2024.)

----- 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/376/kabir-veya-turbe-yaptirmanin-hukmu-nedir> 01.12.2023.)

----- 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/380/kabir-uzerine-oturmak-gunah-midir> 13.05.2024.)

----- 12.07.2017 tarihli fetvası (<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/893/esinin-kabrine-defnedilmeyi-vasiyet-eden-kisinin-bu-vasiyetini-yerine-getirmek-gerekir-mi> 16.04.2024.)

----- 16.07.2023 tarihli fetvası (<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/1121/eski-ve-yipranmis-olan-mushaf-meal-ve-tefsir-kitaplari-ne-yapilmalidir> 10.10.2023.)

----- 22.03.2020 tarihli fetvası (<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/1269/anne-karnindayken-olup-kendiliginden-dusen-veya-tibbi-mudahalelerle-alinan-cenine-ne-yapilmasi-gerekir> 16.03.2024.)

----- 22.03.2020 tarihli açıklaması (<https://diyanet.gov.tr/TR/Kurumsal/Detay/29423/din-isleri-yuksek-kurulundan-cenaze-namaz-ve-defin-islemleriyle-ilgili-aciklama> 09.10.2023.)

DOĞAN, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, 1. Baskı, Birlik Yayınları, Ankara, 1981.

EBÛ BEKİR er-RÂZÎ, Muhammed b. Zekeriyyâ (ö. 313/925), *el-Hâvî fi't-tib*, 1. Baskı, thk. Haysem Halîfe Ta'îmî, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, I-VII, Beyrut, 2002.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr el-Ezdî es-Sicistânî (ö. 275/889), *Sünenü Ebî Dâvûd*, 1. Baskı, thk. Şuayb el-Arnâvut / Muhammed Kâmil Karabellî, nşr. Dâru'r-Risaleti'l-âlemiyye, I-VII, 2009.

EBÛ NUAYM el-İSFAHÂNÎ, Ebû Nuaym el-İsfahânî Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshâk (ö. 430/1038), *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ*, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-X, Beyrut, 1409.

EBÛ YA'LÂ el-MEVSİLÎ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ b. Yahyâ b. İsâ b. Hilâl et-Temîmî (ö. 307/919), *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, 1. Baskı, thk. Hüseyin Selim Esed, nşr. Dâru'l-Me'mûn li't-türâs, I-XIII, Dımeşk, 1984.

EBÛ YÛSUF, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Ensârî (ö. 182/798), *el-Âsâr*, thk. Ebu'l-Vefâ, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I, Beyrut, ts.

ED-DİMYÂTÎ, Ebû Bekir b. Muhammed Şattâ el-Bekrî (ö. 1310/1892), *İ'ânetü't-tâlibîn 'alâ halli elfâzi Fethi'l-mu'in*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Fikr, 1997.

EMÎR ES-SAN'ÂNÎ, Muhammed b. İsmâîl Salâh Muhammed (ö. 1182/1768), *Sübülü's-selâm*, nşr. Dâru'l-Hadîs, I-II, ts.

ELBÂNÎ, Nâsürüddin Ebû Abdurrahmân (ö. 1420/1999), *Za'îfü'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, Baskıya Hazırlayan Züheyr eş-Şâvîş, nşr. el-Mektebü'l-İslâmî, ts.

----- *İrvâ'u'l-ğalîl fi't-tahrîci ehâdîsi Menâri's-sebîl*, 2. Baskı, işrâf Züheyr eş-Şâvîş, nşr. el-Mektebetü'l-İslâmî, I-IX, Beyrut, 1985.

----- *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'ife ve'l-mevzû'a ve eserühe's-seyyi'ü fi'l-ümme*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Meârif, I-XIV, Riyad, 1992.

EL-EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî (ö. 370/980), *Tehzîbü'l-luga*, 1. Baskı, thk. Muhammed İvaz Mur'ib, nşr. Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, I-VIII, Beyrut, 2001.

EL-HİN, Mustafa, Mustafa el-Buğa, Ali eş-Şerbeci, Fıkhu'l-menhecî 'alâ mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî, 4. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1992.

EL-MEVSÛATÜ'L-FIKHİYYE, 2. Baskı, nşr. Vizâratü'l-evkâf ve's-suûni'l-İslâmiyye, I-XLV, Kuveyt, 1992, Zirâ' ve Defin maddeleri.

EL-LECNETÜ'D-DÂİME Lİ'L-BUHÛSİ'L-İLMİYYE VE'L-İFTÂ, *Fetâva'l-lecneti'd-dâ'ime*, nşr. Riâsetü İdâratî'l-buhûsi'l-İlmiyye ve'l-iftâ, tertip Ahmed b. Abdürrezzâk Dervîş, I-XI, Riyad, ts.

HALÎLÎ, Ebû Ya'la Halîl b. Abdillâh b. Ahmed b. İbrâhîm el-Halîl el-Kazvîni (ö. 446/1055), *el-İrşâd fî ma 'rifeti ulemâi'l-hadîs*, 1. Baskı, thk. Muhammed Saîd Ömer İdrîs, Mektebetü'r-Rüşd, I-III, Riyad, 1409.

HARAŞÎ, Muhammed b. Abdullah el-Mâlikî Ebû Abdillâh (ö. 1101/1690), *Şerhu Muhtasari Halil li'l-Haraşî*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, ts.

HATTÂB, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân er-Ruaynî el-Mâlikî (ö. 954/1547), *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasari Halil*, 3. Baskı, nşr. Dâru'l-Fikr, I-VI, 1992.

HATTÂBÎ, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî (ö. 388/998), *Me'âlimü's-Sünen (Şerhu Süneni Ebî Dâvûd)*, 1. Baskı, nşr. el-Matbaatü'l-İlmiyye, I-IV, Halep, 1932.

HEYSEMÎ, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân b. Ebî Bekr (ö. 807/1405), (Müsned Müellifi: **HÂRİS b. EBÛ ÜSÂME**, Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed b. Dâhir et-Temîmî (ö. 282/895), *Buğyetü'l-bâhis 'an zevâidi Müsnedi'l-Hâris*, 1. Baskı, thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkerî, nşr. Merkezü hîdmeti's-sünne ve's-sîrati'n-Nebeviyye, I-II, el-Medinetü'l-Münevvere, 1992.

HIRAKÎ, Ebü'l-Kâsım Ömer b. Hüseyin b. Abdillâh (ö. 334/946), *Metnü'l-Hirakî (Muhtasaru'l-Hirakî)*, nşr. Dâru's-Sahâbeti li't-türâs, 1993.

HUMEYDÎ, Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr b. İsâ b. Ubeydullah el-Kureşî el-Esedî (ö. 219/834), *Müsnedü'l-Humeydî*, 1. Baskı, thk. Hasan Selim Esed ed-Deranî, nşr. Dâru's-sıkâ, I-II, Dımeşk, 1996.

HÛSREV, Molla Muhammed b. Ferâmurz b. Ali (ö. 885/1480), *Dürerü'l-hükkâm şerhi ğureri'l-ahkâm (Şürünbülâlî'nin haşiyesi ile birlikte)*, nşr. Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, I-II, ts.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836), *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1. Baskı, I-VI, Beyrut, 1992.

İBN ABDÛLBER en-NEMERÎ, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 463/1071), *el-İstizkâr*, 1. Baskı, thk. Sâlim Muhammed Atâ, Muhammed Ali Muavviz, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IX, Beyrut, 2000.

----- *el-Kâfî fî fikhi ehli'l-Medîne*, 2. Baskı, thk. Muhammed el-Morîtânî, nşr. Mektebet'r-Riyâdî'l-Hadîs, I-II, Riyad, 1980.

----- *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed, Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî, nşr. vizâratü umûmi'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, I-XXIV, Mağrib, 1387.

İBN BATTÂL, Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik (ö. 449/1057), *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 2. Baskı, thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrâhîm, nşr. Mektebetü'r-Rüşd, I-X, Riyad, 2003.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *el-Mevzû'ât*, 1. Baskı, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman, nşr. el-Mektebetü's-Selefiyye bi'l-Medineti'l-Münevvere, I-III, 1966-1968.

İBN EBİ'L-İZ, Sadreddin Muhammed b. Alâiddin Ali b. Muhammed el-Hanefî el-Ezraî es-Sâlihî ed-Dımaşkî (ö. 792/1390), *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 1. Baskı, thk. Ahmet Şakir, Vizâratü'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Riyad, h.1418.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm b. Osmân b. Havâstî el-Absî (ö. 235/849), *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yûsuf el-Hût, nşr. Mektebetü'r-Rüşd, I-VII, Riyâd, 1409.

----- *el-Müsnedü*, 1. Baskı, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî ve Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî, nşr. Dâru'l-Vatan, II, Riyad, 1997.

İBNÜ'L-ESİR, Mecdüddin Ebü's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 606/1210), *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, nşr. el-Mektebetü'l-İlmiyye, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, I-V, Beyrut, 1979.

İBNÜ'L-ESİR, İzzeddin Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *Üsdü'l-ğâbe*, 1. Baskı, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, 1994.

İBN HACER el-ASKALÂNÎ, Ahmed b. Alî Ebü'l-Fazl eş-Şâfîî (ö. 852/1449), *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Dâru'l-Ma'rife, I-XIII, Beyrut, 1379.

İBN HACER el-HEYTEMÎ, Ahmed b. Muhammed b. Ali es-Sa'dî (ö. 974/1567), *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc (Abdülhamîd eş-Şirvânî ve İbn Kâsım el-Abbâdî'nin hâşiyeleriyle birlikte)*, nşr. el-Mektebetü't-Ticâriyye, I-X, Beyrut, 1983.

----- *ez-Zevâcir 'an iktirâfi'l-kebâ'ir*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Fikr, I-II, 1987.

İBN HALLİKÂN, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, thk. İhsan Abbas, nşr. Dâru Sadâr, I-VII, Beyrut, 1900-1994.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî ez-Zâhirî (ö. 456/1064), *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, nşr. Dâr'l-fikr, I-XII, ts.

İBNÜ'L-HÂC, el-Abderî Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Abderî el-Fâsî el-Mâlikî (ö. 737/1336), *el-Medhal*, nşr. Dâru't-türâs, I-IV, ts.

İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz el-Büstî (ö. 354/965), *el-İhsân fi takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, tertib İbn Balabân el-Fârisî (ö. 739/1339), thk. Şuayp Arnavût, nşr. Müessetü'r-Risâle, 1. Baskı, I-XVIII, Beyrut, 1988.

İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî (ö. 861/1457), *Fethu'l-kadîr*, nşr. Dâru'l-Fikr, I-X, ts.

İBN KAYYİM el-CEVZİYYE, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd Şemsüddîn el-Hanbelî (ö. 751/1350), *er-Rûh fi'l-keîlâm 'alâ ervâhi'l-emvât ve'l-ahyâ' bi'd-delâ'ili mine'l-Kitâb ve's-sünne*, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

----- *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd*, 27. Baskı, nşr. Müessetü'r-Risâle, I-V, Beyrut, 1994.

İBNÜ'L-KATTÂN, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdilmelik el-Kutâmî el-Fâsî (ö. 628/1231), *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm fî kitâbi'l-Ahkâm*, 1. Baskı, thk. Hüseyin Âyt Saîd, nşr. Dâru't-tayyibe, I-VI, Riyat, ts.

İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâilî el-Makdisî ed-Dimeşkî el-Hanbelî (ö. 620/1223), *el-Muğnî*, nşr. Mektebetü'l-Kâhira, I-X, 1968.

----- *el-Kâfi fî fikhi'l-İmâm Ahmed*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, I-IV, 1994.

İBN KUDÂME EBU'L-FEREC, Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî el-Cemmâilî el-Hanbelî Şemsüddîn (ö. 682/1283), *eş-Şerhu'l-kebîr 'alâ metni'l-Mukni'*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/887), *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, nşr. Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye- Faysal İsâ el-Bâbî el-Halebî, I-II, ts.

İBN MÂLİK ET-TÂÎ, Ebû Abdillâh Cemalüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik el-Endelüsî el-Ceyyânî (ö. 672/1274), *el-Elfâzu'l-muhtelife fî'l-meânî'l-mü'telife*, thk. Muhammed Hasan Avâd, Dâr'l-cîl, Beyrut, h. 1411.

İBN MANZÛR, Cemâlüddîn, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, Ebü'l-Fazl, el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, 3. Baskı, Dâru Sadâr, Beyrut, I-XV, h. 1414.

İBN MÜFLİH, İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh Muhammed Ebû İshâk Burhâneddîn (ö. 884/1479), *el-Mübdî' fî şerhi'l-Mukni'*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, I-VIII, Beyrut, 1997.

İBNÜ'L-MÜLEKKIN, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfîî el-Mısrî (ö. 804/1401), *Muhtasarü İstidrâki'l-Hâfiz ez-Zehebî 'alâ Müstedreki Ebî Abdillâh el-Hâkim*, 1. Baskı, thk. Abdullah b. Hamed el-Lahîdân ve Sa'd b. Abdullah b. Abdülazîz, nşr. Dâru'l-'Âsime, I-VIII, Riyad.

İBNÜ'L-MÜNZİR, En-Nîsâbûrî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm (ö. 318/930), *el-İsrâf 'alâ mezâhibi'l-ulemâ*, thk. Sağîr Ahmed el-Ensârî ebû Hammâd, 1. Baskı, nşr. Mektebetü Mekke es-Sekâfiyye, I-X, el-İmârâtü el-Arabiyyetü'l-Müttehîde, 2004.

İBN NÜCEYM, Zeynüddin, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî (ö. 970/1563), *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 2. Baskı, nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, I-VIII, ts.

İBN RÂHÛYE, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled b. İbrâhîm el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 238/853), *Müsnedü İshâk bin Râhûye*, 1. Baskı, thk. Abdülğafûr b. Abdülhak el-Belûşî, nşr. Mektebetü'l-İmân, I-V, Medîne, 1991.

----- *Mesâilü'l-imâm Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye*, 1. Baskı, nşr. İmârâtü'l-bahsi'l-ilmî, I-IX, Medine, 2002.

İBN RÛŞD, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 520/1126), *el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-talîl fî mesâ'ili'l-müstahrece*, 2. Baskı,

thk. Muhammed Hacî ve Diğerleri, nşr. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut/Lübnan, I-XX, 1988.

----- *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, I-III, 1988.

İBN RÜŞD EL-HAFİD, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî (ö. 595/1198), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Dâru'l-Hadîs, I-IV, Kahire, 2004.

İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845), *Kitâbü't-tabkâti'l-kebîr (et-Tabakâtü'l-kübrâ)*, 1. Baskı, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, I-VIII, Beyrut, 1990.

İBN SİNÂ, el-Hüseyn b. Abdillâh Ebû Alî (ö. 428/1037), *el-Kânûn fi't-tıb*, thk. Muhammed Emîn ez-Zanâvî, I-III, ts.

İBN ŞEBBE, Ebû Zeyd Ömer b. Ubeyde b. Rayte en-Nümeyrî el-Basrî (ö. 262/876), *Târîhu'l-Medîne*, thk. Fehim Muhammed Şeltüt, Cidde, h. 1399.

İBN TEYMİYYE, Takıyyüddin Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm el-Harrânî el-Hanbelî (ö. 728/1328), *el-Fetâva'l-kübrâ*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, I-VI, 1987.

----- *Câmi'u'l-mesâ'il*, 1. Baskı, thk. Muhammed Azîz Şems, nşr. Dâru Âlemi'l-fevâid, 1422.

İMRÂNÎ, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim el-Yemânî eş-Şâfî (ö. 558/1163), *el-Beyân*, thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî, nşr. Dâru'l-Minhâc, I-XIII, Cidde, 2000.

KÂDÎ ABDÜLVEHHÂB, Ebû Muhammed Abdulvehhâb b. Ali b. Nasr es-Sa'lebî el-Bağdadî el-Mâlikî (ö. 422/1031), *et-Telkîn*, 1. Baskı, thk. Ebî Uveys Muhammed Bû Hubze el-Hüseynî et-Tatvânî, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, I-II, 2004.

KAL'ACI, Muhammed Ravvâs, Hâmid Sâdık Kanîbî, *Mu'cem-ü lügati'l-fukahâ, Dâru'n-nefâis*, 2. Baskı, 1988.

KALYÛBÎ, Ahmed b. Selâme (ö. 1069/1659) ve Burullusî, Ahmed Umeyre (ö. 957/1550), *Haşiyetâ Kalyûbî ve Umeyre*, nşr. Dâru'l-Fikr, I-IV, Beyrut, 1995.

KARÂFÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mâlikî (ö. 684/1285), *ez-Zahîra*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, I-XIV, Beyrut, 1994.

KARAMAN, Hayrettin, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, İz Yayıncılık, I-II, İstanbul, 2005.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Ensârî Şemsüddîn (ö. 671/1273), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 2. Baskı, thk. Ahmed el-Burduni ve İbrahim Etfîş, Dâru'l-Kütübi'l-Mısırî, I-XX, Kâhire, 1964.

----- *et-Tezkire bi ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhire*, 1. Baskı, thk. Es-Sâdık b. Muhammed b. İbrâhîm, nşr. Dâru'l-Minhâc, Riyad, 1425.

KÂSÂNÎ, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-el-Hanefî (ö. 587/1191), *Bedâ'i'ü's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, I-VII, 1986.

KASTALLÂNÎ, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilmelik Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn (ö. 923/1517), *İrşâdü's-sârî li'şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1. Baskı, nşr. el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, I-X, Mısır, 1323.

KAYREVÂNÎ, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân en-Nefzî el-Mâlikî (ö. 386/996), *Metnü'r-risâle*, nşr. Dâru'l-Fikr, ts.

KOZAN, Ali, "Erken Dönem Osmanlı Padişah Cenazelerinde Tahnit Uygulaması," *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 5/2, s. 461-476, 2022.

Köy Kanunu, Resmî Gazete 68, 7/4/1924, Kanun No 442.

MÂLİK b. ENES b. Mâlik b. Âmir el-Asbahî el-Medenî (ö. 179/795), *el-Muvatta'*, 1. Baskı, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, I-VIII, Abudabi, 2004.

----- *el-Müdevvene*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, I-IV, 1994.

MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 450/1058), *el-Hâvi'l-kebîr (Şerhu Muhtasari'l-Müzenî)*, 1. Baskı, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, I-XIX, Beyrut, 1999.

----- *el-İknâ'*, I, ts.

MÂZERÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî el-Mâzerî el-Mâlikî (ö. 536/1141), *Şerhu't-Telkîn*, 1. Baskı, thk. Muhammed el-Muhtâr es-Selâmî, nşr. Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, I-V, 2008.

MERDÂVÎ, Ali b. Süleyman Alâüddîn Ebü'l-Hasen ed-Dîmeşkî (Hanbelî) (ö. 885/1480), *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, nşr. Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 2. Baskı, I-XII, ts.

MERGİNÂNÎ, Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî Ebü'l-Hasen Burhânüddîn (ö. 593/1197), *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Talâl Yûsuf, nşr. Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, I-IV, Beyrut, ts.

MEVSİLÎ, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Mecdüddîn Ebü'l-Fazl el-Hanefî (ö. 683/1284), *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, nşr. Matbaatü'l-Halebî, I-V, Kâhira, 1937.

MEVVÂK, Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kâsım b. Yûsuf el-Abderî el-Gırnâtî Ebû Abdillâh (ö. 897/1492), *et-Tâc ve'l-iklîl li Muhtasari Halîl*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, I-VIII, 1994.

MEYDÂNÎ, Abdülğanî b. Tâlib b. Hammâde b. İbrâhîm el-Ğuneymî ed-Dîmaşkî (ö. 1298/1881), *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, nşr. el-Mektebetü'l-'İlmiyye, I-IV, Beyrut, ts.

Mezarlıkların Korunması Hakkında Kanun, Resmî Gazete 21959, 13/6/1994, Kanun No 3998.

Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik, Resmî Gazete 27467, 19/01/2010.

MİRAS, Kâmil (1875-1957), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 8. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, I-XII, Ankara, 1985.

MUHAMMED İLÎŞ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî (ö. 1299/1882), *Minehu'l-celîl şerhu Muhtasarı Halîl*, nşr. Dâru'l-Fikr, I-IX, Beyrut, 1989.

MUHAMMED B. MÜFLİH, Şemseddin Ebû Abdillâh el-Makdisî er-Râmînî (ö. 763/1362), *Kitâbü'l-Fürû'*, 1. Baskı, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, nşr. Müessesetü'r-Risâle, I-XI, 2003.

MUSTAFA er-RUHAYBÂNÎ, b. Sa'd b. Abdeh es-Suyûtî el-Hanbelî (ö. 1243/1827), *Metâlibü üli'n-nühâ fî şerhi ğâyeti'l-Müntehâ*, 2. Baskı, nşr. el-Mektebü'l-İslâmî, I-VI, 1994.

MÜBÂREKFÛRÎ, Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. Muhammed Abdüsselâm b. Hân Muhammed b. Emânilâh b. Hüsâmeddîn er-Rahmânî (ö. 1414/1993), *Mir`âtü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâti'l-mesâbîḥ*, 3. Baskı, nşr. İdâretü'l-buhûsi'l-İslâmiyye ve'd-da'veti ve'l-iftâ, I-IX, Hindistan, 1984.

MÜBÂREKPÛRÎ, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm (ö. 1353/1935), *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi`i't-Tirmizî*, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-X, Beyrut, ts.

MÜLAYİM, Selçuk, "Mumyalar," s. 18-23, (<https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf> 04.06.2024.)

MÜNÂVÎ, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcilârifîn b. Alî b. Zeynelâbidîn el-Haddâdî (ö. 1031/1622), *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi`i's-sağîr*, 1 Baskı, thk. el-Mektebetü't-Ticâreti'l-kübrâ, I-VI, Mısır, 1356.

----- *et-Teysîr bi-şerhi'l-Câmi`i's-sağîr*, 3. Baskı, nşr. Mektebetü'l-İmâm eş-Şâfiî, I-II, Riyad, 1988.

MÜSLİM, b. Haccâc Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (ö. 261/875), *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-adli`ani'l-adl ilâ Resûlillah (s.a.s.); Sahîh-i Müslim*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, I-V, Beyrut, ts.

MÜZENÎ, İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl Ebû İbrâhîm (ö. 264/878), *el-Muhtasar*, nşr. Dâru'l-Ma'rife, el-Üm Kitabının 8. cildinde yer alır, I, Beyrut, 1990.

NEFRÂVÎ, Ahmed b. Ğuneym b. Sâlim İbn Mühennâ Şihâbuddîn (ö.1126/1714), *el-Fevâkihü'd-devvânî`alâ Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Ķayrevânî*, nşr. Dâru'l-Fikr, I-II, 1995.

NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî el-Horasânî (ö. 303/915), *el-Müctebâ mine's-sünen / es-Sünenü's-suğrâ li'n-Nesâî*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, nşr. Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, I-IX, Haleb, 1986.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Muhiddin Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277), *el-Mecmû` şerhu'l-mühezzeb*, Dâru'l-Fikr, ts,

----- *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*, nşr. Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 2. Baskı, I-XVIII, Beyrut, 1392.

----- *Minhâcü't-tâlibîn ve u'mdetü'l-müftîn*, 1. Baskı, thk. İvad Kâsım Ahmed İvad, Dâru'l-Fikr, 2005.

----- *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*, 3. Baskı, thk. Züheyr eş-Şâvîş, nşr. el-Mektebü'l-İslâmî, I-XII, Beyrut, 1991.

----- *Riyâzü's-sâlihîn (Peygamberimizden Hayat Ölçüleri)*, Tercüme ve Şerh M. Yaşar Kandemir, İ. Lütfi Çakan, Raşit Küçük, Erkam Yayınları, I-VII, İstanbul, 2006.

----- *Hulâsatü'l-ahkâm fi mühimmâti's-sünen ve kavâ'idi'l-İslâm*, 1. Baskı, thk. Hüseyin İsmâil el-Cemel, nşr. Müessesetü'r-Risâle, I-II, Beyrut, 1997.

OKKA, Berrin, "Tıp Tarihinde Mumyalama İşlemi, Konyalı Hekim Hacı Paşa ve Tahnit," *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu (Konya)*, I-II, s. 75-87, Bilir Matbaacılık, İstanbul, 2016.

ORMAN, İsmail, "Türbe", *DİA*, c. XLI, s. 464-466.

Orman Kadastro ve 2/B Uygulama Yönetmelik, Resmî Gazete 28473, 20/11/2012.

RÂZÎ, Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkadir (ö. 666/1268), *Muhtâru's-sihâh*, thk. Saîd Mahmud Ukayl, Beyrut, 2001.

RÂFÎ, Abdülkerîm b. Muhammed el-Kazvîni (ö. 623/1226), *Fethu'l-'azîz bi-şerhi'l-vecîz (eş-Şerhu'l-kebîr)*, nşr. Dâru'l-Fikr, ts.

RAGHEB, Youssef, "İslam Hukukuna Göre Mezarın Yapısı" (Structure de la tombe d'après le droit musulman), çev. Aksel Tibet, *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, I-II, s. 17-23, Türk Tarih Kurumu basımevi, Ankara, 1996.

REMLÎ, Şemseddîn Muhammed b. Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Hamza Şihâbüddîn (ö. 1004/1596), *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, Son Baskı, Dâru'l-Fikr, I-VIII, Beyrut, 1984.

SÂBIK, Seyyid (ö. 1420/2000), *Fikhü's-sünne*, 3. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1977.

SÂVÎ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Halvetî el-Mâlikî (ö. 1241/1825), *Bulğatü's-sâlik li-Akrebi'l-mesâlik*, nşr. Dâru'l-Meârif, I-IV, ts.

SEMERKANDÎ, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed (ö. 539/1144), *Tuhfetü'l-fukahâ*, 2. Baskı, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1994.

SERAHSÎ, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsüleimme (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, nşr. Dâru'l-Ma'rife, I-III, Beyrut, 1993.

SİNDÎ, Muhammed b. Abdilhâdî et-Tettevî Ebü'l-Hasen Nûreddîn (ö. 1138/1726), *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ süneni'n-Nesâî*, 2. Baskı, nşr. Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, I-VIII, Halep, 1986.

..... *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni İbn Mâce, (Kifâyetü'l-hâce ve fi şerhi Süneni İbn Mâce)*, nşr. Dâru'l-Cîl, 2. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.

SUĞDÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed Hanefî (ö. 461/1068), *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, 2. Baskı, thk. Salâhuddîn en-Nâhî, Dâru'l-furkân/Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1984.

SÜBKÎ, Mahmûd Muhammed Hattâb, (ö. 1352/1933), *el-Menhelü'l-'azbü'l-mevrûd şerhu Süneni el-Îmâm Ebî Dâvûd*, 1. Baskı, thk. Emîn Mahmûd Hattâb, nşr. Matbaatü'l-İstikâme, I-X, Kahire, h. 1351.

SÜYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *Tenvîrü'l-havâlik şerhu Muvatta'i Mâlik*, nşr. el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-kübrâ, I-II, Mısır, 1969.

----- *ed-Dîbâc 'alâ Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, 1. Baskı, thk. Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî, nşr. Dâru İbn Affân - el-Memleketü'l-Arabîyyetü's-Suudiyye, I-VI, Huber, 1996.

----- *el-Le'âli'l-masnû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a*, 1. Baskı, thk. Ebû Abdurrahmân Salâhuddîn b. Muhammed, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, I-II, Beyrut, 1996.

----- *Şerhu's-sudûr bi-şerhi hâli'l-mevtâ ve'l-kubûr*, 1. Baskı, thk. Abdülmecîd Ta'me el-Halebî, nşr. Dâru'l-ma'rife, Lübnan, 1996.

ŞÂFÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs b. Osmân (ö. 204/820), *el-Ûm*, nşr. Dâru'l-Ma'rife, I-VIII, Beyrut, 1990.

----- *Müsnedü'l-Îmam eş-Şâfiî*, tertip Sencer b. Abdullah (ö. h. 745), thk. Mâhir Yâsîn Fahl, nşr. Şirketü Ğirâs li'n-neşri ve't-tevzi', I-IV, Kuveyt, 2004.

ŞÂŞÎ, Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn Ebû Bekr Fahrü'l-islâm el-Fârikî (ö. 507/1114), *Hilyetü'l-'ulemâ' fi ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ'*, 1. Baskı, thk. Yasîn Ahmed İbrâhîm Darâdika, Müessesetü'r-Risâle/Dâru'l-Erkam, I-III, Beyrut, 1980.

ŞENER, Mehmet, "Cenaze", *DİA*, c. VII, s. 354-357.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdilleh el-Yemenî (ö. 1250/1834), *Neylü'l-evtâr*, 1. Baskı, thk. İsmâüddîn es-Sabâbatî, nşr. Dâru'l-Hadîs, I-VIII, Mısır, 1993.

ŞEYBÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad (ö. 189/805), *el-Asl / el-Mebsût*, thk. Ebul'l-Vefâ el-Afġânî, nşr. İdâratü'l-Kur'ân ve'l-'ulûmi'l-İslâmiyye, I-V, Karaçi, ts.

----- *el-Âsâr*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Afġânî, Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, I-II, Beyrut, ts.

----- *el-Kesb*, 1. Baskı, thk. Süheyl Zekkâr, nşr. Abdülhâdî Harsûnî, Dımeşk, 1400.

ŞEYHÎZÂDE, Damad Efendi Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleyman (ö. 1078/1667), *Mecmau'l-ehur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, nşr. Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, I-II, ts.

ŞÎRÂZÎ, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yûsuf (ö. 476/1083), *el-Mühezzeb*, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, I-III, ts.

ŞİRBÎNÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şâfî (ö. 977/1570), *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VI, 1994.

----- *el-İknâ' fî halli elfâzi Ebî Şücâ'*, thk. Mektebetü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, Dâru'l-Fikr, I-II, Beyrut, ts.

ŞÜRÜN BÜLÂLÎ, Hasen b. Ammâr b. Alî el-Mısrî el-Hanefî (ö. 1069/1659), *Merâkı'l-felâh şerhu metni Nûri'l-izâh*, 1. Baskı, nşr. el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005.

TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 2. Baskı, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi, nşr. Mektebetü İbn Teymiyye, I-XXV, Riyad, 1994.

----- *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. İvedullah b. Muhammed, Abdulmıhsin b. İbrahim el-Hüseynî, nşr. Dâru'l-Haremeyn, I-X, Kahire, ts.

----- *ed-Duâ*, 1. Baskı, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413.

TABERÎ, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 1. Baskı, Muhakkik Ahmet Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, I-XXIV, 2000.

TAHÂVÎ, Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik b. Seleme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî (ö. 321/933), *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 1. Baskı, thk. Şuayb el-Arnâvût, nşr. Müessesetü'r-Risâle, I-XVI, h. 1415.

TAHMÂZ, Abdulhamîd Mahmûd, *el-Fikhü'l-Hanefî fî sevbihi'l-cedîd*, 3. Baskı, nşr. Dâru'l-kalem, I-IV, Dımeşk, 2014.

TAHTÂVÎ, Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Hanefî (ö. 1231/1816), *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâkı'l-felâh şerhu Nûri'l-izâh*, 1. Baskı, thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I, Beyrut, 1997.

TAYÂLİSÎ, Ebü Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd el-Basrî (ö. 204/819), *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, 1. Baskı, thk. Muhammed b. Abdülmıhsin et-Türkî, nşr. Dâru'l-Hicr, I-IV, Mısır, 1999.

TİBÎ, Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh (ö. 743/1343), *Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâti'l-mesâbih / el-Kâşif 'an hakâ'iki's-sünen*, 1. Baskı, thk. Abdulhamîd Handâvî, nşr. Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, I-XIII, Riyad, 1997.

TİRMİZÎ, Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Mûsâ b. ed-Dahhâk (ö. 279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İbrahim Atvah, nşr. Şirketü Mektebetu ve Matbaatu Mustafa Albâbî, I-V, Mısır, 1975.

TOPRAK, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat Kabir Hayatı*, 2. Baskı, Baskı Sebat Ofset, Konya, 1989.

----- *Kabir Ziyareti (Meşruuiyeti, Çeşitleri ve Adabı)*, 1. Baskı, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2017.

----- "Kabir", *DİA*, XXIV, s. 37-38.

Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu, Resmî Gazete 18040, 7/5/1983, Kanun No 2822.

TÜİK, *Türkiye İstatistik Kurumu*, 12.11.2020 tarihli (<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Saglik-ve-Sosyal-Koruma-101>) 13.10.2023)

Türk Ceza Kanunu, Resmî Gazete 25611, 12/10/2004, Kanun No 5237.

USEYMİN, Muhammed b. Sâlih b. Muhammed (ö.1421/2001), *eş-Şerhu'l-mümüti 'alâ Zâdi'l-müstakni'*, 1. Baskı, nşr. Dâru İbni'l-Cevzî, I-XV, 1428.

----- *Mecmû'u fetâvâ ve resâ'ili fadîleti 'ş-Şeyh Muhammed b. Sâlih el-Useymîn*, son baskı, derleyen. Fehd b. Nâsır b. İbrahîm es-Süleyman, nşr. Dâru'l-Vatan, I-XXVI, h. 1413.

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Resmî Gazete 1489, 6/5/1930, Kanun No 1593.

UZUNPOSTALCI, Mustafa, "Defin", *DİA*, c. IX, s. 86.

YALÇIN, İsmail, "Saç", *DİA*, XXXV, s. 367-368.

ZEKERİYYÂ EL-ENSÂRÎ, Zekerıyyâ b. Muhammed Zeınuddîn Ebû Yahyâ es-Süneykî el-Hazrecî (ö. 926/1520), *Esne'l-metâlib fî şerhi Ravzı't-tâlib*, nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, I-IV, ts.

----- *el-Ğurerü'l-behiyye fî şerhi'l-Behceti'l-verdiyye*, nşr. el-Matbaatü'l-Meymeniyye, I-V, ts.

ZERKEŞÎ, Şemseddin Muhammed b. Abdillâh el-Mısrî (ö. 772/1370), *Şerhu'z-Zerkeşî 'alâ Muhtasari'l-Hırakî*, 1. Baskı, nşr. Dâru'l-Ubeykân, I-VII, 1993.

ZEYLAÎ, Osmân b. Alî b. Mihcen el-Bâriî Fahrüddîn el-Hanefî (ö. 743/1343), *Tebyînü'l-hakâik şerhu kenzi'd-dekâik*, 1. Baskı, nşr. el-Matbaatü'l-Kübrâ'l-emîriyye, Kahire, h. 1313.

ZÜHAYLÎ, Vehbe b. Mustafa (ö. 2015), *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühû*, 4. Baskı, nşr. Dâru'l-Fıkr, Dımeşk, I-X, ts.

ZÜRKÂNÎ, Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf el-Mısrî (ö. 1099/1688), *Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muvattai'l-İmâm Mâlik*, 1. Baskı, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, nşr. Mektebetü's-Sekâfetü'd-dîniyye, I-IV, Kahire, 2003.